

**ACTA
ACADEMIAE PAEDAGOGICAE
AGRIENSIS
NOVA SERIES TOM. XXXII.**

SECTIO HISTORIAE

Kiss László

A SZLOVÁK NEMZETI TUDAT SZÜLETÉSE

Tanulmányok a szlovák „nemzeti ébredés”
és a reformkori
szlovák—magyar viszony történetéb 1

Ján Kollár
(1793—1852)

Ľudovít Štúr
(1815—1856)

**REDIGIT
SÁNDOR GEBEI**

EGER, 2005

Lektorálta:

Szarka László

a történelemtudomány kandidátusa

Vadász Sándor

a történelemtudomány doktora

Készült:

*Az Eszterházy Károly Főiskola,
a Lyceum Pro Scientiis Alapítvány
támogatásával*

ISSN: 1216-4186

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában
Igazgató: Hekeli Sándor
Műszaki szerkesztő: Nagy Sándorné

Megjelent: 2005. június Pédányszám: 100
Készítette: B.V.B. Nyomda és Kiadó Kft., Eger
Ügyvezető: Budavári Sándor

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	3
I. Elzmények és feltételek.....	8
1. A szlovák nemzeti tudat 17–18. századi elzményei, nemzetelméleti problémái	8
2. A szlovák „nemzeti ébredés” bels feltételei.....	21
3. A küls hatások szerepe a szlovák „nemzeti ébredés”-ben	33
II. A magyar nemzetfelfogás és a nyelvharc.....	51
4. Magyarománok és szlavománok. A „magyarosítók” álláspontja a reformkori magyar–szlovák nyelvharcban.....	51
5. Deák Ferenc nemzetfelfogása (1848 el tt)	60
6. Kossuth Lajos és szlovák nemzetiség vitapartnerei.....	83
III. A szláv tudattól a szlovák tudatig	102
7. A nyelvharc szerepe a szlovák nemzeti ideológia kialakulásában	102
8. A szlovák nemzeti mozgalom új jelenségei az 1840-es években.....	116
9. A márciusi vívmányok felvidéki fogadtatása.....	132
IV. Küzdelem a szlovák nemzeti program megvalósításáért.....	142
10. A szlovák nemzeti program kidolgozása	142
11. Szlovák fegyveres felkelés – magyar szabadságharc 1848–49-ben ...	158
12. A szlovák – magyar viszony megítélése a szlovák történetírásban....	172
A kötetben közölt tanulmányok bibliográfiai adatai	192
Fontosabb személyek névmutatója	194
Jegyzetek	202
A téma válogatott irodalma	252

Bevezetés

Nyolc-tíz esztendő óta különösen intenzíven foglalkozunk az ún. „szlovák kérdés”-sel, konkrétan a szlovák nemzeti tudat kialakulásának történeti, eszmetörténeti, nemzetelméleti, nyelvi-kulturális és politikai problémáival. Oktatói, illetve kutatói munkánk során ugyanis egyre gyakrabban kellett tapasztalnunk, hogy – annak dacára, hogy a történelmi Magyarország keretei között a szlovákok és a magyarok élete, sorsa szorosán összefonódott – mennyire hiányosak és pontatlanok az ismereteink a mai szlovák történetírás számára oly fontos szlovák „nemzeti ébredés”-ről, a szlovák nemzeti tudat születéséről. A 18–19. századi szlovák történelem vagy a reformkori szlovák–magyar viszony vizsgálata – talán az irodalomtörténeti kutatásokat, valamint Szarka László és Niederhauser Emil közelmúltbeli írásait kivéve – nem tartozik a magyar történelemoktatás és tudományos kutatás kedvelt területei, kedvenc témái közé. Ján Kollár, Pavol Jozef Šafárik, Jozef Miloslav Hurban vagy Ľudovít Štúr nevét Szlovákiában és Csehországban települések, oktatási és kulturális intézmények stb. sokasága viseli. Tudósi, nemzetébresztői munkásságukat az európai szláv államokban régóta oktatják és kutatják. Magyarországon viszont még a történelem iránt érdeklődő emberek is többnyire csupán felületes ismeretekkel rendelkeznek a – sokáig nem is szlovák, hanem hungarus és szláv tudatú – szlovák „nemzetébresztők”-ről, a szlovák „nemzeti mozgalom” kulturális, nyelvi, politikai törekvéseiről, a magyar–szlovák, szlovák–magyar viszony elmérgesedésének valódi okairól az 1780–1848/1849 közötti időszakban. Ez nem is csoda, hiszen a szlovák nemzetébresztők egyetlen fontosabb munkája sem olvasható magyar nyelven! Egy-két kivételtől eltekintve ugyanez vonatkozik a mai szlovák történetírás eredményeire is. Ján Kollár vagy Ľ. Štúr életéről, tudományos, politikai tevékenységéről, nézeteiről az utóbbi fél évszázadban nem készült átfogó elemzés magyar történész tollából. Štúrról ugyan 1956-ban megjelent egy politikai életrajz, de ez is Vladimír Matula szlovák nyelvű könyvecskéjének fordítása volt! A magyar történetírásnak tehát e tekintetben is jócskán van még tennivalója, pótolnivalója, mint ahogy a szlovák nemzeti tudat hazai kutatásában is vannak még feltáratlan területek vagy új megközelítési lehetőségek.

A téma vizsgálata során tehát több tekintetben is járatlan vagy alig kitért úton haladtunk. Segítségünkre volt viszont jó néhány múlt században született, jelentős hazai történeti, irodalomtörténeti, komparatiztikai munka. A szlovák nemzeti ideológia, a szlovák nemzeti tudat és nacionalizmus kialakulásának kérdéseivel a legkoncentráltabban Arató Endre és Kovács Endre foglalkozott az 1950–1980-as években. Arató Endre hatalmas vállalkozása, „A nemzetiségi kérdés története Magyarországon” című két kötetes munka (1960), vagy „A feudális nemzettől a polgári nemzetiségig” c. monográfia máig alaplőnek számít. Ugyanez mondható a témához más nézőpontból közelítő Kovács Endre „Szemben a történelemmel” (1977) c. kötetéről is. Wagner Ferenc könyve a szlovák nacionalizmus első, 1848-ig terjedő korszakáról 1940-ben jelent meg. A szlovák és a szláv történelem iránti érdeklődés – érthető okokból – igazán erőteljes a múlt század első felében volt, amikor több olyan feldolgozás született, amelyek ugyan nem feltétlenül a politikai elfogulatlanságra törekedtek, de ma is haszonnal forgathatók. Nem véletlenül adták ki ismét Rátz Kálmán: „A pánszlávizmus története” (1941) című monográfiáját vagy „A magyarság és a szlávok” tanulmánykötetet, amely 1942-ben jelent meg Szekfő Gyula szerkesztésében. Haszonnal forgathatók – hogy csak további néhányat említsünk –: Steier Lajos írásai a „tót kérdés”-ről (1912), a csehekről és a tótokról (1919), a „tót” nemzetiségi kérdéstről 1848–49-ben (1937); Pechány Adolf írása a „tótok”-ról (1913) vagy Bonkáló Sándor könyve a szlávokról (1915). Czambel Samu cseh–tót nemzetegységről írott politikai tanulmánya (1902) szintén figyelmet érdemel. Sokat merítettünk Angyal Endre, Bojtár Endre, Dobossy László, Fried István, Käfer István, Szalatnai Rezső, Sziklay László, Vajda György Mihály stb. régebbi vagy újabb, de mindenképpen hiánypótló irodalomtörténeti, komparatiztikai írásaiból is.

A vizsgálódás során az is hamar kiderült, hogy nem elegendő csak a 20. századi és a mai magyar szakirodalmak ismerete. Szükségessé vált a reformkori magyar–szlovák, szlovák–magyar nyelvharc vitairatainak, röpiratainak, dokumentumainak, magyar, cseh, szlovák és német nyelvű forrásainak a bekapcsolása is. A források egy része Kónyi Manó, Kossuth Ferenc, Pap Dénes, Spira György, Steier Lajos, Szekfő Gyula stb., illetve Daniel Rapant, Jozef Ambuš, František Bokes, vagy a cseh Václav Žaček jóvoltából rendelkezésre állt. Sikertől megszerezni és eredetiben tanulmányozni Ján Kollár irodalmi és tudományos főművét, valamint Ľudovít Štúr több kötetes levelezését is. Nagy segítséget jelentett továbbá az egi Főegyházmezei Könyvtár reformkori folyóirat-anyaga, különös tekintettel a Márczius

Tizenötödike, a Pesti Hírlap, a Századunk, a Tudományos Gyűjtemények és a Tudománytár számaira. Itt bukkantunk rá Samuel Hoič „Sollen wir Magyaren werden” című, öt levélből álló vitairatára (amelyet Horvatović Domoljub álnéven adtak ki 1834-ben), valamint J. G. Herder „Ideen”-jére is, amelynek szlávokkal foglalkozó – a szláv nemzeti ébredésre oly nagy hatással lévő – fejezete az „Eszmék” magyar fordításából kimaradt!

Egyre nagyobb hiányát éreztük annak is, hogy – amint már utaltunk rá – vezető cseh és szlovák történészek (František Bokes, Jozef Butvin, Karol Golán, Miroslav Hroch, Jan Hučko, Ján Juríček, Eva Kowalska, Dušan Kováč, Ivan Kusý, Jozef Lettrich, Peter Macho, Helena Mannová, Vladimír Matula, Daniel Rapant, Peter Ratkoš, Ján Tibenský, Mária Vyvíjalová, Václav Žáček stb.) írásai és dokumentumgyűjteményei, a szlovák történelmi folyóiratok számai (különös tekintettel a Historický časopisra) – egy-két kivételtől eltekintve – magyarul nem hozzáférhetők. Ugyanez a helyzet a 18. századi szlovák történetírók írásaival (ez alól egyedül talán Matej Bel/Bél Mátyás munkássága jelent kivételt), valamint az Anton Bernolák, Ján Kollár és Ľudovít Štúr nevével fémjelzett szlovák „nemzetébresztők” három nemzedékének cseh, szlovák, német és latin nyelvű munkáival is. Szinte rákényszerültünk arra, hogy orosz nyelvtudásunk és angol, valamint német nyelvismeretünk mellett az olvasás és fordítás szintjén megtanuljunk szlovákul és csehül, beleértve a szlovák irodalmi nyelv megalkotása (1843) előtti bibliai cseh nyelven írott szakszövegek fordítását is.

A szlovák történelmi munkákkal alaposabban megismerkedve, az is bebizonyosodott, hogy a szlovák és a magyar történészek, illetve történetírók szemlélete, nézőpontja alapvető pontokon és kérdésekben eltér egymástól. Szlovák részről például ma is kimutatható egyfajta történelmi mítoszteremtő szándék. Ügyelni kellett a 19. századi, 1945 előtti és utáni, valamint a rendszerváltozást követő időszak magyar és szlovák nyelvű szakirodalmainak jelentős szemléleti szóródására, metodológiai eltéréseire is. Több-kevesebb sikerrel megpróbálkoztunk azzal, hogy a szlovák és a magyar (nyelvi, kulturális, politikai, ideológiai, nemzeti...) törekvések objektív, részrehajlástól mentes, árnyalt, probléma érzékeny, magyar és szlovák nézőpontú vizsgálatát nyújtsuk. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy – szükség esetén – nem foglaltunk határozottan állást, hogy nem szembesítettünk és ütköztettünk véleményeket, hogy nem érvényesült a kritikai nézőpont, ellenkezőleg. A tanulmánykötet – a téma jellegéből adódóan – a magyar és a szlovák történelem, a kultúr- és irodalomtörténet, az eszme- és ideológiatörténet határmezsgyéjén mozog.

Mindezt egy felső-magyarországitól szélesebb, magyarországi, birodalmi és közép-európai összefüggésrendszerbe ágyazva teszi. Alapvetően azonban eszme-, illetve ideológia- és politikatörténeti jellegűnek tekinthető.

A kötet anyagának összeállításakor bizonyos arányok és keretek – lehetőség szerinti – betartására törekedtünk szakmai, szerkezeti, terjedelmi és egyéb tekintetben egyaránt. Ennek megfelelően a négy fejezetből álló munkában 12 tanulmány kapott helyet. Minden fejezet 3-3 tanulmányt tartalmaz. Az első és az utolsó írás – tematikai azonosságánál fogva – mintegy keretbe foglalja a fő részt képező tíz értekezést. A záró tanulmány pedig egyfajta összegzését nyújtja a vizsgált kérdéskör fő folyamatainak, ideológia- és politikatörténeti problémáinak. Egyúttal ki is tekint az 1849-et követő másfél évszázad szlovák történetírásának (mítoszteremtéstől továbbra sem mentes) törekvéseire. A kötet gerincét alkotó írások elemzik a szlovák „nemzeti ébredés” belső és külső feltételeit, különös tekintettel a „német hatás”-ra és J. G. Herder jelentős szerepére a szlovákok szláv, majd szlovák tudatra ébredésében. Több tanulmány foglalkozik a magyar liberális nemzetfelfogás kialakulásával, jellemzőivel, fő képviselőinek (elsősorban Deák Ferencnek és Kossuth Lajosnak) politikai nézeteivel, nem különben a magyar–szlovák, szlovák–magyar nyelvharc jellegzetességeivel, a legjelentősebb szlovák vitázók (J. Kollár, S. Hoič, L. M. Šuhajda, majd L. Štúr és társai) vitairataival, nyelvi-kulturális törekvéseivel. Igen fontosnak tartottuk a szlovák nemzeti mozgalom új „jelenségeinek” (a közép-szlovák nyelvjárásra alapozott szlovák irodalmi nyelv megeremtése, a Szlovák Nemzeti Újság és egyéb fórumok megeremtéséért vívott harc stb.) bemutatását, elemzését is az 1842–1848 közötti időszakban. Az 1848. évi márciusi forradalom felvidéki fogadtatásának ismertetése után részletesen elemezzük és értékeljük a forradalmi év tavaszán formálódó nemzeti programot, a gyorsan radikalizálódó programalkotó folyamatot és nemzeti törekvéseket, a prágai szláv kongresszust, és az 1848 kora őszétől kiobbantott szlovák fegyveres felkelések előzményeit, politikai hátterét, lefolyását és politikai, ideológiai következményeit.

A kiválasztott írások külön-külön is megállják a helyüket, együttesen pedig összefüggő, koherens egésznek alkotnak. Ezáltal a tanulmánykötet – amelynek tehát bizonyos szempontokra tekintettel kellett lennie (ami esetenként egy-két apró tartalmi átfedéssel is járt) – viszonylag átfogó, árnyalt képet kíván nyújtani a címben jelzett témáról, a szlovák „nemzeti ébredés” kulcsszereplőiről, tevékenységükről, nemzetfelfogásuk, nézeteik, törekvéseik változásairól. A közölt tanulmányok mindegyike 1999 és 2005 között jelent meg, illetve készült

el. Egy részük már megjelent vagy megjelenés előtt áll, másik részük ez idáig kéziratban pihent vagy tudományos konferenciákon hangzott el.

Bízunk benne, hogy az alábbi tanulmánykötetnek talán sikerült néhány területen, néhány adalékkal hozzájárulni a hozzávetőleg 1780–1849 közötti időszak szlovák nemzeti törekvéseinek, a szlovák nemzeti tudat születésének, a szlovák–magyar viszony, illetve feszültségek okainak, történelmi gyökereinek és mozgatóinak a feltárásához, ezek jobb, pontosabb megértéséhez. Ha ez így történt, a „szlovák kérdés”-ben folytatott eddigi kutatásaink már nem voltak hiábavalók.

Végezetül itt szeretném megköszönni a feleségemnek, hogy biztosította számomra a kutatómunka nyugodt családi háttérét. Köszönettel tartozom a sógornőmnek is, aki segítségemre volt bizonyos orosz és angol nyelvű szakszövegek fordításában.

I. Előzmények és feltételek

1. A szlovák nemzeti tudat 17–18. századi előzményei, nemzetelméleti problémái

Szlovák „feudális nemzetiség” vagy szláv–szlovák etnikum?

A szlovák nemzeti tudat kialakulásával, történelmi előzményeivel foglalkozó szlovák történészek körében már meglehetősen régi az a törekvés, hogy bizonyítsák a szlovák „feudális nemzetiség” – mint a törzsiség és a modern nemzet közötti átmeneti, közbülső szerveződési forma – létezését. Ezt többnyire azzal a céllal teszik, hogy kimutassák: *„a szlovák feudális nemzetiség ideológiája és a modern szlovák nemzet ideológiája között szerves kapcsolat és folytonosság van”*.¹ Peter Ratkoš vagy Ján Dekán mértékadó álláspontját, miszerint a „szlovák feudális nemzetiség” és „nemzetiségi tudatforma” megjelenésével a 9–11. század óta számolni kell, már Daniel Rapant is kétségbe vonta. Szerinte ez **„semmiképpen sem felel meg az adott történelmi valóságnak”**, hiszen ez esetben *„a történelmi magyar feudális nemzet több nemzetiségből állt volna”*. A magyar történészek közül különösen Szűcs Jenő mutatott rá meggyőzően arra, hogy a nemzetnek valóban vannak a feudalizmusba visszanyúló előzményei. Ám *„a feudalizmus viszonylag korai századai óta formálódó »nemzetiségek« sem fogalmilag, sem genetikusan nem azonosíthatók a 18. század vége óta létrejött modern nemzetek képletével”*.² Azt persze senki nem vonja kétségbe, hogy a 19. századot megelőzően helyi szinten – és talán vármegyei szinten is – létezhetett, mégpedig erősödő mértékben, egyfajta szláv–szlovák etnikai tudat. Ezt azonban nem szerencsés olyan „nemzetiségi tudat”-nak beállítani, amely a 14. századra már olyan erőssé vált, hogy a német, magyar és a szlovák városi lakosság közötti feszültségek és szaporodó konfliktusok fő forrásává vált. Már pedig ezekben a konfliktusokban a szlovák tudományos munkák a „szlovák feudális nemzetiség”, illetve „nemzet” (natio slavica) meglétének fontos bizonyítékát vélik felfedezni.

Meglátásunk szerint a 19. századi modern szlovák nemzeti tudat korábbi előzményei és megnyilvánulásai az – itt most nem részletezett – etnicitással, az etnikai csoporttudattal összefüggő, és ezekkel a történelmi kategóriákkal pontosan leírható és magyarázható jelenségek voltak. Az etnocentrikus csoportkép és csoporttudat vizsgálatának ma már igen gazdag szakirodalma van.³ A kérdéskör kutatói nem tagadják a jól kitapintható folytonosságot a prenacionális etnikai tudat és a modern nemzeti tudat, a nacionalizmus között, ellenkezőleg. Eric J. Hobsbawm szerint „*nacionalizmus szívesen fonódik össze az etnicitás fogalmával*”, mert „*már az is elégséges ok, hogy ilyenképp megszervezhető az a történelmi családja, melynek a »nemzet« többnyire oly szembeszökően a híján van*”. J. A. Fishman a nacionalizmust, beleértve a nyelv iránti hűséget is, egyenesen „*átalakított etnicitás*”-nak nevezi. Csepeli György pedig azt emeli ki, hogy „*a kultúrnemzeti keretek között kialakult nemzeti ideológia kevésbé szakíthatott radikálisan az etnocentrikus hagyományokkal, mint az államnemzeti keretek között létrejövő nemzeti ideológia*”.⁴

A lényeg tehát az, hogy a prenacionális időszakra jellemző hagyományos, feudális társadalmakban a társadalmi, gazdasági, vallási és egyéb különbségek elfedték a nyelvi, „nemzetiségi” színezetet. Természetesen azért a 16–18. század embere is számon tartotta, hogy ki a született magyar, oláh, rác vagy tót. Nem volt ismeretlen a nyelvi megkülönböztetés sem. (A szlovákok által lakott falvakban, pl. praktikussági okokból, szlovákul közölték a lakossággal a tudnivalókat.) Vegyes etnikumú közegben a két- vagy többnyelvűség bevett szokásnak számított, de a középkori vagy koraujkori feszültségeknek, vagy az időnkénti német–szlovák, szlovák–magyar konfliktusoknak, ugyanúgy nem volt számottevő „nemzeti” vagy „nemzetiségi” vonatkozása, mint ahogy nem volt céltudatos „nemzetiségi” megkülönböztetés és elnyomás sem. A fordulat a 18. századtól kezdődött el, amikor az egy nyelvet beszélők közösségének megteremtése – főleg a század utolsó harmadától – egyre fontosabbá kezdett válni a korábbi különbségeknél. A meglévő etnikai különbségek és előítéletek is egyre inkább nemzeti kategóriákban kezdtek tudatosodni. Ezek a kategóriák azonban a szlovák „nemzeti ébresztés”, illetve „nemzeti ébredés” kezdetén még mindig a hungarus patriotizmussal és a szláv tudattal szorosan összefonódva jelentkeztek.⁵

A „natio hungarica” és a „natio slavica” kapcsolatváltozásai

A 17–18. századi szlovák etnikai tudat legalapvetőbb sajátosságát a történeti magyar államhoz és a „szláv nemzet”-hez való egyidejű, szorosán összefonódó kötődés jellemezte. A szlovák történészek nem tagadják a natio hungarica rendi-nemesi közösségtudatának meglétét (amely ismert módon a Magyar Királyságot az itt élő népek közös hazájaként fogalmazta meg) és az erre épülő hungarus patriotizmus, a hungarus tudat kiterjedését a szlovák származású vagy szláv ajkú nemességre, valamint – részben – a városi polgárságra és az intelligenciára. A szláv (nyelvi, etnikai és kulturális alapokon nyugvó) összetartozás-tudat túlzott hangsúlyozásával azonban a szlovák szakemberek azt a látszatot kívánják kelteni, hogy a hungarus patriotizmus és a szláv tudat viszonyán belül már a 17–18. században is az utóbbi volt a fontosabb.

A magyar történetírás a hangsúlyok kérdését is másképpen látja. A történelmi valóságnak megfelelően abból indul ki, amit a jénai egyetem anyakönyvét böngésző Hrabowsky Dávid már 1843-ban is tapasztalt. Az anyakönyv 1594–1832 közötti bejegyzéseiben ugyanis – szavaival szólva – *„nagyobbrészt csak a ’ „hungarus” áll a ’ magyarok ’ nevei mellett, ’s ritkán egyszersmind vármegye és születési hely”*. Azok közül pedig, akiknél ez utóbbiak is fel voltak tüntetve, *„sokkal többen jöttek Jenába felső Magyarországból, mint az alföldről”*.⁶

Szücs Jenő ismert történeti tipológiája szerint a 18–19. század előtti Magyarországon a „nemzet” háromféle – egymással összefüggő, de mégis különböző – felfogása és valósága élt egymás mellett. Egyfelől létezett egy területi-alattvalói kötelékeken és intézményeken nyugvó „államnemzetiség”. „Magyarnak” (hungarusnak) számított mindenki, aki a Magyar Királyság (regnum Hungariae) alattvalója volt. Másfelől létezett egy etnikai kötelékeken, hagyományokon, nyelvi egységen vagy közelségen nyugvó, részben territorializált „nyelvi-kulturális nemzetiség” is. Ez tehát mindazok külön etnikai identitását is elismerte, akik eredetük, nyelvük, szokásaik stb. szerint csoportként elkülönültek. Végül az igazi értéknek az számított, ha valaki a rendi-korporatív alapon szerveződő politikai közösség, a „natio Hungarica” kereteibe tartozhatott. Ez a többnyelvű rendi „államnemzet”, elsősorban a nemesség szintjén, már évszázadok óta létezett. A struktúra lényegéhez tartozott tehát egy megosztott identitás: a döntés kényszere nélkül lényegében mindenki úgy született bele a maga kettős vagy hármas státuszába, hogy ezek az identitások – legalább is a 18–19. századig – még megfértek egymással.⁷

Peter Ratkoš és más szlovák történészek tehát a magyar államhoz és a rendi-nemesi „natio”-hoz képest túlhangsúlyozzák az etnikai-nyelvi kötelékeken alapuló „nemzetiség” szerepét, és – ahogyan már volt róla szó – ennek minél korábbi megjelenését keresik a történelemben. A „szlovák nemzetiség” (máshol: etnikum) létezését a 11. század óta történeti ténynek tekintő Ratkoš szerint a következő évszázadok folyamán az „*ugor–uhor*”, illetve „*ugorsky–uhorský*” megkülönböztető terminusoknak két jelentésük volt: egy szűkebb etnikai (uhri) és egy tágabb (uhry), amelyek közül az előbbi volt a fontosabb és a meghatározóbb. A 16. századtól kezdve pedig szerinte az „*állami*” és az „*etnikai*” *natio hungarica* megkülönböztetésnek megfeleltethető a szélesebb értelemben vett „*szláv*” (Slovan, Slovakia) és a szűk, területi-etnikai jelentésű „*szlovák*” (Slovák, Slováci) megkülönböztetés. Vagyis a Magyar Királyságon belül a regionális keretek között formálódó „*natio Sclavonica*”-hoz tartozó szlovákok szélesebb értelemben a „szláv nemzet”, a „*natio Slavica*” szerves részét alkották.⁸

A 9. század után (a magyar honfoglalástól és államalapítástól lényegében függetlenül) bármekkorára szélesedtek is a szláv népeket egymástól elválasztó különbségek, bármennyire művi eredetű volt is a szláv összetartozás tudata, a 12. századtól kezdve, még inkább a 15. század óta a krónikás hagyományban kétségtelenül létezett egyfajta szláv közösségi tudat, amely a szláv összetartozás legfőbb ismertető jegyeinek a szlávok európai kiterjedtségét és nyelvrokonságát tartotta. Egy ismeretlen szerző 1420-ban már arról panaszkodott, ami 400 évvel később Ján Kollárnak is fáj. „*A németek esküdt ellenségeink, régóta minden ok nélkül agyarkodnak nyelvünkre; kiirtották nyelvünket Rügen szigetéről, Meissenből (Szászország), Poroszországból és számos jelentékeny városból száműzték*”.⁹ A 17–18. században, sőt még a 19. század első felében is, a gyenge szlovákoknál különösen erősen élt ennek az ősi szláv egységnek az – átörökített, etnikai és nyelvi rokonságon, rokon származáson alapuló – tudata. Ennek révén ugyanis a Balti-tengertől az Adriai-tengerig, a Rajnától Kínáig terjedő hatalmas és „dicső szláv nemzet” részének, sőt központjának tarthatták magukat.

Az elterjedt hiedelem szerint ugyanis a szlávok és a közös szláv ősnyelv bölcsője a Tátra alján ringott, amelyhez a legközelebb így éppen az „őshonos” szlovákok nyelve állt. A 17. század második felében Peter Rewa, Szöllősi Benedek, Daniel Šinapius Horčička, Ján Fisher Piscatoris, Ján Simonides és mások jóvoltából a „szláv nemzet” és nyelv európai kiterjedtségén és őshonosságán túl a Szvatoplukhoz kötött nagymorva, és a cirilli–metódi

hagyomány is a szláv tudat és ideológia fontos motívumává kezdett válni. Erősödő érdeklődés mutatkozott az anyanyelv és a – szlovákok által is használt – bibliai cseh irodalmi nyelv (az ún. bibličtina vagy čeština) szlovák nyelvi elemekkel történő gazdagítása iránt is. Az erősödő szláv tudat megnyilvánulása volt az is, hogy D. S. Horčička 1678-ban büszkeséggel sorolta fel a „szláv nemzet” soraiból származó „dicső és érdemes” férfiakat. Ugyanakkor élesen korholta az anyanyelvüket és szláv származásukat szégyenlő és megtagadó „renegátokat”, a – „dicsőség” (sláva) szóból származhatott – szlávtságot elhagyókat. (Az európai szlávtságot elsőként J. F. Piscatoris nevezte „Slaviá”-nak 1696-ban).¹⁰

A szláv tudat eme harcossá váló megnyilvánulásai ellenére a 18. század elejéig a szláv közösség érzése a meghatározóbb hungarus patriotizmus részeként jelentkezett, a „szlovák” tudat pedig – egy-két korai megnyilatkozástól eltekintve – még szinte teljesen felolvadt a szláv közösségi tudatban. A hungarus tudatú szláv–szlovák értelmiség sajátos, kettős-hármas identitásának az összehangolása hosszú ideig nem okozott különösebb gondot. Ján Tibenský is úgy látja, hogy a „hungarus nemzet” fogalma ugyan „gyakran a magyar nyelvi, kulturális és történelmi **etnicitást** jelentette, anélkül, hogy ez a többi nemzetiség számára „konfliktusok forrását” jelentette volna”.¹¹ Ez a helyzet a 18. század első felében kezdett megváltozni, amikor az etnikai különbségeket addig nem igen ismerő „natio hungarica” mindinkább etnikai (magyar) színezetet nyert. Ezt az álláspontot olyan közjogi elméletekkel és történeti-politikai teóriákkal – konkrétan a haza hármas (hun–avar–magyar) elfoglalásával összefonódva jelentkező ún. „alávétési” vagy „hódítás-elmélettel” – kezdték alátámasztani, amelyek kétségbe vonták a nem magyarok egyenjogúságát a „közös hazá”-ban.

Ezekkel a magyar törekvésekkel szemben jelentek meg tehát az 1720-as évektől az első védekező jellegű apológiák. Szerzőik, akik többnyire szláv–szlovák tudatú papok voltak, a Magyar Királyság területén és – főleg – a Felföldön élő szlávok „natio hungaricá”-n belüli egyenjogúságát egyre nyomatékosabban az itt élő szlávok autochtonitásával, a nagymorva és Cirill–Metód hagyománnyal igyekeztek alátámasztani. Ezeket pedig az ún. „befogadási elmélet”-tel, illetve a honfoglaló magyarok „vendégszerető fogadásá”-ról szóló szerződéselmélettel támasztották alá. „*A pannóniai szláv és a magyar nem ugyanazon ég alatt születik? És nem lesz így ugyanazzá a nemzetté? Mert ha... a nemzet olyan emberek társasága, akik közös földön születnek, miért ne kellene magyaroknak nevezni a mi szlávjainkat, akik*

Magyarországon születtek?” – érvelt 1728-ban Ján Baltazár Magin a Bencsik Mihállyal folytatott első jelentősebb apológiában.¹² Ezzel a hungarus-tudatú dubnicei plébános felállította a magyarok „vendégszerető fogadásá”-ról szóló elméletet. Eszerint a Kárpátok mentén egészen az Erdélyig terjedő területet benépesítő, már régóta itt élő szlávok a magyar honfoglalókat vendégszeretettel fogadták. Szerződést kötöttek velük és ennek alapján teremtettek közös államot. Így vált a szerződés és a „közös haza” gondolata a száz évvel később formálódni kezdő modern szlovák történelmi tudat igen fontos előzményévé és komponensévé.

Néhány évvel később Samuel Timon a fehér ló monda új értelmezésével is előállt. 1733-ban a jezsuita pap ugyan elismerte, hogy a magyarok legyőzték Szvatoplukot, de – állítása szerint – a szomszédságában élő „szlovákok”-at leigázó fejedelem morva volt. A legendás fehér lovat tehát a „szlovákok” küldték a magyaroknak, akiket a morva fejedelem veresége után „... *vendégszeretően fogadtak azok a szlovákok* (szlávok – Peter Sykora megjegyzése), *akikről beszéltünk. Már nyolcszáz éve viselnek el együtt minden jót és rosszat. Együtt élnek, együtt halnak. A szlovák* (szláv – P. S. megjegyzése) *nemzet utódai közül sokan felemelkedtek a nemesi osztályba, nagy birtokokat szereztek és számos olyan, ma már nagyon régi család alapítói lettek, amelyek a hazától kevesebbet vesznek el, mint amennyit adnak neki....*”¹³

Az erős szláv tudatú Samuel Timon (aki a kolostortársai szerint legszívesebben még Jupitert is „szlovák”-nak nyilvánította volna) egyúttal magyarországi patrióta is volt. Hasonlóan a 18. század első felének legjelentősebb pietista tudósához, „*a mi közös hazánk kegyes őrizője*”-hez, Bél Mátyáshoz (Matej Belhez), akinek életműve egyaránt része a magyar, a szlovák és a magyarországi német kultúrtörténetnek. Ez a kettős-hármas kötődés jellemezte a 18. század második fele egyik legnagyobb tudósának tartott Kollár Ádám Ferencet (Adam František Kollárt), a „királynő könyvtárosa”-t is. A Kazinczy Ferenc által „Tót Socrates”-nek nevezett tudós férfiú – valahol a fejlődés fele útjánál tartva – egyidejűleg volt magyarországi hazafi (hungarus) és öntudatos szláv és szlovák. Munkássága sajátos módon illeszkedik be a magyar, a szlovák és az osztrák politika- és művelődéstörténetbe.¹⁴

Ugyanez mondható el a század derekán és vége felé dolgozó két katolikus pap, Juraj Sklenár és Juraj Papánek, nem különben az evangélikus Ján Hrdlička tevékenységéről és szemléletéről is. Papánek így vallott hovatartozásáról: „*Nem tagadom, hogy születésemre nézve szláv (értsd: szlovák) vagyok, de tud meg, hogy neveltetésemre nézve német, nemességemre pedig magyar, jelenlegi*

lelkipásztori munkámra nézve illír” (ugyanis egy Pécs környéki horvát faluban működött).¹⁵ Arató Endre szerint Papának volt az első szlovák, aki szó szerinti, határozott különbséget tett hungarus és magyar között. A hungarusokon belül terminológiailag is megkülönböztette a „nemzetiségük”, vérük és nyelvük szerinti szlávokat. Ugyanakkor J. Tibenskýnek is igaza van abban, hogy – S. Timonhoz hasonlóan – az államiságot még ő is a „nemzetiség”, a magyarországi patriotizmust pedig a nemzeti büszkeség felé helyezte.¹⁶ A súlypont elmozdulását viszont jól mutatta az erősödő szláv tudat önállósodása és kezdődő kiválása a hungarus tudatból, nem különben a szlovák tudat korai körvonalazódása a szláv tudaton belül.

A 18. század második felében tehát felgyorsult a hungarus patriotizmus eróziója és megkezdődött a szláv tudat lassú differenciálódása is. A szlovák katolikus papok az egységes „szláv nemzet”-et saját nyelvjárásokat beszélő „törzsek” együtteseként kezdték értelmezni. A „szláv nyelv”-et egyébként az elsők között Bél Mátyás (Matej Bel) osztotta fel négy (orosz, lengyel, horvát és cseh) nyelvjárásra, amelyet később Jozef Dobrovský és Ján Kollár is elfogadott. Kristof Jan Jordan morva történétíró 1745-ben megjelent munkájában ezek között a „törzsek” között feltűntek a „*dialectus Hungaro-Slavicus*”-t beszélő „*Hungaro Slavi*”-k, a Jozef Bajzánál „*Uhro-Slováci*”-nak, „*pannóniai szlávok*”-nak nevezett szlovákok is.¹⁷ A „nemzeti” mozzanatok a későbbiekben nyelvi és „törzsi” különbözőségekből is tudatosodtak. Még erőteljesebben kaptak eltérő hangsúlyokat a – felekezeti és egyéb tekintetben is – megosztott szlovák intelligenciánál. A szlovák nyelvet és népet a „szláv nemzet” önálló dialektusaként és törzseként felfogó katolikusok ezzel az álláspontjukkal akarva-akaratlanul a szlovák nemzeti tudat előkészítőivé és élharcosaivá váltak.

Tőlük eltérően az evangélikus lelkészek túlnyomó része még a 19. század első felében is kitartott az egységes „szláv nemzet” mellett. E szerint a felfogás szerint a szlovákság a legjobb esetben is csupán a „szláv nemzet csehszláv törzsé”-nek tagolatlan része lehetett. Ezáltal kezdetben segítették is, de az 1830-as évektől már gátolták is az önálló szlovák nemzeti ideológia, a modern szlovák nemzeti tudat kialakulását. Végül voltak olyan – szlovák lakta területen élő szlovák vagy német származású – értelmiségiek is, akik a nemzeti öntudatok nyiladozása idején is ragaszkodtak a letűnőben lévő kettős vagy hármas identitáshoz. Kompromisszumos, békülékeny álláspontjukkal a magyar és szlovák támadások keresztüztüzebe kerültek. Az 1840-es évekre tehát nekik is el kellett dönteniük, hogy a történelmi Magyarország soknemzetiségű

közegében melyik nemzeti törekvéssel éreznek nyelvi, kulturális, sors- vagy egyéb közösséget.

”Születés” vagy „újjászületés”?

A szlovák és a magyar történészek véleménye más kérdésekben is különbözik egymástól. Problémák forrásává, nemzetelméleti és metodológiai viták alapjává és indukálójává vált például az a kérdés, hogy hogyan értelmezhetők az olyan – bolgár, szlovén, szlovák vagy a magyar történetírás által is használt – kifejezések, mint: „nemzeti ébredés”, „nemzetek születése” vagy „újjászületése”, „nemzeti megújulás” vagy „megújulás”? Pontosan ragadják-e meg, a valóságnak megfelelően fejezik-e ki a 18. század végétől az „ébredők” vezetésével elkezdődő nyelvi-kulturális folyamatok és törekvések lényegét, és tartalmát? Úgy véljük, hogy itt is a probléma érzékeny megközelítésére van szükség.

A mai vezető szlovák történészek közül Dušan Kováčnak is komoly kételyei vannak a „nemzeti ébredés” vagy a „nemzeti újjászületés” – szerinte tárgyilag nem korrekt és a tudományos elemzés által el nem fogadott – fogalmak használatát illetően. A történelmi valóságtól való elrugaszkodáshoz, legendák születéséhez vezethetnek el. Július Bottónál vagy a 20. század közepén A. A. Baníknál – hogy csak két ismert szlovák tudóst említsünk – ez az elrugaszkodás a következőképpen jelentkezett. Meglátásuk szerint a nagymorva birodalom bukása után a szlovákok hosszú aléltóságba, mély álomba estek, amelyből *„csak a XIV. században kezdtek magukhoz térni, ébredezni pedig csak a XVI. században. Csak 1787-től kezdtek aztán öntudatra ébredni, amikor az emberiség történelmében új korszak következett;...”*¹⁸

Termékeny kiindulópontnak tűnik az elemzéshez a témát kiválóan ismerő cseh Miroslav Hroch és Niederhauser Emil megközelítése. A cseh történész több nagy hatású munkát szentelt az európai nemzetek kialakulásának és fejlődésének, illetve a folyamat tipizálásának, valamint annak, hogy a modern cseh nemzet és nemzeti tudat kialakulását és fejlődését az európai nemzetek létrejöttének folyamatában elhelyezve vizsgálja. Meglátása szerint az európai nemzetek kialakulására két alaphelyzetben került sor. Az egyiket *„uralkodó nemzetre jellemző állapot”*-nak nevezi. Ilyen helyzetben elsősorban a „nagy” nyugat-európai nemzetek voltak. Ugyancsak műszavakkal jellemezte a második csoportba sorolt *„elnyomott”* vagy *„kis nemzetek”*-et is, amelyeknek három alcsoportját különböztette meg: a) nincs saját etnikumú uralkodó

osztályuk, ún. csonka társadalmi szerkezetet alkotnak, ezért ennek az „idegen” vezető csoportnak vannak alárendelve; b) etnikailag (vagy csupán történelmileg) összetartoznak, de politikai szempontból nem alkotnak önálló egységet; c) hiányzik az anyanyelvi-kulturális hagyomány folyamatossága, vagy ez a folytonosság hosszabb-rövidebb időre megszakadt. A magyarok és a lengyelek Hroch szerint átmeneti helyzetben voltak: egyszerre voltak uralkodó („nagy”) és elnyomott („kis”) nemzeti helyzetben. A cseh nemzeti fejlődés viszont egyértelműen kis nemzeti körülmények között zajlott.

Úgy véljük, hogy Miroslav Hroch másik, ugyancsak hármasszoros modellje – a szlovák sajátosságokból fakadó szükséges megszorításokkal – a szlovák mozgalomra is kiterjeszhető. A szlovák mozgalom „előkészítő időszak”-át jelentő ún. A) szakaszban ugyanis, amely hozzávetőlegesen az 1780-as évektől az 1830-as évek végéig/1840-es évek elejéig tartott, alapvetően nyelvi, kulturális, tudományos igényekkel léptek fel a szlovák „nemzetéberesztők” aufklárista szemléletű első (Anton Bernolák, Juraj Palkovič stb.) és második nemzedékének (Ján Kollár és elvtársai) zömmel papokból és lelkészekből álló, kis számú képviselői. Az 1840-es évek elejétől kezdődő „agitációs”, B) szakaszban Ludovít Štúrék fiatal, romantikus generációja a nemzeti agitáció kiterjesztésére törekedett – több-kevesebb sikerrel – a nemzetileg még szendergő, öntudatlan szlovák paraszti népesség körében. A nyelvi-kulturális kérések ugyan továbbra is napirenden maradtak, de már néhány politikai jellegű követelés is megjelent. 1848–1849-ben pedig az első kísérletekre is sor került a nemzeti programba sűrített szlovák politikai-territoriális igények – akár fegyveres úton történő – megvalósítására is. Ezt követően került sor, lényegében az 1860-as évek elejétől, a C) „mozgalmi” periódusra, amely a dualizmus időszakára terjedt ki.

Niederhauser Emil ugyanezt a témát a másik oldaláról közelítette meg. Szerinte ugyanis a nagyobb nyugat-európai nemzetek esetében – a 16. századtól meginduló és hosszan elhúzódó nemzetné válási folyamatoknak köszönhetően – „megújulás”-ról vagy „újjászületés”-ről nemigen szokás beszélni. A valamilyen államisággal és rendi intézményekkel rendelkező lengyel, magyar, román, szerb stb. történetírás sem igen használja ezeket a fogalmakat. Annak ellenére, hogy a csehek és a horvátok kivételt jelentenek, *„mégis úgy tűnik, hogy ezt a párhuzamot államiság megléte és újjászületés hiánya között meg lehet vonni”*.¹⁹ Ján Tibenský is úgy látja, hogy az „újjászületés”-fogalom használatának alapját az képezi, hogy Anton Bernolák és követői a 18. század végén abból indultak ki, hogy a nagymorva birodalom a szlovák történelem

legdicsőbb korszaka volt, amikor a nemzeti kultúrával együtt a nyelv is virágzott. Ezért tehát az általuk kodifikált nyelvet nem tartották új irodalmi nyelvnek, hanem „*mindig a megújított szlovák nyelvről beszélnek*”. Nem véletlen tehát, hogy Jozef Ignác Bajza az 1780-as évek elején magát öntudatosan már a szlovákok „*(fel)ébredtő*”-jének (zbuditel) nevezte.²⁰

A problémát látszólag bonyolíthatja az „álom” és „ébredés” motívumainak bekapcsolása. Ezeket a kifejezéseket ugyanis nemcsak az államisággal nem rendelkező szlovákok, hanem a német és magyar literátorok, történetírók is előszeretettel használták a 18. század végétől. Főleg akkor került erre sor, amikor a nemzeti nyelv, irodalom, tudomány és kultúra pallérozását szorgalmazták, amelyeknek a nemzeti öntudat, a nemzeti érzés felébresztése szempontjából kulcsfontosságú szerepet tulajdonítottak. Ha tehát a régtől fogva létezőnek gondolt „államnemzet”-nek már nem is kellett újjászületnie, de a „nyelv-nemzet”-et annál inkább fel kellett rázni hosszú álmából, szendergéséből. „*A hosszú álom gyengít; – így nem csoda, hogy te / Ős haza nem vagy erős százados álmod után!*” – írta a reformkori magyar költő.²¹

Ugyancsak árnyalt elemzést kíván annak a problémának a vizsgálata is, hogyan nevezték a szlovák és a magyar kortársak azt a Felső-Magyarországon élő, nem magyar és nem német ajkú népességet, amelynek felébresztését, illetve ébredését oly fontosnak tartották a katolikus Anton Bernolák követői, majd a szlovák „nemzetébresztők” második és harmadik generációjának jeles evangélikus képviselői is?

Szláv, tót vagy szlovák? Nemzetiség vagy etnikum?

A kérdés annál is jogosabb, mivel a szlovák nép (etnikum), illetve a „nemzetiségi tudat” korai meglétét bizonyítani kívánó szlovák történészek nagy súlyt helyeznek bizonyos nemzeti nevekre és elnevezésekre, a nemzeti lét korai előzményeivel kapcsolatos – főleg nyelvészeti érvekkel alátámasztott – „bizonyítékok” megtalálására. Nem okoz gondot az sem, ha a középkori és korai újkorai forrásokból olyan alapvető kifejezések hiányoznak, mint: „szlovák” (slovak) vagy „Szlóvákia” (Slovensko). Meglátásuk szerint ugyanis a latin nyelvű dokumentumokban sűrűn előforduló „slavus”, „sclavus”, „Sclavonia” stb. megjelölések és származékaik, nem különben a „wind”, „windisch” vagy „tót” kifejezések, mind a szlovákokra vonatkoztathatók. Ezek „szlovák”-nak vagy „Szlóvákiá”-nak nyugodtan fordíthatók.²²

Peter Ratkoš és több történész társa szerint ugyanis a nagymorva birodalom bukása „*után a magyar államba betagolódó felső-magyarországi térség soha nem veszítette el alapvető szláv jellegét, vagyis a mai Szlovákia területét ... bizonyítottan szlovák településnek kell tekinteni*”.²³ A szlovien–szláv népesség hamarosan szlovák néppé (etnikummá), sőt szlovák „nemzetiséggé” formálódott. A 15. században cseh hatásra megjelenő „szlovák”, „szlováci” és a „slovenka”, „slovensky” (férfi és női) megjelölések (a német forrásokban: „slowakische Land”) a század második felétől a cseh, morva és lengyel területeken is általánossá váltak. 1526 után tehát – állítja Ján Tibenský – „*Szlovákiának... kifejezett szlovák jellege*” volt már.²⁴ A „szlovák” megnevezés viszont a magyar sajtóban csak az 1810-es évek végén kezdett feltűnni.

A magyar történészek (Szűcs Jenő, Györffy György és mások), de a szlovák történészek egy része is, már évtizedekkel ezelőtt is bírálta, legalább is fenntartásokkal fogadta a fenti álláspont igazát. 1995-ben Vékony Gábor is hangot adott kételyeinek. „*Ha a Szlovák népnévalak 1444-ben tűnik fel először – írta –, akkor kevés a valószínűsége annak, hogy a néppé alakulás sokkal régebbi folyamat lenne*”.²⁵ Peter Sykora ebben a kérdésben is élesebben fogalmaz, de újból a lényegre tapint. „*Évszázadokon át csak mint szláv etnikum, vagy talán még pontosabban mint több szláv etnikum léteztünk Észak-Magyarország területén szétszóródva. Valószínű, hogy ezek az etnikumok az egész középkorban nem tudtak arról, hogy egymáshoz tartoznak*”.²⁶ Ezzel lényegében összecseng Szarka László véleménye is. Meglátása szerint „*meglehetősen merésznek tűnik annak feltételezése, hogy a mai Szlovákia területén élt szláv népesség körében a szlovák etnikum elkülönülése, s ezzel a szlovák nemzetiség (etnikai – nemzeti közösség) kialakulása a 9. század elején... már befejezett ténnyé vált volna*”. Ellenkezőleg, még a huszita időkben is inkább a széttagoltság jellemezte a Kárpát-medencei szlávtságot, s már csak emiatt sem alakulhatott ki – eltérően a helyi-városi és vármegyei szinttől – a mai Szlovákia egészére kiterjedő regionális etnikai tudat.²⁷ A 18. század vége előtt viszont helyi szinten, a földrajzilag is erősen tagolt kisebb egységek szintjén „*már korábban is létezett egyfajta szlovák etnikai tudat; egészen nyilvánvaló a nyelvi különbség is. Olyan össznemzeti tudat azonban még nem volt* – írja Dušan Kováč –, *amelynek alapján kiépülhetett volna egy nemzetpolitikai program*”.²⁸

Hasonlóképpen nincs egység a „Szlovákia” (Slovensko) elnevezés kérdésében sem. Vannak olyan szlovák kutatók, akik a felső-magyarországi szláv régiót (legkésőbb a 11–12. századtól kezdve) „Szlovákiá”-nak nevezik, annak ellenére, hogy a Slovensko megnevezés – egy magyar vélemény szerint –

adatolhatóan csak 1685-től fordul elő. (Etnikai régió értelemben vett használata eszerint csak a 18. századtól gyökeresedhetett meg.) Mások a szó mai jelentését a cseh Jozef Dobrovskýhoz kötik.²⁹ Kiss Gy. Csaba úgy látja, hogy a „Slovensko” fogalom egészen az 1830–1840-es évekig nem volt egyértelmű, s csak a magyar–szlovák nyelvharc kiéleződése és a szlovák nemzeti tudat körvonalazódása során és után kezdett – a történeti Magyarország (Uhorsko) magyarok lakta területeitől (Madarsko) megkülönböztetésül – területi értelmet is kapni.³⁰ A jelzett időszakig a „Felvidék” kifejezést sem használták. Azokat a középkori megjelöléseket alkalmazták, amelyekben a központi tájszemlélet sok évszázados népi hagyományai éltek tovább. A reformkori sajtóban tehát gyakori volt az Alsó-Magyarországgal szembeállított Felső- (vagy „éjszaki”) Magyarország, illetve az Alfölddel szembehelyezett Felföld megnevezés, hiszen: a „*felföld vesz az alföldtől gabonát, bort, marhát, sertést, dohányt*”.³¹

A reformkori írások között tallózva érdekes, sőt egyenesen meglepő, hogy Felső-Magyarország szlovák népességét többnyire még mindig nem szlováknak, hanem „szláv”-nak vagy „tót”-nak nevezik a magyar vagy szlovák származású cikkírók. Ráadásul még egy íráson belül is különféle megjelölések váltogatták egymást: „cseho–szlávok”, „szlavo–magyarok”, „magyar–szlávok”, „magyarországi szlávok”, Trencsén, Árva, Liptó stb. megyékben lakó szlávok, valamint „tótok” és „szlovákok”.³² A magyar szerzők cikkeiben és a vitairatokban a „magyarországi tótok” és a „kárpáti” vagy „felső-magyarországi szlávok” kifejezések is gyakran előfordultak. Hosszú időn át tehát a „tót” és „szláv” terminusokat tág értelmezésben vagy egymás szinonimáiként használták, vagy pedig – szűkebb értelemben – a Drávától délre eső területek (Szlavónia, „Tótország”), illetve Felső-Magyarország államisággal és önkormányzattal nem rendelkező szláv–szlovák népességére alkalmazták.³³

A korabeli magyarázatok többnyire a hajdani gótok és a magyarországi szlávok, illetőleg a szlavónok és a szlovákok rokonításából indultak ki. Ehhez a magyar (vagy magyar kötődésű) szerzők az „alávetési elmélet”-et is hozzákapcsolták, hiszen a „*régi Magyaroknak szokások volt a’ Karpathusi bértzektől fogva egészen a’ földközi tengerig meghódított Sláv gyökér hangzattal élő nemzetségeket Tótoknak... mondani...*”.³⁴ A szláv (vagy kettős kötődésű) szerzők viszont, a fenti elméletet vitatva, a „tót” elnevezés magyarázatát összekapcsolták őshonosságuk, számbeli nagyságuk kihangsúlyozásával, vagy pedig azzal, hogy: a „*Szlavákok vagy Tótok; Magyar ország legrégebb lakosai, a’ néhai hatalmas Morva országnak maradványai*”.

Ám ha nem a politika, hanem a nyelvészet felől közelítették a problémához, a „szlovák” megjelölést nem használja a reformkori sajtó, hiszen: „*Szlávok; és pedig: a, Tótok (Cseh–Tótok) laknak 35 Vgyékben...*”.³⁵ Figyelemre méltó, hogy a szlovák–magyar nyelvharc szlovák származású (evangélikus pap) résztvevője még 1841-ben is arra hivatkozott, hogy „*honunk szlávjai magokat inkább szlávoknak, mint tótoknak neveztetni szeretik, sőt kívánják*”, mert ettől azt remélik, hogy ha a – lenéző, pejoratív töltetű – „tót” szó kiveszne az irodalomból és a közéletből, eltűnne az a pokol eredetű közmondás is, hogy: „*a tót nem ember...*”.³⁶

Összegezve tehát megállapítható, hogy a szlovák nép (etnikum), „nemzetiség” korai megjelenését, a szlovák nemzeti lét korai előzményeit csaknem kizárólag nyelvészeti érvekkel alátámasztani igyekvő szlovák érvelés könnyen kikezdhető. Árnnyaltabb megközelítés esetén nehezen védhető ez az álláspont. Nem csak arról van szó, hogy a 18. század végéig–19. század elejéig nem, vagy csak nagyon nehezen lehet pontosan megállapítani, hogy a korabeli szerzők mikor értettek a „szláv” kifejezésen szlávot, és mikor szlovákot. Mégis, a szlovák történészek egy része a latin és egyéb nyelvű forrásokban szereplő „slavus” terminust következetesen „szlovák”-nak fordítja.

Kétségtelen, hogy a nemzeti név olyan fontos kategória, amelynek mentén az adott csoport megkülönböztethetővé és elkülöníthetővé válik szűkebb és tágabb környezetétől. Az elnevezés megjelenése, még inkább egységes és tömeges használata, már egymagában is fontos bizonyítéka lehet a csoportegység állapotának, a csoporttal való tudati, ideológiai azonosulás előrehaladottságának. Tény, hogy nemzeti egység közös név nélkül nemigen létezhet. Az is igaz viszont, hogy a kollektív név felbukkanása jóval megelőzheti a „nemzetiség” és a „nemzet” létét. Igazából csak akkor válhat azonosíthatóvá, vagyis az egész csoportot jelölővé, ha történetileg létrejöttek a közös név használatának legfontosabb anyagi és tudati-ideológiai alapjai.

Önmagában tehát a nemzeti név megjelenése a különböző forrásokban nem elégséges bizonyítéka sem az egységes csoport, sem a csoporttudat meglétének. Egyébként is a nyelvészeti érvelés ereje legalább 3 alapvető tényező együttes meglététől függ: a személy ugyanazt a kategóriát alkalmazza-e magára, mint amelyet rá alkalmaznak az adott kategória hatálya alá tartozó „mi-csoport” tagjai, valamint a más csoporthoz (az úgynevezett „ők-csoport”-hoz) tartozók. A szlovákokhoz hasonlóan más közép-európai kis „kultúr-nemzetek”-nél is megfigyelhető, hogy identitásukban sokáig bizonytalanok voltak. Sem az ön- és csoport-meghatározásuk (ha volt ilyen), sem a külső

megfigyelők által rájuk alkalmazott megnevezések nem estek egybe. Ráadásul a velük azonos államban élő többségi vagy egyszerűen fejlettebb népesség (magyarok, németek stb.) egyéb alternatív megnevezéseket is használhatott.³⁷

2. A szlovák „nemzeti ébredés” belső feltételei

A felföldi szlovákok belső állapota, induló helyzete

A polgárosodás és „nemzeti ébredés” hajnalán a soknemzetiségű Magyar Királyságban a magyarság csupán relatív többséggel bírt: száma a 19. század elején a megközelítőleg 8 milliós össznépességből (Erdély nélkül) 3,4 milliót tett ki (42%). Az 1787. évi összeírás szerint az összlakosság kb. 20%-a, 1 953 000 ember a Felföldön élt. A szlovákok száma Magyarországon 1804-ben 1,1–1,2 millió körül mozgott (14%), a század közepére 1,6–1,7 millió főre emelkedett.¹ A felső-magyarországi szabad királyi és bányavárosok lakossága – Nagyszombat kivételével – 1740 és 1820 között jelentősen növekedett. Pozsony lakossága 27 900-ról 35–36 000 főre, Selmecebányáé 8100-ról 18–20 000 főre, de még Kassáé is 5800-ról 12–13 000 főre emelkedett. Eperjesé, Lőcséé, Bártfáé és Kőrmöcbányáé meghaladta az 5000 főt. Ebbe a kategóriába tartozott a csökkenő népességű Nagyszombat is, amely az 1780-as évektől kezdte elveszíteni korábbi kulturális központ szerepét.²

A kizárólag a magyar államhoz tartozó szlovákoknak – pl. a szerbektől vagy a románoktól eltérően – nem volt határon túli külföldi hátvédjük, de még vagyonos és művelt diaszpórájuk sem. A szláv tudat szempontjából viszont fontos szerepet játszott az az objektív tény, hogy az állam északi részén nagyrészt kompakt módon elhelyezkedő szlovákok három oldalról más szláv népekkel (csehekkel–morvákkal, lengyelekkel és ruszinokkal) közvetlenül határosak voltak. A 18. századi „nagy kirajzás” óta jelentős szlovák szórványok éltek az Alföldön, Békés-, Pest- és Szabolcs-megyében, valamint a Bánátban és a Bácskában, ami a délszlávokkal való kapcsolatot erősítette. Csaplovics János (Ján Čaplovič) 1822-es értekezése szerint Békéscsaba volt a „*legnagyobb falu egész Európában, számlál körül belül 18 ezer, tsupa Tót lakosokat, tehát olly népes mint egész Torna Vármegye*”.³ Trencsén, Árva, Liptó, Zólyom és – nagyrészt – Turóc vármegyét tisztán „tótok” lakták. A lakosság többségét alkották (a németek, rutének, lengyelek és magyarok mellett) Nyitra, Bars, Hont,

Szepes, Gömör, Sáros, Zemplén és Abaújvár megyében. Az állam további 22 vármegyéjében is éltek szlovákok a lakosság kisebb részeként.⁴

Gyengítőleg hatott, hogy a szlovák lakta területek nem alkottak sem gazdasági, sem kulturális, sem nyelvi egységet. A hegygerincek által is széttagolt és elválasztott szlovák nép számos eltérő dialektust (pápista, hornyák vagy felföldi, szoták stb.) beszélt. Különösen nagy eltérések voltak a nyugati és a keleti (ún. sárosi) nyelvjárások között. Ráadásul a cseh, lengyel, német, rutén és magyar nyelvhatár mentén a jelzett nyelvekkel erősen keveredett.⁵ Az erős természetföldrajzi, tájtörténeti tagoltság a szepesi, gömöri, lipitói turóci stb. regionális identitás kialakulásával is együtt járt. Ezek az identitások a későbbiekben a szlovák nyelv- és nemzetegyesítés szempontjából meghatározó jelentőségűek voltak. Bél Mátyás (Matej Bel) 1718-ban már felfigyelt arra, hogy „*Pozsonyban, Kassán, Eperjesen, Rozsnyón a német mellett a magyar és a szlovák, ... Budán, Pesten a német és a magyar, Lőcsén, Késmárkon, Körmöcbányán, Selmecebányán, Besztercebányán, Nagyszombatban, Bazinban, Szentgyörgyön a német és a szlovák van állandó használatban. A művelteknél ezekhez a latin járul...*”⁶ A nyelvkeverés a 17. századtól kezdve igen divatos volt a műveltebb felföldi fő- és köznemesi családok társalgásában és levelezésében. A nyelvkeverés és a vegyes nyelvűség egymást feltételező ok-okozati kapcsolatban álltak egymással. A műveletlenebb parasztok és polgárok a 19. század első felében zömmel szlovákul beszéltek. A műveltebb hölgyek német társalgási nyelvüket néha szlovák nyelvi elemekkel fűszerezték. A férfiak társalgásában viszont a szlovák, magyar, német és latin elemek akár egy mondaton belül is a legtarkább kuszaságban keveredhettek. Az is természetesnek számított, hogy a felföldi köznemesség – némileg a falu etnikai összetételétől is függően – otthonában hol magyarul, hol németül, hol szlovákul beszélt (már az 1600-as években is).⁷ A szlovák, német születésű vagy nyelvű nemesi, polgári, értelmiségi családoknál egészen az 1820–1830-as évekig bevett szokás volt, hogy gyermekeiket 1–2 esztendőre magyar nyelvterületre küldték iskolába, „magyar szóra”. Ez fordítva is gyakorta megtörtént.

A felföldi evangélikus líceumokban, diákkörökben és a német egyetemeken hosszú időn át együtt tanuló szlovák és magyar származású diákok baráti viszonyát azonban nyelvi, nemzeti viszályok kezdték megmérgezni. Az 1841-ben Halléban járó Haan Lajos már szomorúan állapította meg az ott tanuló magyarországi diákokról, hogy „*ezek között nem volt meg az a szívélyes viszony, mely nekünk a jénai életet oly kedvessé tette. Egy csapat dühös tót volt, más csapat dühös magyar, úgy hogy ennek következtében folytonos viszálykodásban álltak egymással*”.⁸

Ez már a nemzeti, nyelvi differenciálódás időszaka volt. A szlovák lakosságon belül az asszimilációs, illetve disszimilációs folyamatok legerőteljesebben a felső-magyarországi szlovák vagy szlovák közegben élő köznemesek körében jelentkeztek. Az etnikailag is szlovák birtokos nemesség – még ha nem vagy alig beszélt is magyarul, néhány kivételtől eltekintve – a 18. században szinte teljesen hungarussá vált. A „nemzeti ébredés” korszakában pedig, a magyarokhoz hasonlóan, a „hungarus” szót kezdték „magyar”-nak fordítani. Társalgásukban, szokásaikban kezdtek magyarrá, a magyar nyelvi, nemzeti és kulturális törekvések hordozóivá és propagálóivá válni. Hasonló folyamatok játszódtak le a szepességi német polgárságnál és polgári származású értelmiségnél is. A Felföldön hatalmas birtokokkal rendelkező (magyar, elszlovákosodott magyar vagy éppenséggel szláv–szlovák származású) arisztokraták nagyobb része közömbös maradt a magyar vagy a szlovák nemzeti törekvések iránt. Akadtak közöttük olyanok is, akik – mint pl. gróf Mailáth János, báró Mednyánszky Alajos vagy Samuel Rožnay (Rozsnyay Sámuel) – az „összmonarchia” (Gesamtmonarchie) gondolatáért lelkesedtek. Ritkaságnak számított viszont az olyan erősen szláv tudatú arisztokrata, amilyen például Rudnay Sándor (Alexander Rudnay) hercegprímás volt. A szlovák nyelvi-nemzeti törekvések hordozójává így egyedül az – elszegényedő köznemesi vagy kisvárosi és falusi kötődésű, csekély számú, és zömmel papokból, lelkészekből álló – értelmiség válhatott, amely szoros kapcsolatban állt a nemzeti problémák iránt sokáig még érzéketlen, de egyáltalán nem, vagy alig magyarosodó szlovák paraszti tömegekkel.⁹

A „nemzetébresztő” intelligencia összetétele

A szlovák „nemzetébresztő” értelmiség – sok tekintetben hiányos adatokra támaszkodó és további kutatásokat igénylő – összetételének, rekrutációjának stb. részletes vizsgálata nem ennek a tanulmánynak a feladata. Itt csupán a téma szempontjából fontos néhány tény és adat ismertetésére vállalkozhatunk, a teljesség igénye nélkül. Az 1787. évi népesség-összeíráskor a mai Szlovákia területén élt értelmiségi családfők száma nem haladta meg a tízezret. A „nemzeti ébredés” 1780–1820 közötti első időszakában a „nemzetileg tudatos” (vagyis jobbára szláv, cseh–szláv vagy cseh–szlovák tudatú) szlovák intelligenciának több mint háromnegyede a 3000 lakos alatti kisvárosokban és falvakban született. A mindössze 266 főt számláló, irodalmilag és művészileg tevékeny értelmiségi csoport 83%-a nem nemesi származású volt. A kis csoport

76%-a római katolikus papokból és evangélikus lelkészekből verbuválódott 41%, illetőleg 45% arányban. A 24%-ot kitevő világi értelmiséghez elsősorban tanítók (43 fő) és szabadfoglalkozásúak (15 fő), valamint tisztviselők (6 fő) tartoztak. Némileg más arányok jellemezték a Nagyszombatban 1792-ben alapított első szlovák irodalmi-kiadói társulatot, a bernolákista Szlovák Tudományos Egyesületet, amelyet a katolikus főpapság erkölcsileg és anyagiilag egyaránt támogatott. Az Egyesület 446 főből álló, nem állandó tagsága főleg a könyvelőfizetők közül került ki. Közülük 410-en tartoztak az intelligenciához és 86,5%-uk volt katolikus pap. Az 55 (13,5%) világi értelmiségi között tisztviselőket, gazdasági vezetőket, tanítókat és tanárokat, jegyzőket stb. egyaránt találunk.¹⁰

A pozsonyi líceum diákjainak létszámáról és a szülők származás szerinti összetételéről hiányosan fennmaradt jegyzékek további hasznos információkkal szolgálhatnak a „nemzetébresztő” értelmiségről. Az 1780–1836 közötti időszakból megmaradt 11 kimutatásban összesen 1816 diák adatai szerepelnek. Az első helyen álló 540 köznemesi származású diák közül (akik között 19 pap is volt) 394-nek a szülei szlovák származásúak voltak. Őket 300 polgári, 269 papi (köztük 19 nemesi) és 185 „nem nemesi” származású diák követte. Feltűnő, hogy az „alacsonyabb származású” diákok (kézműves-iparos: 172; tanár és tanító: 103; földműves-szőlőtermelő: 77; tisztviselő: 63) növekvő számban az 1815–1816. tanévtől kezdtek megjelenni a líceumban. Ez egy – 1830-as évektől kiteljesedni kezdő – hosszú folyamat egyik legelső, halovány előjelének tekinthető.¹¹ A népi vagy néphez közeli világi elemek bekapcsolódásával tehát kezdetét vette a „nemzetébresztők” bázisának igen lassú bővülése, összetételének arányosabbá válása. Ugyanakkor a szláv tudatról leválóban lévő szlovák tudat megfogalmazója és hordozója a következő időszakban is döntően a papi, valamint nemesi származású vagy kötődésű értelmiség maradt.

A „teológiai terheltség” és a felekezeti megosztottság kérdése

A szlovák társadalom a 17. század óta alapvetően két nagy felekezeti csoportra oszlott. A lakosság durván négyötöde a római katolikusokhoz, egyötöde pedig a Luther tanait követő evangélikusokhoz tartozott.¹² A 19. század első felében a zömmel Felföldön lakó szlovák katolikusok létszáma 1,2 millió, az evangélikusoké pedig 200–250 ezer főre becsülhető. Fényes Eleknek az 1840-es esztendőre vonatkozó számításai szerint Magyarországon – „*az egész népességet kölcsönösen mindenütt az uralkodó nyelvhez számítván*” – a 6 130 188

római katolikusból 2 682 945 volt a magyar és 1 215 944 a tót. A 803 „ágostai” anyagyülekezet közül (Erdéllyel együtt) 380-ban a német, 276-ban a tót, 143-ban pedig a magyar nyelv uralkodott. Fényes a „magyar birodalom” területén 967 041 ágostai vallású személyt regisztrált (akik közül 210 334 Erdélyben élt).¹³ A bányakerületi szuperintendencia (főfelügyelőség) 8 esperessége közül a szlovák evangélikusok által leginkább lakott zólyomi, honti, pesti, nógrádi, valamint a békési esperességben összesen kb. 230 000 evangélikus lakott. A 170 magyar, német, tót vagy vegyes nyelvű anyagyülekezet közül a tót nyelv tisztán vagy keverten 146, a magyar 64, a német pedig 40 gyülekezetben fordult elő.¹⁴

Az evangélikus egyház és papság a szlovák nemzeti, nyelvi-kulturális törekvésekhez való viszonyt tekintve, több szempontból is kedvezőbb helyzetben volt a katolikusokhoz képest. Az egyházszervezet minden szintjén meghatározó módon érvényesült ugyanis a gyorsan magyarosodó katolikus felső vezetők erős befolyása. A felföldi evangélikus egyházkerületekben viszont ez a magyar hatás csupán az egyházi vezetés csúcsain érvényesült, ami igazán erőteljessé csak gróf Zay Károly főfelügyelővé történő kinevezése (1840) után vált. Emellett a szlovák evangélikusok támaszkodhattak: a katolikusokétól demokratikusabb egyházszervezetükre; a néphez az idegen latin nyelvtől közelebb álló, egyre erőteljesebben szlovakizált bibliai cseh nyelvre; az evangélikus gimnáziumok, líceumok korszerűbb oktatási rendjére és nyitottabb szellemiségére; az itt működő diákkörök jelentős „nemzetébresztő” tevékenységére; külföldi, főleg német kapcsolataikra.

A katolikus növendékekbe már a szemináriumokban beleoltották az egységes magyar állam és az egyházi, világi hatalom tiszteletét, a feltétlen engedelmesség és a konzervativizmus szellemét, a szabadgondolkodás és – minden radikalizmus – iránti bizalmatlanságot, sőt ellenszenvet. A katolikus felső vezetés, az evangélikustól eltérően, még kevésbé vette szívesen, gyakorta pedig egyenesen tiltotta vagy korlátozni próbálta, hogy papjai önművelő, öntevékeny társaságokat alakítsanak és ezekben világi (kulturális, nyelvi vagy irodalmi) tevékenységet folytassanak. Eretneknek, a lutheranizmus–pánszlávizmus szövetségeseinek minősítették azokat az alsópapokat, akik együttműködésre törekedtek az evangélikus felekezet szláv–szlovák érzelmi képviselőivel. Így a szlovák katolikus alsópapság (új gondolatok, eszmék és kulturális hatások által megérintett) képviselői sokkal nagyobb nehézségek árán tudtak eljutni és csatlakozni a szlovák nemzeti törekvésekhez, mint evangélikus társaik.¹⁵

Az evangélikus lelkészek a tekintetben is nagy előnyben voltak a nőtlenséget fogadó katolikusokkal szemben, hogy az apa–fiú–fiúgyermek kapcsolat révén számukra biztosítva volt a nemzetébresztői-nemzetnevelői, népművelői tevékenység folytonossága. A katolikus papoknak viszont „*személyesen és külön-külön, magányosan kellett eljutniuk nemzetükhöz, a nemzeti öntudatra ébredt szülők és az öntudatos család támasza nélkül. Így többnyire nem volt, aki folytatta volna... tevékenységüket, ezért (ahogy azt Štefan Krčméri megfogalmazta...) ha a plébánián lezárta a szemét valamely kiváló férfú, mintha a gyertya lángja hunyt volna ki...*”.¹⁶

A szlovák „nemzeti ébredés”-t és a nemzeti tudat kialakítását, nem különben a két felekezethez tartozók együttműködését is, jelentős módon befolyásolta a falusi és a kisvárosi paplakok katolikus és evangélikus lakóinak teológus szemlélete, „teológiai terheltség”-e. Az evangélikusoknál ez utóbbinak – jénai, hallei és egyéb német felsőoktatási intézményekben folytatott tanulmányaik folytán – jócskán voltak német gyökerei is. A szlovák nyelvi-nemzeti törekvéseknek nemcsak a felvilágosult első nemzedéke – élén Anton Bernolákkal, Juraj Palkovič-csal – képviselt a korabeli magyar politikai állásponttól eltérő, attól többnyire mérsékeltebb, konzervatívabb nézeteket. Az 1820-as évektől fellépő kollári-šafárikai második nemzedéket is erőteljesen taszította a magyarosító, radikalizálódó magyar liberális politika. A korszak pap vagy lelkész írója és nemzetébresztője még mindig a múlt egyháziasságának keretei között élt. Ez a helyzet nemcsak szemléletüket és ideológiájukat motiválta. Hatással volt az új szlovák irodalmi nyelv megteremtéséért, vagy a korszerűsített régi nyelv megőrzéséért vívott harcukra is.¹⁷

A vallási-felekezeti probléma mellett talán az irodalmi nyelv megoldatlan ügye terhelte meg leginkább a szlovák „nemzetébresztők” – egyébként is hihetetlenül nehéz – munkáját. Közismert, hogy a felekezeti megosztottság az irodalmi nyelv területén elsősorban úgy jelentkezett, hogy az intelligencia katolikus része nagyrészt elfogadta az 1787-ben kodifikált irodalmi nyelvet, amelyet Anton Bernolák a főleg katolikusok által beszélt nyugat-szlovák nyelvjárásra épített. Az értelmiség evangélikus része viszont továbbra is hű maradt a huszita vagy králicei biblia (bibličina, čeština) elavult cseh nyelvéhez, amelyet már a hitviták idején elkezdtek szlovákosítani. Ez a szlovákizáló törekvés – amelyben a mai szlovák történészek a szlovák „nemzetiségi tudat” fejlődésének egyik csalhatatlan bizonyítékát vélik felfedezni – a 17. század második felétől annyira előrehaladt, hogy evangélikus és katolikus használói kezdték „lingua vernaculá”-nak (honi, hazai nyelvnek) tekinteni. A

nagyszombati kulturális környezetben azután az 1700-as évek első felében kialakult egy szlovákosított cseh, illetőleg bohemizált szlovák (írott és beszélt) nyelv. Ezt a nyelvet katolikus használói saját, „tót” nyelvüknek tartották, a kortársak pedig „ježuitská slovenčina”-nak, illetve „uhorská slovenčina”-nak nevezték.¹⁸ Udvari István úgy vélekedik, hogy a szlovák nyelvterület egészén *„egy azonos időpontban szembesült egymással a cseh, a szlovakizált cseh, a bohemizált szlovák és a népi szlovák nyelv”*.¹⁹

1787 után a helyzetet tovább bonyolította, hogy az evangélikusok többnyire bojkottálták Anton Bernolák katolikus híveinek nyelvi-irodalmi törekvéseit, a katolikusok pedig rendszerint nem olvasták – mert vagy nem ismerték, vagy pedig gyűlölt, eretnek nyelvnek tartották – a bibliai cseh nyelven írott evangélikus publikációkat. A 19. század első harmadában tehát a szlovák nyelvi-irodalmi „újjászületés” továbbra is az erős felekezeti megosztottság útján haladt. 1843-ban ugyanis az evangélikus Lúdvít Štúrék hozzákezdtek egy közép-szlovák nyelvjárásra épülő új irodalmi nyelv megalkotásához. Ehhez azonban Bernolák katolikus követői kezdetben még nem csatlakoztak. Az evangélikus Ján Kollárék pedig továbbra is ragaszkodtak a cseh nyelvűséghez, így hevesen támadták az új irodalmi nyelvi normát. Az 1840-es évek közepére így állhatott elő az a furcsa helyzet, hogy a szlovákoknak néhány évig három irodalmi nyelvük is volt!²⁰

Pozsony és Pest–Buda, valamint a líceumok és önképzőkörök szerepe

A „nemzetébresztők” feladatát és a saját, szlovák tudat kialakulását az is gátolta, hogy a szlovákoknak nem volt olyan jelentős kulturális-politikai központjuk, mint amilyen a csehek számára Prága lehetett. Így többnyire idegen kulturális központok életére és kisugárzó hatásaira figyeltek, miközben saját kulturális centrumok kiépítésén fáradoztak. Az 1780-as évektől ezt a korlátozott centrum szerepet, amelyet ez idáig a saját egyetemmel és nyomdával rendelkező Nagyszombat töltött be, Pozsony és Pest–Buda kezdte betölteni. A két város hamarosan különböző szláv nyelvi-kulturális törekvések színhelyévé, a szláv–szlovák nemzeti ideológia központjává, bölcsőjévé vált.

Már Pukánszky Béla rámutatott a Bécs szomszédságában lévő Pozsony közvetítő szerepére, amely a császárvárossal csaknem egyidejűleg fogadta be a nyugatról jövő ösztönzéseket.²¹ Itt jöttek létre az első folyóiratok, katolikus és evangélikus oktatási intézmények, tudományos-irodalmi egyesületek és körök. 1801-ben alapították az evangélikus Szlovák Irodalmi Egyesületet, 1803-ban

pedig – J. Palkovič, J. Ribay és B. Tablic erőfeszítéseinek köszönhetően – a Csehszlovák Nyelv és Irodalom Tanszéket (az evangélikus líceumban), valamint a hozzá kapcsolódó Szláv Intézetet. Ezek az intézmények a következő évtizedekben a szlovák és cseh nemzeti „mozgalom” leendő vezetőinek egész sorát bocsátották ki (Fr. Palacký, J. Kollár, P. J. Šafárik, L. Štúr, M. M. Hodža, J. M. Hurban stb.). Palkovičék Tydennik (1812–1818), majd Tatranka (1832–1837) címmel folyóiratot is kiadtak. Az önképző diákkörök közül kiemelkedett az 1827-ben megalapított Cseh–Szláv Társaság és az egy évvel később életre hívott Jednota. E szláv–szlovák nemzeti intézmények lelke, egyik motorja az 1830-as évektől Ludovít Štúr lett. Plody címmel 1836 áprilisában irodalmi almanachot jelentettek meg. A pozsonyi evangélikus ifjúság kiterjedt kapcsolatokat épített ki a Lőcsén, Késmárkon, Eperjesen, Selmecebányán stb. az 1830-as években létesített szláv tanszékkel, gimnáziumokkal, akadémiákkal, diákegyesületekkel, amelyek a szárnyait bontogató ifjú szlovák mozgalom helyi központjai lettek. A nemzeti tudatosodás előrehaladását jól tükrözte, hogy a – Kvetý nevű cseh folyóirat mellett – a Štúr körül szervezkedő fiatalok is egyre rendszeresebben kezdték irodalmi megnyilatkozásaikban a Szlovákia (Slovensko) kifejezést használni (amely az 1820-as években az elsők között tűnt fel Šafárik magánlevelezésében). Pozsonyból is lassan Bratislava lett.²² Štúr kiterjedt levelezést folytatott a cseh, a lengyel és a délszláv mozgalom vezető személyiségeivel, valamint a születőben lévő orosz szlavisztika és az orosz irodalmi, tudományos élet jeles képviselőivel.²³

Az 1830-as években a nagyszombati, besztercebányai, rosznyói, egri, váci, pesti stb. katolikus tanintézetekben is alakultak ugyan nyelvi-irodalmi társaságok, de – ahogyan már volt róla szó – ezek többnyire egy-egy paptanár vezetésével, felülről, tekintélyelvű módon szerveződtek meg és működtek. Az (eredeti nyelvművelő célokra hamarosan túllépő, alulról szerveződő és demokratikusan működő) evangélikus diákköröktől eltérően a katolikus kispapok tevékenysége szigorúan a teológiai tárgyú nyelvművelés és a vallásos irodalom határain belül maradt.²⁴

Pozsony mellett, majd azt egyre inkább megelőzve, a (magyarok, németek, szerbek, horvátok, románok, görögök és nem utolsó sorban szlovák kispapok, kézművesek, kereskedők stb. által lakott) gyorsan fejlődő Pest–Buda vált a Duna-völgyi népek közös kulturális központjává. A Nagyszombatról 1777-ben Budára áthelyezett egyetemi nyomdában tankönyvek, szépirodalmi és tudományos kiadványok egész sora jelent meg a felsorolt népek által használt irodalmi nyelveken.²⁵ A szlovák „nemzetébresztők” 1820-as évektől

színre lépő második nemzedékének vezető személyiségei közül Ján Kollár vagy Martin Hamulják tartósan e Duna-parti kisvárosban tevékenykedett.

A Jénából 1819-ben Pestre érkező fiatal Ján Kollár a pesti evangélikus egyházközség segéd-, másod- és parochus lelkészeként, majd espereseként, pontosan három évtizedig szolgált a városban, ami maradandó nyomokat hagyott benne. *„Pest tett engem Kollárrá”* – nyilatkozta egyszer.²⁶ Kollár kitartó harcot folytatott: a német és magyar többségű (83%) egyházközségen belül megalakítandó önálló szlovák egyházközségért; „szlovák” nyelvű iskola felállításáért; a szlovák hívek szláv tudatra ébresztéséért; egy nagy szláv irodalmi-tudományos központ létrehozásáért stb. Ennek is köszönhetően *„itt Pesten alakítják ki az összetalálkozó szlovák, szerb, horvát kultúrmunkások a szláv közösség öntudatát”*.²⁷ A horvát Ljudevit Gaj Ján Kollár „szláv kölcsönösség elméleté”-nek hatására dolgozta ki az „illírizmus”-elméletet. Kollár kiterjedt levelezést folytatott és – Šafárikhoz hasonlóan – komoly személyes kapcsolatokat is kiépített szláv tudósokkal, az orosz szlavisták vezető személyiségeivel.²⁸

Itt Pest–Budán jött létre a budai Helytartótanács árvai származású tisztviselője, Martin Hamuljak körül a szlovák világi értelmiségnek egy jelentős bernelákista csoportja. A katolikus Hamuljak az evangélikus J. Palkovič-csal vagy P. J. Šafárikkal (akihez barátság is fűzte) ugyanolyan jó viszonyban volt, mint Ján Kollárral. 1820–1830 között egész szlovák kolónia jött létre körülötte, nagyrészt a Helytartótanács tisztviselőiből, akik a „szláv kölcsönösségi eszme” alapján, felekezetre való tekintet nélkül szerették volna a nemzeti életet megszervezni. A csoport tagjai voltak pl.: Ján Herkel’ (ügyvéd, pesti nevelő, az 1826-ban megjelent össz-szláv nyelvtan, az *„Elementa universalis Linguae Slavicae...”* szerzője); Ján Koiš (a Helytartótanács jegyzője, három szótár szerzője); a szintén Árvából való Jozef Bernolák (A. Bernolák rokona) és Alexander Dedinský (helytartótanácsi tisztviselő); a zsolnai születésű dr. Anton Ottmayer (az egyetem jogi karának professzora); Szuhány (Suchán) Márton (orvos, népdalgyűjtő, novellista); a luteránus Alexander Vrchovský (Pest egyik legismertebb ügyvédje) stb.²⁹ Cseh irodalom és kultúra iránti érdeklődésük felkeltette Ján Kollár figyelmét. Az 1820-as évek közepén tehát közeledett feléjük, mert azt remélte, hogy sikerül megnyernie őket a cseh–szlovák irodalmi és nyelvi egység ügyének. A két felekezet között azonban tartósabb együttműködés sem ekkor, sem később nem jött létre.

Összefogási kísérletek, nyelvi viták a katolikus és evangélikus értelmiség között

Annak ellenére, hogy az Anton Bernolák által kodifikált irodalmi nyelv kompromisszumos jellegű volt (hiszen a csehhez legközelebb álló nyugatszlovák nyelvjárásra épült), mégis vegyes, sőt ellenséges érzelmeket váltott ki. Míg a katolikus írók egy része, élükön a jeles költővel, Ján Hollýval, szimpatizált az új irodalmi normával, az evangélikusok vezetői (mint pl. J. Palkovič, J. Ribay) vagy a cseh nyelvészek (J. Dobrovský vagy J. Jungmann) nem lelkesedtek érte, ellenkezőleg!³⁰ A nézeteltérések és a fellángoló viták mélyén a szláv–szlovák nemzeti ideológia – eltérő törzsi felfogáson nyugvó – eltérő koncepciói húzódtak meg. A čeština-bibličtina evangélikus követői, vagyis J. Palkovič, B. Tablic, illetve Ján Kollár, az előbb említett cseh nyelvészekkel szorosán együttműködtek. Sőt, nagyrészt az ő hatásukra dolgozták ki a „szláv nemzet csehszlovák törzsé”-nek, a „szláv nyelv csehszlovák nyelvjárásá”-nak, valamint a „csehek és a szlovákok irodalmi és nyelvi egységé”-nek a koncepcióját, amelyet a 18. század vége, 19. század eleje óta már következetesen képviseltek is.³¹ A katolikus táborban viszont a saját szlovák nyelvjárással rendelkező, önálló szlovák törzs felfogása szilárdult meg. Az áthidalhatatlannak látszó eltérések miatt tehát egy mégoly törekeny együttműködés is csupán a „szláv nemzet”-hez való tartozás közös platformján jöhetett létre.

A helyzetet tovább bonyolította, hogy – főleg a „szláv nemzet” nyelvi és törzsi tagolódása tekintetében – az alapirányzatokon belül is voltak felfogásbeli különbségek. A századfordulón az evangélikus írók egy része, nyelvi szempontból meglehetősen konzervatív módon, nemcsak azért ragaszkodott a cseh bibliai nyelvhez, mert azt már „lingua vernaculá”-nak, azaz saját nyelvének tekintette. Azért is védelmezte azt, mert az élő cseh nyelv fejlődésével, a cseh nyelvújítással nem tudtak vagy nem akartak lépést tartani.³² Ján Kollár továbbra is ragaszkodott a „szláv nemzet” és nyelv – még Bél Mátyás (Matej Bel) és J. Dobrovský által képviselt – négy nyelvjárásra és törzsre (orosz, lengyel, csehszlovák, illír) osztásához. Az 1820–1830-as években Kollár a bibliai cseh nyelv szlovákosításával, vagyis szlovák formai és tartalmi elemekkel történő gazdagításával próbálkozott. Abból a célból tette ezt, hogy ezen a közbülső lépcsőfokon keresztül fokozatosan haladhassanak az általa kívánatosnak vélt egységes csehszlovák nyelv és irodalom megteremtése felé. Kollár törekvését azonban a bernolákista irányzat hívei kevésnek tartották, de a cseh nemzeti mozgalom vezetői (J. Jungmann, Fr. Palacký) sem helyeselték, mert benne

mindkét irodalmi nyelv romlásba döntését vélték felfedezni. Ráadásul Kollár is keményen támadta mind a bernolákcinát, mind L. Štúr azon próbálkozását, hogy a legtöbb szlovák által használt közép-szlovák dialektust tegyék meg az új szlovák irodalmi nyelv alapjának. A bernoláki irodalmi nyelvet a szlovák dialektusok legsilányabb elfajzásának titulálta. Ráadásul csak Nyitra megyére korlátozódik, illetve csupán a nagyszombati jezsuiták és néhány katolikus pap használja. Štúrék újításában viszont – azon túl, hogy ezt a nyelvet is pallérozatlanak minősítette – Bernolákék nyelvi törekvéseinek folytatását vélte felfedezni.³³

Kollárhoz hasonlóan J. P. Šafárik és B. Tablic is a cseh nyelv szlovákosításán fáradozott. Érzékelték a bibliai cseh nyelv elavultságát, de a – germanizmusokkal megtüzdelt, s ez által a szlovákok számára alig érthető, élő – cseh nyelv problémáit is. Nem került el figyelmüket a szlovák nyelvjárássok szétforgácsoltsága és a magyarosító törekvések szaporodása sem. Šafárik viszont – Kollártól eltérően – a szlovákokat a „szláv nemzet” külön törzsének tartotta, nem pedig a „csehszlovák törzs” önálló részének. Emellett magasra értékelte a bernoláki irányzat nyelvi-irodalmi erőfeszítéseit. Így a nyelvkérdésben meglehetősen irreális kompromisszumot javasolt: cseh grammatikai alapra szlovák szókészlet és alaktan épüljön. A „csehszlovák törzs” koncepcióját legmélyebben és legadatszerűbben B. Tablic dolgozta ki, aki még Kollárnál is tovább ment. 1820-as években ugyanis már nem egyszerűen a čeština elszlovákosítását javasolta, hanem közös „csehszlovák nyelv” létrehozását sürgette. Az evangélikusok tehát több frontos harcot folytattak. Otthon Bernolák, majd Štúr követőivel és a magyarosító törekvésekkel viaskodtak Kifelé viszont a gyorsan fejlődő cseh nyelvet védelmező cseh hazafiak növekvő ellenállásával kellett szembenéznük.³⁴

A M. Hamuljak körül szerveződő „újbernalákisták” ugyan ragaszkodtak a nyugat-szlovák nyelvjárássra épülő slovenčinához, de néhányan azzal is megelégedtek volna, köztük Hamuljak is, ha a bernoláki nyelv legalább népi használatban megmarad. A magyar nyelvi törekvésekkel szembeni eredményes védekezés ellenszerét Hamuljak a slovenčinában, a nemzeti törekvések népi alapjának kiszélesítésében, a két felekezet együttműködésében, olvasókörök és könyvtárak létrehozásában, újságok és folyóiratok kiadásában, végső soron tehát a szlovák irodalom és a népi-nemzeti műveltség fejlesztésében látta. Erre jó példát szolgáltatott Ján Hollý költészete, aki a verseit és „nemzetébresztő” történelmi eposzait már az új, bernoláki irodalmi nyelven írta. Ugyanakkor alapvető ideológiai kérdésekben Kollárral és Šafárikkal is szót értett, sőt még

Štúr követőiehez is utat talált. Holly a „szláv nemzet”-et hét, Ján Koiš pedig nyolc egyenértékű „törzs”-re, illetve nyelvre osztotta. Közéjük sorolta a szlovákot is. Michal Madanský sárosi káplán szerint az asszimiláció elleni védekezés csak – a češtinából néhány nyelvi elemet átvevő, slovenčinára támaszkodó – saját nemzeti tudat segítségével lehetséges. Ján Koiš, Ondrej Bošáni és még néhányuk terve az volt, hogy az egységes szlovák irodalmi nyelvet (az összes szlovák dialektus bevonásával) össz-szlovák nyelvi alapra helyezik. A katolikus értelmiségiek között olyanok is akadtak, akik a szláv nyelv nyelvjárásokra osztottságának a megszüntetésén, az irodalmi-kulturális szláv egység kiépítésén fáradoztak. Ennek az „irodalmi pánszlávizmus”-nak a szószólója (Štefan Moyses és O. Bošáni mellett) főleg Ján Herkeľ volt. Az össz-szláv nyelv megteremtésére irányuló próbálkozásait azonban sem Šafárik, sem Hamuljak nem támogatta. Abban azonban mindannyian egyetértettek, hogy elutasították Kollár nyelvi gyakorlatát. A cseh nyelv szlovákosításában csupán „eltorzított češtiná”-t láttak.³⁵

Az 1820–1830-as években M. Hamuljak többször is kísérletet tett a felekezeti megosztottság leküzdésére, az evangélikus és katolikus írók egy táborba tömörítésére. Ebből a célból jött létre 1834-ben Pest–Budán a Szlovák Nyelv és Irodalom Kedvelőinek Társasága (a Spolok). Ennek elnöke egy rövid időre maga Ján Kollár lett, a titkára pedig M. Hamuljak. A társaság által kiadott első szlovák almanach a kétnyelvű Zora (Hajnal) volt. 1840-ig 4 kötete jelent meg, amelyekben a két felekezet íróinak írásai egyaránt helyet kaptak. Csakhogy Kollár 1835-ben lemondott és kilépett, s mivel a példáját mások is követték, a Spoloknak lassan egyetlen evangélikus tagja sem maradt. Az együttműködés (a cseh eltérítő próbálkozások ellenére) igazából 1838 után kezdett elmélyülni. L. Štúr csoportjának egyre több – čeština és slovenčina között ingadozó – tagja kezdett megszabadulni Ján Kollár össz-szláv és csehszlovák irányultságú ideológiai befolyásától. Ebben Ján Holly hatásának is nagy szerepe volt.

A fentiek következtében a korábban össz-szláv szemléletű J. M. Hurban álláspontja is kezdett megváltozni. Az 1830-as évek végétől a bernoláki nyelvben már a szlovák „törzsi” önállóság és a szlovák nemzeti élet fejlesztésének legjobb eszközét vélte felfedezni. Szlovák tudatra való áttéréséről tanúskodik öntudatos kijelentése: „*Mi szlovákok vagyunk és csak azáltal és főleg azáltal vagyunk szlávok. Mindegyik törzs önmagából fejlődik...*”.³⁶ A štúri irányzaton belül megalakult a Vzajomnost nevű titkos szervezet. Létrehozói (A. B. Vrchovský, P. V. Ollik, B. Pr. Červenák, Š. Chalupka, J. M. Hurban) a pozsonyi és a nagyszombati katolikus ifjúsághoz és Bernolák fiatal követőiehez próbáltak

utat találni. Ebből a célból felhagytak a csehszlovák nyelvi egység gondolatával és a szláv kölcsönösség közös platformjára helyezkedtek. Jozef Šcasný és Jozef Petrovič – az új katolikus generáció vezetői – azonban ragaszkodtak a berneláki irodalmi nyelvhez és koncepcióhoz.

Az együttműködés akadozásában az is szerepet játszott, hogy a cseh nemzeti mozgalom vezetői az egymáshoz közeledő szlovák irányzatok eltérítésére törekedtek. Ugyanis abban voltak érdekelték, hogy a szlovákokat a cseh mozgalommal való együttműködés, és ausztrorszláv koncepciójuk számára nyerjék meg (a szlovákok között meglehetősen erős oroszbarátság helyett). A csehek és a szlovák evangélikusok vezetői 1839-ben Pozsonyban találkoztak. A katolikus J. Šcasnýt is meghívták. A Vrchovský által megfogalmazott szlovák álláspont – miszerint ők mindenekelőtt szlovákok, azután cseh–szlovákok, de így szlovákok is – már alapvető változást jelzett a szlovák–cseh és evangélikus–katolikus viszonyban.³⁷

3. A külső hatások szerepe a szlovák „nemzeti ébredés”-ben

A közép-, kelet- és délkelet-európai szláv népek „nemzeti ébredés”-ének, különösen pedig a cseh és szlovák „nemzeti ébredés” vizsgálatának gyakran visszatérő kérdése, hogy a – 18. század végétől, 19. század elejétől meginduló, s alapvetően nyelvi, irodalmi, kulturális célokat kitűző – „nemzeti megújodási mozgalom” a jobbra éretlen belső feltételek talaján kezdődött-e el, vagy ellenkezőleg, a „nemzeti ébredés” megindulásában inkább a külső (katonai, gazdasági, kulturális, nyelvi, ideológiai vagy egyéb) kihívásoknak kell meghatározóbb szerepet tulajdonítani? A kérdésre adott válaszoknak némi leegyszerűsítéssel két alapváltozata különböztethető meg.

A külső hatások megítéléséről és a készületlenségről

A hagyományos történetírás hosszú időn keresztül mérvadó álláspontjának lényegét a kiváló cseh történész, Miroslav Hroch klasszikus tömörséggel fogalmazta meg, amikor – Hans Kohn és Eugen Lemberg „polgári” felfogásával vitatkozva – leszögezte, hogy a marxista történetírás *„az objektív viszonyokból indul ki, és a polgári nemzet kialakulását a feudalizmus és a kapitalizmus*

közötti átmenet társadalmi folyamatainak részeként és eredményeként értéke...”. A nemzeti tudat és a nacionalizmus nyugatról kelet felé terjedő hatásait tehát „*csupán mint másodlagos integráló tényezőt vehetjük figyelembe*”.¹ Közel fél évszázaddal ezelőtt hasonló álláspontra jutott a szlovák Ján Dubnický is. A szlovák „nemzeti újjászületés” (még 1840-es években is meglehetősen szerény) eredményeiben kétségtelennek tekintette ugyan a bécsi, szláv és magyar hatásokat. Meglátása szerint azonban mégsem valamiféle idegen importról van itt szó, hanem a hazai gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális fejlődés természetes produktumáról.²

Az 1960-as években a közép- és kelet-európai nemzeti, nemzetiségi kérdés egyik legkiválóbb hazai ismerője, Arató Endre ugyancsak a belső feltételek elsődlegességét hangsúlyozta, de a külső tényezők szerepét sem becsülte le. Álláspontja szerint a magyar szellemtörténeti irányzat (Schlözer, Herder és a német romantika hatását eltúlzó) nézeteiben úgymond „*kifejezésre jutott a szlávok lenézése: képtelenek a maguk erejéből arra, hogy kibontakoztassák nemzeti mozgalmukat*”. Ugyanakkor viszont „*helytelen lenne azt állítani, hogy a német romantika gondolatai nem hatottak a kelet-európai népek nyelvi-kulturális mozgalmaira. A lényeg azonban az, hogy ezek a nézetek »termékeny« talajra hullottak*”, s így a szláv népek mozgalmainak a szerves részeivé váltak”.³

Napjainkban a történészek és irodalomtörténészek meghatározó része a „nemzeti ébredés”-ben, a „nemzetteremtés”-ben a korábbiaktól lényegesen nagyobb szerepet tulajdonít a külső hatásoknak és kihívásoknak. Gunst Péter például kiemelt fontosságúnak tartja annak hangsúlyozását, hogy Nyugat-Európától eltérően, ahol „*a kapitalizmus alulról valósult meg, a társadalom legkisebb sejtjeiben keletkezett, s innen hódította meg az egész társadalmat, Kelet-Európában a kapitalista átalakulás feltételeit felülről, vagyis lényegében kívülről hozták létre*”. A közép- és kelet-európai polgári (és tegyük hozzá: nemzeti) átalakulás legfőbb sajátosságának azt tekinti, hogy a legfejlettebb területeket kivéve „*külső tényezők sürgették s kényszerítették végül ki...*”.⁴ Ezzel összecseng Niederhauser Emil álláspontja is. E szerint a „*velejtében feudális*” kelet-európai térségbe a „*velejtében polgári*” felvilágosodás néhány keskeny közvetítő csatornán keresztül (francia és német könyvek, külföldi személyes találkozások, a szabad közművesség és a felvilágosult abszolutista államhatalom stb. közvetítésével) „*kívülről jött Kelet-Európába*”. Szerinte ez természetesnek is tekinthető, hiszen „*a polgári átalakulás előfeltételei még hosszú évtizedekig vártak magukra*”. Így azután Kelet-Európa a felvilágosodás

racionalizmusából az adott történelmi szituációban két fontos gondolatot tudott átvenni: a reformok szükségességét és a nemzeti nyelv megteremtését.⁵ A fenti álláspont képviselői természetesen nem vonják kétségbe, hogy sok múlhatott a nemzetté válni készülő nép általános fejlettségén-fejletlenségén. Nem lehetett közömbös, hogy a nemzet „ébresztő”-i a külső hatásokból mit és milyen mértékben vettek át, hogyan dolgozták fel azokat, és hogyan vegyítették a hazai adottságoknak megfelelő elemekkel.

A mai álláspont képviselői lényegében ugyanarra hivatkoznak, amit egykoron a térség szláv és magyar írói, költői – függetlenül attól, hogy nemesi (teljes) vagy paraszti (csonka) társadalmakhoz tartoztak-e – növekvő félelemmel és szorongással érzékelték: a Nyugathoz viszonyított készületlenséget, a mindenoldalú elmaradottságot. Kazinczy Ferenc megállapítása értelemszerűen a többi közép- és kelet-európai irodalom, illetve nemzetté válni készülő nép induló helyzetére, ébresztőinek felkészültségére is kiterjeszhető. *„Készületlen minden – írta 1793. július 27-én Kis Jánosnak –: lexikonunk szűk, szegény, grammatikánk habzó, hiányos, stilisztikánk feszes, ügyetlen, s ami mindennél bajosabb, mi magunk, írók és olvasók, készületlenek vagyunk, egészen készületlenek”*.⁶ Majdnem fél évszázaddal később, 1839-ben még mindig az álom és ébredés – Herder által ihletett, készületlenségből fakadó – motívumai köszöntek vissza az Athenaeum szerzőjének cikkében. *„A’ magyar nemzet kételkedék előbb, kiszabaduljon-e a’ nyomasztó ködökből: ...csaknem azt hitték; már késő. Felébredt, de minthogy kellettinel tovább aludt, csakugyan nehezebben ébredt, mint más nemzetek; felébredt, ’s eliszonyodott, hogy neki akkor koránylik, mikor szomszédai már a’ délnek árnyaiban pihennek”*.⁷

Hogy valóban létről vagy nem létről volt szó, azt (a teljes elnémetesedés, illetve a cseh nyelv és kultúra eltűnése miatt aggódó) Jozef Jungmann 1810-ből származó gondolatai is tanúsítják: *„A csehül beszélő nép még mindig 6 milliót számlál, ez a nemzet régibb, mint Napóleon és Ferenc császár, s reméljük, hogy mindkettőt túléli”*. Erre a reményre szükség is volt, hiszen a század elején a cseh „nemzetébresztő” értelmiség olyan kis számú volt, hogy – az ismert történet szerint – egyikük joggal célzott arra, hogy ha most fejükre esne a tető, akkor talán nem is lenne többé cseh nemzet. Jan Havránek írja egy helyütt, hogy a Matice česká támogatására felszólító német nyelvű felhívás cseh szerzői (J. Jungmann, František Palacký és Jan Svatopluk Presl) még 1832-ben is tartottak a cseh nyelv és – vele együtt – a cseh nemzet eltűnésétől!⁸

A cseh Jozef Dobrovský, Jozef Jungmann vagy Fr. Palacký ugyanazt a készületlenséget fogalmazták meg, ami a „Slávy dcéra”-ból is kiolvasható. A

szlovák születésű, de cseh–szláv érzelmű Ján Kollár a „Dicsőség lánya” (más fordítás szerint: a „Szlávság leánya”) című hatalmas eposzában tökéletes tömörséggel fejezte ki a korszak költőinek, „ébresztőinek” reménytelen helyzetét:

„*Verseink: a pusztába kiáltó próféta hangja,
Játszunk egy zongorán, melynek tán húrjai
sincsenek még*”.⁹

Alapvető céllá vált tehát a Nyugattal szembeni hátrány behozása vagy csökkentése. A csak lényegesen később mozgalommá terebélyesedő folyamat néhány értelmiségi – nagyrészt külső hatásokra történő – „ébredés”-vel, majd nemzetébresztői tevékenységével kezdődött. Ők vállalták magukra a „mécses szerep”-ét, elsőként ők fogtak hozzá a szendergőnek vélt nemzet ébresztéséhez. Ennek során Johann Gottfried Herder felhívása vezérelte őket: „*Dolgozzunk, testvéreim, bátor, vidám szívvel akkor is, ha beborít bennünket a felhő: mert egy nagy jövő érdekében munkálkodunk*”.¹⁰ E korszak küldetésstudattól fűtött „ébresztői” nemzetük vezéreinek, prófétáinak tekintették magukat. Mivel azonban a legtöbb nemzetté válni készülő népnek nem, vagy alig voltak olyan kulturális, tudományos vagy politikai fórumai, amelyekre a harcuk során támaszkodhattak volna, a még megalkotásra vagy kiművelésre váró irodalmi nyelvet, irodalmat, költészetet, nyelv- és történettudományt tették harci eszközükké. Az 1840-es évek tájáig ezek tekinthetők a „nemzeti ébresztés”, a „nemzetteremtés”, a nemzeti tudat kialakítása legfőbb eszközeinek. Ebben a heroikus erőfeszítésekkel és sok-sok kompromisszummal járó küzdelemben – sok európai és német hatás között – meghatározó szerepe volt Johann Gottfried Herder sajátos történetfilozófiájának, humanitás koncepciójának, s ezekben körvonalazott nyelvnemzeti, illetve kultúrnemzeti felfogásának.

A 19. század első felének magyar gondolkodói is szoros kapcsolatot tételeztek fel a szunnyadónak vélt nemzet, valamint a már nemzeti öntudatra ébredt, fejlettebb Európa hatásai között. Jól érzékelték a latin nyelv uralma és a nemzeti nyelv, a költészet, a tudományok fejletlensége közötti kapcsolatot is. Guzmics Izidor értekezése (1822) ezt a következőképpen fogalmazta meg: „*Csak az anya nyelvnek megzendülése ébreszti fel a ’nemzeti lelket*”, mert amíg a „*latán nyelv*” uralkodott, addig a köznép „*mély álomban haldoklott*”.¹¹ Nem került el figyelmüket a köznép mély álma és az „édes anyai nyelv” megszólalásával kezdődő ébredés közötti összefüggés sem. Gróf Wesselényi Miklós a fenti eszmélési folyamat külső összefüggéseire mutatott rá a „Balítéletek”-ben, 1834-ben. Egy nemzet „*még szunnyadoz vagy fáradt aléltságban hever...*”

kivált ha körülte is még éjjeli csend és alvó nyugalom vagyon, de midőn a' nemzeti lét munkás életének hajnala világ szerte hasad...; midőn többnyire minden nemzet, lassú vagy sebes ... lépésekkel, jóra vagy rosszra megy vagy vitetik; ...: akkor kell tiszta látással, erős de biztos kézzel újításokat javításokat tenni...".¹² A nehéz „újítások”-at vállaló magyar és szláv vezetők persze vigyázó szemüket nemcsak Nyugat felé vetették. Az ugyancsak fejlett német tudomány, kultúra, valamint a német nemzeti törekvések is számos példával szolgálhattak.

Európai irodalmi, kulturális hatások

Amikor az 1770–1780-as években Közép- és Kelet-Európában a felvilágosodás időszaka elkezdődött, Nyugat-Európában már a végéhez közeledett. Ez a különbség a térség megkésett fejlődéséből logikusan következett. Az egyes alrégiók fejlődése is jelentős eltéréseket, fáziskülönbségeket mutatott. Ezért a felvilágosodás végső határának kijelölése meglehetősen nehéz. Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy a felvilágosodást a romantika követte, akkor a felvilágosodás – szűkebb értelemben – a „nemzeti újjászületés” első, a romantikáig terjedő szakasza volt, amely a klasszicizmust és szentimentalizmust is magában foglalta. A lengyel és a magyar irodalomban általában az 1820-as éveket tekintik a romantika kezdetének. A szerb és a szlovák irodalomban ugyanezt az 1840-es évek elejére teszik. A lényeg az, hogy a térségben a felvilágosodás jócskán átnyúlt a 19. századba, a felvilágosodás számos eleme élt tovább Közép- és Kelet-Európa irodalmaiban. A felvilágosodás tehát erős hatást gyakorolt a nemzeti „mozgalmak” ideológusaira, egyes elemei és ismérvei mintegy belenőttek a nemzeti megújulási és reformtörekvésekbe.¹³

Mások szerint az a periódus, amely már nem tartozik a felvilágosodáshoz, de még a romantikához sem köthető, „neoklasszicistá”-nak vagy „preromantikus”-nak nevezhető. A gondot itt alapvetően az jelenti, hogy a neoklasszicistának minősített költőknek (akik közé akár Ján Kollár vagy Ján Hollý is besorolható) szentimentális, nemegyszer romantikus vonásaik is voltak. Sőt, Kollár prédikációiban vagy a „Dicsőség lánya” című, hatalmas lírai-epikus költeményében, még a barokk bizonyos elemei is fellelhetők!¹⁴ Ez a jelenség azután furcsa torlódottságot és stíluskeveredést eredményezett. Szintén a megkésettég olyan következményéről van itt szó, amely fontos kísérője volt a – tágabb értelemben vett – közép- és kelet-európai felvilágosodás irodalmainak.

A klasszicizmus, a szentimentalizmus és a romantika megléte vagy hiánya szerint a közép- és kelet-európai irodalmakat csoportosítani lehet. Teljes irodalmat csupán az orosz, a lengyel és félig-meddig a magyar alkotott. Ezeknél az irodalom teljes belső tagozódása kialakult, s (minden normaközpontúsága és kozmopolitizmusa ellenére) már a klasszicizmus is kapcsolódhatott a nemzeti eszményhez, még ha alapvetően nem is nacionális irányban fejlődött. A cseh, szlovén, szerb, horvát, ukrán irodalomban a klasszicizmus alig volt jelen, míg a szlovák, bolgár, belorusz stb. hiányos irodalmakból jóformán teljesen hiányzott. A szentimentalizmus is igen gyenge volt. A „nemzeti újjászületés” így elsősorban a romantika jegyében zajlott. Ahol valamilyen mértékben mindhárom stílusirányzat jelen volt, ott a klasszicizmus és a szentimentalizmus, sőt még a klasszicizmus és a romantika is többnyire összefonódva jelentkezett.¹⁵ Ami pedig a romantikát illeti, Közép- és Kelet-Európában jóval több volt egyszerű irodalmi irányzatnál, szemléletnél és módszernél. Olyan alapmagatartást is jelentett, amely átítatta a politikát, a közéletet, a tudományt és a történelemszemléletet, és elválaszthatatlanul összefonódott a nacionalizmussal.¹⁶

A felvilágosodás magyar és szláv képviselői már a 18. század végén fokozott érdeklődéssel fordultak a nyelv és a nép felé. Ez az érdeklődés azonban még nem azokból az indítékokból fakadt, amelyek később a romantika íróit motiválták. Abból a racionalista elvből indultak ki, hogy a nyelv értékét annak hasznossága adja meg. A nemzeti nyelvfejlesztés tisztán kulturális szándékát gyakran kísérte a racionalista világpolgár meggyőződése. Kozmopolitizmus és a nemzeti elv még nem zárták ki, ellenkezőleg: kiegészítették egymást a nemzeti nyelv fejlesztésében és használatában. „*Az én patriotizmusom – írta Kazinczy Ferenc – nem ellenkezik a kozmopolitizmussal, s amidőn a magyar nyelvnek virágzását óhajtom*”, ezt nem más nyelvek kárára gondolom.¹⁷ A nép felfedezése mögött – a racionalizmuson túl – alapvetően a felvilágosodás egzotikumhoz, természethez, természetihez, romlatlansághoz való vonzódása rejlett. A klasszicizmusban a paraszt, a népfői többnyire még a világ szabályaiban járatlan, komikus figura volt, a szentimentalizmusban pedig a Rousseau-ék által vágyott természeti idill egyszerű, romlatlan hőse. Az addig lenézett és terhekkal gyötört parasztság Herderék és a német romantika hatására válik majd (a Habsburg Monarchiában is) a „néplélek” (Volkgeist), a nemzeti szellem letéteményesévé, a múltbeli értékek őrzőjévé és egyedüli birtokosává, s ily módon a jövő zálogává. A romantika egyik legfontosabb újítását, a népköltészetet is a felvilágosodás fedezte fel.¹⁸

A közép- és kelet-európai irodalmakat ért külföldi irodalmi hatások alapvetően kétfélek voltak: a teljesebb irodalmakra a klasszicizmus révén a francia, míg az összes többire leginkább a német hatott. A hiányosabb irodalmakra viszont – a már kialakult irodalmak közül – elsősorban az orosz (főleg a szerbre, bolgárra, ukránra, beloruszra), a lengyel (főleg az ukránra és a litvánra) és a magyar (főleg a szlovákra és a horvátra) volt hatással.¹⁹ Ez persze nem zárta ki azt, hogy a 19. század első felének szlovák irodalmában valamilyen formában mindhárom hatás ne lett volna jelen. A 18. század első fele még a barokk sötétség árnyékában volt. A század második felében viszont már a szlovákoknál is kezdett megjelenni a modern gondolkodás néhány eleme. Ezek az új szemléleti elemek hamarosan termékenyen befolyásolták Juraj Fándly és Anton Bernolák nemzedékét, a szlovák „nemzeti ébredés” felvilágosult első nemzedékének 1820 előtti tevékenységét. A 17. századi barokk kultúrán túlmutató újfajta törekvések első megnyilvánulásai voltak, hogy az orvosok és a természettudósok fokozott figyelemmel kezdték tanulmányozni a Kárpátok és a Tátra természeti különlegességeit: a fürdőhelyeket, a gyógyforrásokat és a barlangokat. A protestáns dogmatizmusra egyfajta válaszként, a katolicizmuson belül jelentkező janzenizmushoz hasonlóan, német hatásra terjedt a pietizmus, amelynek legjelesebb képviselője Matej Bel (Bél Mátyás) volt.²⁰

A nyugat-európai eszmeáramlatok többnyire nem közvetlenül hatottak. A szlovák katolikusoknál főleg Bécs kulturális befolyása és közvetítő szerepe érvényesült. A protestáns lelkészek viszont elsősorban a német protestáns egyetemek közvetítésével ismerkedtek meg a felvilágosult ideológia radikalizmustól mentes, mérsékeltebb formáival. A Habsburg-monarchia „nemzet-ébredtő”-i az európai eszmeáramlatokat és a francia felvilágosodást többnyire a (felvilágosult abszolutizmus osztrák változatát jelentő) jozefinizmus szűrőjén át ismerték meg. A korai cseh „megújulás” vezetői, vagy Anton Bernolák katolikus szlovák követői, mind ennek a mérsékelt irányzatnak a hívei voltak. Ez a szemlélet nemcsak a felvilágosult abszolutizmus elveivel volt összhangban, hanem osztrák kormányzat tűrőképességével és az egyházi értelmiség magatartásával is.

II. József reformjai a szlovák „nemzeti ébredés”-re is jelentősen hatottak. A felvilágosult uralkodó rendelkezései (egyházi reformok, jobbágy- és türelmi rendelet, papi szemináriumok létesítése, a papok és lelkészek állami fizetése, a cenzúra enyhítése stb.) jobbára mind arra irányultak, hogy a néphez közeli alsópapságot tegyék meg a hatalom falusi támaszainak, a kultúra terjesztőinek.

Az uralkodó szándékától függetlenül ezek az intézkedések egyúttal az evangélikus és katolikus pápi értelmiség nemzetébresztői szerepkörét is megalapozták. A II. József által 1783-ban felállított és 1790-ig a várban működő pozsonyi általános szemináriumnak például döntő szerepe volt Anton Bernolák nyelvi reformjainak megvalósításában. A néphez való közeledés érdekében ugyanis a császár először csak ajánlotta, majd 1786-ban el is rendelte, hogy a szeminaristák a saját anyanyelvükön művelődjenek. Szlovákul készítsék prédikációikat és a nép nyelvén magyarázzák a dogmatika és az erkölcstan bizonyos részeit. Ezzel együtt 1787-ben szabad utat kapott A. Bernolák – nyugat-szlovák nyelvjárásra alapozott – új irodalmi nyelve is, amely bizonyos 17–18. századi előzményekre is támaszkodott.²¹

Bécs közvetítő szerepe, az osztrák kormányzat „oszd meg és uralkodj” politikája

Közép- és Kelet-Európa sok mai nemzetének vannak ún. bécsi hagyományai. A császárvárosnak II. József halála után is fontos kulturális közvetítő szerepe maradt. Jelentős szerepet játszott más európai kulturális központok hatásainak átadásában. Emellett számos szláv nép nyelvének, költészetének, irodalmának és nemzeti törekvéseinek kiindulópontjává, gyűjtőhelyévé is vált. A szlovén Jernej Kopitar harminc évig dolgozott a bécsi Udvari Könyvtárban, ahol komoly szláv központot épített ki maga körül. Ezáltal fontos szerepet vállalt a szláv nyelvek és irodalmak modernizálásában, illetve megteremtésében. Segítette J. Dobrovský, a szerb Vuk Stefanonić Karadžić vagy a szlovén France Prešeren tudományos, költői munkásságát. Közismert Bécs hatása a magyar testőrírók vagy a teológiára oda járó szlovák aufkláristák tevékenységére. Jól ismertek P. J. Šafárik vagy J. Kollár bécsi kapcsolatai is.²² Az 1770–1780-as évektől Bécs olvasótermeiben hozzáférhetővé váltak az angol és a német könyvújdonságok. Így Herder munkái is korán beszélgetés tárgyává lettek, mígnem 1813-ban megjelent Herder összes műveinek 25 kötetes utánnomata is.²³

A felvilágosodás, illetve a felvilágosult abszolútizmus francia forrásaival, Voltaire, Montesquieu, Rousseau és társaik műveivel a magyarországi olvasó hol németül, hol latin fordításban ismerkedhetett meg. A Habsburg-monarchiában és általában a német nyelvterületen Samuel Pufendorf 17. századi munkái, majd Christian Wolf népszerű természetjogi írásai mellett főleg a bécsi jogfilozófusok, P. J. Riegger, K. A. von Martini és J. H. von Justi

járultak hozzá a jozefinista ideológia kialakulásához. A protestáns középiskolások kötelező tananyagként sajátították el a német természetjogi ismereteket, de – érdekes módon – a protestáns szerzők alpművei a katolikus iskolák tananyagában is helyet kaptak. Nagyrészt a leendő II. József is ezeken nevelődött. A német természetjog hatása a katolikusok között főleg a jezsuita rend 1773-ban történt feloszlatása után erősödött fel. Ezzel megszűnt a jezsuiták oktatási monopóliuma is. Ez pedig a későbbiekben a szlovák nemzeti tudat kialakulására is kedvező hatást gyakorolt.²⁴

A bécsi államférfiak ugyan már a 18. század végétől érzékelték a Habsburg-monarchia ébredező népeinek első rezdüléseit, de a kérdés kezelésében sokáig még a 18. századi szemlélet hatott. 1790 után a hivatalos bécsi gondolkodásban és államfilozófiában, amely a közjó és az államérdek, valamint a racionalisztikusan szervezett és irányított központosított állam primátusából indult ki, nem igen maradt hely a nemzeti-nyelvi törekvések számára. A nyelv és a nemzet nemcsak az idős W. A. Kaunitztól volt idegen, hanem jó ideig Klemens Lothar Wenzel von Metternich államkancellártól is.²⁵ Az össz-birodalmi érdekeket szem előtt tartó bécsi felső vezetés – a hagyományos machiavellista gyakorlatnak megfelelően – az „oszd meg és uralkodj” taktikát alkalmazta, vagyis a gyengébbet támogatta az erősebbnek, s ez által veszélyesebbnek minősített nemzeti törekvéssel szemben, annak ellensúlyozása céljából. A magyar nyelvi törekvésekkel szemben így örömmel ismerték fel azt a hasznot, amelyet a horvátok, majd a szlovákok növekvő ellenállása jelentett. Egyébként is, a birodalom szláv népeinek nemzeti megmozdulásaiban többnyire ártalmatlan kulturális törekvéseket láttak. Nem vonták kétségbe lojalitásukat, a birodalom és a dinasztia iránti hűségüket.

Különösen elnézőek voltak a csehekkel szemben. A politikától távol álló nyelv kutatás, nyelvápolás, népdalgyűjtés, kultúrafejlesztés európai koráramlat volt. Nem állt ellentétben az osztrák császárság érdekeivel sem. Annál is kevésbé, mivel szinte minden szláv tudós (Dobrovský, Kopitar, Palacký, Kollár, Šafárik) németül is írt. A hivatalos osztrák cenzúra többnyire megelégedett azzal, hogy például a megbízható Šafárikot bízta meg a szláv nyelvű könyvek cenzúrázásával. Ez a könyvtárőri hivatal része volt a bécsi vezetés cseh és szláv tudósokat javadalmazó ama politikájának, amelynek jóvoltából Kopitar, Palacký, Jungmann, V. Hanka vagy Kollár is magas tisztségekbe emelkedhetett.²⁶

A csehországi birtokokkal rendelkező Metternich kancellár (aki 1809–1848 között a birodalmi politika meghatározó személyisége volt), valamint a cseh

származású, de elnémetesedett Sedlniczky rendőrminiszter és a szlávbarát Kollowrat-Liebsteinsky (aki a külügyeket irányító Metternich riválisa volt, s 1826-tól a belügyekért felelt) korszaka tehát többnyire kedvezett a magyarországi szláv népek nyelvi-kulturális törekvéseinek. Ugyanakkor ma már azt is látjuk, hogy ez a „bellum omnium contra omnes” szemlélet és gyakorlat tartósan nem a birodalom belső békéjét erősítette. Ellenkezőleg, hosszú távon a nemzeti feszültségek, a nemzetiségi viszálykodás elmérgesedését segítette elő.

A bécsi udvar megosztó politikájának általános elveit az elsők között báró Izdenczy József konkretizálta 1790-ben. Izdenczy, aki hosszú időn át a magyar ügyek első referense volt az Államtanácsban, úgy vélte, hogy a magyarhoz hasonló kis nép nyelvének kiművelése nem éri meg a fáradságot. Nincs szükség tehát nyelvművelő társaság létesítésére sem. A magyar nyelvet nem szabad közigazgatási és oktatási nyelvvé tenni, mivel a hat millió nem magyarhoz képest a magyarok száma csupán két millióra tehető. Így ez a lépés olyan „*újítás volna, mely a magyar királyság német, illír, szlovák, horvát, rác, oláh és rusznyák lakosainál veszedelmes feltűnést keltene, mely kétségtelenül még nagyobb volna annál, mint amit a német nyelv behozatala okozott*”.²⁷ Emellett – olvasható egy másik, 1790-ből származó votumában –: „*Ez volna a legkényelmesebb eszköz arra, hogy a többi nemzeteket a magyarok ellen a legnagyobb mértékben fölláítsuk*”.²⁸ Izdenczy látszólag modern, nem magyar érdekeket védő frazeológiája mögött a dinasztia és a birodalom egyetemes érdekei húzódtak meg. Éles szemét dicséri viszont, hogy már a nyelvkérdés ártalmatlan kezdetekben is felismerte az össz-monarchiára leselkedő veszélyt. (A későbbiek során ezért adta ki magát a nem magyar népek pártfogójának, a latin és a német nyelv védelmezőjének.) Izdenczy gondolatai fél évszázad múlva is visszacsengtek. Kollowrat még 1842-ben is erre hivatkozott, amikor azt bizonygatta a nádornak küldött votumában, hogy nem szabad a magyar nyelvet a monarchia többi népe kárára terjeszteni.²⁹

Az osztrák hatóságok a magyar nyelvi törekvésekben – a katolikus Habsburg-dinasztia hatalmát fenyegető – kálvinista összeesküvést gyanítottak. Egy 1810–1811-es titkos jelentés szerint ugyanis: „... *mihelyt a magyar nyelv lesz a hivatali állás betöltésének fő feltétele, nyilvánvaló, hogy minden fontos állás lassanként a magyarul jól beszélő kálvinisták kezébe kerül...*”. „*Ha kálvinista uraimék célt érnek, ezzel vége a katolikus egyháznak s mindazoknak, kik a legmagasabb osztrák ház iránti ragaszkodást főntartani kívánják*”.³⁰ A hagyományos vallási és az új nyelvi megosztás olyan megfeleltetéséről volt itt szó, amit korábban Kazinczy Ferenc a következőképpen jellemezett: „... *de*

látánk, hogy a Papok reszkettek leginkább a Magyar Nyelv béhozásától, azt hívén, hogy a Magyar Nyelv a Pápiát is Kálvinistává teszi". Ebben az átmeneti korban még valóban úgy érezkelhették, hogy: „*A Kálvinista Univerzális Nyelve a Magyar, a Pápiáté a Culináris Deákság, a Lutheránusé a Tóth és a Német*”.³¹

Az „oszd meg és uralkodj” politika új változatát Metternich dolgozta ki 1843–1844-ben. Ekkor már ő is abból indult ki, hogy a „nemzetiség” az évszázad vezető eszméje. Ezért a kormánynak nem a (vitájukban Bécshez forduló) szlávok és a magyarok közötti nemzetiségi ellentéteket kell szítani. Ellenkezőleg, inkább azok pártatlan kiegyenlítésére, a „mérleg nyelve szerep”-re kell törekedni. (Ez természetesen továbbra sem zárta ki a gyengébb mozgalom támogatását, de megfigyeltetését sem).³²

Metternich és Kollowrat-Liebsteinsky 1825–1826 után kibontakozó, majd elmérgesedő hatalmi versengése egyfajta hatáskörmegosztással párosult. A magyar kérdésben általában (a külügyeket irányító, de a magyarokat jobban ismerő) Metternich álláspontja érvényesült, míg Kollowrat, aki nem kedvelte a magyarokat, cseh és szláv szimpátiájáról volt híres. A monarchia főhivatalaiba az osztrák hatóságok tudtával cseh származású, szláv érzelmű, de többnyire már elnémetesedett arisztokratákat ültetett. A belügyekért felelős Kollowrat már prágai szolgálata alatt nagy pártolója volt a cseh nyelvnek és irodalomnak. Része volt a Cseh Múzeum megalapításában. A prágai egyetemen a cseh nyelv bevezetését természetesnek tartotta, míg a pesti egyetemen és általában a magyar nyelvkérdésben a latinhoz ragaszkodott. Ezt a politikát az idős Metternich 1848–49 után higgadt objektivitással úgy jellemezte, hogy a csehizmus évek hosszú során át felülről jövő pártfogásnak, míg a magyarizmus alulról való nekilendülésnek köszönhette a létét.³³

A bécsi hatóságok nem tartották veszélyesnek a – csehországi arisztokraták körében népszerű, Kollowrat által is felkarolt, nemesi-rendi jellegű – „böhmischer Landespatritismus”-t. Ez a német nyelvű hazafias buzgólkodás jól megfért azzal az „osztrák birodalmi állampatriotizmus”-sal, amelyet az uralkodó és tanácsadói kifejezetten szorgalmaztak. Ez a patriotizmus ugyanis a legfőbb alattvalói erénynek a dinasztia iránti hűséget tartotta, legfontosabbnak pedig a monarchia népeinek egységét, összetartását. A cseh és a magyarországi szláv arisztokraták (báró Mednyánszky Alajos, gróf Mailáth János és mások) egy része figyelemmel kísérte és segítette a térségben élő népek kultúrájának ápolását. Csak a birodalmi patriotizmuson belül emelték ki bohémiai (csehországi), hungarus, ungärländisch, uhorský stb. voltukat, vagy a szláv nemzeti-

ségek iránti rokonszenvüket. Ezt az osztrák állampatriotizmust magas szinten képviselte J. F. von Hormayr báró. Ez a – német nyelvű, konkrét nemzethez és nyelvhez nem kötődő – hazafias romantika (patriotische Romantik) is megszülte a maga népköltési gyűjteményét. A báró és barátai ugyanis úgy szerették volna együtt tartani a birodalom ébredező népeit, hogy a népek monda-, mese- és dalkincsét egy gyűjteményben akarták összefoglalni. Erőfeszítésük eredménnyel járt ugyan, de ezzel nemcsak az össz-birodalmi célokat erősítették. Elősegítették a gyűjteményben szereplő népek öneszmélését is. Az „osztrák birodalmi patriotizmus” is hozzájárult tehát ahhoz, hogy az egyházi és világi értelmiség legjobbjai saját népi-nemzeti értékeik felé fordultak.³⁴

Német hatások

A Német–Római Császárság, illetőleg a romjain megszerveződött Német Szövetség (Bund) államai közbülső földrajzi helyzetüknél fogva egyidejűleg voltak a nyugati és keleti kulturális, ideológiai hatások befogadói, valamint a német kultúra, illetve szellemiség fontos kisugárzói, terjesztői. A kelet-európai (pl. orosz) irodalom vagy tudomány új eredményeit a „Nyugat”-on élők többnyire ugyanúgy a német nyelv közvetítésével ismerték meg, mint ahogy a reformkori magyar lapok is főleg a német ismertetések alapján tájékoztatták olvasóikat a szlávok életéről. A német még a szláv irodalmak között is gyakorta közvetített. A Habsburg-monarchia újjáéledő nemzeteinek tehát a legfontosabb közvetítő nyelve és irodalma a német volt.³⁵

Főleg az evangélikus szlovák „ébresztők ébredése” szempontjából volt igen fontos szerepe a protestáns német egyetemek tudományos, szellemi kisugárzásának, a német diákszövetségek (Burschenschaftok) hazafias-nemzeti megmozdulásainak, vagy a franciaellenes német nacionalizmus első szárnypróbálgatásainak a 19. század elején. A napóleoni háborúknak köszönhetően 1790 és 1815 között csökkent a német egyetemek száma. A megmaradt 20 egyetem területi, regionális megoszlása egyenletesebbé vált. A felföldi evangélikus teológusok főleg Jénát kedvelték, amely a német szellemi élet egyik fő központja volt. Ekkortájt olyan tudósok oktattak itt, mint a történettudós H. Luden, a természetfilozófus L. Oken és a bölcselő, esztéta J. F. Fries. A racionalizmus, a klasszikus és a romantikus ízlés együtt hatottak itt. Ján Kollár és P. J. Šafárik professzorai Kant és Fichte tanítványai voltak, de Goethe, Schiller, Herder, sőt Hegel sem volt ismeretlen a kollári teológusnemzedék számára.

A szlovák „nemzetébresztők” második és harmadik generációjának határán fontos változásra került sor, amely komoly szemléleti következményekkel is járt. Ludovít Štúr és társai már szinte kivétel nélkül a hallei egyetemet látogatták, ahol Herder történetfilozófiáján túl erőteljesen hatottak a népies romantika német alapelvei, valamint a fejlődés hegeli dialektikája. Megismerkedtek Mickiewiczék lengyel messianisztikus szemléletével, valamint az új német nemzetfelfogással is, amelyben már nem a nyelvnemzeti, hanem az államnemzeti elemek voltak túlsúlyban.³⁶ Az 1830-as évekre ugyanis – a korábbi előzményekre és elődökre (W. v. Humboldt, J. G. Fichte, A. Müller, F. L. Jahn, G. W. F. Hegel stb.) támaszkodva – megjelent az államhoz kötött új koncepció: az „államosított nemzet”, illetve „nemzetesített állam”.³⁷

A német egyetemeken tanuló cseh és szlovák evangélikus lelkészjelöltek szemtanúi voltak a német diákszervezetek (Burschenschaftok) hazafias lázának, a német egyetemi ifjúság egységtörekvéseinek. 1817–1819 között Kollár is Jénában tanult. Így ő is szemtanúja volt a protestáns egyetemi ifjúság egységtüntetésének, amelyet 1817. október 17–18-án rendeztek a reformáció háromszázadik évfordulója és a lipcsei csata tiszteletére. Egy korabeli magyar ismeretetés szerint az Eisenachba érkező mintegy 500 diák másnap reggel Wartburgba vonult, ahol „*azon tanakodának, mint lehetne az academiái ifjúság közt dulongó nemzeti szakadásokat eltörteni 's valamennyi főiskolabeli ifjúságot egy pajtáságba egyesíteni*”. Az ünnepély rendjét este könyvégetések zavarták meg. Az abszolutizmus jelképei mellett 28 könyv vált a tűz martalékává. Közöttük volt a Habsburg-birodalomban is népszerű Kotzebue történelmi műve, valamint a Code Napoleon is.³⁸ Kollárt mélyen megragadta a formálódó össznémet mozgalom pátosza. Schlözer és Herder történet szemléletének birtokában itt érlelődött meg benne a „*bomló, gyöngye szlávok*”, a „*nagy, ezerfejű nép*” összefogásának gondolata, a nemzeti ideológiája gerincét alkotó „*Össz-Szlávia*” (Všeszlávia) képe, amelynek először a „*Dicsőség lánya*” szonettjeiben adott átfogó, költői formát.³⁹

Schlözer és Herder gondolatainak hatása ugyanis éppen a – legnehezebb induló helyzetben lévő – szlovákok, valamint a csehek között volt a legerősebb. Gogolák Lajos szerint tulajdonképpen kettőjüknek köszönhető, hogy a szláv mozgalom és gondolat megszületett, hiszen „*már a XVIII. század nyolcvanas éveire elkészítik azokat a fogalmakat, melyekkel később szinte napjainkig dolgoznak a szláv kérdés magyarázóit*”.⁴⁰ A fiatal Sziklay László vagy a kiváló cseh irodalomtörténész és kultúrfilozófus, Václav Černý szintén nyomatékosan hangsúlyozták a két német tudós cseh és szlovák „nemzeti ébredés”-re

gyakorolt jelentős hatását. A Herder-kultusz magyarázata Černý szerint egyszerű: „E Jungmanoknak, Hankoknak, Šafarikoknak és Kollároknak Herder adta vissza nemzeti önérzetüket... Már nem szükséges nekik ... szegyenben kuporogni a nemzetek nagy családjában. Újfajta méltóságot képviselnek, mely ráadásul **érdem** is. A gazdagok közt szegények, a hatalmasok közt gyengék ajándékként önmaguk rusztikusságát, tiszta természetességüket, eredetiségüket hozzák. Az emberiség és az erkölcsösség forrásvidékéről érkeznek”.⁴¹

A keleti szláv térséget August Ludwig von Schlözer jól ismerte, hiszen évekig Oroszországban élt, ahol az 1760–1770-es évektől szláv kutatásokkal foglalkozott. A göttingai professzor volt az első, aki – bizonyos reneszánsz- és felvilágosodás kori előzmények után, a közös ősnyelvben gyökerező nyelvi hasonlóságok alapján – 8 fő dialektusra osztotta az Európa, valamint Ázsia hatalmas térségeit lakó, s ott hatalmas „nemzet”-et alkotó szláv népeket. Schlözer sürgette egy összehasonlító szláv nyelvtan és szótár megírását is. A helyesírás egysége által ugyanis megteremthetőnek vélte a szláv nyelvi egységet. A szlávokkal rokonszenvező Schlözer ezzel „a nagy, híres, ősi, hatalmas... népfaj” öntudatának fontos alapját fektette le. Miközben különbséget tett a nép (oroszok) és az állam (Oroszország) története között, azt is hangsúlyozta, hogy egy nép megismeréséhez múltjának ismeretén keresztül vezet az út.⁴²

Herder és a szlovákok

A szláv népek újjászületése atyjának azonban mégsem Schlözert, hanem Johann Gottfried Herdert tartják. Elődéhez hasonlóan Herder is szimpatizált a balti–szláv népek életével, amelyet már ifjúkorától jól ismert. Egy 25 éves korában készült útinapló bejegyzésében szinte már megelőlegezte a szlovák dicső jövőjéről szóló jóslatát, amelyet majd főművében, az 1784–1791 között írott „Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról”-ban bővebben is kifejti. „Micsoda látvány lesz az e ... vidékeken, ha egyszer meglátogatja majd őket a kultúra szelleme! Ukrajna lesz az új Görögország: ... a sok vad népecskéből civilizált nemzet áll elő: határai a Fekete-tengerig nyúlnak el és onnan az egész világon át ... Mindezt magában hordozza a jövő, és egyszer csak meg kell történnie...”⁴³

A szlovákra és a szlovák nemzeti öntudatosodásra maradandó hatással mégis az „Eszmék” („Ideen”) IV. fejezete 16. könyvének utolsó néhány mondata volt. „A változó idők kereke közben feltartóztathatatlanul forog tovább; és ezek a népek Európa azon részét lakják, mely a legszebb lehetne, ha ki lenne épülve

és megnyílnának az utak a kereskedelem előtt; valójában mást nem is lehet gondolni, minthogy Európában a törvényhozásnak és a politikának a háborús szellem helyett azt kellene támogatnia, hogy a népek békésen éljenek együtt és segítsék egymást, így majd ti is, mélyre süllyedt egykor szorgalmas és boldog népek, fel fogtok egyszer ébredni hosszantartó rest álmodokból, megszabadultok a rabszolgaság bilincseitől, és saját tulajdonotokként használhatjátok szép vidékeiteket az Adriai-tengertől a Kárpátokig, a Dontól a Muldéig, ahol ismét megtarthatjátok régi ünnepeiteket, a nyugodt szorgalom és a kereskedelem ünnepeit”.⁴⁴ „A szláv népek” című rövidke fejezet első részében Herder a szlávokat szorgalmas, országot építő, kereskedő, nyugalmat szerető népként jellemezte.⁴⁵ Ezek a karaktervonások a későbbiekben fontos szerepet játszottak abban, hogy a cseh és a szlovák „ébresztők”-ben rögzültek a „szláv nemzet”-tel kapcsolatos jellemvonások. A szlávokról idealizált képet festő Herdernek ama jóslata pedig, hogy a békés kor beköszöntével az alávetett szlávok jövője oly hatalmas lesz, mint az általuk belépesített területek nagysága, lelkesedést és büszkeséget adott. Növelte az Európában nagyra hivatott szlávokhoz tartozás tudatát.⁴⁶

Herder szlávok iránti szimpátiája nemcsak ifjúkori élményeiből táplálkozott. Szervesen következett abból a sajátos haladás-, illetve fejlődés elméletből, amely egész történetfilozófiájának a gerincét alkotta, s amely a magyar reformértelmisségre is oly jelentősen hatott. Ez a haladáselmélet viszont elválaszthatatlanul összefonódott (történetiségre épülő, természetfilozófiai fogantatású) kultúrafelfogásával és humanitás koncepciójával. Ebben a komplex felfogásban a természeti és a társadalmi világ egységet alkotott. Az organikus történelmi és társadalmi fejlődésben már nem isteni, hanem (a biológiai evolúcióból kölcsönzött) természeti törvények működtek. A nemzet fogalmát, amelyet lényegében a néppel azonosított és viszont, összekötötte a világfejlődés eszméjével, ennek egy láncszemét látta benne. Az egyre tökéletesebb humanitás felé (különböző kultúrfokokon át) haladó emberiségnek szerinte az a rendeltetése, hogy kifejlessze a nemzetekben megvalósuló, csak rájuk jellemző egyéni sajátosságokat, a sajátosságokban benne rejlő önértékeket. Ezek a sajátosságok ugyanis a különböző társadalmakban és kultúrákban eltérő módon érvényesülnek. Így egyetlen nép, illetve nemzet nyelve és kultúrája sem tűnhet el, mert ezzel az emberiség története lenne szegényebb.⁴⁷

Herder nemcsak a nemzet és a nép között tételezett fel elválaszthatatlan kapcsolatot, hanem a nyelv és a nép, valamint a nyelv és a nemzet, illetőleg nemzeti kultúra között is. Aki egy közösség nyelvén nevelkedett, az „ennek a

nyelvnek a népéhez tartozik". A nemzetet ugyanis a nyelv neveli és műveli. Nemzeti talajon növekszik a kultúra a legszebben, még ha a népek a kultúrának nem ugyanazon fokán állnak is.⁴⁸ A természetes és az erőszakos asszimilációt, valamint a kényszer minden formáját elítélte. Herder a világ népeit két eltérő csoportra osztotta: építő, s ez által a humanitás megvalósítása felé haladó, valamint hódító, pusztító, romboló, saját idegen kultúrájukat másokra ráerőltető népekre. Mélyen elítélte tehát a „*kegyetlen spanyolok*”, „*zsugori angolok*” vagy „*hidegül arcátlan hollandok*” Európán kívüli gyarmatosító tevékenységét. Ez az európai földrész ugyanis „*nem kultúrárt teremtett, hanem elpusztította a népek saját kultúrájának csíráit...*”. Saját népéről sem volt túlzottan jó véleménnyel, hiszen a németek voltak azok, akik kiirtották az ősi poroszokat, leigázták a líveket, az észteket és a letteket.⁴⁹

Az erőszakos németekkel és a hanyatló magyarokkal szemben Herder szimpátiája a humanitáshoz közelebb álló, békés, földművelő szlávok felé fordult. Nem véletlen tehát, hogy a cseh történetíró Fr. Palacký vagy J. Kollár éppen a németeket és a magyarokat tették meg a szlávok (Szlávia), illetve a csehek és a szlovákok (a „*Tátra fia*”-i) fő ellenségeinek. Kollár az irigy, rabló, dühös „*Teuton-föld*”-et okolta azért, hogy ott, ahol hajdan „*férfiasan szólt mindenhol szép hangja a szlávnak*”, a német pusztítás következtében „*most néma, alélt, ez a nyelv*”. Az sem véletlen, hogy a „*Sláv dcera*” V. énekében, az Acheronban, a poklok poklában látjuk a „*szláv hóhér*” Árpádot a pusztító mongolok és Batu kán társaságában. Ugyanakkor a szláv mennyországban kapott helyet Herder (Schözerrel, Goethével vagy I. Miklós orosz cárral együtt), mert ők úgymond szerették a szlávokat, a szlávok nyelvét.⁵⁰

Nem sokkal II. József halála után Herder bírálta a császár centralizációs, egységesítő törekvéseit és a soketnikumú Habsburg-monarchia „*lélektelen gépezet*”-ét is. Állást foglalt a soknemzetiségű államok ellen. Ezzel együtt különbséget tett a mesterséges állam és a természetes nép, illetve nemzet között.⁵¹ „*Így hódított azután tért – írta Arató Endre – a kelet-európai kis népek körében az állami önállóságot alapul vevő történeti joggal szemben a természetjog, amely a népet függetlenítette az államtól, s az állammal szemben a nemzetiiséget, s annak is legfőbb ismérveként a nyelvet tartotta a legfontosabbnak. E nézet szerint tehát nem az állami önállóság indokolja a népek egyenjogúságát, hanem a nemzet léte maga*”. Az elnyomáson alapuló államok szét fognak hullani, mert az emberiség természetes szerveződési keretei és létformái a nemzeti államok. Ezekben fog testet ölteni a humanitás eszméje.⁵²

Herder eszméi tehát elsősorban az olyan periférikus helyzetű, kis szláv népeket és kultúrákat rehabilitáltak, mint amilyen a szlovák is volt. A nyelvében, népdalaiban, mondáiban, kultúrájában élő idealizált nép lett a nemzet letéteményese. Herder felhívása és népdalgyűjteménye („Stimmen der Völker in Liedern”) nem maradt visszhang nélkül. A szlovákoknál is megindult a „nemzet-lelké”-t, a „népszellem”-et (Volkgeist) hordozó népdalok gyűjtése (J. Kollár: „Národné Zpievanký”) és a népi hagyományok, a szláv régiségek felé fordulás (P. J. Šafárik: „Slovanské starožitnosti”; „Slovanský národopis”). Ennek kapcsán Gogolák Lajos egy érdekes összefüggésre hívta fel a figyelmet. *„Míg a többi szláv népek irodalmi és nemzeti érzései mind saját múltjuk és nyelvük kutatása révén érnek el a szláv rokonságig, addig az állam- és hagyomány-nélküli szlovákoknál fordított a helyzet: kívülről kapják az ösztönzést s a szláv rokonság öntudata készíti őket utóbb saját egyéniségük fejlesztésére”.*⁵³

A cseh és a szlovák „nemzeti ébredés” első, nyelvi-kulturális időszakát a szakirodalom eltérő elnevezésekkel illette és illeti. Ján Kollár tudományos főműve nyomán egyaránt beszélnek nyelvi, irodalmi vagy kulturális „kölcsonóság”-ról; „kulturnemzeti” vagy „nyelvnemzeti nacionalizmus”-ról; romantikus vagy kulturális „pánszlávizmus”-ról.⁵⁴ Az A. Bernolák és J. Kollár nevével fémjelzett szlovák „nemzetébresztők” első és második nemzedékéhez tartozók szemléletét ugyanis az jellemezte, hogy – bizonyos latens politikai szimpátiák és törekvések ellenére – figyelmük középpontjában alapvetően még nem politikai, hanem „ártatlan” nyelvi, kulturális, tudományos stb. kérések és feladatok álltak. Jan Patočka szerint a szláv gondolat politikai töltetét elsősorban az jelentette, hogy Ausztrián belül *„a szlávok öntudatát erősítette: nem vagyunk kis nép, Ausztriában a lakosság többségét alkotjuk. Ausztrián kívül pedig azt jelentette: nagyok vagyunk, van egy hatalmas szláv birodalom, mely Európában meghatározó szerepet játszik, és a jövőben még inkább játszani fog”.*⁵⁵

Herder sajátos fejlődésemélete éppen az által érintette meg erősen a cseh és a szlovák „ébresztők”-et, hogy a jelenbeli fejletlenség és kulturálatlanság a jövőben a szlávok előnyévé válhatott! A herderi történetfilozófia szerint ugyanis a nemzetek felvirágoznak és elhervadnak, a kultúrák pedig helyet változtatnak, és új lakhelyükön új képességek bontakoznak ki. Ezért tehát minden nemzetet *„a maga helyén kell vizsgálni, saját mivoltában és tulajdonságaival...”*⁵⁶ Herder meglátása szerint bizonyos népek és kultúrák (mint pl. a szláv is) a gyermekkorukban vannak, mások ifjúságukat vagy férfikorukat élik. Van azonban *„északi félgömbünk nyugati csücskének”* egy része, ahol olyan *„kulturált államok fonnadhatnak el, amelyekről azt hittük, hogy örökké virágozni*

fognak”. Rögtön hozzátette viszont, hogy: „**Abból tehát, hogy Európa megőszült, senki meg ne jósolja egész nemünk romlását és halálát!**” Új ágak nőnek az elfajzottak helyébe és a nedvdús fa újból virágba borul.⁵⁷

Ez a (csupán fő vonásaiban ismertetett) történetfilozófiai gondolatsor volt tehát az, amelyet Ján Kollár – a „szláv kölcsönösség elmélet”-nek és a „szláv nemzet” érdekeinek megfelelően – merészen továbbgondolt. A kiindulás még herderi volt, de a folytatás már jellegzetesen kollári. A régi kort képviselő görögök és rómaiak lehanyaglásával a kultúra hordozóivá a germán–rómán nyelvek és nemzetek váltak. Azonban „*mindkettő... elhasználódott és kiélte magát. A kor és az érett emberiség most univerzális, tisztán emberi tendenciát kíván; ezt a nagy feladatot csupán csak egy (olyan) nagy, örökké építő, semmilyen formában nem megmerevedett nemzet képes megoldani, mint amilyen a szláv*”. Kollár konklúziója világos volt és egyértelmű: „*A szlávok békítik ki a régi és az új kort, mindkettejük elkülönült kulturális elemeit befogadják saját nemzeti életükbe...*”. Így oldják fel a két kor között feszülő ellentétet, annak kibékítése és kiegyenlítése által.⁵⁸

II. A magyar nemzetfelfogás és a nyelvharc

4. Magyarománok és szlavománok. A „magyarosítók”

álláspontja a reformkori magyar–szlovák nyelvharcban

Gazdag szakirodalma van a közel fél évszázadon át tartó magyarországi nyelvharcnak, amely – mint ismeretes – a magyar nyelv államnyelvvé tételével 1844-ben sikeresen lezárult. Viszonylag jól ismertek a Magyar Királyság másik történelmi nemzetének, a horvátoknak nyelvi-politikai törekvései is, amelyek fő színterei többnyire szintén a rendi gyűlések voltak. Hiányos és meglehetősen pontatlan ismereteink vannak viszont a – „nemzeti ébredés” kezdetén a történelmi Magyarország egyik legkedvezőtlenebb induló helyzetben lévő népének, a korabeli forrásokban többnyire „tót”-oknak, „felső-magyarországi szlávok”-nak nevezett – szlovákok nyelvi-kulturális törekvéseiről. Ezeknek a toll fegyverével folyó vitáknak az élén egy maroknyi szlovák evangélikus lelkész és katolikus pap haladt. Ennek a „nemzetébresztő” szlovák értelmiségnek a felfogásában az 1840-es évekig (különböző arányokban, szervesen-szervetlenül) keveredtek a szláv, cseh–szláv és hungarus tudat elemei.

A szlovák tudat kialakulása szempontjából a szlovák történetírás döntő fontosságot tulajdonít a pozsonyi diéták törvényalkotó tevékenységében megnyilvánuló, és a felső-magyarországi vármegyékben az 1830-as évektől különösen felerősödő magyarosító törekvéseknek. Ezek az asszimilációt elváró vagy egyenesen sürgető magyar igények, valamint egyre türelmetlenebb gyakorlati intézkedések nemcsak a magyar–szlovák, szlovák–magyar nyelvharc kiéleződésére és eldurulására voltak közvetlen hatással. Hozzájárultak ahhoz is, hogy a szlovák „nemzetébresztő” értelmiség gondolkodásában megkezdődött a szlovák tudat önállósulása és lassú kiválása az addig domináns szláv tudatból. Ezzel együtt megindult a – még szintén képlékeny – magyar nemzetfelfogással és nemzeti törekvésekkel való szembefordulás is.

A reformkori magyar folyóiratokban váltakozó erővel és lendülettel folyt tehát a vita az ún. „magyarománok” és „szlavománok” között. Magyarománoknak nevezték hajdanán a magyar nyelv túlzó pártolóit és terjesztőit,

szlavománoknak vagy „pánszlávok”-nak pedig a szlovák nyelv és a szláv-, illetőleg szlovák érdekek magyarországi védelmezőit. Az alábbi tanulmány tehát arra tesz rövid kísérletet, hogy alapvetően az Athenaeum, a Századunk, a Tudományos Gyűjtemények stb. vitairataira támaszkodva, felvázolja a reformkori „magyarosítók” legjellegzetesebb érveit és vádjait, valamint az 1840-es évek elejére letisztuló, a „szlávbarátok”-kal folytatott viták által is formált magyar nemzetfelfogás legfontosabb jellemzőit, komponenseit.

Nemzetfelfogások, magyarosítási érvek a magyar vitairatokban

Már a 18. század végén született magyar írások felvetették „*kedves kenyeres földieink*”, a Magyarhonban élő népek elmagyarosítását, a magyar nyelv széleskörű terjesztését. Ezt a szemléletet csak tovább erősítette a francia forradalom tüzeiben sarjadt államnemzeti felfogás megismerése, valamint Herder nyelvemzeti koncepciójának, és a magyarok jövőjével kapcsolat borús jóslatának a hatása. A nemzethalál rémével fenyegető herderi jóslat, valamint II. József germanizációs kísérlete azonban nem csak csüggedést, hanem tettvágyat és „*áldásthozó ellenhatást szüle*”. Csaplovics János (Ján Čaplovič) későbbi értékelése szerint ugyanis a magyar nyelv 1790 óta „*napról napra jobban terjed és erősödik; s Herder sokkal rosszabb Próféta volt mint Bredeczky, midőn azt írta: „Századok múlva talán reá sem lehetne akadni, a, Magyarok nyelvére...”*”.¹

A modern magyar nemzetfelfogás egyik forrása a felvilágosodás emberbaráti, világpolgári, nemzeti gyűlölködéstől még mentes szellemisége volt. Ennek jól kitapintható hatásai egészen az 1840-es évekig fellelhetők a reformkori sajtóban. A magyar nyelv virágzásán fáradozó Kazinczy Ferenc ezt még nem más nyelvek kárára gondolta. Az 1820-as évek elején Rummy Károly még hiányolta, hogy a pozsonyi liceumban a „*tót ifjak*” a vizsgán „*anyai tót nyelven*” nem beszélnek. Néhány évvel később Thaisz András dicsérettel szolt „*egy különös jókedvű, eleven eszű, született poétikai nemzet*”, a szlávok szép ritmusa nyelvéről, amelyen a „*hazánkbeli Tótok*” költőjének, Kollár Jánosnak a „Slávy dcera” című remek költeménye is megszólalt. 1833-ban ifjú Homokay Pál elítélte „*a nemzeti vak buzgóságot, a, vastag nacionalizmust*”, mert ez nemzeti gyűlölséget keltve „*inkább sírja, mintsem életrekelése egy Nemzetnek*”. Gyönyörű felföldi levéltöredékében Kazinczy Gábor még 1839-ben is őszinte emberszeretettel ostorozta a nem magyarokat gögösen lenéző magyar butaságot és tudatlanságot, amelyből a „*tót nem ember*” megvető szólás is

fakadt. Ő már jól látta, hogy ebből „*halálharc lesz*”, mert „*szédítő toronytetőn alusznak biztos tudatlanságban lázas holdkórálmainkat, 's még a' barátintés is csak arra szolgálhat, hogy lebukjunk*”.²

A korai magyar nemzet-meghatározásokban még vissza-visszacsengtek a 18. századi természetjogi és szerződéselméletek bizonyos alaptételei a nemzetről, mint emberi egyezségen alapuló organikus testről. Ezt azonban egyre inkább a – nemesi-rendi hagyományos nemzetfelfogással többnyire összefonódva jelentkező – feudális magyar hódításelmélet alátámasztására használták fel azok ellen a magyarországi „tótok” ellen, akik magukat a „*nagy tót nemzet*” részének tekintették és „*a' Haza kebelében rosz szándékkal Tót Nemzetet*” akartak alkotni. Márpedig a „*nemzeti*” elnevezés „*Hazánkban egyedül az uralkodó Magyarokra illik*”, mert fegyverrel a hont ők foglalták el és tartották meg 900 esztendőn át, miközben a honnak „*bölcs Alkotmányt*” is szereztek.³ A hazában élő nem magyar lakosoktól és a befogadott külföldiektől tehát azt kívánták, hogy „*ha szeretik Hazánk productumait, oltalmazó törvényt; szeressék nyelvünket is, és magyarizáltassanak*”.⁴ Ezek mögött az igények, majd követelések mögött a formálódó modern magyar nemzetfelfogásba alapvető komponensként beépülő rendi-nemesi „*államnemzeti*” szemlélet állt. Kovács Endre – Szekfü Gyula álláspontjával vitatkozva – erőteljesen hangsúlyozta, hogy „*... a régi, feudális magyar nemzetfogalom él tovább a politikai nemzet, az államnemzet XIX. századi értelmezésében... A nemzetállam eszménye nem valami modern eszmei konstrukció, hanem szerves folyománya a feudális, rendi magyar államfelfogásnak; őse a hungarus, a nobilis hungarus, a natio hungarica fogalmában fejeződik ki...*”.⁵ Ján Tibenský, a kiváló szlovák történész is úgy látja, hogy ez a feudális államnemzeti koncepció volt a magva nemcsak a magyar nyelv államnyelvvé tételéért folytatott harcnak, hanem az egész magyarosításnak is, amelyhez az érvet a hódításelméletből vették.⁶

Már 1790-ben megfogalmazódott a – nem magyar vagy magyar születésű, de magyarul nem tudó – nemesek visszatérítésének az igénye, és a Magyarországon élő „*idegenek*”-nek „*fogadott magyarok*”-ká tétele is az oktatás segítségével. Ugyanis „*az idegen vagy magyarrá lesz közöttünk, vagy éhhez hal*”.⁷ Ennek az igénynek a jogosultságát alátámasztani látszott az a tény, hogy – még 1842-ben is – Magyar- és Horvátországban a 136 000 főnyi voksjogú nemességből (a papságot nem számítva) mindössze 15 000-en érthették a latint. Viszont (Erdély nélkül) a nemesség kb. 90%-a értett magyarul, 78–80%-a pedig magyarnak vallotta magát.⁸ A feudális nemzet jellegét tehát a magyar születésű vagy nyelvű nemesség adta meg. A 19. század első felében ezzel együtt egyre

markánsabb jelleget öltött az a – már 18. században megjelent – törekvés, amely a *natio hungarica* fogalmát a magyar etnikumhoz és nyelvhez kezdte kötni. A magyar nemzetfelfogás tehát egyfelől demokratizálódott, mert a magyar nemesség a nemzetbe kezdte befogadni az addig kirekesztett magyar lakosság millióit. „*A' Nemzethez pedig nem tsak a' népnek vezetőjit 's attyáit – nemeseket –, hanem a' pórnépet is számlálom – olvasható egy 1824-es írásban –, mellynek oktatása eddig olyan hijános volt; ... ; az együgyű tudatlan köznépet...*”⁹ Másfelől a szlovák vagy egyéb nem magyar nemes, polgár vagy paraszt számára csak akkor kínálta fel a magyar nemzethez tartozás lehetőségét, ha magyarosodik. A korszak magyar írója és nemesi politikusa tehát egyre kevésbé állt a minden Magyarhonban (Hungáriában) élő „nemzet”-re egyforma érdeklődéssel tekintő, hagyományos hungarus patriotizmus alapján. A nem magyaroktól nyelvi és érzelmi azonosulást, disszimilációt, végső soron tehát identitás feladást várt el. Ezekkel karöltve a „Magyarország” (Hungária, Uhorsko) és a „magyarországi” (hungarus, uhorský) fogalmakat is mindinkább „magyar”-nak (madarský) kezdték fordítani.

1810-ben L. Bartolomaeides még arról írt, hogy a hungarus kifejezés nem feltétlenül magyart jelent, hanem csupán annyit, hogy az illető a Magyar Királyságban született. Így tehát a magyarok jogtalanul neveznek mindenkit „magyar”-nak. Tizenkét évvel később viszont már a szelíd lelkű, bencés Guzmics Izidor is szinte megkérdőjelezhetetlenül szögezte le álláspontját. „*A' Magyar országban lakó Tót, német, horvát, bár Sz. Istvánig vigye a Magyar országi indigenatusságát, Magyar nem lesz, míg a' nyelvet fel nem veszi; Magyar országi ugyan, de nem magyar nemzetbeli;...*”¹⁰ A magyarok „*die Ungarn*” vagy „*die Magyaren*” elnevezéséről 1820-ban kirobant hírlapi vitában gr. Mailáth János úgy látta, hogy a magyarok nyomán a németek is azért használják a „*die Magyaren*” elnevezést, mert ez „*a' Magyar Nemzet nationalitássát szorossabban elő adja mint a' die Ungarn nevezet...*”¹¹

Az 1820-as évek írásait lapozva szembeötlő a különböző nemzetfelfogások egymás mellett élése vagy keveredése. Thaisz Andrásék például még 1825-ben is a magyar nemességre apelláló, hagyományos politikai nemzetfelfogást hangsúlyozták. A tót nyelven írott tudományos munkák (amelyekből „*tsak egy fiókkal sem láthatni*”), valamint a „*kaszás és robotoló nyelv*”-nek titulált szlovák népnyelv ellen 1824-ben durván kirohant egy névtelen szerző. A vita-iratában tarkán keveredtek a hódítás jogára épülő régi államnemzeti és a (zömmel szintén ebből fakadó) nyelvnemzeti érvek. Mindezekkel azt kívánta bizonyítani, hogy „*a' két Magyar Hazában ... sem a' nyelvnek, sem a' nemzetnek*

nevezetét és elsőségét, a' Magyarén kívül más nyelv, és nemzet magára nem ruházhatja", mert ez csupán a „győzedelmes úr”, nem pedig a „szellér” nevét és nyelvét illeti meg. Ezen az alapon sürgette a más nemzet- és nyelvbeli megmagyarosodását.¹² Guzmics Izidor vagy Kovácsóczy Ádám viszont a herderi nyelvnemzet tiszta felfogását vetették papírra 1822–1823-ban. Velük szemben viszont egy 1827-ből való írás azt hangoztatta, hogy „ne a' nyelv legyen az első, hanem a' nemzet: mert nem a' nemzet van a' nyelvért, hanem a' nyelv a' nemzetért”.¹³

Az 1830-as évek magyar nemzetfelfogásaiban lényeges elmozdulások történtek. Az évtized első felében ugyan vissza-visszaköszöntek még az 1820-as évek nemzet-meghatározásai, de a feudális vagy a nyelvi definícióval szemben (vagy: mellett) az államnemzeti koncepció vált egyre meghatározóbbá. A „Közhasznu Esmeretek Tára...” VIII. kötete 1833-ban ugyan még egymás mellett közölte a nyelv- és az államnemzet címszavait, de már azt tartotta kívánatosabbnak, hogy „a nemzet alatt egy törvényű, egy nyelvű, egy jogu emberek összességét” kell érteni. Két évvel később pedig Warga János professzor már az államnemzet frappáns jogtudományi meghatározását is megadta: „I. § A' status' minden tagjai öszvesen egy erkölcsi személyt tesznek, melyet **nemzetnek** nevezünk, vagy is az egész statusszemély a' nemzet”.¹⁴ Az állam és a nemzet, illetve nép összecsúsztatása az 1830-as évek közepétől egyre rendszeresebbé vált.

A fokozatosan megszilárduló „egy politikai nemzet” koncepcióban, a liberális magyar nemzetfelfogásban tehát szervesen-szervetlenül keveredtek a történeti jogokra hivatkozó államnemzeti és a nyelvnemzeti felfogás elemei. A kérdéskörrel foglalkozó magyar történészek véleménye legfeljebb csak abban különbözik, hogy a két komponens közül melyik a meghatározóbb. Gergely András szerint az átörökített rendi-nemesi „natio” kitágítása két irányban is végbement. Egyfelől az ún. „magyarországi”, vagyis a valóságos etnikai fedezettel nem rendelkező „egy politikai nemzet” felé, másfelől pedig a konkrét magyar etnikai fedezetű, kulturális alapozású nyelvi nemzetfelfogás irányában. A nagyobb politikai nemzet tartalmazta az – ennek centrumává, integrációs pontjává váló – kisebb, nyelvi-kulturális nemzetet. E két ellentétes felfogás egybehangolására nem történt kísérlet. Így a magyar államnemzetet – legalábbis egyelőre – különböző nyelvű és nemzetiségű polgárok alkották. Varga János is úgy látja, hogy a liberális magyar nacionalizmus végül is olyan nemzetfogalmat vajúzott ki, amelyben az etnikai, nyelvi azonosság (ami a szláv, illetve szlovák nemzet alapja volt) még egyetlen magyarországi népet sem tett

nemzetté, s amely egyedül csak a magyarokra illet. A magyar nemzetfelfogás elengedhetetlen tartozékai így a történetiség, az államiság, a politikai lét és erő lettek.¹⁵

Ezt a kifejtett magyar álláspontot fogalmazta meg – éppen egy „tótok” ellen írott vitáiratóban – az Athenaeum 1842. október 9-i számának Hernádtáji aláírású szerzője, aki a nemzet és a nép, a nemzetiség és a népiség közötti pontos különbségtevést szorgalmazta. *„Azon nép, melly hon t szeresz 's állodalmat alapít, népiségét nemzetiséggé emeli: a' meghódított hon, az alkotott állodalom, nevét viseli, ... nyelve e' népnek, **nemzeti nyelvvé** válik. Ez oknál fogva az alávetett különfajú népeknek, **mint olyanoknak**, nem lehet nemzetiségök, ... de mivel saját származásuak 's nyelvvűek, van népiségök, saját népszokásaik, népdalaik stb. Ha pedig a hódító népfaj által **egyenlő joggal** az alkotmány 's haza' jogaikban részesítettek, állodalmi tekintetben 's mint az egy hon' egyenlőjogu polgárai a' hódító népfajjal együtt egy nemzetet képeznek, egy 's szintazon nemzetiségben részesülnek, melly azonban, mivel ... **átruházott**, ... a' hon-szerző 's alkotmány-alapító népfajé”*. Ebből következően tehát *„mi tótok, mint tótok, Magyarországbán nem lehetünk nemzet, mert tót állodalom itt nem létezik, hanem csak nép;...”*¹⁶

A „magyarománok” félelmei és vádjai

1840–1843 között a nyelvharcot – vagy ahogy a kortársak akkortájt mondták: a nyelvtusát – valóságos nyelvháború váltotta fel a „magyarománok” és a „szlavománok”, illetve „pánszlávok” között. A nyelvtusa a hatás-ellenhatás logikája alapján a német és a magyar lapokban részben álnéven vagy névtelenül folyt. A vita hevességét mutatta, hogy az egyik elemző a toll fegyverével folyó összecsapásokban már 1841-ben a *„tolcsaták fegyverrel folytatása”*-nak az előkészületeit sejtette meg.¹⁷ A sajtóviták háttérében az állt, hogy a – nyelvtörvények sorában kifejezésre jutó – magyar nyelvért folyó, közel hetven esztendőös küzdelem lassan a végéhez közeledett. A magyar nyelv már nemcsak a latint szorította ki, s már nem is csak a közigazgatásban, evangélikus papi hivatalokban, a szakképzettséget kívánó hivatali, értelmiségi pályákon követelték meg a magyarul tudást.

A magyarosítás elérte a szlovákok hitéletét, vallási intézményeit, a szlovák ifjúság nyelvművelő és irodalmi egyesületeit, diákköreit, sőt az alsófokú oktatást is. Még a magyarosítás mérsékeltebb, türelmesebb hívei is úgy látták helyesnek, ha a magyar „nemzetiség” biztosítása és a (nyelvre is kiterjedő)

nemzeti egység megteremtése érdekében „*legelsőben és mindenek előtte az alsó iskolákban hoztassék be a' magyar nyelv' tanítása*”, mert „*ezen szelíd mód által a' köznép' magyarosítását legbiztosabban eszközölni lehetne*”.¹⁸ Ezek az intézkedések már létében veszélyeztették az éppen meginduló szlovák nyelvi-kulturális mozgalmat. Nem csoda, ha a magyar intézkedések a szlovák evangélikus intelligencia növekvő ellenállását váltották ki. 1841-ben például gróf Zay Károly szuperintendens tervbe vette az evangélikus és a református egyház unióját. Ezzel az egyesült egyházban (a kb. 2 millió főt számláló reformátusok révén) olyan magyar túlsúly jött volna létre, amelynek segítségével keresztül vihető lett volna a szlovák és a német evangélikus gyülekezetek „megmagyarosítása”. Ezzel együtt olyan Pesten felállítandó, közös református főiskola terve is felmerült, amelynek tanítási nyelve a magyar lett volna. Az indoklás szerint ezzel megszűnhetne az evangélikus teológusok német egyetemekre járása. Több felső-magyarországi gimnáziumban és liceumban – arra hivatkozva, hogy törvényellenes izgatást és hazaáruló, magyarellenes tevékenységet folytatnak – betiltották a „pánszláv”-nak minősített nyelvművelő és irodalmi egyesületeket.¹⁹

Az 1830-as évek közepétől a liberális magyar nacionalizmus nem véletlenül zúdította a fő tüzet éppen ezekre a diáktársaságokra. Ezek voltak a szláv–szlovák nemzeti öntudat és ideológia fő központjai, a magyarosító törekvések fő ellenzői és keresztjei. A reformkori magyar vitairatok azt is részletesen kifejtették, hogy mi nem tetszett nekik a lőcsei, késmárki, eperjesi, pozsonyi stb. diáktársaságokba tömörült, néhány száz főt számláló „*evangélikus és tót*” diákság nemzeti törekvéseiben. Érzékenyen reagáltak például arra, hogy a vidéki csoportokat összefogó pozsonyi társaság 1836-ban az alábbi közvetlen teendőket jelölte meg: anyanyelven való tökéletesedés; fáradhatatlan munkálkodás a szláv nemzet felvirágoztatásán, a nemzet szeretetén; könyvek vásárlása, diáktársaságok létesítése (a magyarosító törekvések ellensúlyozása céljából); a szláv nemzet történetének megismerése; az így szerzett történelmi érvek magyarosítás ellen fordítása; széleskörű levelezés és kapcsolatok tartása egymással, valamint a „szláv világ” jeles férfiival.²⁰

A magyar nyelv híveit egyre jobban irritálta a szláv–szlovák öntudat növekedése, amely a magyar nyelv és a magyarok gúnyolásával is párosult. „*Elunod a sok Tatry, Kriván, Vaha (Vág), Szláva, Thron, Wlast, Národ, Szlovan s at. szókat hallgatni*” – írta az elfogulatlanságra törekvő X. Y. Z. „*Pozsonyból, Pestről, Csehországból ládaszámra kapnak könyveket, s minden tanul és olvas, s olvas és tanul-tótul!*”.²¹ Az evangélikus szlovák diákok valóban egyre

büszkébben vallották magukat a fél világra kiterjedő, 80 milliós „szláv nemzet” tagjainak (élén a független, hatalmas Oroszországgal). Történelmi hőseiket úgy utánozták, hogy nevük harmadik elemének felvették a Wladimir, Jaroszlav, Szvatopluk, Szventibold stb. nevet. Nagy vihart kavart a pozsonyi társaság tagjainak ünnepélyes kirándulása a dévényi vár romjaihoz 1836 áprilisában. Szvatopluk monda szerinti nyugóhelyén azután – folytatta az egykori tudósító –: *„Tüzet rakván, malacot (bocsánat) rátéve áldoznak hamvainak; ekkor a tüzet körültáncolják, és síránkozó ordítással s elkésérülve dalolják nemzeti dalukat „Nitra, mila Nitra, ty Slovenska mati” s at. Ekkor hálaul **Plody** című folyóiratot, mint literaturájok remekét, belevetik, lángjainál ismét dalolnak s neki-bőszülten, átkok között Széchenyi s Wesselényi képeit égeték meg Szvatopluk kibéküléséért áldozatul! Ezen kaland akkori elnöke (L. Štúrról van szó – K. L.) most modori professzor!”*²²

A „magyarománok” alkotmány- és nemzetellenesnek tartották a lőcsei társaság által 1840-ben kiadott Gitrenka c. almanachot is. A kiadványt Szatócs Károly (Karol Kramarčik) – aki Sziklay László szerint a „pánszláv” szót a köztudatba dobta – azzal vádolta meg, hogy a társaság elnökével, Hlavaček Mihálllyal (Michal Hlaváčekkel) együtt arra buzdítottak, hogy *„a tótság mostani romjain alapítsák a panszlavizmus (legyen szabad e szóval a tót Wšeslowenstw-j-t kitenni) szent templomát. Küzdeni akarnak szlávjai a szláv nyelvért ...; védeni akarják a szláv nemzet eltiport jogait és szabadságát”*²³

A magyar sajtó az evangélikus szlovák lelkészeket is egyre gyakrabban vádolta meg azzal a (nem teljesen megalapozatlan) váddal, hogy a szószékről a nép között a „tót nemzetiség”-et hirdetik, s eközben összekapcsolják a tót nyelv kérdését az evangélikus vallás és egyház elvesztésének a lehetőségével. Különösen veszélyesnek tartották azt a „tót kalendárium”-ot, amelyet Szentmiklóson az 1843. esztendőre Fejérpataky Gáspár (Belopotocký, Kašpar) adott ki a cenzúra megkerülésével. A kalendárium. készítői ugyanis már nemcsak gróf Zay Károly tervbe vett intézkedéseit bírálta. Egyúttal azt a pórnépet is megcélozták, amely *„mind azt mit könyvben ... olvas, szent igazságnak hiszi”, s így azt is elhiszi, »hogy őt papjaitól, isten igéjének hallgatásától megfosztani, vallását erőszakosan megváltoztatni ... akarják ...!«*²⁴ Fejérpatakyék lépése tehát már a szlovák nemzeti törekvések mozgalommá szélesítésének, s egyúttal politizálásának a szándékát jelezte. Ez utóbbi első konkrét megnyilvánulása az a felségfolyamodvány volt, amelyet 1842. június 5-én egy szlovák küldöttség Bécsben nyújtott be P. Jozeffy szuperintendens vezetésével. A felségfolyamodványt aláíró 200 evangélikus értelmiségi a szlovák nemzet sérelmeit,

pontokba foglalt kéréseit terjesztette elő. A petíció jól mutatta, hogy a szlovák hazafias értelmiség az „ultramagyarok” jogtalannak tartott törekvéseivel szemben a konzervatív aulikus főrendek és – főleg – a bécsi udvar felé kíván közeledni. A petíció aláírói ugyanis „*a Magyar Királyságban élő protestáns szlovákok nevében Felséged dicsőséges Trónjához helyezik menedéküket és térden állva könyörögnek a legmagasabb uralkodói védelemért és szerény kéréseik garantálásáért...*”²⁵

A magyar vitázók jó része tisztában volt azzal, hogy a prágai „*czechomaniától*” feltüzelt szlavománia „*tulajdonképpen csak némelly falusi papok sötét fejeiben rajoskodik leginkább éjszakai Magyarország tót megyéjiben*”. Ezeket a lelkészeket tehát azért tartották igazán veszélyesnek, mert „*az együgyü és előítéletes köznép indulataira befolyásuk által sok vést okoznak*”.²⁶ Több vitairat figyelmeztetett arra, hogy nem szabad a szlávizmus vagy pánszlávizmus vádját az egész evangélikus szlovák papságra kiterjeszteni. Különbséget kell tenni a „*tót honfiak*” és a „*pánszlávok*” között. Ez utóbbiak érzésmódjára az jellemző, hogy „*e’ magyar állodalomban és hazában Slaviáról álmodozik ‘s magányos sétákon Nyitra ‘s Devény-váarak’ romjain az elmúlt idők után sóhajtozik*”. Nemzete egész történetét megtagadja, s a tótok magyaroktól régebbi birtokjogát hangoztatja. Így „*emlékezete csak az Árpád előtti időkben mereng ... ‘s egészen ellágyulva Szwatopluk ‘s Moimir neveit hangoztatja*”. Eközben pedig a tótok által nem értett cseh bibliai nyelvet használja.²⁷

A „magyarománok” tehát éppen a szláv–szlovák történelmi tudat eme alapját igyekeztek történelmi érvekkel megcáfolni. A fő érvük az volt, hogy Mojmir 907-es veresége után a magyarok a szlovákokkal semmiféle szerződést nem kötöttek, ellenkezőleg. A szlovákok a magyarok örök rabszolgái lettek. A kérdéskörben született legterjedelmesebb vitairat (Bárándy álnevű) szerzője a szerződést, az egyenjogúság és a nagymorva birodalom felmelegítését a prágai és a magyarországi „czechománok” művének tekintette. A Csehországon túlra tekintő csehbarátok „világslávisáló” törekvései szerint arra irányulnak, hogy a magyar nemzeti testben szakadást okozva, ausztrószláv koncepciójuk számára szövetségesül nyerjék meg a felföldi evangélikusokat.²⁸ Hernádtáji tollán viszont már a fenyegető magyar figyelmeztetés is megszületett. Mindazokkal tudatta, akik a tótok ősi birtokjoga alapján tagadták a hon magyar meghódítását, hogy ezzel a magyar államot és hazát is tagadják. Határozottan leszögezte, hogy „*Szwatopluk és Moimir’ országa fel nem állhat, a’ magyar állodalom’ felforgatása nélkül. Ha röpiratokban ennek jogos felállítását feszegetni merészlitek – ez már túl megy a’ gondolat’ körén, melly belső; még egy lépés,*

*‘s a’ tett’ mezején álltok ‘s akkor megszűnik a’ polemia, ‘s a’ büntető törvény-
szék’ hatása következik”.*²⁹

Az elmérgesedő polémia tehát egyre erősebb politikai töltetet kapott. A magyar vitázók ilyen törekvéseket kerestek, és találtak is – a „*pánszlávizmus apostolainak*” minősített – Ján Kollár, valamint P. J. Šafárik irodalmi és tudományos munkáiban is. Molnár Sándor „A szláv népek” című, 1841-es nagy írásában egyebek mellett a szláv irodalmi kölcsönösségre is kitért. Ján Kollár „Az irodalmi kölcsönösségről” című, 5–6 esztendővel korábban írott tudományos munkájában is többet látott, mint a tudományos, irodalmi, nyelvi és egyéb kapcsolatok ápolására irányuló egyszerű törekvést. Ha ugyanis az oroszok, a lengyelek, a csehek és a szerbek szellemi értelemben egy népet képeznek – érvelt a magyar vitázó –, akkor „*népalakítást alkalmasint csakhamar státusalakítás fog önkényt követni*”. A szláv nemzeti ébredés ismeretében előre jelezhető, hogy húsz év múlva „*e’ szláv tartományok nagy részében megértek a’ kedélyek egy nemzeti háborúra a’ magyarok és németek ellen...*”! Ezek mögött a szláv törekvések mögött – amelyek szerinte csak részben léptek fel az irodalomban, a kortársaihoz (Széchenyihez, Deákhhoz, Kossuthoz vagy Wesselényihez) hasonlóan – Molnár Sándor is ott látta a fenyegetően terjeszkedő Oroszországot, az orosz politika kezét.³⁰ Talán Zmeskál Jób foglalta legtömörebben össze a magyar félelmek lényegét: „... *literatori fraternizálástól politikai szövetkezésig ... csak egy parányi lépés*” van!³¹ Az orosz veszélytől való félelem persze nem magyar találmány volt. Akkoriban szinte egész Nyugat-Európát és az osztrák–német kormányzatot is komolyan foglalkoztatta. A magyar liberálisok egy részében azonban – olykor a herderi nemzethalál víziót is kiváltva – a magyarság kedvezőtlen földrajzi, stratégiai, etnikai és számbeli helyzete a pánszláv veszély túlzó megítélését váltotta ki. Ezt elkerülendő is szorgalmazták tehát a lehetőleg minél gyorsabb magyarosodást és magyarosítást. Szontagh Gusztáv szavaival élve ugyanis, „*ha ... magyarosodás által egyé nem forradnánk, a német vagy szláv elem elébb vagy utóbb elnyelné nemzetiségünket s még a nevünk is elenyészne a világ történetében. Nemzetisedésünk kérdése tehát, ránk nézve ... élet vagy halál kérdése*”.³²

5. Deák Ferenc nemzetfelfogása (1848 előtt)

Jeles évfordulók táján megszorodnak a méltatott személy politikai, történelmi szerepét, jelentőségét elemző, értékelő írások. Ez így van rendjén. A

mostani Deák-évforduló kapcsán viszont elgondolkodtató, hogy a Deák Ferenc életművével foglalkozó írások között alig akadnak a deáki nemzetfelfogás kialakulását, fejlődését, nemzeti-nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontját vizsgáló munkák. Ha pedig ezt teszik, akkor a vizsgálódás középpontjába szinte kizárólag az „érett Deák” 1867 előtti (vagy: utáni) nézeteit állítják. Ezáltal az a téves benyomás támadhat, hogy a „haza bölcse” életművében ez a kérdéskör vagy nem volt jelentős (mert nemzetfelfogása, nemzetiségi politikája úgymond alapjaiban megegyezett a kortársak, Wesselényi, Kölcsey stb. „egy politikai nemzet”-ről kialakított álláspontjával), vagy talán nem is voltak – elemzésre, méltatásra számot tartó – koherens, átfogó nézetei nemzetről, nemzetiségről, nyelvről, nemzetiségi politikáról. Ezt a téves megközelítést megerősíteni látszanak azok az elemzések, amelyek a diéta munkájába 1833-ban bekapcsolódó, 30 esztendő Deákot többnyire olyan érett, kiforrott politikusként láttatják, akinek liberális nézetei, elvei, mentalitása, értékrendje a későbbiekben már nem igen változtak.¹

A tisztánlátást kétségtelenül megnehezíti, hogy Deák Ferencnek nagyon kevés olyan beszéde és írása született, amelyek átfogó módon tükröznék nemzetfelfogása lényegét vagy legalább főbb komponenseit. Sem a Pesti Hírlapban, sem egyéb reformkori lapokban nem publikált, mert – talán kiterjedt baráti levelezésétől eltekintve – az ő politikusi alkatának nem az írás, hanem az élőbeszéd felelt meg leginkább, amelyet a parlamenti szócsaták során, a megyei gyűléstermekben, a baráti társaságokban oly sokszor alkalmazott briliáns módon. Nagyszabású beszédekkel akkor sem igazán tartott, csupán „felszólalt”, hozzászólt az éppen vitatott kérdéshez.² Jól ismert kényelmessége is megakadályozta abban, hogy átfogó módon fejtse ki álláspontját a polgári és a nemzeti átalakulás alapvető kérdéseiben. Nem kétséges, hogy elméleti felkészültségben, tettekészségben vagy filozófiai, eszmei-ideológiai vértettségben Deák elmaradt a reformkori liberális ellenzék legkiemelkedőbb egyéniségei, Wesselényi Miklós, Kölcsey Ferenc vagy Kossuth Lajos mögött, Széchenyi Istvánról nem is beszélve.³ Rendkívüli emlékezőtehetsége viszont már jurátus korában kitért. Betéve tudta a Corpus Juris-t, a feudális magyar jog és a magyar országgyűlések állásfoglalásait, amelyeket képes volt – a modern, természetjogi érveléssel együtt – politikai céljai érdekében érvként hatékonyan felhasználni. Deák kiegyenlítésre törekvő taktikája ugyanis rendkívül hajlékony volt. Ezzel a – végecélt szem előtt tartó, de mindig a lehetőségekhez igazodó, „lépésenként haladó” – taktikával nehezen lett volna összeegyeztethető átfogó politikai vagy nemzeti program (könyv vagy cikk formában történő) meg-

fogalmazása.⁴ Wesselényi, Kölcsey, Kossuth kényszerű távollétében nem véletlenül válhatott az 1839/1840. évi országgyűlés elsőszámú ellenzéki vezetőjévé, integráló személyiségévé.

Meglátásunk szerint közvetlen források (Deák saját gondolatai) és közvetett „bizonyítékok” (kortárs politikusok írásai) segítségével nemcsak megismerhető Deák 1848 előtti álláspontja nemzetről, nyelvről, a Magyarországon élő nem magyarokhoz való viszonyról stb., hanem rekonstruálhatók (korántsem végleges és teljesen kiforrott) nemzetfelfogásának pillérei, főbb komponensei is. Mivel Deák nemzetfelfogása valóban alapvető egyezéseket, hasonlóságokat mutat Wesselényi Kölcsey, Kossuth felfogásával, s mivel az ellenzéki magyar liberálisok szemléletében, politikájában az érdekegyesítés köztudottan centrális szerepet játszott, a vizsgálódást célszerű „tágabb értelemben vett nemzetfelfogása”-nak elemzésével kezdeni, hogy ennek alapján megismerhető legyen „szűkebb nemzetfelfogása” is.

Társadalmi érdekegyesítés és nemzetteremtés

Köztudott, hogy az 1830-as évek első felében kezdett körvonalazódni – elsősorban Wesselényi és Kölcsey jóvoltából – a magyar liberálisok politikai felfogásának talán legsajátosabb terméke, az érdekegyesítő politika gondolata, majd programja, amely a társadalom-átalakító és nemzetteremtő törekvések középpontjába a „nép nemzetbe emelésé”-t helyezte, mégpedig nem a meglévő nemesi kiváltságok és feudális „szabadságok” eltörlése, hanem a nemesi jogok „pórnép”-re való kiterjesztése révén. Wesselényi Miklós 1834-ben megjelent „Balítéletekről” c. műve a liberális ellenzéki gondolatok, s egyúttal az érdekegyesítő politika első összegzésének tekinthető.⁵ Az érdekegyesítést szorgalmazta Kölcsey Ferenc is a pozsonyi diétán 1834. november 10-én mondott utolsó nagy beszédében, amelyben a „szabadság és tulajdon” – közös érdekeket teremtő – fontosságára hívta fel a figyelmet. Ugyancsak jól ismertek 1835. februárjában a rendek előtt mondott búcsúbeszédének szavai is, amelyekbe a reformmozgalom két alapvető célkitűzését sűrítette össze: „*Jelszavaink valának: haza és haladás*”.⁶

Deák társadalompolitikája, érdekegyesítő társadalmi programja is elválaszthatatlan kapcsolatban állt nemzetfelfogásával, nemzeti, nemzetiségi kérdésben kialakított álláspontjával, sőt polgári átalakulást szorgalmazó egész tevékenységével. A társadalmi érdekegyesítés és a polgári nemzet kapcsolatáról is szólt az 1836. június 20-án beterjesztett követi jelentésében. Olyan törvények

meghozatalát szorgalmazta, amelyek „*jusst adjanak a népnek, hogy fekvő tulajdont szerezhessen és szabadságot adjanak a jobbágyoknak, hogy szabad alku mellett minden jobbágyi tartozásoktól örök szerződés által megválthassa magát; mert tulajdon és szabadság az iparkodásnak leghatalmasabb ösztönei, tulajdon és szabadság azon édes kötelékek, melyek a polgárt legszorosabban kötik hazájának sorsához...S majd ha érdekeink nem különválva, hanem egy nemzeti közérdekben egyesülve fognak őrt állani a haza, király és törvény mellett, s együtt segítik elő az ország virágzását, akkor lesz betöltve az a kötelesség, melylyel hazánknak és önmagunknak tartozunk*”.⁷ A nemzeti lét és a társadalmi érdekegyesítés – európai méretű hatalmi perspektívába helyezett – összefüggéseit pedig már érett formában fogalmazta meg egy sógorának írott levelében 1842. november 10-én. Meggyőződése szerint a Magyarország önállóságát és nemzetiségét egykor fenyegető halálos veszély csak egyetlen eszközzel akadályozható meg: „*a népet, melyet e nemzethez, ezen nemzeti önálláshoz sem szeretet, sem nemzetiség, sem bizodalom, sem anyagi s erkölcsi jólét nem kötnek, a polgári jogok megosztásával kapcsolni a hazához, hogy oka legyen védelmezni ezen állapotot, melynek változtával ő is csak veszthetne, de semmit nem nyerhetne*”.⁸ Ezeket a gondolatokat Deák egyébként már vármegyei politikusként is vallotta.⁹

A társadalmi érdekegyesítés indítékai

Az elmondottak ismeretében joggal vetődhet fel a kérdés, hogy az ellenzéki liberális politikusok milyen indítékokból szorgalmazták a jogkiterjesztést, a társadalmi érdekegyesítést, a nép nemzetbe emelését? Különösen az 1831-es koleralázadás után ott munkált bennük a jobbágyfelkeléstől, a társadalmi forradalomtól való félelem. Kölcsey Ferenc ezt teljes egyértelműséggel fogalmazta meg parlamenti felszólalásában 1833. február 9-én.¹⁰ Ugyanerre utalt Deák is előbb hivatkozott levelében, vagy abban az 1834. november 10-én mondott beszédében, amelyben azért szorgalmazta a jobbágyok tulajdonjogának megadását, mert ennek elmaradása esetén a jobbágyok eme ösztönös vágyának „*féktelen rohanása gátokat rontva kártékony lehetne*”.¹¹ A bécsi udvar népeket, nemzeteket megosztó, szembeállító politikája miatt is szükség volt arra, hogy Metternich kancellárékal szemben a magyar nemesi reformerek nyerjék meg és állítsák maguk mögé a jobbágyparaszti tömegeket. Tudták, hogy ezen múlhat a reformmozgalom sikere.¹²

A nemzeti egységre legalább ilyen veszélyesnek tartották a vallási-, osztály-, etnikai- és politikai megosztottságot, a társadalmat és nemzetet mérgező „rút viszály”-t. Deák erre már egy 1832. szeptemberi magánlevelében utalt. *„Mi is forrón óhajtjuk hazánk virágzásának kifejlését, mi is imádvá szeretjük polgári szabadságunkat, de aggódva féltjük a magyart, mert számra csekély, irigy és igazságtalan, ön kebelében hordozza tehát jövőendő veszélyének magvait”*.¹³ 1833. július 13-án a vallás ügyében felszólalva ismét arról beszélt, hogy: *„Nem is a külső erőszak fog egykor minket elnyomni, hanem belső egyenetlenség...”*. A nemzeti belső erő tartós hiánya esetén ugyanis *„a magyarnak egykor virágzást ígérő nagysága csak hiú gyermeki ábrándozás; akkor a nemzeti függetlenség csak szappanbuborék”*.¹⁴ A sérthetetlen szentség gyanánt tisztelt vallás-szabadság megadásától is a viszálykodás gyengülését remélte. 1836. évi követjelentésében *„az elnyomás és üldözés szülte vallásos felekezetestesség”*-et tartotta a polgári szabadság legveszélyesebb ellenségének.¹⁵ Négy év múlva ismét a nemzetet veszélyeztető vallási fanatizmust ostorozta. *„Jaj annak a nemzetnek, melynek a nép tömegét, vagy a hatalmasok kebelét fanatizmus foglalta el; dülva van ott a nemzet boldogsága, gyűlölség a jelszó, s az üldözőknek léptein vérnyomok támadnak”*.¹⁶ Aggályosnak tartotta Deák a nemesség, illetve a nemesi nemzet megosztottságát, a képviselők körében dülő „párt-viszályt” is, amely megnehezíti vagy ellehetetleníti a küldöttek nagy horderejű kérdésekben történő egységes fellépését, s ez által hátráltatja az ország haladását, a polgári és nemzeti célok megvalósítását. *„Mit lehet a törvényhozó hatalomtól várni – kérdezte aggódva 1832. február 20-án egy Vörösmarty Mihálynak címzett levelében –, ha majd egyetértés, sőt még közeledés sem leend tagjai között, és a 49 megyének képviselői 49 különböző véleménnyel állnak elő?... Mert a magyarnak – fájdalom! – mindenkor viszálykodás és irigy ellenkezés valának nemzeti bélyege...”*.¹⁷

A napóleoni háborúk hatására Deák és liberális politikai társai felismerték, hogy jelentősen megváltozott a nemesség, illetve a jobbgyság honvédelemben betöltött szerepe, ami szintén indokoltá tette a jogkiterjesztést. Ezért tehát parlamenti tevékenysége kezdetén a jobbgyságok birtokbírhatási jogának megadását nemcsak a természetjogra hivatkozva kérte, hanem honvédelemben betöltött szerepének megváltozása miatt is. Hajdanán ugyanis *„a magyar nemesség egyedül maga teljesítette mindazt, a mit teljesíteni legszebb, legszentebb kötelessége egy nemzetnek: a haza védelmét és a belső csendesség fentartását; tűrhetőbb, sőt nemesebb vala tehát azon büszkesége, hogy önvérével szerzett és egyedül védett jussait másokkal megosztani nem akarta”*.

Azóta azonban megváltoztak a külső viszonyok, „és most vajjon kinek folyik legtöbb vére Magyarország védelméért?” – tette fel a szónoki kérdést. S a válasz: a jogfosztott 8 millió magyar lakosnak!¹⁸

Pánszlávizmus és nemzeti-nemzetiségi érdekegyesítés

Deákék azzal a veszéllyel is tisztában voltak, amely abból fakadt, hogy a rendi-nemesi nemzetből és a jogokból kirekesztett pónép nagyobb része, s egyúttal a magyar állam lakosságának több mint 50%-a, nem magyar ajkú volt. Ennek az aggodalmának már ugyancsak korán, 1832 őszén hangot adott: „*aggódva féltjük a magyart, mert számra csekély*” – írta barátjának.¹⁹ Tíz évvel később, egy Wesselényinek küldött levelében úgy ítélte meg, hogy a tágabb Magyarország 12 millióra becsült össznépességén belül az 5,5 millió körüli szláv népesség „*az egésznek közel felét teszi ki*”.²⁰ Fényes Elek ugyanekkor készült statisztikája sokkal kedvezőtlenebb helyzetet regisztrált. A magyar korona országaiban a magyarok aránya mindössze 37,4%, a szűkebb Magyarországon is csupán 44% volt.²¹

Deák és a magyar liberálisok aggodalmát csak fokozta, hogy a Magyarországon élő nem magyar népek értelmiségi vezetői – nem utolsó sorban a magyar nyelvi törekvések hatására – is kezdték megfogalmazni nyelvi, oktatási, kulturális, majd politikai-területi követeléseiket, nemzeti igényeiket. Követőkre talált Ján Kollár „szláv kölcsönösség gondolat”-a és programja is.²² A „szláv nemzet”-hez tartozó „törzsek” (értsd: népek) tudományos, kulturális együttműködését szorgalmazó „kulturális pánszlávizmus”-on belül az 1830/40-es években kialakultak a konkrét irányzatok. A cseh František Palackýék által kidolgozott ausztrószláv program, amely a szláv többségű Habsburg monarchia szláv érdekek szerint történő átalakítását, föderalizálását célozta meg cseh vezetéssel, a szlovák vezetők között is visszhangra talált. Ludevít Gaj vezetésével megszületett a horvát illírizmus – növekvően magyar-ellenes – programja is, amely a délszlávok horvát vezetéssel történő összefogására, kulturális-politikai egyesítésére irányult. A monarchia szláv népeinek körében a napóleoni háborúk óta erősödött a hatalmas szláv birodalom, Oroszország tekintélye és csodálata, amely olykor egyoldalú oroszimádatba is átcsapott. Megélénkültek a monarchia szláv tudósai és az orosz tudósok közötti tudományos, személyes kapcsolatok is, amelyeket az orosz kormányzat anyagilag is támogatott.

Széchenyi, Wesselényi, Deák vagy Kossuth tehát szorongással, fokozódó politikai aktivitással reagáltak ezekre az eseményekre. Megfelelő ellenintézkedések nélkül a magyarság létét látták veszélybe kerülni. A deáki nemzetfelfogás és nemzetiségi politika egyik fő meghatározója tehát a nemzeti lét veszélyeztetettségének hite és félelme volt, amely a szláv veszély némi eltúlzásával, s egyúttal ellensúlyozásának igényével párosult. A reformkori liberálisok ezt a szláv fenyegetettséget – szemléletüktől, politikai alapállásuktól függően – különbözőképpen élték meg, eltérően reagáltak rá.²³ Azt az eszmét, hogy a cárizmus által izgatott és igazgatott, az „északi kolosszus”-sal összehangoltan működő „pánszlávizmus” a monarchia és Magyarország első számú ellensége, a liberális politikusok körében főleg Wesselényi és Deák gyökerezteték meg. A hangadó reformerek többsége azután jobbra az ő nézeteiket fogadta el.²⁴

A „szlávizmus” problémája a politikus Deáknál először 1840 tavaszán jelent meg a horvát–magyar viszony parlamenti vitája kapcsán. *„A jelen korban Európát egy általános slavismus törekszik elborítani – hangoztatta az országos ülés április 15-i vitájában –, különösen pedig a nyelvünk ellen fölkelt illyrismusnak fészke épen Horvátország, mely mozgalom nem annyira nemzetiségi, mint inkább az orosz kormányhoz szítás bélyegét viseli magán...”*²⁵ Egy évvel később pedig – egy Wesselényinek címzett válaszlevélben, amelyben az „árvízi hajós” kérésére a hazai szlávok erősödő magyarelles izgatásainak kiváltó okairól mondott véleményt – határozottan állította, hogy nem született a horvátok nyelvét veszélyeztető, magyarelles izgatásaira okot adó magyar törvény. Vagyis a horvátok csak színt keresnek, hogy *„szépítsék s leplezzék törekvésüket, csak ürügyöt, melylyel izgathassanak, de meg vagyok győződve: hogy céljaik mélyebbek és veszélyesebbek s az izgatásnak első forrása máshol van”*.²⁶ Deák állásfoglalása megerősítette Wesselényit abban, hogy a magyaroknak felrótt nemzeti elnyomás vádjai alaptalanok. A jogi paragrafusok mögé bújó Deák tehát nem tudott vagy nem akart tudomást venni arról a tényről, hogy – a magyar nyelv államnyelvvé tételéért folyó küzdelem utolsó szakaszában, különösen pedig az 1840-es évek első felében – magyar részről bizony jócskán történtek olyan, szláv érdekeket sértő és veszélyeztető, magyárosító intézkedések, amelyek több esetben joggal váltották ki az érintettek nemtetszését és növekvő ellenállását.²⁷

Jogkiterjesztés, nyelvterjesztés és nemzeti, nemzetiségi érdekegyesítés

A pánszláv és orosz veszélytől való félelem tehát nemcsak félelmeket szült, hanem magyarosító tettekre, cselekvésre is sarkallt. Megfogalmazódott az alapvető felismerés: a társadalmi érdekegyesítésen túl szükség van egy olyan speciális, nemzeti-nemzetiségi érdekegyesítésre is, amely majd tartós kötelékekkel kapcsolja a magyarokhoz az országban élő nem magyar népeket is. Ellenkező esetben akár J. G. Herder komor jóslata is beigazolódhat a szlávok által körülölelt rokontalan magyarság beolvadásáról, eltűnéséről. Takács Péter egyenesen úgy látja, hogy Deák politikájának éppen ez, azaz a történelmi Magyarországon élő legszélesebb rétegek (magyarság megőrzése érdekében történő) megnyerése volt a legfontosabb célja.²⁸ Ennek érdekében a magyar liberálisok szükségesnek látták az „asszimilációs társadalmi szerződés” felkínálását, a „jogkiterjesztő asszimiláció” keretei közötti magyarosodást, illetve bizonyos magyarosító intézkedések foganatosítását is.

Wesselényi még jó szándékú naivitással kárhoztatta a keletről érkező, hódító ősök vétkes és hibás politikáját, akik a tőlük számosabb meghódított, valamint kettős – polgári és nemzeti – elnyomatásban tartott népeket kirekesztették az alkotmány és a nemzeti lét sáncai közül. Ellenségekké tették őket, ahelyett, hogy szövetségesekké változtatták volna. A „bölcs cselekvésmód”-ot tehát abban látta, hogy *„a legyőzött lakosokat polgári s nemzeti jogok bírása malasztiban”* részesítsék. Teljesen természetesnek tartotta viszont, ha a hont fegyverrel szerző magyarság eme ajándék *„feltételül tulajdon, azaz magyar nemzetisége elfogadását teszi, s így polgári léte s alkotmánya jótételeiben s malasztiban részesítvén **polgárilag** és magyar nemzetiségét azokra átruházván **nemzetileg** egyesíti magával”*.²⁹

Wesselényihez hasonlóan Deák is két eszközt látta a még képlékeny, sokajkú magyar nemzettest megszilárdításának, a nemzeti önállóság védelmének, illetve a nemzethalál elkerülésének. *„Ha van még eszköz – írta sógorának 1842. november 10-én –, ami a veszélyt egykor elháríthatja, csak egyetlenegy van, s ezen eszköz: a népet, melyet e nemzethez, ezen nemzeti önálláshoz sem szeretet, **sem nemzetiség, sem bizodalom, sem anyagi s erkölcsi jólét nem kötnek, a polgári jogok megosztásával kapcsolni e hazához** (a kiemelések tőlem – K. L.), hogy oka legyen védelmezni ezen állapotot, melynek változtával ő is csak veszthetne, de semmit nem nyerhetne”*.³⁰ Másfelől ő sem elégedett meg a nem magyarok önkéntes magyarosodásával. A magyar nemzet és nyelv védelmét összekapcsolta a magyar nyelvűség – törvényhozásra, közigaz-

gátásra, oktatásra stb. történő – széleskörű kiterjesztésével. Ez a szándék már parlamenti pályafutása kezdetén megjelent, amikor 1833. szeptember 4-én, a jobbágyok birtokbírhatása ügyében az ellenérveket a következőképpen szerelte le. *„Legfontosabb ellenvetés lenne talán az – hangoztatta az országos ülés vitájában –, hogy az idegen nyelvű és nemzetű vevők által nemzetiségünk veszélyeztetik. De hiszen én csak hazánk lakosairól szólok, s azoknak is, ha jussokkal bírni akarnak, a nemzeti nyelv tanulását és tudását kötelességükké kívánom tétetni, a mire, úgy hiszem egyébként is törekszik a törvényhozó hatalom”*.³¹ Egy jó évvel később, 1834. október 16-án a diéta országos ülésén nem támogatta azt az indítványt, amely a törvények magyar nyelven történő alkotásának elhalasztását javasolta mindaddig, amíg úgymond minden lakos meg nem tanul magyarul. A magyar nyelv terjesztésének egyik legjobb eszközét éppen a magyar nyelvű törvényhozás mielőbbi megvalósításában látta, *„mivel ez kettős ösztönt nyújt annak megtanulására”*.³² Nem véletlen tehát, hogy 1835. november 2-án az új uralkodónak, V. Ferdinándnak és az osztrák kormányzatnak a (törvények latin és magyar nyelven történő felterjesztésére vonatkozó) kompromisszumos javaslatát, pontosabban a latin nyelvű törvényalkotáshoz való ragaszkodásukat *„tyrannus cselekedetéhez”* hasonlította.³³ A következő év június 22-én, a Zala megyei követjelentésében is az első helyen tért vissza a nyelv és nemzetiség ügyére, erre a nemzeti lét szempontjából létfontosságúnak tartott témára. Az egyéb kérdésekben kompromisszumokra kész Deák teljes határozottsággal szögezte le, hogy *„a királyi válasznak jövődönket is megköti tartalmát el nem fogadhattuk. Csak lebilincselts rabszolga köthet olyan alkut, melyben szabadságának egykori lehetőségéről is lemond, hogy sorvasztó lánczainak súlyán könnyíthessen; de a nemzet képviselői a nemzet legszentebb sajátja felett ilyen alkuba nem ereszkedhetnek; nekünk egy előrelépésért honi nyelvünk egész jövődjét feláldozni szabad nem volt”*.³⁴

Deák tehát a magyar nyelvet a nemzet legszentebb sajátjának tekintette, amely kincssel játszani, alkudozni nem szabad. E mellett a „kincs” mellett a következő országgyűlésen is rendületlenül kitartott. A magyar nyelv ügye ugyanis az 1839/1840. évi diétán is fontos téma maradt. 1839. július 26-án az országos ülés vitájában a horvát követ azt javasolta, hogy a magyar nyelv tárgyában tervezett törvényjavaslat rendelkezései Horvátországra ne vonatkozzanak, vagy – ahogyan Zsedényi Ede gondolta – csak tíz év múlva terjedjenek ki. A vita végül is odáig fajult, hogy Deák, tőle szokatlan keménységgel, kétségbe vonta a horvátok külön nemzet voltát is, mondván: *„a horvát nem*

külön nemzet”! Ha ugyanis az 1741. évi 60. törvénycikk értelmében a horvátok „filii nativi”, vagyis „mindenekben részek, szükséges, hogy mindenkben is magyarok legyenek...”! Noha ő nem osztotta azok véleményét, „akik talán azt gondolják, hogy a horvátokat valaha megmagyarosítják”, de a nyelvük iránt buzgólkodó horvátoknak mindenesetre azt javasolta, hogy „a holt latin nyelv helyett diplomatikus nyelvvé a magyart fogadják el”.³⁵ 1840. április 5-én az országos ülésen a porták kiigazítása kapcsán kirobbant vitában viszont, ahol újból terítékre került a magyar–horvát viszony kérdése is, már visszafogottabb álláspontot képviselt. Már nem ellenezte, hogy „Horvátország a nemzetiségét fel akarja tartani, sőt óhajtja és kívánja, hogy azt tartsa fel, de azt óhajtja, hogy a latin helyett a horvát nyelvet vegye be”. Ugyanakkor egy újabb felszólalásában igazságosnak tartotta a magyar nyelv buzgó terjesztésének erőltetését, amely – ellentétben a horvát vádakkal – szerinte nem veszélyezteti a horvát nyelvet és nemzetiséget.³⁶ Deák nyelvkérdésben követett addigi álláspontja tehát a horvátokat illetően kevesebb, mint egy esztendő alatt módosult. Megváltoztatta addigi radikális, nyelvterjesztő álláspontját. Más népek és nyelvek esetében viszont továbbra is szükségesnek látta a nyelvterjesztés törvényes eszközeinek alkalmazását. Elismerte a horvátok nemzetiség voltát, s azt is, hogy a latin nyelv helyébe Horvátországban a saját, horvát nyelv kerüljön.

A Zala vármegyei közgyűlésen 1840. július 27-én elmondott követjelentésében újból visszatért a magyar nyelv terjesztésének ügyére. A diéta pesti magyar színházról hozott döntését „a nyelv és nemzetiség terjesztése és a nemzet közóhajtása” szempontjából fontosnak tartotta. Nem tűrhető ugyanis, hogy „a magyar színház az idegen német mellett a magyar haza fővárosában mintegy zselléreskedjék, s a város... nem fogja mindig önkebelében az idegent a nemzeti felett pártolni”. Az erőltetés ugyan szerinte e tekintetben is káros és igazságtalan, mint ahogy a nemzet jövője szempontjából a pesti német színház fennmaradása is kedvezőtlen, mert „a mely honban még a főváros is gátot vet a nemzetiség kifejlődésének, ott a lakosok összessége csak nép marad, de nemzet soha nem lehet”.³⁷ Deák felfogásának ez az oldala tehát egyértelmű és világos. Pest – és tegyük hozzá: Magyarország – sokajkú lakossága csak akkor válhat magyar nemzetté, ha a magyar nyelvet elfogadja és beszéli. A magyar nyelv terjesztése érdekében ezért van szükség újabb törvényekre, iskolamesterekre és egyéb – nem erőszakos, hanem törvényes – eszközökre. Ezen nézetének Zala vármegye 1843. november 10-i közgyűlésén is hangot adott. A szabad királyi városok tanácskozásai kapcsán ugyanis szóba került, hogy a képviselők választásakor még mindig németül beszélnek. Deák nem látta ugyan helyénvalónak

azt, hogy „*aki magyarul nem tud, az a választási jogból kizárassék. Sok érdeket nem szabad sérteni, mert haladásunkat gátolja, s csak ingerültséget szül. A nemzetiség ügyében praeclusi terminust szabni nem fontos; a magyar nyelvvel élésre a polgárokat inkább privát capacitatió útján óhajtja vezéreltetni*”, tanítás és intézetek útján.³⁸ Vagyis a magyarosító intézkedések enyhébb, törvényes megoldásait továbbra is szorgalmazta, de nem helyeselte a durván sértő nacionalista türelmetlenséget.

A fentiek alapján világosan áll tehát előttünk Deák és a reformkori magyar liberálisok „asszimilációs társadalmi szerződés”-ének célja, lényege és értelme: a sokfelől veszélyeztetett magyarság, a magyar nemzet és állam erősítése, számbeli, anyagi és kulturális erőinek gyarapítása a jogkiterjesztés útján történő magyarosodás és magyarosítás révén. Deák Ferenc és liberális vezető-társai felajánlották a nemzetből addig kirekesztett „nemtelen” magyaroknak és az országban élő nem magyaroknak a jogi, politikai egyenlőséget, a minden egyénre kiterjedő polgári és politikai szabadságokat, a társadalmi és a nemzeti befogadást. Feltételül szabták viszont a nyelvi, kulturális, nemzeti azonosulást, identitás-feladást, s – a nyelv és nemzet azonosításából következően – végső soron a teljes önfeladást, beolvadást. Vagyis Deákek nem az integrációra, hanem a nyelvi, kulturális, nemzeti homogenításra törekedtek. A reformnacionalizmus képviselői végső soron nem kívántak megállni a közélet és az iskola magyarosításánál. A szemük előtt egy olyan magyar állam és nemzet képe lebegett, amelynek egyenjogú polgárai nyelvileg is egységesek, vagy amelyben a magyar elem legalább számszerűen, de abszolút súllyal van jelen.³⁹ Varga János gondolatát idézve: „*A nemzetté fejlődés feltételeinek tágítása minden etnikum számára azzal, amit a polgári szabadság az egyén számára jelent – ugyanakkor megelőzése annak, hogy a magyaron kívül más etnikum is saját kollektív jogokat bíró, külön nemzeté váljon az országban –, ebben állt a liberális nacionalizmus belső, áthidalhatatlan ellentmondása*”.⁴⁰

Erdély, Horvátország és a területi-politikai egyesítés

A polgári nemzet megteremtése, a magyar nemzet erőinek gyarapítása, a haza felvirágoztatása, valamint a nemzeti önállóság védelme szempontjából Deák igen fontosnak tartotta a történelmi magyar állam területi, közigazgatási, politikai (újra)egyesítését, a leválasztott vármegyék és területek visszacsatolását, élükön Erdéllyel. Szorgalmazta a különbözőképpen értelmezett horvát–magyar államjogi viszony tisztázását is. Ezért örömmel nyugtázta,

hogy az 1836. évi 21. törvénycikk elrendelte az egykori Partium részeit képező Kraszna, Zaránd és Közép-Szolnok vármegyéknek, valamint Kővár vidékének a visszacsatolását (amelyet azonban a kormány 1848-ig nem hajtott végre).⁴¹ Erdély uniójának ügyét Wesselényi indította el, Deákek pedig – egyfajta nemzeti érdek- és erőegyesítés jegyében – már az első reform-országgyűlésen felkarolták a „két testvér haza” egyesítésének gondolatát, eredménytelenül. Az 1840. július 27-én készített követjelentésében ugyancsak fájjalta, hogy *„Erdély, a testvér haza, melyet ugyanazon nyelv és nemzetiség, a szabadságnak ugyanazon buzgó érzete köt hozzánk, ... törvényes viszonyaiban Magyarországhoz még most sem csatoltatott; Galícia és mindazon tartományok, melyeknek visszaadását méltó joggal kértük, még most is el vannak tőlünk szakasztva...”*.⁴² Öt év múlva Vörösmarty Mihállyal Erdélyben járt. Az őket üdvözlőknek válaszul mondott rövid köszönő beszédében Deák az unió szorgalmazásának okait is megjelölte. Erdélyt és Magyarországot *„egyazon anyahon két részének”* tartotta, amelyeket azonban elszakított egymástól a – *„minden bajaink fő oká”*-nak tekintett – pártviszály. Ha megszűnik a megosztottság, s ha *„egy összeforrt haza polgárai”* együtt munkálkodnak a közös cél elérésén, a haza felvirágzásán, akkor talán megszüntethető a magyarságot fenyegető még súlyosabb csapás is. A magyar nemzet ugyanis *„elszigetelve áll; bármerre tekintünk Európa-szerte, nincs nemzet, melyhez közös eredet, nyelv- vagy jellemrokonság csatolná”*.⁴³

Deák és a magyar országgyűlések számára egyébként a „horvát kérdés” nemcsak nyelvkérdést jelentett, hanem olyan közjogi, politikai kérdést is, amely az 1830-as évek végétől állandó viszályforrássá vált. A magyar liberális nacionalizmus ugyanis nem tartotta a horvát nemzet részének azokat a horvát többségű, de határokon túl élő horvátokat, akik összefüggő etnikai tömbben a Zala megyéhez tartozó Muraközben, Deák szűkebb páttriájában ugyanúgy megtalálhatók voltak, mint az Adriai-tenger partvidékén, a Száva-menti határörvidéken vagy az ugyancsak magyar vármegyéknek tartott három szlavón vármegyében (Szerém, Pozsega, Verőce). Ez utóbbiakat az illír nacionalizmus horvát, a magyar nacionalizmus viszont, Deákkal az élen, magyar megyéknek tekintette és – a visszakerült három bánáti megyéhez hasonlóan – az 1832/1836. évi országgyűléstől kezdve a visszacsatolásukat szorgalmazta.⁴⁴

A hivatalosan „társország” helyzetű Horvátországot a magyar felfogás a „kapcsolt részek” közé sorolta, miközben a sajátos különállással és municipális jogokkal rendelkező Horvátország kapcsolata Magyarországgal túlterjedt az egyszerű perszonálunió körén. Nem véletlen tehát, hogy az illír párt vezetői

igen érzékenyen reagáltak minden olyan magyar intézkedésre vagy követelésre, amelyekben magyar elnyomó törekvést véltek felfedezni. Ennek volt is némi alapja, mivel a magyar liberálisok – annak ellenére, hogy gyakorta hivatkoztak a hét évszázados magyar–horvát együttélésre – Horvátországot fegyverrel szerzett, meghódított „kapcsolt rész”-nek tekintették, s nem pedig olyan társult országnak, amely önként csatlakozott a magyar államhoz. Ebből a szempontból kiindulva tehát Deákék úgy vélhették, hogy a hódítóknak joguk van a meghódítottal szembeni bánásmódot saját akaratuk szerint megszabni. A történelem torz fíntora, hogy az 1840-es évekre tehát a legfeszültebb viszonyba éppen azokkal a – nemzetnek is elismert – horvátokkal kerültek, akikkel szemben viszonylag szerény igényekkel léptek fel.⁴⁵

A Zala megye közgyűlése számára készített 1836. évi követjelentésében Deák helytelenítette azt a törvényt, „*mely szerint protestáns atyáinkfiainak Horvátországban lakni és javakat bírni nem szabad*”.⁴⁶ Azt is igazságtalannak tartotta, hogy a horvát képviselők a municipális jogokra hivatkozva utasították vissza azt az alsótáblai javaslatot, hogy Horvátország nagyobb mértékben járuljon hozzá a közös adóterhekhez.⁴⁷ Három évvel később, amikor az országgyűlésen ismét terítékre került az evangélikus vallás szabad gyakorlásának kérdése Horvátországban, a horvát követ a magyar kezdeményezést ugyancsak azzal hátrította el, hogy a magyar törvényhozásnak nincs joga Horvátország municipális jogainak megváltoztatására. Deák ezt igencsak furcsállotta. Meglátása szerint ugyanis: „*Ha Horvátországnak volna jussa törvényhozásunkhoz szólani, nekünk pedig nem volna jussunk az övékben befolyni, akkor Magyarország volna alávetve Horvátországnak*”, s nem fordítva. Ez utóbbit ugyan nem mondta ki, de ez az érvelés nyilvánvalóan a magyar alávetési elméletre épült. „*Nincs Horvátországnak olyan jussa – folytatta –, mely nem volna tárgya törvényhozásunknak*”.⁴⁸ A horvát álláspont lényegét a következő évben Miksich Miklós fogalmazta meg az országos ülésen, ahol a vita a porták kiigazításáról és az adóterhek igazságosabb elosztásáról folyt. Szerinte a magyar javaslat csak akkor lenne jogosult, ha „*az osztó részek ugyanazon ország részei*” lennének. Már pedig – olvasható a napirendhez fűzött magyarázatban – „*Horvátország nem része Magyarországnak; azt lehetne ugyan mondani, hogy Horvátország a magyar szent koronához tartozik, de tudva van, hogy nem mint az országnak része tartozik oda*”. A vitában megszólaló Deák kétségbe vonta Horvátország önálló „ország” voltát és „társország” státuszát. Ez utóbbi ugyanis csak föderációkra jellemző, „*a melyeknek ugyan egy közös céljuk van, de egymástól függetlenek*”. A helyzet viszont az, hogy „*több*

kapcsolat van... Magyar- és Horvátország közt, mint társországok között; ... Horvátország tehát nem társország, hanem kapcsolt rész. Ebből a többi ideák különbsége is folyik”.⁴⁹ A nyelvkérdésben viszont engedett korábbi merev álláspontjából és elfogadta, sőt javasolta, hogy a latin nyelv helyébe ne a magyar, hanem a horvát nyelv lépjen. Ezért cserébe viszont azt kívánta, hogy „ne kívánják, hogy Horvátország egy olyan kiváltságos ország legyen, melynek kapcsolata nekünk csak árt, és nem használ”.⁵⁰ Egyfajta alku felkínálásáról volt itt szó! Deák elismerte a horvátokat nyelvemzetnek, de különálló társországnak nem, csupán Magyarországhoz tartozó olyan kapcsolt résznek, amelyre a magyar országgyűlés törvényhozó jogköre kiterjed, beleértve a nyelvi törvényeket is. Ebből a szemszögből nézve valóban igaztalannak látszott az a horvát állítás, hogy a magyar nyelvet rá akarják erőszakolni az országra. Deák másként vélekedett. „A mit kívánunk nem erőltetés, hanem igazság, a mult országgyűlés következtében történt, reakciót nem szülhet...”.⁵¹ Nem így történt. A következő években a horvát–magyar kapcsolat teljesen elmérgesedett.

Nemzeti önállóság és hatalmi érdekegyesítés

A magyar nemzet szabadsága, önrendelkezése, Magyarország alkotmányos önkormányzatának biztosítása szempontjából Deák talán még a területi-politikai egyesítésnél is fontosabbnak tekintette a hatalmi érdekegyesítést, különösen pedig Magyarország és az örökös tartományok államjogi viszonyának tisztázását, ami igazán időszerűvé I. Ferenc 1835-ben bekövetkezett halála, és az őt követő V. Ferdinánd megkoronázása után vált (aki mint osztrák császár első, ám mint magyar király ötödik volt a sorban). Gergely András az 1835-ben kirobant „címhasználati vitá”-ban Deák Ferenc egyéni politikai vállalkozásának és sikerének tartotta, hogy sikerült elérnie azt, hogy az új uralkodó magyar királyként a címében ne az I. Ferdinánd megnevezést használja. A címbeli különbségtétel Deák számára azt fejezte ki, hogy Magyarország nem része az 1804-ben alapított Osztrák Császárságnak.⁵² „Magyarország független az ausztriai császárságtól” – szögezte tehát le 1835. május 29-én.⁵³ A magyar–osztrák viszonytal kapcsolatos álláspontját szeptember 4-én bővebben is kifejtette. A Pragmatica Sanctióra hivatkozva tagadta Magyarország „egészítő rész” jellegét, hiszen ez „hazánk önállóságával teljességgel össze nem illeszthető magyarázat”. Véleménye szerint „mi magyarok nem csak függetlenek vagyunk a nevezett és a többi örökös tartományoktól, hanem része sem vagyunk az ausztriai császárságnak, mégpedig semmi tekintetben”.⁵⁴

A nemzet szabadságának védelme egyébként már a letiport lengyelek érdekében 1833. november 23-án az országos-ülésem mondott beszédében megjelent. Miközben részvétlenséggel vádolta egyik követtársának ama egykedvű kijelentését, hogy „*nemzetek lesznek és nemzetek vesznek*”, s miközben emlékeztette a Napóleont legyőző szövetséges hatalmakat arra, hogy nem is oly rég magukat még „szabadítónak” nevezték, taktikusan azt is szorgalmazta, hogy a magyaroknak, „*kik szabad alkotmányuk édes gyümölcseit igazságos fejedelmük bölcs kormánya alatt nyugodtan használják*”, fel kell emelniük szavukat a lengyel szabadság védelmében. Ám a diplomatikus szóvirágok ellenére a beszéd vége keményen csattant. A lengyel és a magyar szabadság együttes védelmévé magasodott annak megfogalmazásával, hogy „*szabadság nélkül tiszta és állandó boldogság nem lehet*”.⁵⁵

1834-ben többször is kifejtette liberális meggyőződését a törvényhozó és a végrehajtó hatalom, illetve a fejedelem viszonyáról. Eszerint a fejedelemnek (mint a végrehajtó hatalom fejének és a törvényhozás egyik részének) nincs joga a törvényhozó testületet megdorgálni, mert ezzel a nemzet méltóságát, az ország szabadságát és függetlenségét sérti meg. Megfogalmazta azt a – nemzetelméleti szempontból is igen fontos, természetjogi és szerződéselméleti megalapozottságú – gondolatot, miszerint „*nem a fejedelem ad a nemzetnek jussokat, hanem a nemzet ad a fejedelemnek, mert a nemzet minden jussoknak forrása*”.⁵⁶ A szókimondásáért perbefogott Wesselényi egyik védőjeként a szólásszabadság védelmét is összekapcsolta a nemzet szabadságának ügyével. 1835. augusztus 5-én például a következőképpen érvelt. „*Szabad alkotmányú országban a polgárok természeti jussait csak világos törvény korlátozhatja, a szabad szólás pedig mind az egész nemzetnek, mind az egyes polgároknak természeti kétségtelen igazuk...*”. A szabadon szóló ember tehát „*az önjussában a nemzet közös jussát gyakorolja; ha tehát ebben... gátolják, vagy... fenyték alá vonatik, ő benne a nemzet közös jussa van megsértve*”.⁵⁷ Igaza van tehát Molnár Andrásnak, aki – Deák június 16-án mondott beszéde kapcsán – azt állítja, hogy Wesselényi ügyét közüggé, a szólásszabadság „nemzeti jussát” ért sérelemmé nyilvánította.⁵⁸

A fentiek ismeretében már csak annak tisztázása van hátra, hogy mit értett Deák az (osztrák–magyar államjogi viszony taglalásakor) oly sokszor használt nemzet, illetve állam szabadsága, függetlensége kifejezések alatt? Gángó Gábor közelmúltban megjelent tanulmánya a következőképpen értelmezi a „függetlenség” kifejezést. „*Deák 1848 előtti szóhasználatában a „függetlenség” szó természetesen nem úgy értendő, hogy a magyar nemzet (netán: a nemzet-*

állam) független intézmény (szuverén) volna, hanem úgy, hogy a politikai közösség „független”, ami egyszerűen annyit tesz, hogy **létezik, fennáll** – maga állítja fel a maga számára az intézményeket, a kényszerítés és az engedelmesség szabályait”.⁵⁹ Az 1847-ben közzétett liberális Ellenzéki Nyilatkozat Magyarország szabadságát és függetlenségét az 1790. évi X. törvénycikk értelmében fogta fel. A nyilatkozat, amelyet végső formába Deák Ferenc öntött, teljesen világosan és egyértelműen fogalmazott: „... szorosán ragaszkodunk az 1790-ki X. törvénycikkhez is, melynek világos rendeletében az esküvel szentesített fejedelmi szó biztosítja nemzetünket: hogy „Magyarország szabad ország, s egész törvényhozási rendszerében független; tehát semmi más országnak vagy nemzetnek alá nem rendelt””.⁶⁰ Ebben a nagyobb részt negatív megközelítésben tehát benne van egy újabb lényegi elem: az állam és a nemzet függetlenségének, alávetettségének hiánya (nem létezése), amelynek megőrzésére, illetve megvalósítására Deák oly következetesen törekedett (például a címhasználati vitában). Gángó Gábor szerint Deák egész politikájának éppen ez, vagyis a „magyar politikai közösség” létezéséről szóló jogi kiindulópont volt a leglényegesebb, változatlan alapelve.⁶¹ Ebből következett, ennek rendelődött alá nemzetfelfogása ugyanúgy, mint az osztrák–magyar együttélésekről kialakított álláspontja, geopolitikája vagy hatalmi érdekegyesítésről kialakított koncepciója.

Deák ragaszkodása a magyar állam és nemzet szabadságához, függetlenségéhez korántsem jelentette tehát a magyar–osztrák birodalmi kapcsolatok megszüntetésének szándékát, ellenkezőleg. A magyar reformellenzék más reprezentánsaihoz hasonlóan ő is ragaszkodott a történelmileg kialakult dinasztikus kapcsolatok fenntartásához, külpolitikai, de geopolitikai megfontolásokból sem törekedett a birodalomtól való elszakadásra. Deák geopolitikai alapelve, amely mögött ugyancsak a „magyar politikai közösség” rejtett, ugyanis a következő volt: „*ha Ausztria nagyhatalmi állása többé nem is szükségszerű Európa számára, feltétlenül szükséges Magyarország számára*”.⁶² Ennek azonban az ellenkezője is igaz. Deák szerint ugyanis nemcsak a független Magyarországnak van szüksége Ausztriára. Ausztriának talán még nagyobb szüksége van, illetve lehet az erősödő magyar nemzetre!

Erről tanúskodik az a Széchenyi Istvánnak (1841. március 20-án) írott levele, amelyben egyebek között azt fejtegette, hogy az osztrák kormány következetlen politikája ellenére Magyarország haladását elfojtani már nem lehet, „mert a haladás mélyen érzett nemzeti közszükséggé vált”. Majd megfogalmazta hatalmi érdekegyesítő politikájának – meglátásunk szerinti – lényegi

elemét. Meggyőződéssel vallotta, hogy *„kifejlődésünket elősegíteni volna érdekében Ausztriának, mert csak kifejlett nemzetiségünk és azon erkölcsi erő, melyet a kifejlődés ad nemzetünknek, lesz képes megóvni egyszer Ausztriát éjszакnak óriási hatalmától; s amely pillanatban mi megszűnnénk nemzet, és pedig magyar nemzet lenni, azon pillanatban Ausztria önállása mások kegyelmétől függ”*.⁶³ Néhány nappal később, amikor Wesselényi kérésére levélben mondott véleményt a „szláv kérdés”-ről, újból visszatért a témára. Ezúttal azonban nem az európai hatalmi politika szemszögéből vizsgáldott. Kiindulópontja a szláv többségű Habsburg Monarchiára, illetve a Magyarországra leselkedő szláv és orosz veszély volt. Fejtegetése végén ugyancsak arra a következtetésre jutott, hogy a bécsi kormánynak érdekében áll az osztrák birodalomra is végveszélyt jelentő szláv túlsúllyal szemben fellépni és a monarchia biztonsága, és függetlensége felett őrt álló magyar nemzet emelkedését elősegíteni. A szláv népek és az ortodox, valamint unitus vallásúak létszámának adatai ugyanis *„már magokban elég hangosan kiáltozzák: mi lehet egykor veszedelme hazánknak és az ausztriai monarchiának; s ha a kormány mindent el nem követ: hogy a magyar nemzetiség emelkedjék és szilárduljon, bizonyosan ön érdeke ellen vétkezik, mert csak ez áll őrt az egész Monarchia biztonsága mellett s a melly órában a magyar megszűnik nemzet, és pedig magyar nemzet lenni, azon órán halálos sebet kap Ausztria független fennállhatása...”* is.⁶⁴

Az osztrák–magyar viszonytal, illetve a birodalom és Magyarország helyzetével, lehetséges perspektíváival kapcsolatos politikai nézeteit legátfogóbban sógorához, Oszterhuber (Tarjányi) Józsefhez írott, 1842. november 16-i keltezésű levelében fejtette ki. Meglátása szerint az európai hatalmi helyzet, különösen pedig az orosz és porosz terjeszkedés, nem különben a monarchián belül erősödő szláv és illyr mozgalmak, komoly veszély jelentenek az ausztriai monarchiára és az uralkodóházra. Létérdükük lenne tehát nemcsak ezen *„nagy testnek együtt maradása”*, hanem a veszélynek csírájában való elfojtása is.⁶⁵ Ha valamikor *„az éjszакnak óriási hatalma, melly naponként inkább terjed és erősödik az austriai tartományokban is, elborítja, semmivé teszi ezen birodalmat”*, az orosz expanzió Csehországnak és a többi szláv tartománynak csak előnyére válhatna. Egy megrendítő orosz–osztrák háborúnak ugyanis Európa asszisztálásával olyan béke vetne véget, *„melly az ausztriai szláv tartományokból vagy egy országot vagy egy szövetséges hatalmat alkotna”* a legfejlettebb Csehország dominanciája mellett.⁶⁶ Ebben a helyzetben pedig *„Magyarországnak magyar tartományai semmivé lennének önállásukra s*

nemzetiségökre nézve, de hiszen ezekkel Európa mit gondolna?” Egy ilyen politikai osztozkodásnál „úgy bánnának velük, mint tört számokkal, s oda vetnének bennünket, ahová mintegy *adjustatio* (igazítás – K. L.) gyanánt jobbnak látnák”. Míg tehát a cseheknek nincs mitől félniük, addig egy ilyen történelmi szituáció „mi nálunk nemzeti önállásunkra nézve halált hozó lehet”.⁶⁷ Az osztrákoknak és a magyaroknak tehát kölcsönösen szükségük van egymásra.

Az 1847-es Ellenzéki Nyilatkozat végül is az alábbiakban foglalta össze Deák és az ellenzéki liberálisok hatalmi érdekegyesítő-érdekkiegyenlítő politikájának lényegét: „*Nem akarjuk mi hazánk érdekeit az összes monarchia egységének és biztos fennállhatásának érdekeivel ellentétbe hozni; ... Készek vagyunk mi az örökös tartományok érdekeivel netalán ellenkezésben álló magyar érdekeknek igazság és méltányosság alapján lehető kiegyenlítésére kezdet nyújtani...*”. Ha pedig „*az ausztriai örökös tartományok... az alkotmányos nemzetek sorába lépnének, ...érdekeink s az ő érdekeik... könnyebben kiegyenlíthetők lennének, az összes birodalom egyes részeit nagyobb érdekegység, több kölcsönös bizalom kötné össze, és ez által a monarchia szellemi és anyagi erejében gyarapulva, biztosabban daczolhatna az idő s ellenséges körülmények egykor bekövetkezhető viharaival*”.⁶⁸

A „politikai nemzet” deáki felfogása

A fentiekben arra tettünk kísérletet, hogy Deák 1848 előtti nemzetfelfogását szélesesen értelmezve, ahhoz az érdekegyesítés gyakorlati feladatai felől közelítve, alapvetően beszédeire és baráti levelezésére támaszkodva vizsgáljuk meg álláspontját. Már csak Deák szűkebb értelemben vett nemzetfelfogásának – még nehezebb feladatot jelentő – rekonstruálása, feltárása maradt hátra. Azokról a nemzetelméleti, ideológiai, szemléleti elemekről, komponensekről van szó, amelyekre – mint egyfajta elméleti bázisra – támaszkodva a politikus Deák érvelt, programot alkotott a polgári haladás és a nemzeti „függetlenség” alapvető kérdéseiben. A vizsgálódás persze könnyen elintézhető volna például annak megállapításával, hogy Deák – aki ráadásul átfogó politikai elméletet sem alkotott – nemzetfelfogása a „magyar politikai közösség”-re vonatkozó ismert álláspontjának volt alárendelve. Kényelmes megoldásnak tűnne megmaradni annál a szintén igaz, de ugyancsak sommás megállapításnál is, hogy – lényegét tekintve – Deák szűkebb értelemben vett nemzetfelfogása is megegyezett politikustársainak, Wesselényinek, Kölcseynek vagy Kossuthnak az „egy politikai nemzet”-ről vallott nézeteivel, amelyekben szervesen-

szervetlenül keveredtek a modern nemzetfelfogásba is beépülő, történelmi jogokra hivatkozó „feudális nemzet”-tel, valamint a francia típusú „állam-nemzet”-tel és a német típusú „nyelvnemzet”-tel kapcsolatos szemléleti, felfogásbeli elemek.⁶⁹ Csakhogy e komponensek súlya, egymáshoz viszonyított aránya az egyes személyeknél más és más volt. Ráadásul attól függően, hogy az adott reformkori politikus a „haza” vagy a „haladás” kérdéseiről mondott-e véleményt, a három különböző nemzetfelfogás – amelyeket ráadásul az 1830-as években még külön-külön is definiáltak – viszonya még egy személy nézetein belül is jelentősen különbözhetett!

Itt csupán jelezni kívánjuk, hogy már az 1790-es években megszületett „*kedves kenyeres földieink*”, a Magyarhonban élő népek magyarrá tételének vagy visszatérítésének igénye, illetve az idegeneknek „fogadott magyarok”-ká tétele, mert „*az idegen vagy magyarrá lesz közöttünk, vagy éhhel hal*”.⁷⁰ Ezek mögött az igények mögött az 1840-es évek elejére kiformalódó modern magyar nemzetfelfogásba – amely tehát a magyaron és a horváton kívül minden más etnikum nemzeti létre való jogát tagadta – alapvető komponensként beépülő feudális államnemzeti szemlélet állt, amelyet rendszerint a „hódításelemélet”-tel támasztottak alá. Kovács Endre gondolatát idézve: „*a régi, feudális magyar nemzetfogalom él tovább a politikai nemzet, az államnemzet XIX. századi értelmezésében*”.⁷¹ Az alávétési teóriára épülő „nemesi nemzet” tovább élő elemei, váltakozó erősséggel ugyan, de mindegyik liberális reformer gondolkodásába beépültek.

Jól kimutatható ez a költő Kölcsey alapvetően nyelvnemzeti felfogásában is.⁷² A rendek által megválasztott képviselő viszont – gyönyörű „Parainesis”-ében, amelyben a „rendi nemzet” legnemesebb hagyományai éltek tovább – arra intette Kálmán öccsét, hogy neki, mint a nemzet nemesi tagjának az életét előre meghatározza az a körülmény, hogy „*az igazgatásra befolyással bír. Meggye gyűléseink a nemzet mindegyik tagjának nyitva állnak, mindegyik szavat emelhet ott, s lelki erejének mértéke szerint a sokaságra munkálhat*”.⁷³ Említettük már, hogy Kölcseytől eltérően Wesselényi „Szózat”-a – Szekfü Gyula szerint meghatóan naiv, de egyúttal szívből jövően őszinte módon – bírálta, ostorozta a „nemesi nemzet”-et.⁷⁴ Ezzel egyidejűleg viszont a modern „politikai nemzet” alapjának is megtette a „nemesi nemzet”-et. Erre a feudális alapra építette rá a magyar nyelv nemzetalkotó szerepéről vallott „nyelvnemzeti” nézeteit ugyanúgy, mint – ezeknek alárendelten – az állam területén élő nem magyarok (magyarokkal együtt élvezett egyéni, és közéletre ki nem terjedő, lényegében a nyelvhasználat magánszférájára leszűkített) „nemzetiségi” szabadságjogait.⁷⁵

A feudális jogot és törvényeket kitűnően ismerő és alkalmazó Deák nemzetfelfogásában a feudális nemzethez való viszony ugyancsak kettősséget mutatott: érvelésében hol támaszkodott rá, hol pedig bírálta azt. Némi leegyszerűsítéssel megállapítható, hogy például amikor az osztrák kormányzat törvény- és jogsértő intézkedéseit bírálta, vagy amikor a magyar nemzet törvényes szabadságát és függetlenségét védte (például a címhasználati vitában) az abszolutisztikus törekvésekkel szemben, vagy ha a magyar főrendek haladást gátló, maradi álláspontját ostromozta, a jogvédő Deák többnyire a „feudális nemzet” platformjára helyezkedett. Ha viszont a „nemtelenek” nemzetbe való befogadásáért, a polgári „szabadságokért” vagy a kirekesztő jellegű „nemesi nemzet” befogadónak tételéért emelte fel szavát, akkor – a természetjogra, a szerződéselméletre, a hatalmi ágak szétválasztásának modern elméleteire stb. hivatkozva – gyakorta bírálta a hagyományos felfogást, s esetenként túl is lépett rajta. Említettük, hogy már parlamenti szereplése kezdetén rámutatott a hont elfoglaló és a hon védelmét évszázadokon át egyedül teljesítő nemesség legszentebb kötelességére. Ez idáig érhetőnek tartotta, ha a kb. 400 000 főt számláló nemesség *„önvérevel szerzett és egyedül védett jussait másokkal megosztani nem akarta”*. Csakhogy a viszonyok időközben megváltoztak. Megváltozott a 8 milliónyi jogfosztott népesség honvédelemben betöltött szerepe is. Ezért szorgalmazta a nemesi nemzetfelfogáson való túllépést.⁷⁶

Másfelől viszont az is igaz, hogy a magyar „politikai közösség” meglétéből kiinduló Deák Magyarországot évszázadok óta „szabad alkotmányú ország”-nak, olyan „polgári társaság”-nak tartotta, amelynek vannak belső törvényei, bár a privilégiumokat ezek *„csak reánk nemesekre nézve biztosítják”*.⁷⁷ Az 1830-as évek közepén a nemzetnek ezeket a feudális szabadságait látta veszélybe kerülni. Ezek védelméért azután ugyanúgy igyekezett mindent megtenni, mint ahogyan azért is, hogy a pozsonyi diétán a „nemzet” képviselői a milliós tömegek számára is *„boldogító törvényeket alkossanak. Nyugtató bizodalommal csüggedtek rajtunk a nemzet minden osztályai, kezünkbe tették küldőink a haza közügyét, és különösen kezünkbe tették sorsát azon népnek, melynek itt szólni nem szabad, de mely... tőlünk várja leginkább boldogítását”*.⁷⁸ Érdemes megfigyelni, hogy Deák itt is, más esetekben is, ezt a 400 000 főt számláló nemesi nemzetet, vagyis a parlamenti képvisellel rendelkezőket nevezte (több-kevesebb következetességgel) „nemzet”-nek, megkülönböztetésül a nemzet másfajta – „nyelvnemzeti” vagy „államnemzeti” – értelmezéseitől. A nemesek és nemtelenek együttesen alkották a „hazá”-t, a „hon”-t. A képvisellel nem rendelkező, adózó és jogfosztott milliókat „nép”-nek nevezte.

Ezekről a kategóriáktól pontosan megkülönböztette a „nemzetiség” fogalmát, amelyet nemzetfelfogása másik fő komponensének, a herderi ihletésű nyelv- vagy kultúrnemzetnek a megjelölésére használt. Deák ugyanis közvetlen kapcsolatot látott a nemzeti önállóság és a magyar nyelvűség fennmaradása között: *„nemzeti önállóságunk fennmaradása nyelvünk sorsával válna elválaszthatatlan kapcsolatban áll”* – olvasható a Zala vármegye közgyűlése számára összeállított 1836. évi követjelentésében.⁷⁹ Egyedül ez – és a négy évvel későbbi – követjelentés tanúskodik közvetlenül Deák erős nyelv- és nemzeti kötődéséről. Nem véletlenül kezdte előbbi jelentését is éppen ezzel. *„Első, miről szólnunk kötelesség s önkeblünk legforróbb érzete ösztönöz, nyelv és nemzetiség; mert ezek a nemzet legszentebb tulajdonai s legféltőbb kincsei”*.⁸⁰ Megfigyelhető, hogy a „nemzetiség”-et igen következetesen mindig a magyar nyelvvel összekapcsolva említi! Ez a megállapítás az 1840. évi követjelentésére is igaz. Nem árt még egyszer rámutatni arra a – téma szempontjából fontos – mozzanatra, hogy a német nyelvű színház mellett felállítandó pesti magyar színház kapcsán kifejezte ama reményét, hogy Pest városának hatósága *„nem fogja mindig önkebelében az idegent a nemzeti felett pártolni”*, hiszen *„a mely honban még a főváros is gátot vet a nemzetiség kifejlődésének, ott a lakosok összessége csak nép marad, de nemzet soha nem lehet”*.⁸¹ Meggyőződése szerint a sokajkú és kultúrájú Magyarországon egyedül csak a magyar – és esetleg a horvát – nemzetnek lehet saját nyelven alapuló „nemzetisége”. Az összes nemzeté válni készülő népnek Magyarországon, amelynek 1844-től az államnyelve is a magyar volt már, csupán „népiség”-e lehet. 1848 előtt Deák egyedül az 1845-ös – már ugyancsak említett – erdélyi beszédében kísérelte meg definiálni a magyar nyelv- és nemzeti fogalmat. E szerint a nemzet sajátja, hogy *„elszigetelve áll; bármerre tekintünk Európa-szerte, nincs nemzet, melyhez közös eredet, nyelv- vagy jellemrokonosság csatolná”*.⁸² A beszédben magyar–magyar kapcsolatról van szó. A magyar nemzet tehát itt nem elsősorban politikai, hanem olyan nyelvi makro-közösség, amelynek legfontosabb – szubjektív és objektív komponenseket egyaránt tartalmazó – alkotó elemei: a közös eredet, a közös nyelv- és a jellemrokonosság.

A fent említett terminusok közötti különbségtétel szempontjából, de Deák nemzeti koncepciójának megértése szempontjából is, különös figyelmet érdemel a Kisfaludy Társaság 1841-es költészeti pályadíja, amelyet a „nemzet” és a „nép”, illetve a „népiség” és a „nemzetiség” mibenlétének eldöntésére tűztek ki. Szontagh Gusztáv, aki a bírálók egyike volt, a következő megkülönböztetéssel szolgált. *„A magyar nemzethez tehát honunkban a tót, oláh stb. szint-*

úgy hozzátartozik mint a magyar, de nem a magyar néphez. A nemzet lényeges bélyege **független állodalom** (állam – K. L.) és **haza**. Ha ez megdöntetik... elenyészik a nemzet is... de a nép azért meg nem semmisül... ez fennáll míg **nyelve él**... Azon népnek, mely az állodalmat alkotta **saját** nemzetisége van, a többieknek **kölcsönzött**; ellenben mindegyik bír **saját népiséggel**. Hazánkban p. o. nincs tót nemzetiség, de igen tót népiesség... A saját nemzetiséggel bíró nép nyelve, ... igenis a **nemzet nyelve**, csak ez lehet **nemzeti**, azonban az állodalom s iskola nyelve **idegen** is, a nélkül, hogy a nemzet, mint olyan, megszűnne...”.⁸³

Deák Ferenc már országgyűlési pályafutása kezdetén hitet tett modern államnemzeti meggyőződéséről is. Az alsótábla 1833. november 10-i országos ülésén a polgári és a nemzeti haladás egymást feltételező kapcsolatából indult ki. Meggyőződéssel vallotta, hogy „*csak ott igazán boldog és virágzó a haza, hol a földet szabad kezek művelik; ott erős a nemzet, hol szabad kezek védik a tulajdont és függetlenségét*”.⁸⁴ E szerint tehát a nemzet jólétének és nagyságának alapját az egyén szabadsága és gyarapodása képezik. Arra a – „nemzet-állam”, „államnemzet”, „politikai nemzet” szempontjából – igen fontos dologra is rámutatott, hogy „*az egyes polgárok* (kiemelés tőlem – K. L.) *boldogságából kellene kifejlődni a nemzet nagyságának*”. Beszédei között mindössze ez a rövid, de igen fontos utalás tanúskodik direkt módon a „fiatal Deák” liberális-nacionalista nézeteiről, modern államnemzeti felfogásáról. Ismeretes, hogy a „francia típusú nemzetfelfogás” híveinek értékrendjében a csoport-, illetve makro-közösségi érdekek a szabad, politikailag-jogilag egyenlő polgárok érdekeinek voltak alárendelve.

Deák – polgári átalakulással összefüggő – alapállása akkor is liberális maradt, amikor megkezdődött, majd néhány év múlva megtörtént a szemléleti fordulat: az egyéni érdekek és szabadságok alárendelése a vélt vagy valós nemzeti érdekeknek. A nemzeti érdekek és értékek kezdtek túlsúlyra jutni a polgári haladás feladataival szemben. A nemzeti érzés gyors fejlődését mutatta, hogy tíz év múlva Wesselényi „Szózat”-a már harcba szállni kényszerült azzal a „nem kevesek” által képviselt veszéllyel, amely a nemzetet, a nemzeti érdekeket hajlamos volt „*fő s egyedüli cél gyanánt tekinteni*”, s annak oltárán a „*polgári jólétet, szellemi s anyagi kifejlődést, alkotmányos... viszonyokat feláldozni*”. Pedig Wesselényi (vagy – részben – Deák) szerint éppen fordítva áll a dolog. A (túl)buzgó nemzeti érzés „*polgári állodalomban nem fő cél, hanem a fő célnak, tudniillik a szellemi s anyagi jólét... kifejtésének, biztosításának s mentől többekre kiterjesztésének alárendelt cél s arra fő eszköz*”.⁸⁵

Deák „politikai nemzet”-felfogásában a modern nyelvnemzet és állam-nemzet valóban a nemzet feudális alapzatára épült. Az előbbi kettő az utóbbi tovább élő elemeivel itatódott át. Mindháromat a „magyar politikai közösség”-ről vallott nézetei fonták keretbe. A nemzet három komponense nagyjából arányosan egyenlítődtött ki (az egyéb tekintetben is kiegyenlítésre törekvő politikus szemléletében). Az államnemzet esetében is törekedett arra, hogy fogalmilag is megkülönböztesse a „nemzet”-től és a „nemzetiség”-től, bár a régi és az új államnemzet közötti átfedés olyan mértékű, hogy esetenként nehézséget okoz annak eldöntése, hogy pl. a „magyar nemzet” terminus mögött melyik is rejlik inkább. Deák ugyanis a – soknyelvű és etnikumú, szabad és jogilag egyenlő polgárokból álló – új politikai közösség megjelölésére többnyire a „magyar nemzet”, „haza”, „közös haza”, „Magyarország” terminusokat használta.

Befejezésül megállapítható, hogy Deák Ferenc nemzetfelfogása és politikai hitvallása szerint a hont elfoglaló, államot alapító és azt fegyverrel megtartó „nemzet”, ez a múltban is javarészt magyar nemesi vezetésű és nyelvű „natio”, a jelenben és a jövőben csak úgy lehet igazán boldog, nagy és szabad, ha levetkőzi „*a leroskadt feudalizmusnak hajdan csillogó rongyait*”, amelyek elszigetelik a hazát Európa művelődésétől.⁸⁶ A „nemzet” megújuló nagyságának tehát az egyes polgárok boldogságából kell kifejlődni. Az egykor csak nemesekre korlátozódó jogok kiterjesztése révén jön létre a „magyar nemzet”, az a magyar vezetésű és államnyelvű, soknemzetiségű, független „magyar politikai közösség”, amely a – nemesi származású vagy kötődésű – reformellenzék mozgalmának jóvoltából az alávetett „nép”-ből, a „lakosok”-ból szabad és boldog polgárokat, és modern nemzetet teremt. Ez a feudális alapokon nyugvó „politikai nemzet” tehát a „népiség” és az anyanyelv szempontjából ugyan – legalább is átmenetileg – még heterogén, de „nemzetiség”-i és államnyelvi szempontból egységes, homogén. Deák és liberális politikustársai hitték és vallották, hogy az állam a nemzeté, a nemzetnek pedig, amely a magyar ősök történelmi „juss”-a jogán csak magyar lehet, egynyelvűnek és egyszokásúnak kell lennie. Reményeik szerint az érdekegyesítés és jogegyenlőség hatására kibontakozó asszimilációs folyamatok eredményeként idővel megszűnnek majd a népi, nyelvi, kulturális, szokásbeli és egyéb különbségek, s megvalósul az „egy nemzet-egy állam-egy nyelv-egy haza” – számukra ideálisnak tűnő – állapota. Ezt a sok feszültséggel és konfliktussal járó „egy politikai nemzet” felfogást vallotta azután Deák a későbbi években-évtizedekben is.

6. Kossuth Lajos és szlovák nemzetiségű vitapartnerei

Közismert, hogy – egy néhány hetes mámoros forradalmi időszaktól eltekintve – sem 1848/49-ben, sem pedig a forradalom előtti években nem az együttműködés, hanem az erősödő, majd eldurvuló viták jellemezték és árnyékolták be a Kossuth Lajos és Ludovít Štúr nevével fémjelzett magyar és szlovák politikusok kapcsolatát, a magyar és a szlovák nemzeti mozgalom viszonyát. Kik, miről és miért is vitatkoztak a „nyelvháború”-vá szélesedő nyelv-viták időszakában, az 1840-es évek első felében? A kérdésekre adott válaszokat kutatva, az okok sorából feltétlenül ki kell emelni az eltérő magyar és szlovák nemzetfelfogást, és a nagyrészt szintén ellentétes, legalább is egymást erősen keresztező nemzeti törekvéseket. A feszültségeket növelte a reformkori ellenzék „pánszlávizmus”-tól való félelme is.

A magyar liberálisok nemzetfelfogásának jellemzői

A magyar liberálisok reformprogramjában nemzet és haladás, szabadság és tulajdon szorosan összefonódó fogalom párokat alkottak. Kossuth nemzeti, nemzetiségi politikája is szoros kölcsönhatásban állt társadalompolitikájával, sőt polgári átalakulást szorgalmazó egész tevékenységével. Az általa szerkesztett Pesti Hírlap az első számtól kezdve vissza-vissza tért ezekre a roppant fontos kérdésekre, mivel Kossuth szerint „*személyszabadság, földszabadság*” *korunk hatalmas világeszméje...*”¹ Politikai hitvallása alapjának az összeolvasást, s nem az elkülönülést tartotta. Kifejtette, hogy: „*mi e honnak minden osztályait nemzetiségben és alkotmányban egygyéforrottnak, egy nagy nemzeti családdá egybeolvasottnak óhajtanók*”. A szabad földet (birtokot, tulajdont) tehát – a megosztott nemzet osztályait, a nemzetileg és jogilag széttagolt honpolgárokat alkotmányosan egy testté egybeolvasztó – elmellőzhetetlen (de nem egyedüli) feltételnek tartotta.² A „szabad föld” és „szabad ember” programjához szervesen kapcsolódott a „szabad nemzet” elképzelése is.³

A liberálisok nemzetigénylő és nemzetteremtő nacionalizmusa – amellet, hogy antifeudális jellegű és polgári tartalmú volt – egyidejűleg két igen fontos, egymást kiegészítő, bár meglehetősen ellentmondásos oldalt tartalmazott. Wesselényi, Kölcsey és Deák programirányát követve és továbbfejlesztve, egyfelől Kossuth is az érdekegyesítés ún. „jogkiterjesztés” megoldását, a nép nemzetbe emelését tartotta az egyik alapvető feladatának. Egy olyan jogban és szabadságban egységes nemzetért harcolt, amelyben a magyar állam minden

tagja élvezheti (nemzetiségi, vallási, nyelvi és csoport-, illetve osztály hovatarozástól függetlenül) a polgári jogegyenlőséget, az egyéni szabadságot. A magyar nemzetnek, e polgári közösségnek tehát az ország minden magyar és nem magyar lakosa egyenjogú tagja lehet. Kossuth és politikai társai abban bíztak, hogy a fokozatos jogkiterjesztésért mintegy cserébe a nem magyarok feladják kollektív, nemzeti törekvéseiket, és a fokozatos, önkéntes asszimiláció útjára térnek majd. Ez a felfogás tehát a magyarrá válás legfőbb motorjának a jogegyenlősítést tartotta. (A magyar liberálisok ezen – illúzióktól nem mentes – elképzelését nevezi az újabb történetírás a jogkiterjesztő asszimiláció koncepciójának.)⁴

A magyar liberális nemzetfelfogás eme oldalára természetesen hatott a francia forradalom tüzeiben sarjadt, francia típusú „államnemzet/nemzetállam” felfogás is, amely a politikailag öntudatra ébredt, egyenlő jogokkal rendelkező állampolgárokat (citoyeneket) tekintette a nemzet letéteményeseinek. Ez a magyar, pontosabban „magyarországi” politikai nemzetkoncepció jórészt ideologikus jellegű volt, hiszen látszólag nem volt konkrét etnikai fedezete.⁵

A szlovák nemzeti mozgalom vezetőinek nem is a magyar álláspontnak ezzel az alapvetően liberális oldalával volt bajuk. Sokkal veszélyesebb volt számukra, hogy a magyar nemzetfelfogás eme „befogadó” oldala szorosan kötődött az etnikai és nyelvi kritériumokat nem ismerő, ám a „pórnépet” a feudális nemzetből évszázadokon át kirekesztő hungarus patriotizmushoz, a hagyományos rendi-nemesi „natio” szívósan tovább élő hódításelméletéhez. Ennek klasszikus példája a – magyar–szlovák nyelvharcot elindító – 1817-es vitairat. Ennek szerzője a tót nemzeti törekvéseket azzal utasította el, hogy a „nemzeti” elnevezés „*egyedül az uralkodó Magyarokra illik*”, mert fegyverrel a hont ők foglalták el és tartották meg 900 esztendőn át, miközben a honnak „*bölcs Alkotmányt*” is szereztek.⁶ A hazában élő nem magyar lakosoktól és a befogadott külföldiektől azt kívánták, hogy „*ha szeretik Hazánk productumait, oltalmazó törvényit; szeressék nyelvünket is, és magyarizáltassanak*”.⁷ Ezek mögött az igények, majd követelések mögött tehát a modern magyar nemzeti ideológiába alapvető komponensként beépülő rendi-nemesi „államnemzeti” szemlélet állt. Ján Tibenský, a neves szlovák történész egyenesen úgy látja, hogy ez a feudális államnemzeti koncepció volt a magva nemcsak a magyar nyelv államnyelvvé tételéért folytatott fél évszázados harcnak, hanem az egész magyarosításnak is, amelyhez az érvet a „hódításelmélet”-ből vették.⁸

A Kossuth-vezette ellenzék gondolkodásán és politikai törekvésein jócskán nyomott hagyott a nyelv és nemzet legszorosabb kapcsolatából kiinduló –

Johann Gottfried Herder által ihletett, ún. „német típusú” – „nyelvnemzet”-i, etnikai-kulturális-nyelvi felfogás is. A formálódó „egy politikai nemzet” ezen másik, depolitizált komponensének már konkrét etnikai (magyar) és nyelvi fedezete volt. A nemzet nyelvi-kulturális közösségen alapuló koncepciójának kidolgozói, Széchenyi István, Kölcsey Ferenc és mások, a magyar etnikum nemzeti mivoltának meghatározóit keresték, és a nyelvben, valamint a nemzeti nyelv által hordozott kultúrában és irodalomban találták meg azokat. Komoly gondot jelentett viszont számukra, hogy a nemességtől eltérően (egykorú becslések szerint ugyanis 1844-ben Magyar- és Horvátországban a voksjoggal rendelkező nemesek kb. 90%-a értett magyarul, 78–80%-a pedig magyarnak vallotta magát!) a reformkori Magyarország lakosainak több mint a fele nem magyar ajkú és etnikumú volt.⁹ Másfelől, a magyarokkal egyidejűleg szintén nemzetté válni készülő szláv népek, köztük a szlovákok is, kidolgozták e német típusú nyelvnemzeti felfogás különböző variánsait. Erre támaszkodva a magyarokkal egyenlő jogokat és bánásmódot kezdtek követelni maguknak. Magyar részről tehát egy olyan nemzetfelfogás kialakítására volt szükség, amely az országban élő etnikumok közül egyedül csupán a magyarra illik. Csak nekik (és esetleg a történelmi múlttal szintén rendelkező horvátoknak) biztosítaná a nemzetalkotás lehetőségét. Ez és az erre épülő nemzetiségi politika óvhatja meg csupán a két malomkö – a németek és az oroszok, illetve az erősödő germán befolyás és a magyarországi szlávokat is összefogásra ösztönző orosz/pán-szláv törekvések – között őrlődő, az ellenséges szláv tengerben egyedül, gyökértelenül hanyódo magyarságot a komor herderi jóslat beteljesülésétől: a nemzethalállal egyenértékű beolvadástól és eltűnéstől.

Széchenyi, Deák, Kossuth, Wesselényi, és a kortársak szinte mindegyike, ezt a feltételezett „pán-szláv” veszélyt némileg eltúlozta, a magyarországi délszláv és szlovák értelmiségiek kulturális, nyelvi, tudományos együttműködési törekvéseit, szláv- és oroszbarát szimpátiáit valós és közvetlen politikai fenyegetésként élte meg. Zmeskál Jób találó megfogalmazása szerint ugyanis: „... *literatorai fraternizálástól politikai szövetkezésig... csak egy párányi lépés*” van.¹⁰ Wesselényi Miklós 1843-ban megjelent „Szózat”-a is osztotta ezt a nézetet. Wesselényi vitairatnak is beillő könyve a magyar liberálisok közös félelmét tükrözte az „északi kolosszus”-nak nevezett Oroszország által – szerintük – kívülről ösztönzött „szlávizmus”-sal szemben. „*Európán annyi országokat aláásva elterjedt s végigfolyt ezen szlávizmus az, mi hazánkat s nemzetünket végveszéllyel fenyegeti – inkább, mint akármely más országot. Ez azon veszély, melynek rémítő közeledése a halál dermesztő kötelékeit*

megoldotta, s a polgári elhunytba életet fuvallván, újra meg újra kiáltja fel: „Hazám, nemzetem, léted vagy nemléted kérdése forog fenn – ébredj és tegyél, vagy veszni fogsz!”.¹¹

Kossuth politikájának is az egyik döntő meghatározója volt a nemzeti lét veszélyeztetettségének hite és féelme, ellensúlyozásának szüksége és szándéka.¹² Ebből a szempontból is érdekes az egyik 1842-es cikke. A „Városi belszerkezet” című írása lábjegyzetében ugyan azt hangsúlyozta, hogy ő a „pánszláv” szó használatával élni nem szokott, mégis a Pesti Hírlap első két évében elég gyakran foglalkozott a német és az orosz veszéllyel. A „két roppant nemzetiség” közé szorított magyarság önállósága szempontjából veszélyesebbnek tartotta Oroszországot, „*a jeges tengertől Adriáig karjait kinyújtó Briaraeusnak súlyát*”, amely „*elnyeléssel fenyegeti nemzetiségünket, melynek előcsapatja barbárság és hagyományos járom és szolgaság*”, valamint az *illyr literaturai (!) és „szláv nemzetiségi (!) mozgalmak”*-at.¹³ Ez utóbbiak kapcsán maga is úgy látta, hogy a felvidéki tót evangélikusok között „*csakugyan van egy boldogtalan, mondhatnók, kárhozatos párt, mely vallását, mi nem tudjuk, minő képtelen okoskodás szerint, a „slavismus” érdekeivel törekszik ugyanazosítani*”.¹⁴

A fenti tényezőknek köszönhetően azután az 1840-es évek elejére/közepére Szontagh Gusztáv, Wesselényi Miklós, Gorove István és mások tollán, valamint Kossuth Lajos Pesti Hírlapja jóvoltából, megszületett a reformkori magyar liberálisok (utókor által „egy politikai nemzet”-nek nevezett) sajátos, torz nemzetfelfogása, amelyben Gergely András szerint szervesen/szervetlenül keveredtek, illetve éltek egymás mellett a történeti jogokra hivatkozó állam-nemzeti és a nyelvnemzeti koncepció elemei. A nagyobb „politikai nemzet” tartalmazta az ennek centrumává, integrációs pontjává váló kisebb „nyelvi-kulturális nemzet”-et.¹⁵ Így ezt a magyar vezetésű és dominanciájú magyarországi nemzetet – legalábbis egyelőre – azonos jogú, de különböző nyelvű és nemzetiségű polgárok alkották. Kossuthék viszont – ahogy már volt róla szó – optimistán bíztak abban, hogy a szabad polgárok politikai összeolvadása teljes nemzeti egyesüléshez fog elvezetni. Vagyis az ország nem magyar népei, a szabadságért mintegy cserébe, egy hosszú történelmi folyamat során magyarosodni fognak, önként magyarrá válnak majd. Ezzel a politikai nemzet és a nyelvi-kulturális nemzet közötti különbség is meg fog szűnni. Egy országban ugyanis csak egyetlen nemzet lehet. Varga János is úgy látja, hogy a liberális magyar nacionalizmus végül is olyan – csak a magyarokra illő – nemzetfogalmat vajúdott ki, amelyben egyedül az etnikai, nyelvi azonosság (amely a szláv,

illetve a szlovák nemzet alapja volt) egyedül még nem nemzetteremtő tényező. Egyetlen magyarországi népet sem tehet nemzetté, mivel a történelmi múlt, az államiságra alapozott önálló politikai történelem, a hódítás, a politikai lét és erő (amelyek a magyarországi „történelem nélküli népeknél” többnyire hiányoztak) lettek az elengedhetetlen tartozékai.¹⁶

Ezt a kifejtett magyar álláspontot az elsők között fogalmazta meg – éppen egy tótok ellen írott vitairatában – az Athenaeum 1842. október 9-i számának Hernádtáji aláírású szerzője, aki a nemzet és a nép, a nemzetiség és a népiség közötti pontos különbségtevést szorgalmazta. *„Azon nép, melly hont szerez 's állodalmat alapít, népiségét nemzetiséggé emeli: a' meghódított hon, az alkotott állodalom, nevét viseli, ... nyelve e' népnek, **nemzeti nyelvvé** válik. Ez oknál fogva az alávetett különfajú népeknek, **mint olyanoknak**, nem lehet nemzetiségök, ... de mivel saját származásuak 's nyelvűek, van népiségök, saját népszokásaik, népdalaik stb. Ha pedig a hódító népfaj által **egyenlő joggal** az alkotmány 's haza' jogaikban részesítettek, állodalmi tekintetben 's mint az egy hon' egyenlőjogu polgárai a' hódító népfajjal együtt **egy nemzetet** képeznek, **egy 's szintazon nemzetiségben részesülnek**, melly azonban, mivel ... **átru-házott**, ... a' hon-szerző 's alkotmány-alapító népfajé”*. Ebből következően tehát *„mi tótok, mint tótok, Magyarországon nem lehetünk nemzet, mert tót állodalom itt nem létezik, hanem csak nép;...”*¹⁷ Wesselényi Miklós 1843-ban megjelent híres „Szózat”-a még egyértelműbben fogalmazott, Kossuth álláspontját is tükrözte. *„A honunkban Horvát- s Tótországban kívül lakó szlávokra nézve máskint áll a dolog. Ezek nemzetül nem léteznek, ezek tisztán Magyarország népességének tagjai. Ezeknek valamint külön nemzeti joguk nincs, s nem lehet... Polgári alkotmány élvezését, törvények védelmét s ebből folyólag jogszerű, polgári szabadságot ezek is követelhetnek. Ezek mint embereknek elavulhatatlan s mint polgároknak tagadhatatlan joguk. E jogukból nemzeti-ségökre nézve annyi, de csakis annyi következik, miszerint anyai nyelvöket családi körben s a magányélet minden viszonyaiban békén használhatják, s annak ésműveit élvezhetik”*.¹⁸

Ebből az álláspontból nemcsak a magyar nyelv védelméért, a magyar nyelvűség kiterjesztéséért folytatott küzdelem következett, hanem a nem magyarok nyelvi-kulturális törekvéseinek korlátozása is. Ebben a kérdésben a reformkori politikai paletta minden irányzata, szinte minden jellegadó képviselője egyetértett. Legfeljebb csak az önkéntes magyarosodás vagy erőszakos magyarosítás kérdésében voltak közöttük felfogásbeli, taktikai különbségek. Eltérések voltak

köztük még abban a tekintetben is, hogy a nemzetiségek mindenki által kívánt azonosulása milyen mértékű – részleges vagy teljes – legyen?

Kossuth és a Pesti Hírlap álláspontja

A vezető liberálisok mérvadó álláspontját Kossuth fejtette ki a Pesti Hírlap hasábjain. Észak-Amerika, Franciaország, Poroszország, Anglia stb. példájára hivatkozva már a 3. számban – amelyben azokkal a „dalnokok”-kal vitázott, akik úgymond a nagy jövőre hivatott „szláv nemzet”-re vártak, s egy „roppant hatalom”-mal szimpatizáltak – síkraszállt amellett, hogy az országban a kormányzás és közigazgatás nyelve a magyar legyen. Ennek érdekében, és a nemzet szakadását megszüntetendő, hangsúlyozta, hogy: „*Mi... a magyar nemzetiséget minden törvényes és méltányos úton, s különösen az iskolamesterek serkentésével... szeretnők... végezni...*”.¹⁹ Ehhez néhány hónappal később Gorove István akkor megjelent „Nemzetiség” c. könyve kapcsán azt is hozzátette, hogy még az alkotmány érdekénél is fontosabb a „nemzetiség” érdeke. Minden reformlépésnek ezt kell szolgálnia. Így tehát a városok igazgatási nyelvének, a közigazgatás minden ágának, a törvényhatóságokhoz felterjesztett feliratoknak, majd – másfél év múlva – az anyakönyveknek is magyarnak kell lenniük. „*Ez elég, több sem jogszerű, sem törvényes*” – állapította meg.²⁰ Egy 1842-ből való írásában pedig egyetértően hivatkozott arra a Wesselényi Miklóstól kapott levélre, amely egyfelől elítélte a horvát (illyr) mozgalmat, valamint a szlovák nyelv védelmében 1842 kora nyarán Bécsben petíciót átnyújtó, a magyarosítás ellen tiltakozó evangélikus tót küldöttséget. Szó szerint idézte a külföldi gyógykezelésen tartózkodó „árvízi hajós”-nak azt a gondolatát is, hogy a Magyarországon élő népek nemzeti törekvései már olyan rémítő fokra hágtak, hogy „*nemzetünkre nézve a lenni vagy nem lenni kérdése oly élre állva létezik most, mint soha inkább*”. Kossuth ekkor már úgy látta, hogy az illyr mozgalmak – amelyek háttérben egy nagy szláv nemzet létrehozásáért folytatott, kifelé gravitáló, „idegen rokonszenvű” mozgolódást vélt felfedezni – nem irodalmiak! Végezetül, kissé békülékenyebben azt is leszögezte, hogy a magyar nyelv kiterjesztésére vonatkozó fenti intézkedésektől többet „*tőlük a magyar törvényhozás nem kíván s anyai nyelvöket a magányélet köréből ki nem tiltja (mit tiltania nem is lehetne), ... művelését nem akadályozza ...*”.²¹ Néhány nappal később ez utóbbi gondolatra újból visszatért. A magyar nyelv kényszerítés hatására történő terjesztését nem tartotta elképzelhetőnek, mert „*ha jogtalan nem volna is, nehezen volna kivihető*”, hogy a magánélet minden

területén minden ajakról magyar szó zengjen. Egyébként is „*a magányos élet nyelv dolgában kényszerítést nem tűr*” – állapította meg.²²

A nyelvvél és nemzetiséggel kapcsolatos felfogását legrészletesebben a „Bánat és gondolkodás” c. cikkében fejtette ki 1842-ben, a Pesti Hírlap 183. számában. Az apropót ehhez egyrészt a közlő országgyűlés adta (ahol véleménye szerint a magyar nyelv és a megtámadott magyar nemzetiség ügye okvetlenül szőnyegre kerül majd). Másrészt ideje már – hangsúlyozta –, hogy „*a nyelvsurlódásnak vége legyen, s azért egész, világos és határozott törvényre van szükség*”. A törvényhozástól tehát egy olyan határvonal felállítását szorgalmazta, amely majd világossá teszi, hogy Magyarországon a közigazgatás minden ága, a magyar kormánnyal és a törvényhatóságokkal történő érintkezés nyelve, kizárólag csak a magyar lehet. „*Ennél kevesebbet tenni gyávaság, többet parancsolni zsarnokság*” – hangoztatta – és „*mireánk nézve mindkettő öngyilkolás volna*”. Törvényben kívánta tehát rögzíteni (mivel sok megye már határozatilag úgy is kijelentette), hogy a magyar törvényhozás nem törekszik az ország idegen ajkú lakosait nyelvüktől megfosztani. Jogtalanság lenne a magánélet nyelvvizonyaiba a törvény által kényszerrel történő beavatkozás is. Azt azonban a törvényhozásnak „*joga van megkivánni, hogy Magyarországon a közigazgatás, akár polgári, akár egyházi legyen az, úgy a törvényhozás, mint törvényvégrehajtás, kormányzás, igazságszolgáltatás, közbátorság, rendőrség, egyenes és mellékes adók s közgazdaság körében magyar legyen. Ez által honunknak idegen ajkú lakosai... meg lesznek nyugtatva...*”. Meglátása szerint ezeket az intézkedéseket a magyar nemzetnek, már csak önbecsülése érdekében is, habozás nélkül meg kell tennie. Nem zavarhatják meg ebben sem a „*szláv literátorok (!) zajongásai*”, sem az „*illyr dulongók böszültsége*”. Befejzésül Kossuth egyrészt azt szorgalmazta, hogy „*házánkban közoktatási nyelvvé a latin helyébe haladéktalanul a magyar nyelv tétessék*”, másrészt pedig azt javasolta, hogy „*a magyar nyelv minden falusi tanodában is okvetlenül gondosan taníttassék*”.²³

Látható tehát, hogy Kossuth szemléletében ugyanúgy keveredett a más ajkúaktól csupán magyarosodást kívánó mérsékelt, intenzív nacionalizmus a radikálisabb nyelvtérjesztő-magyarosító, extenzív nacionalizmussal, mint ahogy a Pesti Hírlap szemléletére is a két fajta nacionalizmus közötti átmenet volt a jellemző.²⁴ 1847-ig inkább az utóbbi volt a hangsúlyosabb.

A vita konkrét, közvetlen kiváltó okai

1840–1843 között a „nyelvtusá”-nak előszeretettel nevezett nyelvharcot valóságos „nyelvháború” váltotta fel. Ez a küzdelem a „magyarománok” (a magyar nyelv túlzó pártolói és terjesztői) és a „szlavománok”, „pánszlávok” (a szlovák nyelv és a szláv-, illetőleg szlovák érdekek magyarországi védelmezői) között a hatás-ellenhatás egymást tápláló logikája alapján, álnéven vagy névtelenül dúlt a német és a magyar lapokban. A vita hevességét mutatta, hogy az egyik elemző a toll fegyverével folyó összecsapásokban már 1841-ben a „*tolcsaták fegyverrel folytatása*”-nak az előkészületeit sejtette meg.²⁵

A sajtóviták háttérben tehát – nem árt ismételten hangsúlyozni – döntő módon az állt, hogy a magyar államnyelvért folytatott fél évszázados küzdelem lassan a befejeződéséhez közeledett. A magyar nyelv az idők során már nemcsak a latint szorította ki, s már nem is csak a közigazgatásban, evangélikus papi hivatalokban, és általában a szakképzettséget kívánó hivatali, értelmiségi pályákon követelték meg a magyarul tudást. A magyarosítás elérte a szlovákok hitéletét, vallási intézményeit, a szlovák ifjúság nyelvművelő és irodalmi egyesületeit, diákköreit, sőt az alsó fokú oktatást is. Az oktatás teljes magyarosításának igénye igen nagy veszéllyel járt, hiszen már a szlovák köznép asszimilálásának bevallott szándékával párosult. Ezek az asszimilációt elváró vagy egyenesen sürgető magyar igények és türelmetlen adminisztratív intézkedések már valóban létében veszélyeztették az első lépéseit tevő szlovák nemzetet. Koránt sem véletlen tehát, hogy a nemzetileg tudatos szlovák evangélikus értelmiség a magyar törekvésekkel szemben növekvő ellenállást tanúsított.

A „magyaromán” lépések nemcsak a magyar–szlovák, szlovák–magyar nyelvharc kieleződésére és eldurvulására voltak közvetlen hatással. Serkentőleg hatott a szlovák nemzeti öntudatosodásra is. A szlovák nemzetébresztő értelmiség gondolkodásában ugyanis az 1830-as évek végétől egyrészt megkezdődött, és néhány esztendő alatt jórészt meg is történt az áttérés az addig uralkodó szláv tudatról a szlovák tudatra. Másrészt a nyelvharc által serkentett szlovák nemzeti tudat kezdett a magyar nemzetfelfogástól és nemzeti törekvésektől nemcsak elhatárolódni, hanem egyre élesebben szembe is fordulni. Ez pedig a következő években megnehezítette azt, hogy a polgári átalakulás közös kérdéseiben tartósan együtt léphessenek fel Kossuth Lajos magyar és Ludovít Štúr szlovák követői.

A szlovák történetírás méltán nevezi „viharos események”-nek az 1840–1843 közötti éveket. Ebben a rövid, de igen fontos időszakban jelent meg

a legtöbb szlovák nemzetvédő írás. Az egyik közvetlen kiváltó okot az 1839/40. évi pozsonyi országgyűlés, annak is a nyelvügyben elfogadott 6. törvénycikke jelentette, amely a következőket mondta ki: az országgyűlés és a törvényhatóságok magyarul írhatnak fel az uralkodóhoz. A helytartótanácsi körleveleket magyar nyelven kell kiadni. Arról is rendelkezett, hogy a magyar anyakönyvvezetést – három év múlva – mindenütt be kell vezetni (az addigi latin helyett), s ezentúl csak magyar nyelven tudó lelkészek alkalmazhatók (vallásbéli különbség nélkül). A szlovák evangélikus értelmiségnek legjobban talán e két utóbbi rendelkezés fájt. A másik fontos esemény gróf Zay Károly evangélikus főfelügyelővé történő kinevezése volt 1840-ben. A lelkes magyarosító hírében álló gróf a szeptember 10-én tartott beiktató beszédében nem is volt hűtlen híréhez. A legmagasabb közös célt – a közös hazai nyelv megteremtését és a szlávizmus terjedésének visszaszorítását – elképzelhetetlennek tartotta „*a hazának megmagyarosítása*” nélkül.²⁶ Beszédét azzal az ígérettel zárta, hogy a magyar nemzetiség fejlődéséért, a magyar haza jólétéért, nagyságáért és dicsőségéért „*az utolsó leheletemig küzdeni fogok*”.²⁷

Ennek a szent célnak a nevében gróf Zay Károly szuperintendens tervbe vette a zömmel szlovák és német hívekből álló evangélikus, és a magyar többségű református egyház unióját. Ha ez a terv megvalósult volna, mert a hön áhított terv végül is nem sikerült, magyar túlsúly jött volna létre (a kb. 2 millió főt számláló reformátusok révén) az egyesült egyházban. Ennek segítségével azután jó esély kínálkozhatott volna a szlovák és a német evangélikus gyülekezetek „megmagyarosításá”-ra is. Ezzel együtt egy Pesten felállítandó, magyar tanítási nyelvű, közös református főiskola terve is felmerült. Ez az evangélikus teológusok német egyetemekre járását feleslegessé tette volna. Több felső-magyarországi gimnáziumban és líceumban – arra hivatkozva, hogy törvényellenes izgatást és hazaáruló, magyarellenes tevékenységet folytatnak – betiltották a „pánszláv”-nak titulált nyelvművelő és irodalmi egyesületeket.²⁸

A kb. két éven át tartó polémiába Kossuth Lajos és a Pesti Hírlap is bekapcsolódott, természetesen a „derék hazafi”-nak nevezett Zay Károly oldalán. Az evangélikus vallású Kossuth több cikkben is hitet tett az unió, a két felekezet „egy akol”-ban történő egyesítése mellett, amelyet a kor egyik nagy kérdésének tartott. „*Én, ki ezt írom – olvasható a Pesti Hírlap 1841. évi 73. számában –, egyike vagyok azoknak, kik ... szavokat adták, hogy az unióra tehetségök szerint közremunkálni magokat elhatározzák*”.²⁹

A szlovák vitapartnerek álláspontja, az első szlovák felségfolyamodványok megjelenése

A szlovák–magyar nyelvharc élén hosszú időn át Ján Kollár haladt. A szlovák nemzetébredők második nemzedékének vezéregyénisége már az 1820-as évek elejétől vállalta a szláv/szlovák érdekek védelmét. Ő, valamint az 1830-as években főleg Samuel Hoič és Ľudovít Martin Šuhajda írták a legjelentősebb vitairatokat. Ezekben egyre részletesebben dolgozták ki és indokolták meg a szláv/szlovák nyelv, és nemzet egyenjogúságát védő, bizonyító, a magyarosítás szükségességét kétségbe vonó nézeteiket. Ennek során kidolgozták a szláv/szlovák nemzettel kapcsolatos felfogásukat is. Ezekben a védekező jellegű írásokban német hatásra különbséget tettek a „magyar” és „magyarországi” kifejezések között, valamint a „magyar nyelv” és „magyarországi nyelvek”, valamint az (anyanyelvre támaszkodó, természetes) „nemzet” és a hódításra, elnyomásra épülő mesterséges „haza” (értsd: állam) között. Ján Kollár meghatározása, amelyet legárnyaltabban „Az irodalmi kölcsönösségről” című tudományos főművében fejtett ki az 1830-as évek közepén, mindannyiuk közös álláspontját tükrözte. Mit szeret szívesebben az értelmes ember – tette fel a kérdést –: „*a földet vagy a népet, a hazát vagy a nemzetet. Hazát ismét könnyen találhatunk, ha azt el is veszítettük: de nemzetet és nyelvet soha és sehol; a haza önmagában halott föld, idegen tárgy, nem emberi: a nemzet a mi vérünk, életünk, lelkünk, személyi tulajdonságunk. A hazaszeretet kissé ösztönös, vak természetű ösztön: a nemzet és a nemzetiség szeretete inkább az értelem és a műveltség alkotása*”.³⁰ Ez a természetjogi álláspont gyökeresen különbözött attól a történeti jogra épülő magyar liberális nemzetfelfogástól, amelyben – ahogyan már volt róla szó – a hosszú történelmi múlt bizonyítja leginkább a nemzetek létjogosultságát és életképességét. A nemzet egyedüli életkerete ugyanis az állam, elengedhetetlen ismérve pedig az önállóság, az önrendelkezés.

A magyarosításnak nem kis szerepe volt abban, hogy az 1820/1830-as években Kollár kidolgozta a „szláv kölcsönösség elmélet”-ét, amely nemcsak a szlovákok, hanem az európai szláv népek nemzeti tudatára is meghatározó hatással volt. A német és magyar expanzív törekvésekkel szemben az Európában élő szlávok szoros tudományos, irodalmi, nyelvi együttműködését szorgalmazta, beleértve az orosz tudós és állami körökkel kialakított kapcsolatokat is. Wesselényi „Szózat”-a tehát nem véletlenül nevezte Kollárt a „*szlávizmus honunkbeli egyik főnökének*”, akinek irodalmi törekvései mögött politikai

szándékokat vélt felfedezni.³² Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy ez a koncepció – amely erős szláv tudattal kapcsolódott össze, és amelyet többnyire irodalmi, kulturális pánszlávizmusnak vagy szlávizmusnak is szokás nevezni – az 1830-as évek végétől/1840-es évek elejétől már erőteljesen gátolta az önálló szlovák tudat kialakulását.

A fent említett magyar törekvésekre válaszul, 1840 tavaszán a pozsonyi szlovák hazafiak „Všetko za národ a krála” címmel a szlovákok nevében kérénytervezetet kívántak az országgyűlés elé terjeszteni.³³ A magyar nyelv erőszakos terjesztése ellen tiltakozó, és az oroszbarátság vádját visszautasító tervezet ugyan nem jutott a diéta elé, de jól mutatta a nemzetileg tudatosodó szlovák értelmiség felfogásának, nemzeti tudatának és törekvéseinek adott állapotát. A „jó uralkodó” bölcsességében naivan bízó petíción erőteljesen érződött J. Kollár, Samuel Hoič és Ludovít Martin Šuhajda nézeteinek hatása a nemzetről, a nyelv funkciójáról, a haza fogalmáról, a „közös hazá”-ról stb. Új elemet jelentett viszont, hogy a konkrét nyelvi kérések mellett (pl. hogy a nemzeti nyelvet hagyják meg az iskolákban, templomokban, bíróságokon és hivatalokban) már bizonyos politikai és szociális jellegű problémák is kezdtek megjelenni. Újból felmerült Magyarország (kon)föderatív alapon történő nemzeti átalakításának a gondolata is. Idézzük: „... *marad nekünk az utolsó eszköz – megalapítani a mi Szlovákiánkat... külön országgyűléssel Horvátország és Szlavónia példája szerint, az igazságos király védelme alatt. Emlékezzünk vissza a Jiskra-i időkre, amikor Szlovákia teljesen önállóan létezett*”.³⁴

Ettől mérsékeltebb volt Ján Kollár 1840 végéről származó felségfolyamodvány tervezete. Ennek átadására ugyan szintén nem került sor, de az összes magyarországi szláv nevében ugyancsak konkrét nyelvi, kulturális, gazdasági és politikai kívánságokat fogalmazott meg. Vasárnapi iskolákat, szláv akadémiát szorgalmazott, a felsőbb iskolákban (a magyar mellett) szláv nyelven előadott stúdiumokat, a pesti egyetemen szláv tanszéket és tanárokat. Azt kívánta, hogy az egyházi és világi hatóságok a szlávok által lakott vidékeken a néppel folytatott levelezésükben (és viszont) a szláv nyelvet használják. Az egyházi életben is kérte a szláv nyelvűség használatát; a jegyzőkönyvek szláv nyelveken történő vezetését, a nevek magyarosításának megakadályozását. Az ipar, gyárak, manufaktúrák létesítése mellett Kollár beadványa sürgette a cenzúra szabadabbá tételét, valamint a szláv nemzeti mozgalmak vezetői üldözésének és gyalázásának megszüntetését. Végül, de nem utolsó sorban a tervezet azt a még komolyabb politikai kívánságot is megfogalmazta, hogy a

magyar országgyűlésen a szlovák nemzetiségnek (národnost slovenská) saját képviselői és küldöttei legyenek, akik ott latinul vagy szlávul beszélhessenek.³⁵

A pozsonyi hazafiak és Ján Kollár megvalósulatlan tervezetei már egyfajta fordulatra utaltak, hiszen megjelent bennük az – addig szinte kizárólag nyelvi, kulturális igényekkel fellépő – szláv/szlovák nemzeti törekvések politizálásának a szándéka. Enne első konkrét megnyilvánulása egy újabb petíció volt, amelyet Kollár és a szláv/szlovák érzelmű Pavol Jozeffy szuperintendens vezetésével készítettek elő 1841 végétől. 1842. június 5-én Bécsben „a magyarországi szláv alattvalók” nevében benyújtott felségfolyamodvány – amelyre a 4. tanulmányban már kitértünk – 200 evangélikus értelmiségi aláírását tartalmazta, és L. Štúr keze nyomát is magán viselte. A delegáció vezetője P. Jozeffy tiszamelléki püspök volt, a tagjai pedig Samuel Ferjenčík jolsvai, Jan Chalupka breznóbányai és M. M. Hodža lipótszentmiklósi lelkészek.³⁶ A kérvény aláírói az uralkodó politikai védelmét kérték a magyarosítás ellen: „*a Magyar Királyságban élő protestáns szlovákok nevében Felseged dicsőséges Trónjához helyezik menedéküket és térden állva könyörögnek a legmagasabb uralkodói védelemért és szerény kéréseik garantálásáért...*”³⁷

Kifejtették pontokba foglalt sérelmeiket, valóban szerény kéréseiket. Sérelmesnek tartották az anyakönyvek és a szlovákok elleni törvényszéki vizsgálatok magyar nyelven történő vezetését, a magyar lapok szlovák cikkekkal kapcsolatos diszkriminatív politikáját, szlovák cenzorok hiányát, valamint azt, hogy a pesti egyetemen nem működött szláv tanszék. A legsúlyosabb sérelmük az iskolák és az egyházi szertartások elmagyarosítása volt. Budán és Pesten 2 szlovák cenzor kinevezését óhajtották, valamint a sajtóban a szlovák nyelven való védekezés lehetőségét. Kérték a pozsonyi tanszék megerősítését és más evangélikus főiskolákon, nem különben a pesti egyetemen, szláv tanszékek felállításának engedélyezését. Az egyházi anyakönyvek vezetésében a latin fenntartását kívánták. Sajnálataikat fejezték ki a magyarosító Zay Károly főfelügyelővé választása miatt. Végül kifejezésre juttatták azt az elhatározásukat, hogy a törvényszabta keretek között hajlandók megtanulni a magyar nyelvet, de anyanyelvükről semmiképpen sem mondanak le.³⁸

A küldöttséget ugyan Lajos főherceg, Metternich és Kollowrat is szívélyesen fogadta, de a kormányzat – az audiencián tett ígéretei ellenére – nem teljesítette a szlovák evangélikusok egyetlen kívánságát sem. A petíció ugyanakkor világosan mutatta, hogy a maroknyi szlovák „nemzetébresztő” az „ultramagyarok” törekvéseivel szemben egyre határozottabban a konzervatív aulikus főrendek és a bécsi udvar felé kíván közeledni. A csalódás dacára a szlovák

vezetők továbbra is Bécestől vártak segítséget és támogatást. Jozeffy 1842-ben és 1843-ban újból Metternichhez és József nádorhoz fordult, Kollár pedig Kollowrattól remélt orvoslást. Ezt 1844 elején egy újabb jelentős petíció felterjesztése követte. Az udvar ezúttal már méltányolta az újabb beadványt és teljesítette annak egyik legfontosabb kívánságát. Štúr szerkesztésében 1845-től megjelenhetett a szlovákok első politikai lapja: a Szlovák Nemzeti Újság.³⁹

Mihelyt a magyar világi és evangélikus egyházi vezetők tudomást szereztek az első bécsi követjárásról és beadványról, újabb, még hevesebb támadást indítottak a szlovák „mozgalom” vezetői ellen. Jozeffyt, a küldöttség vezetőjét, megfosztották Gömör megyei táblabírói funkciójától. A német egyetemről hazatért L. Štúrt, aki ekkortól már a szlovák nemzeti törekvések meghatározó vezetői közé tartozott, eltávolították a pozsonyi csehszlovák tanszékről. Támadás indult a szlovák mozgalom másik fontos intézménye, a lőcsei evangélikus líceum szlovák önképző diáktársasága ellen is. Jitrenka (Hajnal) című almanachjukat a pánszlávizmus megnyilvánulásának bélyegezték és élesen kritizálták. Egyházi vizsgálóbizottságot állítottak fel a petíciózók ellen. Elsőnek a bányakerületi szuperintendencia foglalkozott a kérvénnyel, és azt a konvent elé utalta. 1842. szeptember 5-én a Pesten megtartott egyetemes gyűlés a bécsi küldöttség vezetőjét kérdőre vonta, nyilatkozatra szólította fel. Majd az ügy elintézésére egy egyháziakból és világiakból álló küldöttséget nevezett ki. A nagy létszámú küldöttség tagjai között – Pulszky Ferenc, Schedius Lajos, B. Jeszenák János, Székács József stb. mellett – Kossuth Lajos neve is ott szerepelt!⁴⁰

Kornis Gyula szerint az egyetemes gyűlésen Kossuth már két évvel korábban indítványozta, hogy pánszláv propaganda címen az evangélikus szlovák ifjúság irodalmi egyesületeket oszlassák fel.⁴¹ A bécsi követjárás utáni magyar támadást is Kossuth Pesti Hírlapja indította el. Elítélte Jozeffyékét, hogy az udvarhoz fordultak. Azzal vádolta meg őket, hogy a mindössze 200 aláírást tartalmazó petíció, amelyet „*pánszlávizmusi oklevél*”-nek nevezett, nem képviseli a tót népet.⁴² Az éles szemű szlovák vitázók viszont, számos sérelmük között, a Kossuth-vezette magyar liberálisok szemére hányták, hogy kétféle mércével mérnek. Saját fajuk szeretetét a legnagyobb erénynek tartják, de ugyanezt a nem magyaroknál bűnnek bélyegzik. A jobbagykérdésben liberálisok, de ezt a szemléletet a nemzetiségi kérdésben, a nyelv terén nem érvényesítik. S ebben Kossuth a legnagyobb mester.⁴³ L. Štúr nemzetvédő irata, amely 1843-ban németül jelent meg, ezt a kettősséget a következőképpen érzékeltette. „*Ugyanaz a Kossuth, aki a Pesti Hírlapban a jogegyenlőségért*

küzd, az evangélikus konventben azt, aki a maga jogát követeli, vizsgálat alá vonni és megbüntetni akarja; ugyanaz a Kossuth, aki a sajtószabadságért lát-szik viaskodni, a konventben indítványozza, hogy meg kell tiltani a tót ifjúsá-gnak anyanyelvén való tanítását; ugyanaz a Kossuth, aki a haza körül érdemeket szerzett férfiakról panegyrikus beszédeket zeng, a hasonló érdemes embereket hivataluktól meg akarja fosztani. Ez az ő szabadsága, ez az ő liberalizmusa”. Fejtegetését Štúr abban a szónoki kérdésben összegezte, hogy tehát: „Kossuth a szabadság álarca alatt nem az önkényért és erőszakért vív-e harcot?”⁴⁴

A „viharos események” legjelentősebb szlovák vitairatai

Az 1840-től fellángoló vitában a legtöbb szlovák nemzetvédő vitairat 1841–1843 folyamán született. Ján Tibenský csoportosítása szerint ezek között egyaránt voltak hagyományos, 18. századi gyökerű védekező jellegű iratok (ún. apológiák) és harcosabb, polemikus jellegű vitairatok.⁴⁵ A polémiában természetesen nemcsak Štúr és Kossuth vettek részt. A Pesti Hírlapon és a hazai folyóiratokon (Századunk, Társalkodó stb.) kívül az augsburgi Allgemeine Zeitungban és a Lipcsében, Zágábban, valamint külföldön máshol megjelent röpiratokban, Zay Károly, Pulszky Ferenc, Zmeskál Jób vagy Kramarcsik Károly (Karol Kramarčik) írásaira Štúr mellett a szlovák vitacikk írók egész serege reagált.

Az igen gazdag választékban tallózva, feltétlenül figyelmet érdemel a szlo-vák mozgalom egy igen lelkes résztvevőjének, Ján Čaplovičnak (Csaplovics Jánosnak) néhány 1841-ből való, cseh, német és magyar folyóiratokban elhelyezett írása, amelyekben Zay, Zmeskál és Szontagh Gusztáv támadásaira reagált. Főbb gondolatait tekintve hasonló szemléleti, gondolati alapokon állt, mint Kollár, Hoič és Šuhajda. A szlávok számbeli fölényére, a magyar nyelv szláv nyelvhez viszonyított fejletlenségére hivatkozott. Érvelése szerint a szláv már „jóval a magyarok megérkezése előtt” elsajátította az európai műveltséget, amelynek kifejezéseit – sok iparra, életmódra való kifejezéssel együtt – a ma-gyar „a szlávótól kölcsönözte”. Elutasította a szlovákokat és a szlovák hazafia-kat ért erőszakot, a szlávokat ért csúfolódó túlzásokat, valamint azokat a váda-kat, miszerint ők „rossz hazafiak”, „anyagvilkosok” stb. Nem minden él nélkül jegyezte meg, hogy „tán a gombkötősegen s marhaganéjból tűzifát képző művészetén kívül” a tót a magyartól nem sok mindent tanult. Magyarosítással nem az egész „nemes és tisztelt magyar nép”-et vádolta, hanem csupán az „ultramagyarok”, és főleg az „álmagyarok” közül kikerülő fanatikusokat.

Azokra a renegátokra gondolt, akik „*magukat valódi magyaroknak akarván tartani*”, dühösen támadják a tótokat, és közöttük nemzeti gyűlölködést szítanak. (Ugyanebben az évben Ondrej Šoltys álnéven megjelent cseh nyelvű „Apológiá”-ja sem annyira a magyarokat, mint a nemzetüktől elpártolt „odrodilec”-eket ostromozta.) Čaplovič önmagát olyan „*született magyarországi tót*”-nak tartotta, aki nem kifogásolta, hogy az ügyvezetés nyelvén emelt magyart a tótok is szorgalmasan tanulják. Javaslatára azonban ezt úgy kell tenni, hogy eközben saját anyanyelvüket se hanyagolják el, hogy szlávok maradhassanak.⁴⁶ Lipcsében megjelent „Szlavizmus és pszeudomagyarizmus” c. német nyelvű írásában ugyancsak az – álmagyaroknak titulált – asszimiláns szlovákokat támadta, mert ők ágáltak legjobban a szlovák nyelv ellen. Szarka László az asszimilációnak ezt az egyoldalú és végletes megítélését a szlovák értelmiség elmagyarosodásának visszahatásaként értékeli.⁴⁷

A lőcsei Jitřenka és a pánszlávizmus vádjának kérdésében szlovák részről a legkeményebb választ Ján Chalupka adta. Német és cseh nyelvű broszúráit, amelyek 1841-ben Lipcsében, álnéven jelentek meg, Zaynak és Pulszkynak címezte.⁴⁸

Az 1840–1843-as „viharos események” második évében, 1841-ben L.Štúr sem tétenkedett. A szlovák nemzetébresztők „harmadik nemzedék”-nek vezető képviselője – több társához hasonlóan – a „közös magyarországi haza” újfajta felfogását vallotta. A magyarságában mégis megtámadott Štúr a „Századunk”-ban arról biztosította vádlóját, Tomka Kálmánt, hogy ő mindig és mindenütt magyarnak tartotta és mondta magát, de sohasem született magyarnak, mivel ő született szláv. Nem sokkal később a szláv nemzetiséghez és a magyar hazához való kettős kötődését újból megismételte. Hangsúlyozta, hogy ő magyarnak mondja magát, „*de nemzetiségi tekintetben soha sem, mert én szláv vagyok s az is maradandok. Nemzetiséggel nem lehet s nem is szabad tetszésünk szerint ide s tova tétovázni s játszani, mert ez egész létünkben alapul s minden nemzetnek szent tulajdona, melyet én sem enyimmél, sem másénál soha nem sértettem, sérteni nem fogok*”. Štúr Lajos (sic!) azt is kikérte magának, hogy őt a haza iránti kötelességekből bárki megleckéztesse.⁴⁹ Ugyancsak ekkortájt készült a „Starý i nový věk Slováků” („A szlovákok régi és új korszaka”) című röpirata, amely inkább a hagyományos védőiratok (apológiák) körébe tartozik. E kéziratos munkával az volt az alapvető célja, hogy védelmezze a szlovákok egyenjogúságát a „magyar hazá”-ban. A fő érveket egyfelől a dicső nagymorva örökségből merítette, hiszen „*ez a föld és vidék apáitoké volt*”. Másrészt kiemelte a „szlovákok” történelmi érdemeit az ország

fejlődésében, azokban az időkben, amikor a magyarok és a szlovákok békében éltek, jogaik és kiváltságaik még egyenlők voltak „*az egy magyar hazában*”. Az apológia második részében ezzel a dicső régi korról (starý věk) állította szembe a 19. század elejével kezdődő gyötrelmes új kort (nový věk). Elkezdődött a „hódításelmélet”-re épülő elnyomás és magyarosítás. A cikk végén gróf Zay akcióit elemezte.⁵⁰ (Štúr hasonlóképpen vélekedett a magyarországi szlávok elmagyarosításáról a lipcsei Allgemeine Zeitungba 1841 végén írt cikkében is.) 1843-ban külön brosúraként is megjelent Lipcsében Štúr német nyelvű írása, amely az V. Ferdinánd elé terjesztendő tiltakozó felirat filozófáló bevezetését tartalmazta. A hegeli jogfilozófiából és a természetjogból érveket merítve, egyebek között azt fejtegette, hogy a nyelvben tükröződik a nemzet egyénisége, szelleme, lelki mivolta, legbelsőbb éneje, egy nép egyénisége. A saját nyelvét más nemzetre ráerőszakoló nemzet a lehető legnagyobb bűnt követi el. Egyrészt durván megsérti az emberiség természeti jogait, másrészt pedig elrabolja tőle a saját szellemében való fejlődés lehetőségét. A magyar nemzetnek tehát teljesen és mindörökké le kell mondania a szlávok magyarosításáról.⁵¹

A „viharos események” idején írta, de csak a halála után adta ki Budán J. M. Hurban B. P. Červenák posthumus művét, a „Zrcadlo Slovenská”-t. A szintén 18. századi alapokon álló apológia a legrégebb időktől tekintette át a szlovákok történetét. Kiemelte a szlávok által lakott területek kiterjedtségét, a szlávok őshonos voltát, a nagymorva birodalom fontosságát. Elődeihez hasonlóan ő is hangsúlyozta, hogy a szlovákok betagozódása a magyar államba nem alávetés, hanem a magyarokkal kötött szerződés alapján történt, s hogy a következő évszázadok során a szlovákoknak jelentős politikai, katonai, gazdasági, kulturális stb. érdemeik voltak az állam fejlesztésében. Erre az írásra is jellemző volt a jó uralkodóba és az osztrák hatalomba vetett naiv hit. Az utolsó fejezetben összegyűjtötte a szlovákok erőszakos nemzetiségi elnyomásának összes ismert és kevésbé ismert eseteit, a nyelvi asszimilációra irányuló törvényeket és terveket a 19. század elejétől 1841-ig.⁵²

A nyelvvitában a radikális (értsd: liberális) magyarosítókkal szemben megszólaltak a szlovák intelligencia azon mérsékelt, konzervatívokhoz közeli képviselői is, akik – ahogy már volt róla szó – a bécsi udvarnál és a konzervatív, aulikus arisztokráciánál igyekeztek támaszt találni gr. Zay Károlyék törekvéseivel szemben. 1841 tavaszán–nyarán ezt (a Štúr szemléletéhez sokban hasonló) mérsékelt álláspontot leginkább Koszetz Mátyás evangélikus lelkész Társalkodóba szánt írása, valamint egy Századunkban névtelenül megjelent,

„Egy világpolgár magánnyézetei” című vitairat is kifejtette. Mindkettő óvott attól, hogy a tót evangélikus fiatalok – akik csupán megtámadott nyelvüket és nemzetiségüket védik – tiszta nyelvészeti törekvéseit pánszlávizmusnak tüntessék fel, amely Magyarországra és a birodalomra nézve is veszélyes, és „idegen hatalom”-nak nyit utat. Egyéb tekintetben sem szabad lenézni, hazaárulással, a magyar nyelv gyűlöletével stb. vádolni őket. Ezek a vádak ugyanis alaptalanok. „*Honunk szlávjai békés emberek, csak ne bántassanak*”, mert: „*minden túlság ellentúlságot szül*”. Ezek a szláv fiatalok ugyanis „*szintén hiszik, hogy szintúgy bírnak nemzetiséggel mint a magyarok*”. Ezért tehát „*magyarul tudni fognak (tehetség szerint), de szlávok maradunk...*”. A kettő nincs semmiféle ellentmondásban. Amellett, hogy a lelkész, a tanár, a nevelő szlávul fordul a közönségéhez, „*emellett lehet ő jó hazafi, jó magyar is, amint igyekszik is azzá lenni legszámosabb részük*”.⁵³ Alkotmányi tekintetben „honunk szlávjai” csak részei a magyar nemzetnek, de a nyelvet illetőleg igenis nemzet. A nép akarata elleni magyarosítás csak erőszakkal és hatalmaskodással történhet. Ráadásul egy olyan szláv népességet érint, amely a birodalom lakosságának a többségét alkotja, Magyarországon pedig „*nem jövevény, hanem e tartományok régiebb lakosa, mint a magyar...*”. A honfoglaló magyarok ugyanis csak a szlávok fejedelmét és hadát győzték le. A békeszerető szláv nép és ellenfele pedig „*... megbratkozott..., rokonná vált s híven osztozott örömben, bajba ezer éveken át*”. A magyarok bölcs fejedelmei sem akartak zsarnokoskodni a szlávokon. A mostani magyarosító kihívás viszont ellenszegülést fog szülni – figyelmeztetett az evangélikus lelkész. „*De lassan virgoncim! ma is bölcs közös fejedelmi atyánk van, német eredetű, Bécsben lakik; ha egyességet, béketűrést ajánló szavára nem ügyeltek, majd vesszőt is mutathat*”.⁵⁴

A szlovák hazafiak mérsékelt szárnyához tartozott Jan Pavol Tomášek lőcsei professzor (gimnáziumi tanár, majd igazgató) is. Szintén 1841-ben, Világosváry Tamás álneven, Zágrábban jelentette meg Ljudevit Gaj nyomdájában „A nyelvharc Magyarországon” című, német nyelvű írását, amely inkább a nemzetvédő polémikus irodalmak körébe sorolható. Tomášek színvonalas munkája a magyarországi nemzetiségi viszonyok tudományosan megalapozott, nyugodt hangú elemzését adta, és lényegében reálisan mérlegelte a magyarosítás kilátásait is. Két alapkérdésre kereste a – gazdag történeti anyaggal alátámasztott – választ. 1. Vajon lehetséges-e az általános magyarosítás, a teljes nyelvi egység? A végső válasza: nem. 2. Ha mégis megvalósítható lenne, milyen előnyökkel járna? Erre a kérdésre már korántsem adott egyértelmű választ. Mindenesetre nyugat-európai és lengyel példák felsorolásával figyel-

meztetett arra, hogy „*a nyelvi egység még nem jelenti az állam erős egységét*”. Véggövetkeztetése szerint ugyanis: „*A mi hazánk különféle nyelvek megléte esetén is valóságosan egységes lehet, erős és viruló, ha képesek vagyunk felismerni a valóságos érdekünket, védelmezni és támogatni azt*”. A magyar nyelv terjesztésénél józanságra szólított fel a fanatizmussal szemben.⁵⁵ Békesy (polgári nevén: Tomášek) Pál 1843-ban ismét megszólalt. „*A nyelvbéke Magyarországon*” című, Lőcsén napvilágot látott röpiratában arra hívta fel a figyelmet, hogy ha a „nyelvtusa” tovább tart, abból a hazára, az államegységre nézve nagy veszély származhat. Ezért tehát „*a Magyarországon, mint közös honban egymás mellett lakozó népfajoknak*” nem az a feladatuk, hogy egymást nyomorgassák és kínozzák. Inkább arra kell törekedniük, hogy a kölcsönös becsülés és szeretet alapján egymásnak segédkezet nyújtsanak, összebéküljenek. Ebből a célból egy 4 pontból álló – őszinte szándékú, bár kissé naivnak tűnő – békítő tervezetet dolgozott ki. „*1. Magyarország lakosai, népei s népfajjai, akármiféle nyelveket beszéljenek, egymást testvéreknek tekintik... 2. ...tökéletesen megnyugszunk abban, hogy a magyar nyelv, diplomatikai létegen {é. tényező} gyanánt, közönségesen használtassék a közügyekben... 3. ...így a magyar népfaj is, elsőseget nyer a többi honi nyelvek s népfajok felett: mindazáltal ez mégsem fogja oda terjeszteni jogát, hogy a többi nyelveket elnyomván, nyelvét általánossá tegye. Sőt meghagyatik minden népfaj háborítlanul nyelve birtokában... 4. ...fejlődjék minden honi nyelv, s általa minden honi népfaj akadály nélkül... Közképző intézeteinkben főtekintet legyen a diplomatikai nyelvre... Azonban a köznevelés s képezéshez tartozó intézkedések legyenek népfajaink szellemi szükségéhez alkalmazva*”.⁵⁶ Békesy Pál röpirata nemcsak békülékenységre vallott, hanem arra is, hogy a szerző többé-kevésbé azonosult a magyar nemzetfelfogás alappilléreivel. (Pl.: az állam talpkövének nemzetisége adja; a magyarok szerezték a hont és adtak neki alkotmányt és nyelvet; a magyar nemzetiséget az ország fennállása érdekében ápolni és terjeszteni kell stb.)

Ugyancsak a józan hazafiságra apellált Jozef Melcer (Melcer József) garamszegi evangélikus lelkész is. Védőirata Besztercebányán jelent meg 1842-ben magyar nyelven, s a „*Szózat a szláv nyelv érdekében*” címet viselte. Tiltakozott amiatt, hogy „*a szláv nyelv és irodalom közvetlen tanítása a felsőbb tudós iskolákban tanítási tárgyak közé be nem soroztatott*”, s hogy „*a tanulók közt létező szláv philológiai társulatok végképen eltöröltetnek ... Célja védeni, nem megtámadni, a szláv nyelvnek használni, nem pedig a magyarnak ártani*”.⁵⁷

Befejezésül álljon itt egy olyan fenyegető hangú írás is, amely ugyan már nem a „viharos események” időszakához kapcsolható (hiszen 1845-ben jelent meg Lipcsében német nyelven), de jól mutatja, hogy a szlovák–magyar „nyelvtusa”-nak azért voltak ilyen hangvételi megnyilvánulásai is. A nevét eltitkoló szerző megjövedölte, hogy: „*Eljön az idő, amikor a ti gyermekeitek jajveszékelés és panasz közepett emlékeznek meg atyáikról, amikor mint koldusok fognak azoknak ajtai előtt kuncsorogni, akiket ti most megvettek s nem tartotok arra érdemesnek, hogy a maguk nyelvén beszéljenek.... Hazátok izzó moloch: szabad-e saját testvéreiteket áldozatul belevetni? Vajon nincs-e mindenütt szabadság: ... és ti egyedül akarjátok élvezni a gyönyört...? Ti csak maroknyi nép vagytok, magyarok! Nézzetek körül az ország pompás városain, a Tátrától a Dunáig, mindenütt **bennünket** találtak; mi szilárdan lakozunk Magyarországon szívében, s ezért oly sebeket üthetünk, melyeket halál, hideg dermedés követ!*”.⁵⁸

Összegzésképpen megállapítható, hogy az 1840–1845 között született vitairatok szlovák készítőit, Kossuthék vitapartnereit még nem a szakítás, nem a feszültség fokozása, inkább a kompromisszumok keresése, a megegyezni akarás (őszinte vagy taktikai célú) szándéka vezette. Az időszak ugyan kiélezett vitákat hozott, de a küzdelem középpontjában továbbra is főleg nyelvi-kulturális kérések álltak. A többnyire szerény követelésekkel fellépő szlovák mozgalom evangélikus értelmiségi vezetői a magyar köznemesi vezetők magyarosító törekvéseivel szemben a bécsi udvarnál, a konzervatív arisztokráciánál és a rokon szláv népeknél kerestek támogatást. A Kossuthékkal való megegyezés időnkénti lehetőségét – annak ellenére, hogy a szlovák vitapartnerek túlnyomó többsége, Štúrt is beleértve, elismerte a magyar nemzeti mozgalmat és a magyart, mint diplomatikai nyelvet – lehetetlenné tette, hogy magyar részről a megegyezés feltételül a magyar nyelv teljes elfogadását állították. A nyelvi küzdelem szlovák részről szinte kizárólag röpiratokban folyt, amelyek bizonyos mértékig átvették a többször elgáncsolt, és 1845-ig nem engedélyezett szlovák politikai lap szerepét. Štúr lapjának, a Szlovák Nemzeti Újságnak (a Slovenskje Národnje Novininek) a megjelenésével tehát új szakasz kezdődött a szlovák mozgalom életében.

III. A szláv tudattól a szlovák tudatig

7. A nyelvharc szerepe a szlovák nemzeti ideológia kialakulásában

Ján Kollár a magyarosító törekvések ellen

A szlovák történészek a szlovák nyelvharc magyar kiváltó okának azt a – Tudományos Gyűjteményekben 1817-ben megjelent – cikket tartják, amely megtámadta J. Palkovič Pozsonyban megjelent Týdennik-jét, mert ennek alcíme a „nemzeti” (národný) jelzõt is tartalmazta. Márpedig ez Magyarországon, úgymond, egyedül csak a magyarokat illeti meg.¹ Erre a magyar támadásra válaszolt Ján Kollár 1821-ben egy svájci német nyelvű folyóiratban, amellyel megnyitotta a magyarosítás ellen tiltakozó szlovák röpiratok hosszú sorát.² Ebben és a következő évben megjelent prédikációiban már kifejtette „szláv nemzet”-tel kapcsolatos felfogásának ideológiai alapját.

A Duna két partján lakó nemzetek közül a magyarokat és a szlávokat tartotta a 2 fő nemzetnek. Az autochton és számbeli fölényben lévő magyarországi szlávokon belül kiemelte a Kárpátokban, azaz a Tátrában lakó „eredeti szláv”-ok csoportját, amely „még megtartotta a régi szlovák nevet”. A szláv nevű magyar települések sokasága (pl. Miškovec, Debrečín, Kaloča, Paták, Moháč, Tokay stb.) közül sok még nem magyarosodott el. Így ezek „egy hajdani tisztán szláv kontinens megmaradt szigeteinek” tekinthetők. Kollár különbséget tett a tót nemesség tíz évszázad óta tartó magyarosodása (amely szerinte annyi pszeudo-magyart nemzett, hogy Attila rá sem ismerhetne fiaira) és az alsóbb rendűek körében néhány év óta tapasztalható, „erővel és kényszerítéssel, botokkal és pénzbeli büntetésekkel” történő erőszakos magyarosítás között. Érdekes, hogy Kollár itt még csak ez utóbbit ítélte el. „De ha tsak ugyan terjeszteni akarjátok Nemzetiségetek és Nyelveteket – írta –, tegyétek azt egy más, emberribb úton...”.³ Határozott védelmébe vette J. Palkovič megtámadott (címében a „národný noviny” kifejezést tartalmazó) újságját. Ennek kapcsán, Herderre és

Schlözerre hivatkozva, különbséget tett a „nemzet” (národ) és a „község” (obec) – illetve egykorú magyar fordításban: „Státus” (állam) – között, mégpedig az előbbi javára. Érvéle szerint a magyarországi tót nemzetnek ugyan nincs állama, de ettől még nemzeti az ő újságjuk. Egyébként is igazságtalan a (szlávok alig egynegyedét kitevő) magyar nemzet nyelvi és nemzeti elsőbbségre való törekvése. A magyar és a szláv nyelv küzdelmét a szegénység és a gazdagság csatájának tartotta, mivel a magyar nyelv gondolatokban, szókinszben, dallamos lágyságban egyaránt alatta marad a szlávnak és a németnek. Végül Kollár kérte és egyúttal figyelmeztette is a magyarokat. *„Kedves barátaim – fordult hozzájuk –, hagyjatok minden nemzetet a maga saját útján haladni”*. A természet teremtményei között is oly nagy a változatosság. Hagyni kell a madarakat énekelni, nem szabad nekik azt mondani, hogy: *„Neked úgy kell énekelned, ahogy én! Az Úristen az összes nemzetet és az összes nyelvet eltűri...”*. Figyelmeztette is a magyart, ezt a nem nagy, de eredeti nemzetet, a szlávokkal való erőszakos keveredés veszélyeire. Ezzel ugyanis *„semmit sem nyertek, és sokat vesztek, t. i. önnön magatokat...”*. Ennek a bizonytalan és kétséges győzelemnek az okát abban látta, hogy a – hitetlen álmagyarokkal feldúsult, s így egyre korcsabb és erőtlenebb – magyarokat továbbra is minden oldalról „tót habok” csapkodják. Óvott attól, hogy be ne teljesedjen Herder „Ideen”-jének magyarokra vonatkozó baljós jóslata, amelynek leglényegesebb mondatát pontosan idézte is!⁴

„A szláv nemzet jó tulajdonságairól” című prédikációjában szinte teljesen nemzetelméleti kérdésekkel foglalkozott. Kollár tulajdonképpen nem tett mást, mint hogy a több mint 50 milliós „szláv nemzet”-ről addig kialakított jó tulajdonságokat átvitte a szlovákokra. Ezek a tulajdonságok: 1. vallásosság, 2. szorgalom (dolgosság), 3. ártatlan vidámság, 4. a saját nyelv szeretete, türelmesség. A szláv nemzet „nemzetisége” (národnost) szerinte ezeken alapult, amelyekhez még továbbiak is társultak: szemérem és tisztaság, szelídség, igénytelenség, háziasság, barátságosság stb.⁵ Nemzet-meghatározása szerint a nemzet *„olyan emberek közösségét jelenti, akiket közös nyelv, azonos erkölcsök és szokások kapcsolnak össze”*. Ehhez a szláv nyelvet beszélő, hatalmas európai nemzethez tartozunk – írta – *„mi is, mint rész az egészhez”*, hiszen *„mindannyian egy nemzet fivérei és nővérei vagyunk”*. Az előző történelmi korszakokban százéves háború folyt a Balti-tengertől a Tátráig terjedő térséget lakó kis nemzetek nyelve ellen. Számos helyen kipusztították, elnyomták, vagy elcsúfították azt. Az emberiség nevében nyomatékosan hangsúlyozta tehát, hogy senkinek sincs joga a „szláv nemzet” egyik részének sem kárt okozni, a nevét

ócsárolni, átalakítani és elnemzetietleníteni, mert „*minden nemzet az emberiség nagy tengerének egy külön patakja, minden nemzet külön ág az emberi nem fáján, amit aki levág ... vagy megsebez, az egész fának kárt okoz*”. Ebből a herderi gondolatból kiindulva, Kollár nemcsak az erőszakos asszimilációt ítélte el, hanem a nemzetüket önkényesen elhagyó vagy megtagadó „elfajzotak” (odrodilci-k) disszimilációját is. Így szólt hozzájuk: „*Testvér! te hozzánk tartozol, a szemed, nyelved, arcod, alakod és véred, és egész tested és lelked erről tanúskodnak*”. Végezetül – abból kiindulva, hogy az a kis nemzet (a magyart is ilyenek tartotta), amelyik a saját nyelvét nem kedveli és nem műveli, idegen környezetben rövid idő alatt elhervadhat – megfogalmazta a szláv kölcsönösségi gondolat első, általános változatát. Véleménye szerint a veszélyeztetett környezetben élő kis nemzet jobban teszi, ha a többiekhez, vagy egy nagyobb nemzethez csatlakozik, mert csak ez által van lehetősége a művészeti, tudományos, kulturális fejlődésre.⁶

A humanitás egyetemes elveiből kiinduló Kollár tehát ekkor még nem kérdőjelezte meg az idegen környezetben élő magyar nemzet létét és a magyar nyelv művelésének szükségességét, sőt a magyar nyelv terjesztésének erőszakmentes, emberi megoldásait sem. A magyar nemzet fennmaradását azonban a magyarországi szlávok elsődleges érdekeiből kiindulva tartotta szükségesnek. Azért óvta a magyarokat a keveredéstől, a felhígulástól, mert elvárta tőlük, hogy ne kényszerítsék a hatalmas „szláv nemzet” organikus részét képező, „*Kárpáti tartomány*”-ban élő szlávokat nyelvük, kultúrájuk, tulajdonságaik stb. feladására. Ez ugyanis ugyanúgy ember- és emberiségellenes, mint a magyarosodó szlávok disszimilációja, amely a „szláv nemzet”-nek árt, de a magyaroknak sem használ.

Kollár érzékenyen figyelte az 1825–1827-es rendi gyűlés eseményeit, ahol különösen Felsőbüky Nagy Pál éles hangja borzolta fel a kedélyeket. 1826-ban a követ a magyarosítás elkerülhetetlenségét azzal indokolta, hogy a leselkedő német veszély mellett a „*nagy orosz kolosszus*”-tól csupán a Felföld választotta el a magyarságot. A felföldi nemességnek tehát lélekben is magyarrá kell válnia, a jobbágyi lakosságnak pedig a magyarság megbízható bástyájává kell lennie a borzasztó északi hatalommal szemben. Vagyis a tótokat, ezt a fegyverrel meghódított népet, morális eszközökkel kényszeríteni kell a magyar nyelv megtanulására, mert „*ha a tótok bekapnak valamely helységbe s azt eltótosítják, azt egy század se hozza helyre*”.⁷ Nagy visszhangot keltett az, ami 1827-ben Lajos-Komáromban történt. A szlovák bányászok magyarosítással szembeni ellenállása ugyanis deresre húzással végződött.⁸ Kollár már rögtön a

rendi gyűlés után azt írta František Palackýnak, hogy „*a magyarok ügybuzgósága és hazafiassága ... kegyetlenségé alakult át*”, úgyhogy „*most népünk elnyomása és üldözése az egész világot felülmúlja*”.⁹

Ján Kollár főművében, a „Slávy dcéra”-ban (”Dicsőség lánya”, „A szlávság leánya”) nemcsak szláv nemzetfelfogása kapott költői megfogalmazást. Ennek a lírai-epikus költeménynek aktuális politikai, tudniillik magyarosítás elleni mondanivalója is volt.¹⁰ Egyrészt Kollár kifejtette a nyelv és nemzet, nemzet és haza, nép és nemzet viszonyával kapcsolatos nézeteit. Gondolatait egy igen széles, szűkülő viszonyrendszerbe (emberiség – szláv nemzet – Tátra alján élő szlávok – szülőföld – egyes emberek) helyezte. Kollár Herder által ihletett nemzetfelfogása – amely a humanizmus-elmélet, a természetjog, az emberi és isteni törvények által sugallt erkölcsi megfontolásokra támaszkodott – ugyanolyan széles és szétfolyó volt, mint az a földi, égi és pokolbéli vándorút, amelyet a költő szereplői a hatalmas ívű költeményben bejártak. Kollár a szerelmi és a nemzeti mondanivalót szorosan összekapcsolta. „*A szerelem az összes nagy tett csírája, / és aki nem szeretett, nem tudhatja, mi a haza és a nemzet*” – vallotta a 25. szonettben.¹¹ A haza szent nevét senki ne tulajdonítsa annak a vidéknek (területnek), ahol lakunk, mert „*az igazi hazát csak a szívünkben hordozzuk, / onnan azt ellozni sem lehet*”. Ma vagy holnap ellenség taposhatja a földet, és a népet jármába hajthatja, de a lélek által összeforrva a haza minden részben egész marad.¹²

Dévénynél az ország területére lépő költő fájdalommal látta, hogy Nyitra régi városát „*idegen vendégek*” bírják, a Balaton és Veszprém táján pedig, ahol egykoron szláv király trónja állt, most a szlávra deres vár. Mindezek ellenére a „szláv nemzet”-et olyan nyugodt folyamnak látta, amely a hegyekből a síkság felé biztosan halad a célja felé. Kollár a villám istenét, Perunt kérdezte, hogy van-e villáma és menyköve a magyarosító törvény ellen? „*Azt mondjátok, hogy azt törvény mondja ki, / hogy a szláv Magyarországon a nyelvét temesse el! / Jó, de ki kovácsolta ezt? / Emberek! Ugyan ki hatalmasabb Istennél?*”. Az isteni törvény békét és igazságot hoz. Mit kell a teremtménynek jobban szeretnie? A kis, halott, lelketlen hazát vagy a nagy, élő, lélekkel teli nemzetet?¹³ A 299. szonettben a költő a szlovákokhoz fordult. Ha alszanak és nem hallják meg Sláva anya hangját, nemsokára elvész a törzs. A műveltek ugyanis az idegen után élnek-halnak, a papok nem az erkölcsről, hanem a nyelv megváltoztatásáról beszélnek. Az írók a csehekkel való egyesülést nem fogadják el, ostoba büszkeségből tönkreteszik a nyelvet és a nemzetet.¹⁴ Ez őt azért aggasztotta, mert – ahogy mondta – „*engem az Isten szlováknak teremtett*”.¹⁵

A „szláv nemzet” szempontjából a költemény egyértelműen optimistának tekinthető. Kollár megjövendölte a szlávok nemzeti nagyságát és jogait, valamint azt az időt is, amikor elmúlik majd a gög, az önzés, a bizalmatlanság, és *„összeköt mindnyájunkat a szeretet, a kölcsönösség”*.¹⁶

A „Slávy dcera” jól példázza Ján Kollár nemzeti ideológiájának több szempontból is átmeneti és ellentmondásos jellegét. A szlovák származású, csehül és németül prédikáló, németes műveltségű lelkész, a feudális és a modern nemzeti öntudat átmeneti korszakában, Pestről vállalkozott a nemzeti öntudatosodás kezdetén tartó szlovákok szláv tudatra ébresztésére! Az egy személyben költő, pap, tudós és politikus Kollár célja ezzel a költeménnyel is az volt, mint egyéb írásaival és prédikációval is: nevelni, tanítani, buzdítani, ébresztgetni, nemzetet és tudatot formálni, védeni a szláv–szlovák érdekeket a magyar támadásoktól. Ezek során az addigi nemzeti ideológiát is kibővítette néhány új, vagy újszerű elemmel. A régi hungarus patriotizmuson határozottan túllépett. Az új haza keresése közben nemcsak a szeretett szülőföld hegyes-völgyes tájait tartotta szűknek,¹⁷ hanem az általa elnyomónak tekintett magyar állam „mesterséges” kereteit is. Az ő szent haza fogalmából Magyarország kicsúszott. Kollár hazája egy olyan, államhatárokon átívelő, képzeletbeli „szláv birodalom” volt, amely az egy nemzetet alkotó szláv törzsek nyelvi, kulturális, erkölcsi stb. egységében, szívben lakozó és érzésekben megnyilvánuló közösségében nyilvánult meg. Kovács Endre szerint Kollár szláv programja nem egyéb, mint a haza fogalmának tisztázása a nagy szláv egység szemszögéből.¹⁸ A nyelvi rokonságot egyúttal népi-etnikai, vérségi-származási azonosságnak is látta. Konceptiójában a nyelv, a nép, a nemzet és a haza elválaszthatatlanul összefonódott. Ezt az össz-szláv és ezen belül cseh–szláv ideológiát tehát német hatásokra és a magyarosító politikával szemben kezdte kidolgozni. Így Kollár nemzeti ideológiájának határozott politikai töltése is volt, amennyiben fontos politikai kérdésekre adott ideológiai ellenválasznak (is) tekinthető.¹⁹ Kollár szláv tudatának erőteljes magyar- és németellenességét csak fokozta, hogy a hadat lényegében a magyar fél üzentte meg.

Az egyre türelmetlenebb magyarosító törekvésekkel szemben – taktikai okokból – az 1820-as évek végén még a világpolgárság fegyverét is újból bevetette. A Horvát Istvánnal folytatott vita a felszínen a magyar nemzeti elnevezés magyarázata körül forgott. Kollár célja az volt, hogy bebizonyítsa: a magyar név *„nem tsak a’ Magyaroké, hanem **Nemzeti köz Név**; hogy ez kizárólag nem egy nemzetet és nyelvet illet, hanem az **Emberiség Népeié és Nyelveivé szinte úgy, mint más hasonló nevek**”*.²⁰ Nyakatekert szószármaztatással

igyekezett kimutatni, hogy a magyar elnevezés – a szlávhoz hasonlóan – dicsőséget, fényt, világosságot jelent. „*Ha már megfontoljuk – írta Kollár –, hogy a Természet és az Emberek közönségesen mindenütt egy törvényt követnek, igen természetesnek találjuk, hogy MAR, MAGYAR épen annyit jelent, mint SLÁV, ... GALL, ... TÓT, TITÁN, TEUTON és más efélék*”. A magyar történész (akitől pedig a romantikus szószármaztatás és szómagyarázat szintén nem volt idegen) éles szemmel vette észre Kollár valódi célját. A lelkész-politikus a szlovákokat, szlovákokat a magyarokkal kívánta egy szintre helyezni. Ezáltal próbálta bizonyítani, hogy magyarosításra nincs szükség. „*Magyar tehát épen annyi mint Sláv és Tót – olvasható Horvát vitairatában. Itten bukik ki a szeg a zsákból, itten fejt ki magát a Cosmopolitismus ..., a Magyar Nemzetiségnek, a Vakondok pislogású Nemzetiségnek, melyet tiszteletből Kollár Ur (a 8-ik oldalon) NATIONALITAETSMANIE névvel nevez, gyáva üldözője*”.²¹

A nemzeti ideológia új elemeinek megjelenése az 1830-as évek vitáiraiban

Az 1825–1827. évi, még inkább az 1830. és 1832–1836. évi országgyűlés nyelvtörvényeinek a hatására a magyarosító tevékenység még szélesebbé és erőteljesebbé vált. A vármegyei nemesség nem a bécsi udvartól kicsikart szerény engedmények betűjének megfelelően cselekedett, hanem maximális nyelvi programjának megvalósítását tűzte ki céljául. Így azután Árva, Szepes, Gömör Nyitra stb. megye a saját hatáskörében nagyfokú magyarosításba kezdett, amely a gazdasági, kulturális, politikai és egyházi életre, valamint az oktatásra egyaránt kiterjedt.²² Folyamatban volt a nemesi-rendi nacionalizmus liberális nacionalizmussá fejlődése, a hagyományos nemzeti tudat polgári elemekkel való feltöltődése is. Ebben a megváltozott helyzetben újabb röpiratok megjelenése jelezte a szlovák–magyar nyelvharc kiújulását. Ezekben az írásukban a szláv–szlovák törekvések szószólói megkezdték az – immáron egyre támadóbb jellegű – önvédelmi harcot. Ezekben a vitáikban – a magyarosítás kirívó példáit jellegzetesnek feltüntetve, a szlovákok ügyét pedig egyedül igaznak beállítva – a szlovák–magyar vitát a német és az európai nyilvánosság elé kezdték kivinni. A legfontosabb célokat, érveket és sérelmeket igyekeztek minél meggyőzőbben kifejteni, s ez által a magyarosító intézkedések jogosultságát cáfolni.

A szláv–szlovák ideológia új elemeit a legkifejezöbben Samuel Hoič és Ľudovít Martin Šuhajda 1833–1834-ben írott brosúrái tartalmazták, amelyeket – már csak a miatt is, mert magyarul mindmáig nem olvashatók – nem árt kicsit bővebben ismertetni. 1833 elején jelent meg Domoljub Horvatič álnév alatt L. Gaj károlyvárosi nyomdájában a „nyelvtusa” akkoriban talán legismertebb és legnagyobb hatású német nyelvű röpirata, Samuel Hoič öt levélből álló „Sollen wir Magyaren werden?” című írása.²³

Már a kiadó előszava is jelezte, hogy a magyar nyelv erőszakos bevezetését megvalósíthatatlannak, teljesen elérhetetlennek tartja.²⁴ Az első levél első mondatának lábjegyzete fontos fogalmakat tisztázott. Definiálta a „magyarok” (Magyaren) és „Magyarország” (Ungarn), valamint a „magyar” (magyarisch) és a „magyarországi” (ungrisch) fogalmak közötti különbséget. E szerint Árpád magyarjaitól meg kell különböztetni a Magyar Királyság területén élő nem magyar magyarországiakat.²⁵ Hoič szomorúan látta, hogy – a néhány évvel korábban még nagyrészt német és szlovák ajkú – Pesten az anyanyelvükön beszélőkre gúnyosan vagy sajnálkozva néznek, a műveltebbekre pedig azt mondják: „*kár; hogy nem magyar*”. Azt a (szláv és szlovák ifjak között divatozó) szélhámosságot viszont ő ítélte el, amely a származás letagadásában vagy a szláv, illetve német hangzású tulajdonnév miatti szégyenkezésben nyilvánult meg.²⁶ Ezzel együtt nőtt a feszültség a magyarországi „nemzetek” és a nemzeti öntudatra tőlük hamarabb ébredt magyarok között. A szerző a magyar nyelv propagandájában az ország népe (Landvolk) eljövendő szerencsétlenségeinek, szokásainak, műveltsége hanyatlásának forrását, sírhelyét látta. A magyarosító törekvések legfrissebb példáit Arad-, Temes-, Sopron-, Pest- és Nógrád-megye konkrét esetein mutatta be.²⁷

A 2. levél szerint a magyarosítás célja nemcsak a latin nyelv magyarral történő felváltása volt az ügyintézésben, hanem az országban használatos nyelvek kiszorításával „*az egész ország magyarosítása*”. Ez a két részből álló feladat Hoič szerint egyrészt a magyar nyelv kultúrnyelvvé emelését, másrészt – ezzel együtt – a nem magyarok közötti meghonosítását követelte meg.²⁸ A soknyelvű Magyarországon a magasabb kultúra felé törekvés egyedül a magyaroknál nem jár azzal, hogy – nyelve csiszolása és pallérozása közben – nemzetisége, karaktere, erkölce és gondolkodásmódja a legcsekélyebb mértékben is sérülne. Ellenben az anyanyelv hangjain megszólaló tudomány, művészet stb. előnyeiről a nem magyar magyarországiaknak le kellene mondaniuk. Pedig minden tudás megszervezésének eszköze és alkalmatossága csakis az anyanyelv lehet. Hoič nem ellenezte, hogy a hivatalviselés feltétele a magyar

nyelv ismerete legyen. Ám hangsúlyozta, hogy eközben a legnagyobb körültekintéssel kell eljárni, és a magyar nyelv terjesztésében nem szabad ennél tovább menni. Bizonyos körülmények között azt viszont nem tartotta kizártnak, hogy a hivatali nyelv elsajátítása során, vagy után, valaki önként asszimilálódni fog. Az ipari és a kereskedelmi tevékenység fejlődése ugyanakkor azt is magával hozhatja, hogy az ország magyar- és német lakta területein valamikor a kiművelt szláv nyelv fog terjedni.²⁹

3. levelét Hoič arra szánta, hogy a fent említett kettős feladat második részét cáfolja. Bizonyítani próbálta, hogy a magyar nyelv hivatali és kultúrnyelvvé történő emeléséhez nincs szükség más nyelvek kiszorítására, a magyar nyelv más népekre való rákényszerítésére. Csaplovics (Čaplovič) és Schwartner statisztikái szerint az alig több mint 3,5 millió magyartól több szláv, oláh és német lakta az országot, amelynek olyan települései is voltak, ahol a magyart csak névből ismerték.³⁰ Hoič nem ismerte el az olyan kifejezések jogosultságát, mint a „*haza nyelve*” vagy „*honni nyelv*”. Pontosabb lenne inkább „*honni nyelvek*”-ről beszélni. Ha pedig ez így lenne, „*a magyarokat is kötelezhetnék a szláv, az oláh és a német nyelv megtanulására*”. A haza – Ugoria (Ungaria) Ungern – nevébe sem érdemes belekapaszkodni, mert ez a név a legújabb kutatások szerint a szláv „*u gorij/u hory*” szóból eredeztethető.³¹ A meddő és káros magyarosítás során nem tanácsos a magasabb műveltségre sem hivatkozni, mert „*ha a műveltség döntene, akkor nem a magyarrá, hanem a németté válásra kellene minket felszólítani*”!³² A levél legnagyobb részét Hoič a magyar hódításelmélet cáfolatának szentelte. Vele szembe a 18. századi szerződéselméletet állította. Azt, hogy a besenyők elől menekülő magyar „jövemények” hogyan is hódították meg az országot, „*sűrű homály fedi, de az is nagyon kétséges, hogy vajon hódítás volt-e ez a szó legszorosabb értelmében. Annyi azonban valószínű, ha nem is bizonyos, hogy az ország több éven át megújuló szerződések árán Árpád fejedelmi főhatalma alá került, s hogy a szlávok békésen Felső-Magyarország részeit birtokolták, közülük a legderékabbakat az első magyar fejedelmek kitüntették és várak őrzését bízták rájuk*”.³³ A magyar–szláv viszony tehát nem a leigázáson alapult, nem úr és szolga viszonya volt. Másként hogyan vehették volna át a magyarok az általuk lebecsült (rab)szolgák (Sclavus) fejlett iparát, földművelését, illetve az ezekre vonatkozó elnevezéseket? Hogyan rendezhették volna be közösségüket, államukat szláv és német mintára, a tisztségekkel és méltóságokkal (király, vajda, nádorispán, udvarnok, szolgabíró stb.) együtt? Végül cáfolta a fehér lóról szóló mondatát, valamint azt is, hogy a honfoglalás után a nem magyarok

nyelve és népisége csak megtűrt, illegális lett volna. Eközben Szent István „Intelmei”-re és egy 1608-ból való törvényre részletesen is hivatkozott.³⁴

A 4. levélben – miközben újabb bizonyítékokat és érveket sorakoztatott fel az erőszakos magyarosítás ellen – Hoič már konkrét javaslatokat is megfogalmazott arra vonatkozólag, hogyan lehetne a soknemzetiségű Magyarország lakosaiban az „igazi patriotizmus”-t megteremteni, és az itt élő népek (és kultúrák) közötti féltékenységet, gyűlöletet kiküszöbölni. Hogyan lehetne kialakítani azt a közös érzést, hogy minden állampolgár „*az egész jelentős részének*” tekintse magát, s hogy minden másnál fontosabb legyen a haza segítése és szolgálata? A megoldást, a cél elérését egy – már ősidők óta létező és a nyelvek sokféleségéből fakadó szétforgácsoltságot (a közös kormányzás, törvények és jogok, a közös érdekek és történelem stb. által) feloldó – szövetség (Band = kötelék) létrehozásában látta. Amikor ilyen fontos dolgokról van szó, akkor nincs, és nem is lehet magyar, szláv, vlach vagy német: csak Magyarország van. Ezeknek a kötelékeknek kell megteremteniük a patriotizmust is Magyarországon.³⁵ A szövetséggel kapcsolatos ellenvetéseket történelmi példákkal igyekezett semlegesíteni. Zrínyi, Hunyadi, Görgey, Genersicht stb. példáival kívánta bizonyítani, hogy a németek, szlávok és vlachok éppoly tehetséges és hasznos polgárai voltak az államnak, mint a magyarok. Egyébként is a német és szláv parasztok, fiatalok iskolázottságban, olvasottságban ugyanúgy nem maradnak alatta a magyarnak, mint ahogy műveltséget, művészeket, iparosokat és kézműveseket is csak ott lehet találni, ahol németek, illetve szlávok élnek. Amennyiben pedig a magyarok közt találni egy kézművest, „*akkor az vagy nem magyar, vagy (csak) egy csizmakészítő*” (Tsiz’smenmacher). A szláv és német földművesek is különbek a télen csak lustálkodó magyar parasztnál. Ők lennének hát a „*magyar kenyér evők*”? – kérdezte Hoič, nem kis szláv öntudattal.³⁶

Ján Kollárhoz hasonlóan Samuel Hoič is közvetlen, egymást fedő kapcsolatot látott a hazaszeretet és az anyanyelv, a nyelv és a kultúra, valamint a nép, a nyelv és a nemzet között. Az emberben az anyatejjel magába szívott hazaszeretet első tüzét mi lobbantja fel? Az anyanyelv és a nyelv, mint eszköz segítségével ifjúi korban a haza hőseinek példái, felnőtként pedig a polgári jogok, a biztonság és a szabadság élvezete lobbantják ezt fel, illetve fokozzák. A népnek és a nyelvnek a jövőben is fontos szerepe lesz a polgári érületben, az államérdek elősegítésében. A nép elmagyarosítására irányuló törekvés tehát súlyos következményekkel fog járni. A nemzeti gyűlölködés növekedni fog. Az is igaz, hogy a nép nyelvi és szellemi tökéletesedése csak az anyanyelv segítsé-

gével lehetséges.³⁷ Mi hát a nép, a népi(es)ség és a nemzetiség? A népet és a nemzetet egy kötelékbe összefűző elemek Hoič szerint a következők: azonos nyelv, sajátos hagyományok és szokások, ugyanazon uralkodó erények, hajlamok, előítéletek és sajátosságos hiedelmek, nem különben a nemzeti játékok, dalok és viselet. Az életmód, az éghajlat és a nép géniusza befolyásolják a fogalomalkotást, az egész gondolat- és fantáziavilágot. A nép karakterét kifejező nyelv a nép géniuszában gyökeredzik. A nép külső és belső létének egészét a nyelv köti össze nemzeté, amelynek minden tagja – mint a lánc szemei – szorosán kötődik egymáshoz: ha az egyik megsérül, sérül az egész. A nép nyelvének elvétele tehát a nemzet megsemmisítésével egyenlő.³⁸ A Magyarországon élő népek tehát teljesen különböznek a magyaroktól, mindegyikük eredeti nép. Ha tehát a magyarosítás során létrejönne egy „*álmagyar nép*” németekből, szlávokból és vlachokból, ez a korcs jellem és nyelv a magyarok számára még megvetendőbb lenne. Hoič is megvetette azokat a – minden nemzetben előforduló – „*nyomorult díszlegény*”-eket, népük hitehagyottait és árulóit, akik szégyenkeztek nem magyar származásuk miatt, és gondosan eltitkolták vagy letagadták azt.³⁹

Ezek a gondolatok az 5. levélben is folytatódtak. A magyarosítás hatására olyan látszólag művelt emberektől hemzsegne az ország – állította Hoič, akik csak mások visszhangjai lennének, és akiket nem a nemzeti sajátosságokra épülő igazi hazafiság éltetne. A magyarosítás minden kényszerítésre épülő fajtáját elítélte, mert „*a kényszer mindig kényszer marad, ha a rabszolga láncá aranyból is van, vagy ha a béklyók a szabad ember szemének láthatatlanok is*”.⁴⁰ Szorgalmazta egy olyan virágzó állami népiskolai rendszer kiépítését, amelyben az oktatás a tisztas anyanyelven folyik majd, a magyar pedig csak tantárgyként fordulhat elő. A vallásban és az egyházi iskolákban is tartózkodni kell a magyarosítástól. Annál is inkább, mivel a Magyarországon beszélt nyelveket sok tekintetben össze lehet hasonlítani a keresztény egyház különböző hitvallásaival. Márpedig a rájuk „*gyűlölt eszközzel parancsolt tárgy éppen olyan gyűlöletes lesz, mint maga az eszköz*”.⁴¹ Herder nyomán azt a tételt is felállította, hogy: „*Minden népnek saját maga által, és saját magából kiindulva kell a nemzeti műveltséget elérni, és a géniuszában levő csírákat ápolva a gazdag szürethez gondosan és gyengéd kézzel felnevelni*”. Ezért ítélte el ismét azokat a Magyarországon nagy számban jelenlévő, undorító, zavarodott teremtéseket, karikatúrákat, akiknek egyrészt „*nem volt elég erejük ahhoz, hogy a nép egyszerű és vele született szokásait megőrizték*”. De ahhoz sem voltak elég ügyesek, hogy az idegen nyelveket és szokásokat teljesen a

magukévá tegyék.⁴² Hoič újból visszatért a 2. levélben már említett önkéntes asszimiláció kérdéséhez is, amelyet abban az esetben nem tartott kizártnak, ha a magyar nyelv és nép belső gyarapodásával a magyar nemzet „*tükörként és példaképként*” fog állni más nemzetek előtt.⁴³

A magyarosítás elleni polémia során Samuel Hoič a szláv kölcsönösségi gondolat néhány alapelemére is kitért. Általános elvként leszögezte, hogy egy kis létszámú nép – ugyanolyan körülmények között – nem képes a nemzeti műveltség ugyanolyan fokára eljutni, mint egy nagyszámú nép. A magyarok az országban élő összes nem magyart egy csapásra magyarrá téve sem lennének képesek a messze előttük járó nagy nép teljesítményeivel versenyre kelni. Mivel a magyarok a nem magyaroknak – ezzel a „*teljes csatlakozással*” – sem ipart, sem finom életmódot stb. nem tudnának nyújtani, ez egy olyan kényszerű kötődés lenne, amelyben nincs előírt cél. Eszköz, értelmes cél nélkül. A magyarországi kis szláv népek tehát csak a – felvilágosodás szép fénye felé nagy erővel és kiemelkedő rendeltetéssel törekvő, művelt és képzett nyelvvel, tudománnyal rendelkező, minden égtáj felé kiterjedő – hatalmas szláv testvérekhez történő csatlakozással nyerhetnek valamit. „*Egy kisebb lélekszámú nép számára tehát az a legjobb, hogy ha lehetséges, akkor teljesen, ha ez nem lehetséges, akkor legalább a tudományok és a művészetek ... tekintetében egy nagyobb néphez csatlakozik, hogy a nemzeti kultúrát felmelegítő sugarakat közvetítse egy magasabb szintről*”.⁴⁴

Végezetül Samuel Hoič vitairata tisztázta a világpolgárság és a hazafiság, hazaszeretet, valamint a haza- és szülőföldszeretet viszonyát is. A nemzeti kérdést Kollárhoz hasonlóan ő is egy széles (emberiség és világpolgárság – szláv „*nagyobb nép*” és közös magyar haza – haza és szülőföld) keretbe, egymást feltételező kapcsolatrendszerbe helyezte. Így például a hazához az emberiség szeretete, vagyis a világpolgárság által, de a szülőföld szeretete által is kapcsolódhat az ember. Míg azonban a világpolgárság eszméje a magasabb műveltséghez kapcsolódik, „*a bölcsök lelkében vagy az erényes államférfiban van meg*”, addig „*az élet alacsonyabb körülményei között*” a hazához „*még nagyon sok, nem fontosabb, de mégis édesebb kötéssel*” kapcsolódhat az ember. Ilyen hazafiságot megalapozó és erősítő kötéseknek látta a szülőföld szeretetét, amely tágabb értelemben az ország, szűkebb értelemben pedig annak a helynek és természeti környezetének a bensőséges szeretetét jelentette, ahol a családban élő és felemelkedő ifjú az egész életére szóló első hatásokat kapta. „*Ennek a helynek, ennek az országnak, ezeknek az embereknek a boldogsága tehát természetesen kedvesebb és fontosabb, mint az idegeneké ... az így motivált*

érzelem és az ebből fakadó tevékenység a hazafiság, hazaszeretet”.⁴⁵ Kollárhoz képest tehát Hoič nemzet- és hazafelfogása sokkal konkrétabb volt, a valós helyzethez sokkal jobban közelített. Ráadásul a feszültségek kezelésére egy konstruktív programot is megpróbált felvázolni. Őt inkább a Magyarországon élő magyarok és nem magyarok kapcsolatának kérdései izgatták, mintsem a kis szláv népek és a nagyobb szláv közösség viszonya. Alapvetően arra a két kérdésre kereste a választ, hogy „*magyarokká kell-e lennünk*”, illetve „*tudunk-e magyarokká lenni*”? Ezek részeként foglalkozott a „szláv problémá”-val. Ismereteink szerint Hoič röpirata volt az első, amelyben egy – már a szlovákságát is fontosnak tartó – hazafi, a nemzeti-nemzetiségi ellentétek kibontakozása idején, a modern szlovák nemzeti tudat kialakulásának kezdetén, azon kezdett felelős módon gondolkodni, hogy hogyan egyeztethető össze a szláv–szlovák, szlovák–szláv tudat a modern és konstruktív magyarországi hazafisággal, és fordítva. Javaslatának lényege az volt, hogy egy egyenjogúságon nyugvó, megújított szövetségi kötelék fűzze össze a soknemzetiségű közös haza magyar és nem magyar népeit. Az írás értékét némileg gyengítette, hogy a magyar liberálisokhoz hasonlóan ő sem volt mentes a másokat lenéző nemzeti elfogultságtól.

Ez a szemlélet Ludovít M. Šuhajda evangélikus líceumi tanár „*Der Magyarismus in Ungarn...*” című írását is jellemezte, amely L. M. Sch. aláírással 1834-ben jelent meg Lipcsében. A nemzetvédő irat jogi, történelmi, politikai és ideológiai érvekkel igyekezett a magyarosítás jogosságát cáfolni.⁴⁶ Első része a szerző természet-, nemzet- és államjogi nézeteit tartalmazta. Šuhajda is abból indult ki, hogy a nemzeteket a nyelvük különbözteti meg egymástól. A nyelv segítségével nyilatkozik meg a nemzet karaktere, közösségi szelleme és hajlama. Ezért a közös haza iránti szeretetet egyesíteni lehet, és kell is, a nemzetek és a nyelvek iránti szeretettel. A természet ugyanis így szól: „*Ember! Nép! Szeresd és becsüld nyelvedet. A magyarosítók ezt mondják: Emberek! Népek! Szeressétek és becsüljétek ne a saját magatok, hanem a mi nyelvünket; legyetek kedvünkért erkölcsi-etnikai öngyilkosok; gyűlöljétek és dobjátok el azt, amit nektek Isten adott, szeressétek és becsüljétek azt, amit mi emberek, mi magyarosítók nektek adunk...*”.⁴⁷

Herderre és Friesre hivatkozva a történelmi joggal Šuhajda is szembeállította a nyelvi-etnikai megalapozottságú természeti és – pap lévén – isteni jogot. A politikai határokon túlterjedő „német haza” példájára utalva megállapította, hogy etnikai szempontból „*a nemzet és a haza egy és ugyanaz*”. Így tehát, ha kétséges esetben választani kell, ha felmerül a kérdés, akkor: „*Mit fog az ember*

jobban szeretni, a hazát vagy a nemzetet?” Hazát bárhol könnyen találni, mert ez csak holt földdarab, objektív, idegen valami. Ellenben nemzetet és nyelvet sehol és semmikor nem találhat az ember, mert ez a mi vérünk, életünk, lelkünk (szellemünk), belső valónk, azaz „*mi magunk vagyunk*”. A nemzet tehát olyan velünk egy ugyanazon nyelvet beszélő emberek összessége, akik vagy velünk, vagy mellettünk, vagy általában bármilyen helyen lakhatnak.⁴⁸ A legjobb és a legmegfelelőbb persze az lenne, ha hegyek, völgyek, folyók és tavak választanák szét a nemzeteket, ha nemzet és az állam kölcsönösen fednék egymást, mint Nyugaton. Ha viszont a történelmi szükségszerűség úgy hozta, hogy „*több nemzetnek kell egymás mellett laknia és egy kormány alatt, hagyni kell, hogy közöttük pontos jogi kapcsolat alakuljon ki, ... mindenkinek meg kell engedni, hogy külön haladjon előre a műveltségben*”. Hadd használják tehát a magyarországi szlávok is a nyelvüket! Hadd legyenek továbbra is összekapcsolva (az irodalmi nyelv segítségével) a csehekkel, lengyelekkel, szerbekkel és másokkal! „*Így fognak majd az országban békésen élni és ... fogják majd a magyart önmaguktól tanulni*”.⁴⁹

Šuhajda úgy látta, hogy ha az állami bölcsesség politikai céljai jól átgondoltak, akkor a több nemzet (kárpáti-szlávok, ruszinok, magyarok, románok, rákok, horvátok, vendek, teutónok) által lakott Magyarországon is elérhető, hogy a nem magyar nemzetek is tekintettel lehessenek „*régi természetes etnikai hazájukra*”, és ne kelljen feláldozniuk nemzetiségüket ezekért a politikai célokért. Az igazságosság érdekében tehát olyan közösséget (állam, rem politicam), „*uniót vagy valami hasonlót*” kell létrehozni, amely több nemzetet, különböző eredetű népeket is képes boldogítani. Šuhajda nem ismerte el, hogy a magyar nép egyedül alkotná Magyarországon a fő nemzetet. A magyarok csupán „*elsők az egyenlők között*”. Ennek kapcsán leszögezte, hogy: „*Nincs semmi szebb, mint az igazságosan berendezett állam és nincs aljasabb, mint... a nemzetközi jogot nem kímélő erőszakos állami masinéria!*” Ha keletre, ha nyugatra tekintenek Pannónia nemzetei, szomorúan kell megállapítaniuk, hogy „*az áruló Duna ... emberemlékezet óta a nemzetiség rossz őrzője volt*”, hiszen ebben a térségben „*a legnemesebb gyümölcs, a jog*” terméktelen földbe hullt.⁵⁰ A szeretet – érzésen alapuló szabad hajlandóság és cselekedet. Ezért tehát hogyan szerethetünk olyan hazát, „*amelyik engem nem szeret*”, nem ad polgári jólétet és szabadságot stb.? A hazaszeretetet csak egy igazságot nyújtó, olyan jogállamban kötelező, amelyet ez idáig egyedül a „Hitel” és a „Világ” fogalmazott meg. Addig azonban „*hagyjatok békén bennünket a hazaszeretettel*” – mondta Šuhajda, s itt nyilván a „*magyar haza*” holt földjének a szeretetére

gondolt.⁵¹ Samuel Timon 18. századi elméletére hivatkozva ő is tagadta, hogy Magyarországot egyedül csak „*Árpád nemzete*” alapította, hiszen velük egyesülve évszázadokon át egyenlő félként Szvatopluk, Szalán nemzete, és egyéb nemzetek is részt vettek ebben. Ennek példái a szláv származású hadvezérek, tanárok, tudósok, művészek, papok stb. Magyarországot gazdagító, dicsőítettei.⁵²

M. L. Šuhajda nemzetdefinícióját Ján Kollár „Az irodalmi kölcsönösségről” című tudományos munkájában szinte szó szerint megismételte. Kollár munkája először 1835-ben a Hronka című cseh folyóiratban jelent meg, majd 1837-ben Lipcsében német nyelven is kiadták. Mit szeret szívesebben az értelmes ember – tette fel ő is a kérdést: „*a földet vagy a népet, a hazát vagy a nemzetet. Hazát ismét könnyen találhatunk, ha azt el is veszítettük: de nemzetet és nyelvet soha és sehol; a haza önmagában halott föld, idegen tárgy, nem emberi: a nemzet a mi vérünk, életünk, lelkünk, személyi tulajdonságunk. A hazaszeretet kissé ösztönös, vak természetű ösztön: a nemzet és a nemzetiség szeretete inkább az értelem és a műveltség alkotása*”.⁵³ Kollár továbbra is különbséget tett az állam és a nemzet között. Szerinte az állam nem más, mint „*több vidék és különböző nemzetek közös uralkodó alatt; célja a védelem, az igazságosság és a kultúra támogatása a ... nemzetek között*”.⁵⁴

A széttagolt német nemzethez hasonlóan a 4 fő „törzsre” oszlott „szláv nemzet” számára is lehetségesnek, sőt szükségesnek tartotta a rendszeres és szoros együttműködést a nemzeti irodalom, nyelv, tudomány és kultúra területén. Már írása legelején fontosnak tartotta leszögezni, hogy ő egy pillanatig sem a szláv törzsek politikai egyesülésére, zavart és forradalmi lázadást, szerencsétlenséget okozó tevékenységére gondolt.⁵⁵ Hoičtól vagy Šuhajdától eltérően viszont Kollár nem fogadta el sem a „magyar haza”, sem a magyarországi „közös haza” gondolatát. A szlávoknak csupán egy igazi hazájuk és nemzetük van: az óriási kiterjedésű és népességű Össz-Szlávia. Másutt viszont – némi következetlenséggel – azt írta, hogy néhány szláv törzsnek és nyelvjárásnak saját, szabad, független „*hazája*” van, míg másoknak csak feltételes, fél, vagy más nemzetekkel és nyelvekkel közös jutott.⁵⁶ Ez azonban nem változtatott azon az alapvető tényen, hogy Kollár szláv nyelvi-közösségi gondolata „*az államgondolat legnagyobb ellensége, bomlasztója*” volt, mert tagadta „*a haza állami megfogalmazását*”.⁵⁷

Ebben a felfogásban a „kárpáti szlovákok” által lakott terület, a Tátra és a Kárpátok vidéke, legfeljebb csak a „*Madarsko*”-n belüli szülőföld lehetett. Kollár számára a szlovákok elsősorban azért voltak fontosak, mert az ő nyelv-

járásuk állt – nyelvtanilag és földrajzilag egyaránt – a szláv nyelvjárások középpontjában, a szlávok bölcsője itt ringott.⁵⁸

Jan Kollár irodalmi kölcsönösségi elmélete, valamint az ezt éltető erőteljes össz-szláv tudata és nacionalizmus-ellenessége az 1830-as évek közepe tájától inkább már gátolta, mintsem segítette az önálló szlovák tudat és nemzeti ideológia kialakulását. Jól érzékelté ugyan a nemzetek közötti „*forró hazaszeretet*” fellángolását, de ebben az új, megváltozott helyzetben is arra törekedett, hogy megakadályozza a szláv „törzsek” között megjelenő különbségek és feszültségek elmélyülését. Továbbra is arra hivatkozott, hogy csak a nagy, oszthatatlan, egységes „*nemzeti tömeg*” lehet hatással az emberiségre, mert ezek a nagy nemzetek az „*új idők teremői*”, a kultúra tanítói és hordozói.⁵⁹ Ezért javasolta azt a szlovákok számára, hogy (irodalmi, nyelvi és kulturális tekintetben) a nagyobbakhoz, vagyis a csehekhez, és ez által a szlávokhoz csatlakozzanak. Semmiképpen ne olvadjanak össze a magyarokkal.

8. A szlovák nemzeti mozgalom új jelenségei az 1840-es

években

Az 1830/40-es évek fordulója több tekintetben is fontos változásokat, jelentős elmozdulásokat hozott mind a szlovák nemzeti tudat, mind a szlovák nemzeti mozgalom szempontjából. Ez a változás közvetlen összefüggésben volt azzal, hogy a szervezkedés élére a szlovák „nemzetébresztők” harmadik – fiatal, evangélikus értelmiségiekből álló, romantikus – nemzedéke lépett, Ludovít Štúr, illetve a „szlovák triumvirátus” vezetésével.

A szlovák identitás nyelvi alapjai

Az évtizedfordulón ugyan a Štúr-követők nemzetfelfogása nagyrészt még Ján Kollár „szláv nemzet”-ről és „szláv kölcsönösség”-ről kialakított ismert felfogásán alapult. Ám néhányan már eltávolodóban voltak a nagy előd össz-szláv és csehszláv irányultságú ideológiai befolyásától, s hamarosan eljutottak a „nemzeti törzsiség” (národná kmenovitost) gondolatához is. Kollár össz-szláv koncepciója köztudottan egy olyan hatalmas, egységes, képzeletbeli „szláv nemzet”-ből indult ki, amelynek határai a mai Vlagyivosztoktól a

Rajnáig, a Balti-tengertől Itáliáig terjednek, s amely 4 „törzsre” (értsd: népre, nemzetre) és dialektusra (orosz, lengyel, cseh és illír, azaz délszláv) oszlik. Ebben a felfogásban tehát a szlovákok a legjobb esetben is csupán a csehszláv törzs tagolatlan, önálló részei lehetnek. Az is ismert, hogy a szlovák evangélikusok liturgikus nyelve évszázadok óta a – češtinának, bibličtinának, králicei bibliának egyaránt nevezett – huszita biblia elavult cseh nyelve volt. Štúrék újítása egyfelől tehát az volt, hogy továbbléptek az „önálló szlovák törzsiség” felé. Továbbra is elismerték ugyan az össz-szláv egységet, mint ahogyan vállalták a Kollár-féle szláv kölcsönösséget is. A szláv nemzetet azonban már 11 önálló törzsre osztották. Ezek egyike volt a csehektől nyelvileg is független szlovák törzs, amely nemcsak a csehekkel, hanem a szláv nemzet többi tagjával is egymásmellettségben, s nem alá-fölérendeltségben él.¹ „A szlovák nyelvjárás” (1846) c. munkájában L. Štúr a szláv nemzet új értelmezését is megadta. A szlávok már nem nemzeti ideált jelentett, hanem az önálló szláv nemzeteket védő és megtartó közösséget. Ezzel úgy haladta meg a kollári-šafárikai „második nemzedék” szláv nemzeti, illetve közösségi tudatát, hogy annak nem az értelmét, hanem csupán a funkcióját értelmezte újra.²

Itt csak jelezni kívánjuk, mivel volt már róla szó, hogy az átalakuló szláv tudattal és a nyiladozó szlovák tudattal ekkor még jól összefért a „közös magyarországi haza” koncepciója is. Ez a felfogás L. Štúrnál és csoportja néhány tagjánál – nem utolsó sorban Samuel Hoič és M. L. Šuhajda hatására – éppen az 1840-es évek elején formálódott ki a magyarosító törekvésekkel szembeni, keményedő nyelvviták során. Álláspontja lényegét (amelyre a 6. tanulmányban már utaltunk) a magyarságában megtámadott Štúr maga fejtette ki 1841 tavaszán, két magyar nyelvű írásában. A másodikban, amelyet Štúr Lajos néven (!) írt alá, hangsúlyozta a szláv nemzetiséghez és a magyar hazához való kettős kötődését. Ezen az alapon határozottan utasította vissza, hogy őt a haza iránti kötelességek leckéjéből bárki is kioktassa. Ő ugyanis mindig és mindenütt magyarnak tartotta magát, de sohasem született magyarnak, mert nemzetiségi tekintetben ő született szláv, és az is fog maradni.³

Az evangélikus és katolikus, valamint a cseh és szlovák együttműködés alakulása

Ez az új felfogás jó lehetőséget kínált a szlovák katolikus értelmiséggel való együttműködés újrafogalmazásához is. A korábbi időszak felekezeti megosztottságának alapját katolikus részről a „bernökisták” evangélikusokétól eltérő

nemzetfelfogása jelentette. Anton Bernolák és követői ugyanis még az 1780-as évek végén létrehoztak egy – ún. nagyszombati, azaz nyugat-szlovák nyelvjárásán alapuló – irodalmi nyelvet. Az evangélikusoktól eltérően, Bernolákék már ekkor azt vallották, hogy a „szláv nemzet”-en belül a szlovákok önálló törzs, a nyelvük pedig önálló dialektus. Mivel egymás álláspontját kölcsönösen elutasították, az 1840-es évekig a többszöri próbálkozás ellenére sem jöhetett létre tartósabb együttműködés a két felekezet vezetői között. Az evangélikus vezetők közeledési szándékának, s egyúttal szemléletváltásuk egyik legelső jelének tekinthető – a korábban ugyancsak össz-szláv szemléletű – J. M. Hurban álláspontjának megváltozása. Az 1830-as évek végétől a bernoláki nyelvben Hurban már a szlovák törzsi önállóság és a szlovák nemzeti élet fejlesztésének legjobb eszközét kezdte látni. A nyiladozó szlovák tudatra utal öntudatos kijelentése: *„Mi szlovákok vagyunk és csak azáltal és főleg azáltal vagyunk szlávok. Mindegyik törzs önmagából fejlődik”*.⁴

Az 1830-as évek végén Hurbanon kívül másokban is megfogalmazódott már a katolikusokkal való együttműködés gondolata, a vallási-felekezeti megosztottság felszámolásának, valamint a szlovák „mozgalom” vezetése egységesítésének a szándéka. Ennek jegyében alakult meg a Štúr-csoporton belül 1837/38-ban a Vzajomnost nevű titkos szervezet, amelynek evangélikus vezetői, élükön J. M. Hurbannal és A. B. Vrchovskýval, a pozsonyi és nagyszombati katolikus ifjúsághoz, A. Bernolák fiatal követőihöz (az ún. újbernalákistákhoz) próbáltak utat találni. Az együttműködés több ok miatt is akadozott. A közeledésnek a Štúr-csoporton belül is voltak ellenzői. Az új katolikus generáció vezetői (Jozef Sčasny, Jozef Petrovič stb.) között is voltak néhányan, akik továbbra is ragaszkodtak a bernoláki irodalmi nyelvhez. Komoly akadályt jelentett, hogy a cseh nemzeti mozgalom vezetői az egymáshoz közeledő szlovák irányzatok eltérítésére törekedtek. Ők ugyanis abban voltak érdekeltek, hogy a szlovákok, akik között a ruszofilizmus is erősödőben volt, a cseh nemzeti mozgalommal működjenek szorosán együtt. A cseh nyelvűség tehát maradjon meg, ne jöjjön létre önálló szlovák irodalmi nyelv, illetve nemzeti mozgalom. A szlovákok is támogassák a csehek között ekkortájt megjelenő ausztrósláv politikai koncepciót, amely a szláv többségű Habsburg Monarchián belül cseh vezetéssel kívánta a szláv népeket egyesíteni, Habsburg uralkodó jogara alatt. Ám a cseh és szlovák vezetők 1839-es pozsonyi találkozásán a szlovák álláspontot megfogalmazó A. B. Vrchovský kijelentése – miszerint ők mindenekelőtt szlovákok, azután cseh–szlávok, de így szlávok is – nem a cseh reményeket erősítette.⁵

A cseh és szlovák együttműködés ugyan az 1840-es években is megmaradt, de František Palackýék erősödő gyanakvással, növekvő ellenségeskedéssel figyelték a szlovák mozgalom önállósodását, L. Štúrék kulturális, nyelvi, majd politikai követeléseit, nemzeti törekvéseit. Hiába nyugtatgatták őket a szlovákok, hogy a szlovák nemzeti mozgalom erősödése, önállósodása nem jelenti a cseh–szlovák viszony gyengülését, csupán új alapokra kerülését az egymásmellettség talaján, hasztalan. Az igazi feszültség azonban az új szlovák irodalmi nyelv megalkotásával keletkezett.

A közép-szlovák irodalmi nyelvi norma megteremtése

A német szellemi és kulturális forrásokból merítő „szlovák triumvirátus” (így nevezték az ifjú szlovák mozgalom három vezetőjét, L. Štúrt, J. M. Hurbant és M. M. Hodžát) tagjai ugyanis – a herderi ihletésű „nyelvében él a nemzet” felfogás alapján – a szlovákok önálló nemzet voltát elsősorban egy minden szlovák által értett és használt új irodalmi nyelv megteremtésében látták. Nemcsak az irodalmi nyelv és a szlovák „törzsiség” között tételeztek fel szoros kapcsolatot, hanem ez utóbbi és a szlávok között is. „*Ha nem lenne szlovák nyelv – hangsúlyozta L. Štúr 1844. áprilisában – nem létezne az én szláv felfogásom, és az kétségbeejtő lenne. Az egyik a másikat tartja. Ezért állunk a szlovák nyelv mellett teljes lélekkel... A csehek ellen nem akarunk semmilyen savanyúságot: Isten ments!*”⁶ A hegeli filozófia tézis-antitézis-szintézis dialektikus szemléletét valló Štúr szerint a szlovák irodalmi nyelv megteremtése nem gyengíti, hanem erősíti a szláv egységet. A világszellem fejlődésének megfelelően, csakis a szlávok törzsi-nemzeti felaprózódásán keresztül vezethet az út a jövőbeni, magasabb szintű szláv egység megvalósulása felé.

A saját irodalmi nyelv létrehozásának egyaránt voltak ideológiai, teoretikus, tudományos, nyelvészeti, politikai, s nem utolsósorban gyakorlati okai. Az elavult cseh bibliai nyelvet a szlovák lakosság nem értette, de a – csehül többnyire alig tudó és eltérő helyesírást alkalmazó – tanítók sem ismerték igazán. Az előző időszakban Ján Kollárék már próbálkoztak a cseh nyelv szlovákosításával, de ez műnyelv volt, amelyet ráadásul Csehországban elutasítottak. A Bernolákék által megteremtett katolikus irodalmi nyelv ugyan a legközelebb állt a csehhez, de ezt a nyugat-szlovák dialektust viszonylag kevés szlovák beszélte, az evangélikusok pedig elutasították. Eközben viszont erősödtek a magyarosító törekvések. A felekezeten és nyelviileg megosztott szlovák papi értelmiségnek tehát a cseh és a magyar törekvésekkel szemben egyaránt

védenie és bizonyítania kellett a szlovákok önálló, és egyenjogú nemzeti voltát. Végül az elmaradott és számos eltérő dialektust beszélő szlovák paraszti lakosság felé való nyitás is megkívánta az „egy nyelven beszélés”-t.⁷

A szlovák irodalmi nyelv létrehozása 1843 elején kezdődött el. A szlovák triumvirátus tagjai februárban találkozára jöttek össze Hurban hlubokai parókiáján. Itt született meg a döntés arról, hogy a legtöbb szlovák által beszélt vagy értett közép-szlovák nyelvjárást – amely leginkább Árva, Bars, Hont, Nógrád, Turóc és Zólyom megye lakói között volt elterjedve – teszik meg az új irodalmi nyelvi norma alapjának, a nemzeti egyesítés integrációs bázisának. A következő években főleg Štúr vállalta magára azt a fontos feladatot, hogy kidolgozza az új nyelv fonetikai, grammatikai, nyelvészeti stb. szabályait, alapjait. 1846-ban megjelent nyelvészeti munkáiban („Nárečja slovenskou” – „A szlovák nyelvjárás”; „Nauka reči slovenskej” – „A szlovák nyelv tana”) a fonetikai helyesírásban követte Bernolákot, ami nézeteltéréseket váltott ki a triumvireken belül. A szlovák nyelvjárások ugyanis főleg fonetikai szempontból különböztek egymástól. A szlovák írástudókban pedig az évszázadok során a cseh bibliai nyelv etimologikus helyesírása rögzült. Ez indította M. M. Hodžát arra, hogy 1846-ban a „Dobrou slovo slovákom”-ban, 1847-ben a Lőcsén megjelent „Epigenes slovenicus”-ban, majd egy évvel később a „Vetin o slovenčine” című írásaiban azt javasolja, hogy bizonyos mértékig vezessék be az etimologikus helyesírást. Így állt elő az a furcsa helyzet, hogy az 1840-es években egy ideig a szlovákoknak – a magyar és a német mellett – három írott nyelvük (čeština, bernolákčina és a képlékeny helyesírású slovenčina) is volt!⁸

Ám egy idő múlva a közép-szlovák irodalmi nyelv, az ún. slovenčina kezdett jó visszhangra találni A. Bernolák követőinél, és a csoporthoz tartozó tekintélyes költőnél, Ján Hollýnál is. Ily módon a formálódó új nyelv kezdte áthidalni azokat az ellentéteket, amelyek a katolikus és evangélikus értelmiség között feszültek. Jó alapul szolgált a két táborra szakadt nemzeti intelligencia közeledéséhez, programjuk és (nyelvi, irodalmi, kulturális, nemzeti, politikai) törekvéseik egységesítéséhez, s ezzel az alapvető cél, a szlovák mozgalom egységének megteremtéséhez. Ennek a nem könnyű folyamatnak jelentős állomása volt a Tatrín nevű egyesület 1847 nyarán, Csejtén (ma: Čahtice) megtartott negyedik közgyűlése, ahol már 15, mások szerint 18 római katolikus pap is jelen volt.⁹ A gyűlés különbizottságot állított fel a helyesírás szabályainak megállapítására, a problémák tisztázására. A bizottság elnöke Štúr lett. Hat tagja közül három a katolikusok, három pedig az evangélikusok közül került ki. A tanácskozáson résztvevő nyelvtudós, Martin Hattala megbízást kapott az új

szlovák nyelvtan kidolgozására. Hattala nyelvtanát végül is 1851 októberében hagyták jóvá a szlovák nyelv evangélikus és katolikus híveinek pozsonyi találkozásán. Megegyeztek az irodalmi nyelv állandósításában, valamint – főként Hodža kezdeményezésére – a Hattala-féle, csehhez közelebb álló helyesírás bevezetésében is. A nyelvtudós munkáját („Rövid szlovák nyelvtan” – „Krátka mluvnica slovenská”) 1852-ben adták ki Pozsonyban, latin nyelven. A bevezetésében 3-3 katolikus és evangélikus konferencia-tag nyilatkozott ünnepélyesen arról, hogy a könyvben rögzített helyesírási és nyelvtani normákat magukra nézve kötelezőnek tartják, és követni fogják.¹⁰ 1851-re tehát nagyobb részt befejeződött a szlovák irodalmi nyelv kodifikációs munkája.

Ez azonban – Štúr bizakodása ellenére – nem jelentette gyors terjedését és elfogadását is a lakosság között.¹¹ Már az első marxista „Szlovákia története” című szintézis (1962) szerzői is fontosnak tartották kiemelni, hogy „*a szlovák nemzeti tudat általánossá válása a szlovák lakosság tömegeiben lassan haladt előre, akárcsak a szlovák irodalmi nyelv meghonosodása*” is. Az egyik legújabb monográfia (1998, illetve 2001) szlovák szerzője viszont már úgy látja, hogy „*a Štúr-féle szlovák nyelv már az ötvenes évek során általánosan használt irodalmi nyelvvé vált*”.¹² Bárhogy is volt, az új irodalmi nyelv elfogadása – az adott történelmi körülmények között – jelentős politikai tettek számított, nemzetteremtő tényezővé vált. A magyar nyelv államnyelvvé tételével egyidejűleg a szlovák nemzeti „mozgalom” vezetői is döntöttek a saját irodalmi nyelv megteremtéséről és használatáról. Ezzel is demonstrálni kívánták mind a magyarosítók, mind pedig a csehbarátok felé, az első lépéseit tevő szlovák nemzet önálló és egyenrangú voltát.

A cseh–szlovák nyelvviita kirobbanása

Tisztában voltak ezzel a cseh nyelvhez ragaszkodó, idősebb szlovák evangélikus nemzedék tekintélyei is. Ján Kollár és P. J. Šafárik – a cseh nemzeti mozgalom vezetőivel egyeztetve – durva, sértegetésig fajuló támadásba kezdtek. Az új nyelvet „kanásznyelv”-nek titulálták, gyalázkodó jelzőkkel („piszkos”, „nem szép”, „hibás”, „valódi hüje” stb.) illették. A „magyarbérenc”-nek kikiáltott Štúrt és társait azzal vádolták, hogy el akarnak szakadni a csehektől, hogy meg akarják bontani a szláv és a csehszlovák egységet. Hiába bizonygatta Štúr ennek az ellenkezőjét. „*Némelyek talán azt fogják hinni – írta a „Szlovák nyelvjárás”-ban –, hogy a csehektől el akarunk szakadni, de Isten ments az elszakadástól... Mi abban a kötelékben, amelyben velük voltunk, továbbra is*

maradni, ...velük szellemi kapcsolatban (kiemelés tőlem – K. L.) lenni” akarunk, „mint ahogy tőlük, mint testvérektől is ugyanezt várjuk”.¹³ „A szlovák nyelv tana” c. írásában a szlovák nyelv helyzetére, a cseh nyelvhez való viszonyára is részletesen kitért. „Az említett szláv nyelvek között a tót (értsd: szlovák – K. L.) különálló helyet foglal el. Mint néptörzs a többi törzsünk közepén telepedett le a százcsúcsú Tátra alatt, régi bástyának és a szlávok Európában való első telepítvényeinek; éppen úgy nyelvünk is az összes szláv nyelv közepén van és úgy képzelhető el, mint egy gombolyag, melyből a szálak nemzetünk (a szláv) összes egyéb oldalai felé húzódnak. Ezért áll oly közel nyelvünk mindegyikhez, mint átmenet egy nyelvcsoporthoz a másikkhoz”.¹⁴ Ugyanebben az évben, a Štúrtól radikálisabb szemléletű Hurban egy újságcikkben határozottan, és igen taktikusan szögezte le, hogy a nemzeti tudatra ébredt szlovákság különálló nemzet, amelynek a csehekétől eltérő nyelve van. Saját maga urának kell lennie, saját magát kell megmentenie. Egyébként is a szlovák törzs „nem a cseh, hanem a magyar koronáért ontotta véré, más egység keretébe van befonva, mint a cseh, ezért másutt is kell védelmét keresnie, mint a csehszláv, azaz a cseh literátorság képmutató nagyságában... Nemzetünk és nyelvünk szülőháza a magyar (uhorská) haza...”.¹⁵

Hurban fenti kiállása csupán válasz volt arra a – szlovák nyelvet és mozgalmat ért, fent említett – goromba támadásra, amelyet a Cseh Nemzeti Múzeum által 1846-ban kiadott 240 oldalas polémikus munka indított el. A „Hangok” („Hlasové”) ugyanis, amelyet Kollár szerkesztett és nagyrészt ő is írt, azoknak a vezető cseh (J. Jungman, Fr. Palacký, Sembera stb.) és szlovák értelmiségieknek (J. Kollár, P. F. Šafárik, B. Tablic stb.) nyilatkozatait közölte, akik az önálló szlovák irodalmi nyelvben és nemzetben a csehek ellen irányuló támadást láttak. Meglátásuk szerint ez a szlovák törekvés gyengíti a cseh–szlovák nyelvi, kulturális és nemzeti egységet. Szétforgácsolja és megosztja a szláv nemzetet, hiszen – Šafárik szavaival élve – „romba dönti az eddigi építést, hogy kő kövön ne maradjon”. A csehek, morvák és „magyarországi tótok” egy eredetűek, és a 9. században egy politikai kormányzat alatt éltek. A szlovákok irodalmi, nyelvi törekvése tehát nem történeti, csakis spekulatív, teoretikus, eszmei lehet, önkényesen kigondolt alapon nyugszik. Vagyis „nem köti össze a jövőt a múlttal, hanem megszakítja azt”.¹⁶ A cseh nemzeti-politikai törekvéseknek megfelelően Palacký szintén kétségbe vonta a szlovákok független nemzet voltát, hiszen „semmilyen politikai jogokkal nem rendelkezik”. Ő is hangsúlyozta, hogy a magyarok honfoglalásáig „a csehek, morvák és tótok egy egységes nemzet voltak mind nyelvük, mind országos

kormányuk tekintetében. A nagy Szvatopluk birodalma mindnyájukat egyesítette”.¹⁷ A polémiában Kollár tíz évvel korábbi érvekkel hozakodott elő. „Legdöntőbb egy irodalom felvirágozására az olvasóközönség nagysága, olvasó azonban csak ott van, ahol **nagy terület** van és sok ember. Már pedig Magyarországon kevés szlovák él, nekik írni és könyvet nyomtatni **nem éri meg a fáradságot**”. Ő is kiemelte, hogy: „Mi tótok, csehek, morvák és sziléziai szlávok, amióta élünk, anyagilag és szellemileg, nemzetileg és nyelvileg sokféleképp voltunk összekapcsolva. A cseh nyelv... a tótból fejlődött, annak leánya”. Így tehát a cseh nyelv „nem valami idegen elem a tótok között, hanem édes honi hajtás”.¹⁸

Még a Hurbantól óvatosabb és taktikusabb Štúr is szint vallott, amikor 1846. júniusában nyíltan szembeszállt a nagy tekintélyű Kollárral. Egy S. B. Hroboňnak címzett levelében ugyanis úgy látta, hogy Kollár álláspontja „tele van hazugsággal és rágalmazással. Arra válaszolni kell”.¹⁹ Az év elején egyébként már figyelmeztette, és tisztelettudóan meg is róttá Kollárt, mivel „Szlovákia (Slovensko) minden részéből szüntelenül kapunk leveleket arról, hogy Ön a mi Szlovák Újságunk ellen harcol, attól eltéríteni akar, ...és mindezt csak azért, mert van újságunk, tehát életünk egyetlen orgánumát megdönteni akarja. Ezen összes tudósítások teljesen fel vannak háborodva Ön ellen”.²⁰ Ján Kollárék azonban nem hagyták abba a támadást. Sőt, az evangélikus egyházon belül 1846/47-ben elérték, hogy az egyházi tanács megtiltotta híveinek a közép-szlovák nyelven írott sajtókiadványok olvasását. Az 1919 óta Pesten lelkeskedő Kollár megtiltotta a neki alárendelt tanítónak a részvételt a – Štúrék által szorgalmazott – vasárnapi iskola szervezésében, majd annak működését is betiltotta. Ugyancsak 1847-ben történt, hogy gyűjtést kezdeményezett a konzervatív, aulikus nemesség és arisztokrácia körében, azzal a céllal, hogy a pozsonyi szláv tanszék – Széchenyiék anyagi támogatásával – a cseh nyelv védelmében eredményesebben harcolhasson az új szlovák irodalmi nyelv, valamint az 1845. augusztusától megjelenő „Szlovák Nemzeti Újság” ellen. Az éleződő cseh–szlovák nyelvharc tehát politikai és generációs színezetet egyaránt kapott. Egyre inkább a konzervatív, „öreg” Kollárék harcává vált a – tőlük nyitottabb, újításokon és változtatásokon gondolkodó – „liberális” fiatalokból álló Štúr-csoport ellen. Ennek lényegére tapintott rá a vitát kedvelő és a tekintélyt nem tisztelő Hurban: „az új az, amire morognak”, ami ellen „nyújtózkodnak” a régi tekintélyek.²¹ A régi tekintélyek pedig igencsak „nyújtózkodtak” az új lap ellen. 1845-re ugyanis beérett Štúrék több éves erő-

feszítéseinek gyümölcse. Augusztus elsejétől hetente két alkalommal megjelenhetett a „Szlovák Nemzeti Újság” („Slovenskje Národňje Novini”).

Küzdelem a „Szlovák Nemzeti Újság”-ért

Az első szlovák lapalapítási próbálkozásokra még az 1830-as évek elején került sor, amikor a szlovák nemzetébredők néhány idősebb képviselője, Martin Hamuljak, Michal Godra és Ján Herkeľ a budai Helytartótanácsnál és a bécsi udvarnál próbálkoztak, sikertelenül. Az évtized végén, 1839-ben a fiatal štúri-nemzedék vezető képviselői (Michal Miloslav Hodža, Jozef Miloslav Hurban, August Horislav Škultéty vagy Samuel Chalupka) is kezdték felismerni egy olyan cseh mintájú politikai folyóirat szükségességét, amely eredményesen képes felvenni a harcot a magyarosító törekvésekkel szemben. Ezzel együtt néhányukban egy olyan – a magyar országgyűléshez, a bécsi udvarhoz vagy Kolowrathhoz benyújtott – petíció terve is felmerült, amelyben kifejezhetik „a szlovákok saját hangját” és egyet nem értését az újabb magyarosító törvénnyel. Fr. C. Kampelík már ekkor úgy látta, hogy az ausztrósláv irányultságú, a magyar liberális ellenzékét nem kedvelő Fr. A. Kolowrat megnyerhető a szláv–szlovák nemzeti törekvések támogatójának. 1840-ben M. M. Hodža Zay Károlynak – akit J. M. Hurban már ekkor a szlovákok legfőbb ellenségének és a legdühöttebb magyarosítónak tartott – felvetette egy szlovák politikai lap szükségességét, de a gróf elutasítóan reagált.

1840 késő nyarán a Halléből hazatérő Ľudovít Štúr is felismerte már, hogy a szlovák érdekek védelme és képviselete csak a politikai harc eszközeivel lehet igazán eredményes. Politikai újságra vagy folyóíratra, és parlamenti képviseletre lenne tehát szükség.²² Ez a törekvés Štúr levelezésében 1840 december végétől jól nyomon követhető.²³ Ebben az időben öt magyar újság létezett, de a szerbeknek, valamint a horvátoknak is volt már saját nyelvű lapjuk. 1841 nyarán Štúr tehát már azt fontolgatta, hogy a Helytartótanácsához, vagy egyenesen Bécshez nyújt be kérelmet egy cseh nyelvű újság, a „Národní slovenské noviny” (és „Orol Tatransky” nevű melléklete) engedélyeztetése ügyében.²⁴ A kérvényt 1841 november elején ki is dolgozta, és előbb a Helytartótanácsához, majd a bécsi Magyar Udvari Kancelláriához terjesztette be.

Ezzel egy közel 4 esztendőes küzdelem kezdődött el. Ennek során Ľudovít Štúr, J. M. Hurban, M. M. Hodža és elvbarátaik a kérvényezést egyidejűleg több vonalon folytatták: audencia kérése döntést befolyásolni képes, vezető személyiségektől; horvát parlamenti képviselők, cseh nemzetébredők,

konzervatív magyar arisztokraták megnyerése az ügynek; a Helytartótanácsához és a palatinushoz, a Magyar Udvari Kancelláriához és az uralkodóhoz benyújtott kérelmek; ezek alátámasztására aláírásgyűjtő akciók szervezése a turóci, lipői, trencsényi kurtanemesek körében stb. 1842 május végén Štúrék terveiben már a „Slovenské národnj nowiny” terve szerepelt. Ez ugyan még mindig cseh nyelven jelent volna meg, de a cikkek egy része, a katolikus–evangélikus felekezeti megbékélés érdekében, már a bernoláki irodalmi nyelven készült volna.²⁵ Miután 1843 februárjában megszületett a döntés a közép-szlovák nyelvjárásra alapozott új irodalmi nyelv, a slovenčina bevezetéséről, az ezt követő kérelmekben természetesen már egy szlovák nevű és szlovák nyelvű újság, a „Slovenskje Národnje Novini”, és irodalmi melléklete, az „Orol Tatránski” terve szerepelt.

Az újság engedélyezése azonban több ok miatt is elhúzódott. Egyrészt a lassan és körülményesen dolgozó hivatalos szervek figyelme sokkal fontosabb ügyekre és eseményekre koncentrálódott. Az 1843/44-es magyar országgyűlésen ugyanis heves politikai és nyelvi viták folytak. Másrészt már ismert, hogy a magyar liberális ellenzék, a magyar nyelv túlzó pártolói, főleg 1842 nyarától, az első szlovák felségfolyamodvány bécsi betérjesztésétől, mindent megtettek annak érdekében, hogy Štúrék terve ne sikerüljön. Ez ugyanabba a magyar intézkedés sorozatba illeszkedett be, amelynek Štúr pozsonyi segéd-tanári állástól való megfosztása ugyanúgy a részét képezte, mint a felvidéki evangélikus líceumokban működő „pánszláv” diákkörök feloszlata, vagy az a döntés, hogy a budai Helytartótanács – amelyet a Magyar Udvari Kancellária bízott meg azzal a feladattal, hogy alkosson véleményt Štúr politikai arculatáról – éppen Zay Károly szuperintendensre bízta a feladatot.²⁶

A Magyar Udvari Kancellária 1844. novemberi felterjesztése egy csokorba gyűjtötte össze a szlovák politikai újság pártfogóinak és ellenzőinek érveit és ellenérveit. A szlovák vezetők a lap engedélyezése mellett a következőképpen érveltek. Az újságok a nemzeti műveltség hatékony emelésének igen fontos eszközei. Mivel a szlovákok nagy része a szlovákon kívül más nyelvet nem ismer, szükség lenne egy szlovák nyelvű lapra. Egyébként is, a Magyarországon élő szlovák nép egy ilyen újság megjelenését sürgeti, akárcsak több kanonok, a nyitrai káptalan személyiségei, három evangélikus szuperintendens, valamint Turóc és Trencsén megye nagy számú nemessége is. Minden Magyarországon élő nemzetnek van saját újságja, csak a szlovákok nem örvendhetnek ilyen „jótételny”-nek. Az újság kiadására való képességet kaucióval, 4000 arany letétbe helyezésével bizonyították. A Központi Cenzori Testület

(amelytől a Helytartótanács kért jelentést) ellenérve viszont főleg az volt, hogy „azok között a magyarországi szlovákok között, akik eljutottak a politikai állásfoglalásig, alig akad olyan, aki a saját anyanyelvén kívül ne tudna más, főleg német és magyar nyelven, és tekintettel az egyszerű nép szegénységére és alacsony értelmi képzettségére, teljesen felesleges lenne, ha számára kártékony módon politikai újságot adnának ki. Állítólag van olyan téves állítás, hogy a magyarországi szlovákok a magyartól (!) különböző nemzetet alkotnak, de ennek még ellentmond, hogy a törvények értelmében... ők a magyar (!) nemzet részét képezik; és úgyszintén van olyan téves állítás, mintha a politikai újságok alkalmasak volnának a durva és szegény nép művelésére”. Egyébként is J. Palkovič pozsonyi újságjának, de a besztercebányainak sem volt elég előfizetője. Végül megfogalmazódott a fontos aggodalom is: „az említett újságot pánszláv eszmék terjesztésére és a magyar nyelv védelmezői elleni harcra akarják felhasználni...”. Az udvari kancellária jelentése azt is megemlítette, hogy gr. Zay Károly evangélikus főfelügyelő ugyan Štúr erkölcsi karakterét nem kifogásolta, de azt már igen, hogy ő „a sláv nyelv és a sláv nemzetiség legbuzgóbb pártolójának egyike”.²⁷

Štúrék lapalapítási kérelmét végül is Fr. A. Kolowrat (akinél egyébként Ján Kollár is közbenjárt) karolta fel. Említettük már, hogy a cseh származású, elnémetesedett államminiszter is híve volt annak az ausztrorszláv gondolatnak, hogy az átalakításra szoruló, szláv többségű Habsburg birodalomban majdan a szláv, illetve a cseh–szláv dominancia érvényesüljön. A magyar liberális ellenzék Kossuth Lajosék által vezetett radikális szárnya iránti ellenszenv, valamint az ellenlábás Metternich-csoport gyengítésének politikai szándéka a kamarilla küzdelemben, egyaránt a szlovák újság engedélyezésére ösztönözték. 1844 januárjában tehát Kolowrat javaslatára Štúr, hogy megkerülje Zay esetleges kedvezőtlen bírálatát, a kérelmét egyenesen a bécsi udvarhoz nyújtotta be két horvát országgyűlési képviselő (Dragutin Klobučanić és Franjo Kulmer) segítségével. Kulmer báró (aki szláv tanácsadó és Kolowrat bizalmasa volt) jelentette a kapcsolatot a bécsi vezetés és a horvát politikusok konzervatív szárnya között. A befolyásos államminiszter a Magyar Udvari Kancelláriánál azt is elérte, hogy Mailáth Antal kancellár, Bedekovich alkancellár és Szögyény László tanácsos, 1844. áprilisában lényegében már nem kifogásolták a „Slovenskje Narodnje Novini” engedélyezését.²⁸ Az országgyűlésen fellángoló heves magyar–horvát viták miatt azonban az engedélyezés továbbra is késett. A kérdést a diéta befejezéséig elnapolták. Más megfontolásokból ugyan, de 1844 novembere után már a nagy hatalmú Klemens von Metternich

sem ellenezte a szlovák politikai újság megjelenését. A kancellár ugyanis 1843/44-től már úgy látta, hogy a hagyományos *divide et impera* politika új változatát, a pártatlanság látszatát keltő „kiegyenlítő politiká”-t kell alkalmazni a vitás ügyekben Bécshez forduló magyarokkal és szlávokkal szemben. A kormánynak tehát a nemzetiségi ellentétek szítása helyett inkább azok kiegyenlítésére kell törekednie, ami persze nem zárja ki sem a gyengébb nemzetiségi mozgalom óvatos támogatását az erősebb magyarokkal szemben, sem a nemzetiségi politikusok és megmozdulások állandó megfigyelését.²⁹

Így aztán a monarchia legfelső irányító szerve, az Államkonferencia 1844. november 20-i állásfoglalása már nem látott semmi kifogásolni valót az újságalapítási kérelemben. Az események ezt követően felgyorsultak. Uralkodói utasításra J. Sedlnitzky rendőrminiszter december 4-én megbízta az udvari rendőrhatalóság tanácsosát, Leopold Valentin Ferstl-t és egy meg nem nevezett pozsonyi személyt (feltételezhetően valamelyik ott tartózkodó horvát képviselőt), hogy készítsenek jelentést Štúr erkölcsi és politikai arculatáról. A névtelen megbízott jelentése többek között kiemelte, hogy Štúrnak vagyona nincs, magánoktatásból és magyarelles cikkek írásából él, amelyek már sok kellemetlenséget okoztak neki az országban. Erkölcsi életében, tudományos képzettségében és tudásában még az ellenfelei sem találhatnának semmi kifogásolni valót. Politikai alapelveiről *„általánosan ismert, hogy teljesen a szlovák érdekek bajnokai és terjesztői közé tartozik, és emiatt az ifjú szlovákok között tiszteletnek örvend”*.³⁰ L. V. Ferstl alapos jelentése szerint a körülbelül 30 esztendő, tetszetős külsejű, nőtlen Štúr már az anyatejjel magába szívta a szlovák nyelv rendkívüli szeretetét. Már hallei tanulmányai során felfigyelt a magyar fél törekvéseire, és onnan visszatérve, nyíltan kifejezte elkeseredettségét a fölött, hogy Magyarországon azt tervezik, hogy minden lehető módon elnyomják a szlovák nyelvet és irodalmat. A magyarosító Zay Károly főfelügyelő ellen nyilvános lapokban lépett fel. Ezzel sok kellemetlenség érte, főleg a magyar ellenzék részéről. A pozsonyi evangélikus konvent magyarul gondolkodó tagjai is ellene fordultak. Volt tanára, a cseh–szlovák nyelvi és irodalmi egység mellett kiálló J. Palkovič sem támogatta őt a segédtanári állás megszerzésében. A referens szerint Štúr a szlovák nyelv kiszabadulását hirdeti a cseh–illyr befolyás alól. Ez mutatja leginkább, hogy semmilyen pánszláv veszély nem fenyegeti a magyar nemzeti mozgalmat, bár Štúr a szlovákokat a magyarok ellen gerjeszti. Összességében a szlovák triumvirátus vezetőjét Ferstl olyan – pánszlávizmusra nem hajló, művelt, nyelveket tudó, népszerű, az állami vezetés és az uralkodóház iránt odaadó – embernek írta le, aki *„teljesen kvalifikált a szlovák újság kiadására”*.³¹

A két jelentés alapján azután Sedlnitzky rendőrminiszter december 29-ére gyorsított ütemben elkészítette a végleges előterjesztést, amely 1845. január 1-jén került az Államtanács elé. A testület megállapította Štúrról, „*a szlovákok érdekeinek magyarországi védelmezőjéről*”, hogy „*discséretnre méltó óvatosságot és mérsékeltséget tanúsított, és teljesen hűségesen gondolkodik a hatalomról*”. Olyan ember ő, akire „*teljesen nyugodtan rá lehet bízni egy ilyen vállalkozást*”. Az uralkodónak felterjesztett javaslatot az állam- és konferencia miniszterek (Cziráky A., Nádasdy M., gr. Fr. Kolowrat és Metternich kancellár) írták alá. V. Ferdinánd végül is január 15-én engedélyezte a szlovák újság megjelenését.³² Ehhez az elővigyázatos kancellár azt a javaslatot fűzte, hogy a hatalomnak figyelnie kellene „*az intézkedés megvalósítására, hogy az újság egyszer nehoggy rossz kezekbe jusson*”. Ezért az engedélyezésbe olyan módosítás beiktatását javasolta, amely Štúrnak nem biztosít tulajdonosi jogokat, mert csak „*egy személynek legyen jogosultsága az újság kiadására, aki nem változtathatja meg az újság tulajdonjogát*”.³³

Štúr középutas politikája és az aprómunka kezdete

A több éves küzdelem tehát befejeződött, noha a tovább tartó huzavonák miatt az újság csak 1845. augusztus elsejétől jelenhetett meg heti két alkalommal. A hatalom ez egyszer méltányolta a szlovákok kérését. Štúr politikai lapjának engedélyezésével a szlovák nyelvharc is a végéhez közeledett. A röpiratok és védőiratok szerepét a „Slovenskje Narodnje Novini” vette át. A lapkiadáshoz szükséges engedélyt a bécsi hatóságoktól végül is báró Kulmer horvát képviselő kapta meg. Štúr, aki az újság főszerkesztője lett, 1845. június 15-én jelentette be a „Slovenskje Narodnje Novini” és az „Orol Tatransky” megjelenését. Egyúttal részletes programot is hirdetett.³⁴

Az előfizetési felhívás és a lap első számának bevezető cikke már tudatták, hogy az új irodalmi nyelven írott lap célja és feladata: munkálkodni a szlovák protestánsok és katolikusok egy táborban való egyesítésén a slovenčina segítségével; a nemzeti élet kollektív szervezőjévé válni; széles néprétegek érdeklődését felébreszteni a közös ügyek iránt stb.³⁵ Az újság lelke Štúr volt. A vezércikkek és programcikkek nagyobb részét is ő írta. A lap hasábjain 1845–1848 között Štúr és munkatársai kidolgozták a szlovák nemzeti mozgalom (gazdasági, társadalmi, kulturális, nyelvi, oktatási, nemzeti és politikai) programját, illetve felvázolták elképzeléseik lényegét. A Zólyom szabad királyi város országgyűlési követének megválasztott Štúr pedig,

országgyűlési felszólalásaiban, 1847 végén–1848 elején tovább konkretizálta ezeket. Szlovák történészek értékelése szerint a Štúr által vezetett lap a nehéz körülmények ellenére a nemzeti mozgalom legfontosabb szócsövévé vált, amelynek segítségével a szlovák mozgalom fontos lépést tett az addigi nyelvi, oktatási és kulturális kérésektől a politikai követelések felé.³⁶

A „Szlovák Nemzeti Újság”-nak szépirodalmi melléklete is volt: az „Orol Tatranski” („Tátrai Sas”). A szlovák nemzeti mozgalom szárnypróbálgatásainak újabb jelei voltak az 1840-es évek közepétől sorra megjelenő egyéb kiadványok, szervezetek, egyesületek is. Még 1842-ben jelent meg a nemzeti ébresztés fontos orgánuma, a „Nitra” („Nyitra”) c. irodalmi almanach, J. M. Hurban szerkesztésében. Az évkönyv első kötete még a régi, bibliai cseh nyelven készült, de az 1844-ben kiadott második kötet már az új irodalmi nyelven jelent meg. Az is figyelemre méltó, hogy a szerkesztő ezt már nem a cseheknek, morváknak és szlovákoknak ajánlotta, mint az elsőt, hanem kizárólag a szlovákoknak. 1846-ban Hurban új folyóiratot is alapított „Szlovák Szemle” („Slovenské Pohľady”) címmel, amely kis megszakítással 1852-ig működött. Eközben a szlovák triumvirátus harmadik tagja sem tétlenkedett. 1844. szeptember 27-én Liptószentmiklóson M. M. Hodža megalapította a „Tatrin” („Tátra”) irodalmi és könyvkiadó társulatot, amelynek ő lett az elnöke. Az egyesület bevallott célja az volt, hogy „*a szlovák élet és nemzet híveinek egyesület*”-évé váljék, s hogy egyesítse a három pártra szakadt értelmiséget.³⁷ 1845-ben megalakult a Jednota (Jednota slovenskej mládeže – Szlovák Ifjúság Egyesülete) is. Feladata a felvidéki evangélikus líceumokban működő diákegyletek összefogása volt.³⁸

A szláv–szlovák nemzeti törekvések legfontosabb bázisai ugyanis az 1830-as évek közepétől szerveződni kezdő evangélikus diákkörök voltak. Az 1830-as évek végétől ezek a – pozsonyi, lőcsei, késmárki, eperjesi, selmecebányai stb. líceumokban megalakuló irodalmi diáktársaságokból kikerülő – „ifjú szlovákok” alkották a Štúr körül tömörülő Ifjú Szlovákia Mozgalom (Hnutie mladého Slovenská) gerincét. Tevékenységük központja a pozsonyi líceumban 1829 óta működő Cseh–Szláv Társaság (Společnost česko-slovanská) lett, amelynek vezetésébe Štúr az 1830-as évek közepén került be. A Társaságban és a Cseh–Szláv Nyelv és Irodalom Tanszéken tevékenykedő Štúr azután tervszerű kapcsolatokat épített ki a felvidéki diákkörökkel.

Ám a magyar világi és evangélikus egyházi hatóságok – a „hazaáruló pánszláv agitáció” vádjával – erősödő támadásokat intéztek a diákeszportok ellen. Többször hivatalosan fel is oszlatták azokat, ám a tevékenységüket

teljesen beszüntetni soha nem sikerült. Jó példája ennek a lőcsei líceum irata, amely még 1847-ben is erősen védekezett az ellen a vád ellen, hogy a líceumon belül pánszláv irodalmi körök működnek.³⁹ Štúr is alig tért haza két éves német tanulmányútjáról, Halléból, s 1840 őszén épphogy elfoglalta helyét a pozsonyi líceum helyettes tanári katedráján, 1843 végén–1844 elején máris távoznia kellett. A vele szimpatizáló diákok, tiltakozásuk jeléül, csikorgó hidegben tüntetőleg átvonultak a lőcsei líceumba. Állítólag ezen az úton énekelték először a – később nemzeti himnusszá lett – „Zeng az ég a Tátrán” („Nad Tatrou sa blyska”) kezdetű éneket. A szövegét, egy szlovák népdal dallamára, diáktársuk, Janko Matuška írta.⁴⁰ A Ján Francisci által vezetett lőcsei szlovák diákok a pozsonyi egyesület mintájára megalakították a Jednotát. A szervezet a (hivatalosan betiltott, de a felvidéki líceumokban titokban mégis) tovább működő ifjúsági csoportok központjává vált, s szoros kapcsolatot épített ki a „Tatrín”-nal is.⁴¹

Ők is bekapcsolódtak abba az össznemzeti méretű „apró munká”-ba, amelyet L. Štúrék, a „Tatrín” és a „Szlovák Nemzeti Újság” indítottak el a szlovák nép felemelése, nemzeti öntudatra ébresztése, s ez által nemzeti mozgalomba való bevonása céljából. Ennek megfelelően szerte a Felvidéken mértékletességi (józansági) egyesületeket szerveztek az iszákosság leküzdésére. Műkedvelő színjátszó körök, dalárdák, vasárnapi iskolák és egyéb társulatok alakultak a lakosság aktív közéleti tevékenységének serkentésére, a felnőtt analfabetizmus csökkentésére, a szlovák nyelvűség erősítésére. A bálók, színházi előadások, különböző szórakozások szintén a nemzeti közösség, a nemzeti öntudatosítás szolgálatában álltak. Az elmaradott és tőkeszegény Felső-Magyarország elmaradottságának enyhítése céljából gazdasági egyesületek, takarékpénztárak és más egyesületek felállítását is tervezték. Nagy súlyt fektettek a műveltség és az ismeretterjesztő irodalom terjesztésére is.⁴²

Ezek az erőfeszítések hoztak ugyan némi eredményt, de a felsorolt társaságok többnyire csak igen rövid életűek voltak. 1848 előtt az alapvető célt, az elmaradott szlovák lakosság nemzeti céloknak történő megnyerését sem sikerült elérni. Ugyanakkor az a gondolat, hogy nyitni kell a nép felé, feltétlenül helyes volt Štúrék részéről. Szoros kapcsolatban volt azzal az alapvető felismeréssel, hogy a kitűzött nemzeti feladatok megvalósítása érdekében nem elegendő az addig követett – és Ján Kollárék által továbbra is szorgalmazott – taktika folytatása: a rokon szláv népekre történő kizárólagos támaszkodás; a konzervatív, udvarhoz hű arisztokráciára és a bécsi udvar ingatag kegyére való hagyatkozás. Ezek mellett belső támaszokra is szükség

van. Egyrészt tehát az elmaradott, öntudatlan szlovák nép felé kell fordulni, másrészt pedig, bizonyos közös kérdésekben, meg kell próbálni az együttműködést a nacionalista, liberális magyar nemesi ellenzékkel is.

Ennek az összetett politikának a megvalósítása igen rugalmas, kompromisszumos taktikát kívánt. Štúrnak – akinek talán a mentalitásából fakadt ez a fajta mérsékelt politizálás – nagyfokú óvatosságra, lojalitásra és mértékletességre volt szüksége. Egyidejűleg több vasat kellett ugyanis a tűzben tartania ahhoz, hogy ne rontsa el, vagy ne rontsa tovább a viszonyt a bécsi udvarral, az ellenzéki magyar liberálisokkal, a szlovák ügy konzervatív támogatóival, a fejlettebb és erősebb cseh, valamint délszláv mozgalom vezetőivel, a szlovák katolikusokkal és evangélikusokkal, vagy saját, radikális szemléletű vezető társaival. Ez a középutas politizálás állandósuló belső nézeteltérésekhez, személyes konfliktusokhoz vezetett a Štúr-követőkön belül ugyanúgy, mint a triumvirátuson belül. A vita főleg a Szlovák Nemzeti Újság vezetése, bizonytalan politikai irányvonala és harcosága körül folyt. Štúr „arany középutas” politikája nem volt elég határozott, ezért nem lehetett elég meggyőző és mindenben elfogadható sem a mérsékelt, sem a radikális nézeteket vallók számára. Ez utóbbiakhoz tartozott Ján Francisci, Janko Kráľ vagy J. M. Hurban is. A radikálisok Štúr szemére vetették, hogy a szerkesztőségben nem osztja szét a munkát, hogy önző módon mindenbe beleavatkozik, hogy tehát diktatórikus hajlamai vannak. Hiába hivatkozott arra, hogy a lapnak tekintettel kell lennie a cenzúrára. 1845 őszén a következőképpen indokolta meg lapja lojalitását. *„Szlovák politikai lapnak Magyarországon a magyar közjog alapján kell állnia, mert különben még csak meg sem moccanhat”*. Már pedig a cenzúra az, *„ami erősebb, határozottabb, mindent töröl és könyörtelenül kihúzza..., s az emberek azután azt mondják, hogy a lap nem lép fel bátran! Hogy lépjen fel, ha nem lehet!”*⁴³

Tekintettel kellett lenni az osztrák kormány és a magyar liberális ellenzék tűrőképességére is. Óvatosságra, lojalitásra és mértékletességre volt tehát itt is szükség. A lényeg az, hogy a lap nem volt elég konzervatív sem a szlovák nemesség, sem Kollárék számára. Viszont Štúr politikáját a radikálisok sem tartották eléggé szabadelvűnek és progresszívnek.⁴⁴ Ezt az ellentmondásos taktikát és nem könnyű helyzetet tömören és érthetően Štúr maga jellemezte. Vannak, akik azt akarják – írta S. B. Hroboňnak 1846. február 8-án –, hogy a liberálisokkal tartsunk, *„anélkül, hogy tudnák, hogy rájuk csak felfuvalkodott arisztokratizmus és makacs magyarizmus (jellemző)*. A liberálisok meg fenyegetőznek, mert jól tudják, hogy *„mi a népért és a szlovák népért dolgozunk”*.

Mit akarnak hát a liberálisokkal együttműködést szorgalmazók? „*Vajon nem tudják, hogy a hatalomtól kaptuk a (lap)engedélyt, hogy nekünk kedvez, a Tatrínt megerősíti és katedrát engedélyez Pesten? Tán ellene írjunk?*”⁴⁵

Végül is ezek a Štúr-csoporton, és a vezetést jelentő „szlovák triumvirátus”-on belüli viták nem vezettek szakadáshoz, még frakciók kialakulásához sem. Lényegében az azonos csoportosuláshoz tartozók és azonos célokat követők taktikai, szemléletbeli eltéréseiről, vitáiról volt itt szó. 1848. márciusa pedig a szlovák vezetők és mozgalom számára is teljesen új helyzetet teremtett.

9. A márciusi vívmányok felvidéki fogadtatása

Az örömteli várakozás napjai

A pesti forradalom és a márciusi vívmányok hírére a felső-magyarországi vármegyék szlovák lakossága örömteli várakozással fogadta. Lelkesen üdvözölték a jogegyenlőséget, a jobbágyfelszabadítást, és a rájuk is kiterjesztett szabadság egyéb vívmányait.¹ A forradalmi változásokkal, valamint a megalakuló Batthyány-kormányral rokonszenvező közhangulatot jól tükrözték a felvidéki törvényhatóságok és szabad királyi városok kormányhoz küldött üdvözlő feliratai, amelyekből a nemesség, a polgárság, az értelmiség és a felszabadított parasztság rokonszenvező álláspontja csendült ki. A március 17-i miniszterelnöki körlevél felszólítása után ugyanis mindenütt közgyűléseket és népgyűléseket tartottak, amelyeken a reformokat ismertették.²

A szlovák lakosság zöme (néhány szláv–szlovák szemléletű evangélikus „nemzetébresztő”-től eltekintve) nem a „jó uralkodó”-hoz, sokkal inkább a magyar kormányhoz és személyesen Kossuth Lajos nevéhez kapcsolta a „márciusi szabadság”-ot. 1848. áprilisában, Pozsonyban a kiváló cseh demokratának, Josef Václav Fričnek fel is tűnt, hogy: „*bármelyik kirakatba néztem, mindenütt megtaláltam Magyarország akkori legnépszerűbb férfijának, nagy szónokának és agitátorának, Kossuth Lajosnak képmását vagy mellszobrát. Megtaláltam őt a kendőkön, dohányszelencéken, sőt még a papírzacskókon is, amelyekben a dohányt árulták*”.³ A szlovák népnek is „szabadságot adó” Kossuthról és Batthyányról a Felvidéken számos dicsőítő népdal született. A szlovák evangélikus lelkészek legnagyobb része pedig hálaadó templomi beszédekben, áradozó énekekben vagy versekben üdvözölte

a forradalmat, a szabadságot és az egyenlőséget, a rabság megszüntét. Jó példája ennek Ostrolúcky Mihály (Ostrolúcky, Mikuláš) prédikációja, amelyet nem sokkal a forradalom győzelme után mondott, s amelyben örömmel jelentette ki: *„repül szárnyakon a kedves hír egész Magyarországon keresztül”*, hogy *„fel vagytok szabadítva emberek, szerencsés emberek! A hajdú nem fog többé ablakaitokon kopogni, a paraszt nem fog többé az úri szék előtt állni, nem fogsz fizetni a földért. ... A hét összes napja már a tied, úgy, hogy időddel egyedül gazdálkodhatsz. Már e tavasszal az égi fülemüle saját meződ felett fog énekelni. Ezen a nyáron a sarló már a te tulajdon gabonádba fog vágni és senki sem fogja belőle az ötödöt kihatítani!”* És ez a mostani szerencse leginkább „Kossuth Lajos evangélikus úr”-nak köszönhető.⁴

Pauliny-Tóth Vilmos (Paulíny-Tóth, Viliam) 1848. április 23-án Körmöcbányán mondott egy beszédet, amely „A szabadság kora és a legújabb változások” címmel, röpirat változatban is megjelent. Kossuth közéleti szereplését – az egykorú szlovák politikai irodalomban szinte egyedülálló módon – igen elismerően értékelte, majdnem hogy eltúlozta. Alapos ideológiai felkészültséggel mutatta be a márciusi főbb vívmányokat: a sajtószabadságot és a cenzúra eltörlését, a közteherviselést, az úrbér megszüntetését, a népképviselést, a nyilvános bíróságot, a nemzeti hadsereget, a felekezeti egyenlőséget és a felelős minisztériumot. A röpirat befejező részében az elmondottakhoz a következő fontos gondolatot fűzte még hozzá: *„Amit az előző részekben mondtam, azt mint hazám hű fia mondtam el, engedjétek meg, hogy most mint a szlovák nemzet hű fia is megnyilatkozzam. Mint e haza polgárai, szép szabadságot kaptunk, de mint szlovákok, azt nemzetiség nélkül kaptuk”*. Az igazi szabadságra és egyenlőségre hivatkozva azt kérte tehát a magyaroktól, hogy ismerjék el a szlovák „nemzetiség” (amelyet ő lényegében még a nyelvvél azonosított) jogait, szabadságát, hiszen *„bizonyos, hogy nemzetiség nélkül nincs szabadság”*.⁵ Három héttel korábban, a „Slovenskje Národňje Noviny” vezércikkében Záboj Hostinsky (családi nevén: Kellner Péter) ettől már sokkal harcosabb hangot ütött meg. „Felhívás a szlovák néphez” című írásában nem kis szlovák öntudattal követelte a szlovákok szabadságát nyelvi téren is, amelyhez a „történelmi” jogalapot a szlovákok közös hazáért kiontott vére jelentette. *„A szlovák a magyarokkal és az egyéb magyarországi nemzetekkel együtt ezer éve ontja véré a magyar koronáért, a szlovák hozta a legtöbb áldozatot hazánk művelődéséért, a szlovák férfiak Magyarország története során úgy tündökölnék, mint a legnagyobb csillagok: a szlováknak is van hát joga Magyarországon! Hazánk nemcsak a honfoglalóké, hanem a*

szlovákoké is: mi nem zsellérek és jobbágyok vagyunk, hanem a haza fiai és szabad polgárok! Hazánk nem mostohánk, hanem édesanyánk, és, mint hű fiainak, kell hozzá fordulnunk. Az Úristen a szabadságot nemcsak egy embernek, hanem minden emberfiának teremtette! Ha tehát egyenlőségnek kell lennie, akkor adassék meg a szlováknak, a ruszinnak, a horvátnak, a románnak, a németnek és minden hazánkfiának is az, ami megilleti. És ezt meg kell nekik adni, mert hiszen szabadok vagyunk!”⁶

Pauliny-Tóth Vilmos (Paulíny-Tóth, Viliam) és Hostinsky (Kellner) Péter fenti gondolatai is jól mutatják, hogy a márciusi, eufórikus napok elmúltával a magyar kormány reményei is hamar szétfoszlottak, megalapozatlannak bizonyultak. Kossuthék ugyanis őszintén remélték, hogy a kötelező örökvltság, az állam minden lakójára kiterjesztett szabadságjogok, a jogegyenlőség stb. biztosítása, mint a társadalmi érdekegyesítés alappillérei, önmagukban is elegendőek lesznek ahhoz, hogy a nemzetiségi tömegeket és vezetőiket tartósan a magyar polgári átalakuláshoz, a liberális magyar vezetés törekvéseihez kössék. Daniel Rapant, a kiváló szlovák történész, jól látta a jobbágyfelszabadításban, az úrbéres terhek megszüntetésében, a jogegyenlőségben stb. rejlő ellentmondásokat, illetve a fellépő hiányosságok feszültséget növelő jellegét. Ezeket ugyan átmenetileg elfedte a törvényhozó nemességet dicsőítő propaganda, valamint a testvériséget, egyenlőséget ünneplő lelkesedés, amely *„a nem magyarokat is megosztotta, akik közül különösen kitűntek a szlovákok”*. Csak Ján Kollár maradt szkeptikus. Míg ugyanis Rapant szerint a szlovák társadalmi-politikai és a nemzeti követelések közül az előbbi megvalósíthatónak tűnt, addig *„a nem magyarok nemzeti követeléseit az új törvénykezés egyáltalán nem vette figyelembe”*.⁷

A felvidéki nemesség és papság álláspontja

A felvidéki nemesség zömmel belenyugodott a változásokba, noha a kisnemesség egy része nyíltan elégedetlen, sőt ellenséges volt a jobbágyfelszabadítással, az úrbéri terhek és a nemesi kiváltságok eltörlésével szemben. Jankó Mihály Pozsony megyei alispán például március 26-án arról értesítette a miniszterelnököt, hogy a 6000 főnyi köznemesség elégedetlensége miatt a reformtörvények szentesítése előtt nem meri összehívni a megyei közgyűlést (hanem csak a kisgyűlést). M. M. Hodža a következőket írta a lipói kisnemesekről: *„Miután egy kissé magukhoz tértek, a rendeletet földre dobták és oly jajgató káromkodásra fakadtak, hogy az egész lipói székház zúgott tőle”*.⁸

Mindezek ellenére a szlovák nemesség túlnyomó része, beleértve a Kossuth-elleneseket is, mégsem (az erdő- és földkérdést a nép közé bevivő) J. M. Hurbannal vagy L. Štúrral és M. M. Hodžával kívánt együtt haladni. Nem a „szlovák triumvitátus”-hoz igazodott, hanem inkább a magyar vagy a bécsi politikai vezetéshez.

A forradalom győzelme utáni napokban-hetekben a felvidéki papi értelmiség zöme, felekezetre való tekintet nélkül, szimpatizált a polgári átalakulással, a „márciusi vívmányok”-kal. A felekezeti különbségeken túl viszont abban már lényeges eltérések voltak közöttük, hogy elfogadták-e vagy sem a Kossuthék által felkínált – „az egyénnek mindent, a nemzetnek semmit” – alkut. Megállapítható, hogy 1848–1849-ben a felső-magyarországi katolikus papok túlnyomó része a magyar kormány oldalán állt. A Hurbanék által propagált szlovák nemzeti céloktól fontosabbnak tartották az ország integritását, a „szent korona” épségét.

A nemzetileg öntudatos evangélikus papok legjelesebb képviselői – Pauliny-Tóth Vilmoshoz (Pauliny-Tóth Viliamhoz) hasonlóan – ugyancsak prédikációkban és költeményekben üdvözölték a szabadság beköszöntét. Ezt vagy azért tették, mert „magyarbarátok” voltak, vagy pedig azért, mert kezdetben őszintén bíztak abban, hogy a magyar vezetők majd a nemzeti szabadságot is önként megadják a szlovákoknak. Jó példa erre Ján Chalupka: „Verd félre a harangot”, Andrej Sládkovič: „Dalt zengek a szabad hazáról” és J. M. Hurban: „A szabadság harangja” című verse, vagy Jan Bottó: „Toborzó” c. költeménye (amely sok ekkoriban született vershez hasonlóan, úgyszólván szabad fordítása volt Petőfi Sándor „Nemzeti dal”-ának). A felsorolt költemények ünnepelték a szabadság és egyenlőség győzelmét, a jobbágyfelszabadítást, az ember és ember közötti különbségek megszüntetését.⁹ „*Paraszt úr kebelére borul ma – írta Chalupka – , S mindenki vidám nótákat dalol*”. A Sládkovič pedig így fordult a szlovák parasztokhoz: „*Feledd el véred, izzadságod paraszt,/ tiéd kicsiny földed, magadnak aratsz,/ hol pihensz, csak viskó, de sajátod,/ múltad nyomorult, de jövőd boldog, látod?*”¹⁰

Ugyanakkor már ezekben a költeményekben is benne rejtett az evangélikus lelkészek kis csoportjának – később kiteljesedő – nemzeti törekvése. Ezek a szlovák lelkészek-költők ugyanis, megtapasztalván a magyar kormányzat merev, elutasító álláspontját a szlovák nemzeti igényekkel szemben, a szlovák nemzeti igényeket és törekvéseket a megkapott polgári jogok mellé, illetve fölé kezdték helyezni. Az egyéni, polgári, valamint a vélt vagy valós szlovák nemzeti jogokat kezdték szembeállítani egymással. Ennek megfelelően tehát

A. Sládkovič is azt követelte „magyar testvérei”-től, hogy ne csak mint embert, hanem mint szlovákot is szabadítsák fel a szlovák lakosságot.

„Agyam zaklatja egy furcsa gondolat!

Lelkünk rab – testünk szabad!

A szlovák rab – az ember szabad!

Embernek ne szólítsanak!

Hol iskoláid, hol dicső neved?

Szabadságod bilincsen élvezed,

zsellérek vagytok itthon s idegenek!”¹¹

J. Chalupka közelinek látta az időt, amikor „...*Budának büszke várfokán a/ Nemzeti zászlók szélben lengenek*”.¹² J. M. Hurban „A szabadság harangja” c. költeménye szinte már a szlovák nemzeti program költői tolmácsolásának tekinthető. Sőt mi több, Karol Kuzmány „A Tátra felett villámlik” c. verséhez hasonlóan, már a nemzeti szabadságért vívott fegyveres harc gondolatát is magában rejtette:

„Hadd csendüljön fel a nyelvünk Tátra-szerte,

A bíróságokban, a diétákon hadd legyen otthonos!

.....

És ha a nemzet követeléseivel szembeszállnának,

A szlovákok tudni fognak meghalni a szabadságért”¹³

Végezetül, ezekben az eufórikus hetekben-hónapokban elvértve már nyíltan és durván magyarellenes kirohanásokra is akadt példa. Egy – feltehetően a bányavárosok környékéről való, erősen szláv–szlovák tudatú – ismeretlen szlovák költő dalából idézzük:

„Fel-fel hát szlovákok, polgárok, parasztok,

diákok, bányászok és ti vasmunkások.

Egyenlőség, szabadság, testvériség adott,

A szlováknak viszont csak a rabság jutott.

Magyar felejténé, hogy nincs idehaza,

hozzánk bevándorolt, mint a cigány koma.

Uralkodott rajtunk sok-sok évszázadot,

bennünket hazánkban mindig rabként tartott.

Készülődhetek már Ázsiába vissza

s amit csak hoztatok, vihetitek vissza...”¹⁴

Mindezek ellenére még az evangélikus lelkészek sem fordult tömegesen szembe a forradalommal. A szemléletében radikalizálódó „szlovák triumvirátus”-tól, és az őket követő, csekély létszámú „pánszláv” papoktól

eltérően, sokkal jellemzőbb volt az a felfogás, amelyet pl. a gömői evangélikus esperesség közgyűlésének május 18-án kibocsátott nyilatkozata is tartalmazott. Többek között határozottan kijelentették, hogy: „*Mi nem a honunkbeli különböző népfajok közötti béke és egyetértés felzavarását, hanem annak megerősítését tartjuk hivatásunknak*”.¹⁵ A dokumentum aláírói között jeles írókat, költőket, a szlovák nemzeti törekvések reprezentánsait találjuk. Az „ótót” S. Tomašikot (Tomašeket), a „Hej Slováci” nemzeti ének költőjét, A. Stehlot, A. Nosákot, S. Ferjenčíket stb. Hurbanék „új-tót” irányzata mélyen elítélte Kossuth-barát szemléletük és konfrontációt kerülő, mérsékelt magatartásuk miatt.

A paraszti elégedetlenség megnyilvánulásai

A szlovák paraszti népesség körében is növekvő elégedetlenséget és feszültséget okozott a jobbágyfelszabadítás néhány rendezetlen problémája. Köztudott, hogy a márciusi jobbágyfelszabadítás ellenére a parasztkérdés nem mindenben volt megoldott. A törvények csupán a magyarországi parasztságnak (amelynek kb. 80 százaléka élt földesúri függésben és kb. 60 százaléka nem magyar volt) a hozzávetőlegesen 40 százalékát kitevő úrbéres, telkes jobbágyokra vonatkoztak. Nem vagy igen kedvezőtlenül érintették viszont például a zselléreket, akiknek döntő hányadát éppen a nemzetiségi területek rutén, román és szlovák parasztjai alkották. (Ez utóbbiak körében a márciusban ki nem elégítettek aránya egyébként kisebb volt, mint a többi nemzetiség között.) Rendezetlen maradt a szőlődézsma, valamint a nem úrbéres jellegű földek (szőlők, irtványok stb.) és szolgáltatások kérdése is. Az 1848. évi törvénykönyv 9. cikkelyének bevezetője és 3. paragrafusa ugyanis világosan kimondta, hogy: „*Az úrbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézsma és pénzbeli fizetések e törvény kihirdetésétől fogva örökösen megszüntetnek. ... 3. Oly helyeken, hol eddig úrbéri rendezés vagy legelő-elkülönzés még meg nem történt, a faizásra és legeltetésre nézve az eddigi gyakorlat továbbra is megtartatik*”.¹⁶

A Batthyány-kormány azzal, hogy sokáig orvosolatlanul hagyta ezeket a sérelmeket, jó lehetőséget kínált a szlovák evangélikus vezetőknek arra, hogy a paraszti elégedetlenséget is kihasználva, kísérletet tegyenek a parasztkérdés és a (számukra ettől fontosabb) nemzeti kérdés összekapcsolására, a nemzetileg öntudatlan szlovák paraszti népesség felrázására, s ezzel együtt a szlovák nemzeti törekvések mozgalommá szélesítésére. Bár ezek a próbálkozások nem

jártak a kívánt eredménnyel, átmeneti sikereket mégis hoztak, főleg azoknál a csoportoknál, ahol a jobbágyfelszabadítás semmiféle változást nem hozott, vagy csak elenyésző javulást eredményezett.

Az ország más területeihez hasonlóan, az „úri földek”, rétek, legelők stb. elvételére és szétosztására irányuló paraszti elégedetlenség a Felvidéken is spontán, vagy a szlovák „nemzetébresztők” által gerjesztett megmozdulásokba torkollott. Egyre feszültebbé vált a hangulat a kurialisták, a szerződéses parasztok, az irtványokkal rendelkezők stb. körében. Ez utóbbiak különösen Skalica, Miava, Vágújhely, Privigye térségében, valamint Hont és Gömör megyében mozgolódtak. Helyi megmozdulásokra, tiltakozó akciókra, erdőfoglalásokra került sor Turócbán, Zólyomban, valamint a kuriális zsellérek között Szepes és Sáros megyében is. Mindezek hatására Hont megye vezetőinek is szembeülniük kellett a ténnyel, hogy a megye keleti szélén öt jobbágyfaluban (Alsó- és Felsőpribelen, Alsó-, Közép- és Felsőpalojtán) március végén zavarások kezdődtek.¹⁷ A legjelentősebb parasztmegmozdulás Alsópribelen robbant ki. A falu lakói legelő- és erdőfoglalásokba kezdtek, és a majorsági jobbágyok felszabadítását, valamint a szőlődézsma eltörlését kezdték követelni. A megmozdulás élére a parasztlázítóként számon tartott helybéli néptanító, a radikális szemléletű Ján Rotarides, valamint a helyszínre siető kiváló költő, Janko Král' állt. A két politikus a parasztok törekvéseit nemzeti követelésekkel (főleg a szlovák nyelv iskolákba történő bevezetésével) kapcsolták egybe. Az alsópribéli parasztok felfegyverkezve, lovakon, halálfejes zászlók alatt a szomszédos településekre mentek. Nyilvánosan elégették az urbáriumokat, az urak udvaraiba lövöldöztek és felkelésre hívták a népet.¹⁸ A kormány a megmozdulást fegyveresen elnyomta, a két vezetőt pedig bebörtönözte.

A felvidéki vármegyék közül Hurbanék tervszerűen folytatott agitációja Nyitra-megye északi részében, a Hlubokán lelkészkedő Hurban lelkészi körzetében érte el a legnagyobb sikereket. Az egyébként is zúgolódó irtványosok (kopanicárok) körében április elejétől folytatott agitáció átmeneti sikere alapvetően szintén a – márciusi átalakuláskor – rendezetlenül hagyott irtványos, legelő- és erdőkérdésnek köszönhető. Márpedig a jelzett területek lakóinak nagy része éppen az erdőmunkások, irtványosok közül került ki. Az irtványosok a letelepedésért hol kilenceddel, hol pénzzel, hol munkával fizettek a földesúrnak. Voltak települések, mint pl. Brezova és Miava, ahol az irtványos helyeket (kopanicákat) ellenszolgáltatások nélkül birtokolták. Hluboka, Jablonica, Cerova lakói már 20–50 esztendő óta pereskedtek az irtványkérdésben a földesúrral. A parasztok tehát itt is spontán földfoglaló akciókba

kezdték, amelyeknek Hurbanék igyekeztek nemzeti színezetet adni, kevés sikerrel.¹⁹ Az agitáció ugyan alapvetően a földesurak, a kormány és a márciusi törvények ellen irányult, de a – Felvidék más térségeiben is – kirobbanó, és fosztogatásokba torkolló népi elégedetlenség több helyen „más vagyonosok”-ra (a nemesek, polgárok és hatósági személyek lakásaira) is kiterjedt.

Zsidóellenes atrocitások

A zavargások Pozsonyban (március 20., április 23–24.), Szereden (április 27–28.), Nagyszombatban, Modorban, Bazinban, Szentgyörgyön, majd Vágúlyhelyen (május 2–3., május 7.) rémítő zsidóellenes atrocitásokba torkolltak. Szereden a megvadult tömeg a zsidók boltjai és házai után a német polgárokat is kifosztotta. Vágúlyhelyen kiadták a régi jelszót is: „Ki a zsidókkal Amszterdamba!”. Brezován április 28–29-én volt pogrom. Előbb az irtványosok, azután maguk a brezovai polgárok fosztogatták a zsidó lakásokat és üzleteket. Így volt ez Miaván, Verbón, Szenicen és Krajnán is.²⁰

A pogromhangulat kialakulásában, a vallási forrásokból táplálkozó, hagyományos zsidóellenességen túl, szerepet játszott az 1846–47-es éhínség és élelemhiány, a hirtelen kitört szabadság, valamint néhány anyagi érdekek ütközése is. Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc történetét legújabbban feldolgozó monográfia szerzői szerint ugyanis: „*A céhes kézműveseknek egyes szakmákban (pl. szabó) veszedelmes konkurenciát támasztottak a céhen kívüli (kontár) zsidó iparüzők. A kereskedelem területén látványosan alulmaradtak a régi kereskedő-testületek tagjai. (A legdinamikusabban fejlődő terménykereskedelmet pl. szinte monopolizálták a zsidó kereskedők.) A paraszt környezetében (főleg a keleti és az északi országrészben) a zsidó kocsmáros jelentette az egyetlen összekötő kapcsot a pénzforgalommal ...*”.²¹ Ily módon egyfajta bűnbakká, minden baj szinte egyedüli forrásává tették a felvidéki zsidóságot.

A zavargás különösen az északnyugati megyékben öltött kiterjedt méreteket. Szemere Bertalan belügyminiszter ezért április 25-én kormánybiztost nevezett ki Pozsony megyébe. A kormánybiztos feladata az volt, hogy „*egész Pozsonymegyére kiterjesztvén munkássági körét, különösebben tegyen nyomozást a Pozsony városában az izraeliták ellen elkövetett rablói merényre nézve, és tegyen intézkedést a tettesek és okozók törvényes bírói megfenyítése iránt is*”.²² Két nappal később egy miniszterelnöki közlemény már arról tudósított, hogy „*Pozsonyban a zsidóság üldöztetése már a katonaság*

alkalmazását is szükségessé tevő”.²³ A belügyminiszter május 7-i értesítése szerint a Pozsony- és Nyitra-megyei „zsidórablás csak kezdet volt, ha e nép javai feldulattak, a vagyon felkerestetik, akárkié legyen az...”. Szemere Bertalan igen aggasztónak tartotta a mozgalom radikalizálódását, hiszen Vágúlyhelyen a – környékről is érkező – felfegyverzett sokaságot fegyveres erővel is alig sikerült leszerelni. A belügyminiszter úgy értékelte a helyzetet, hogy: „Egyszersmind népfaji mozgalmak ármánykodásai is mutatkozván, szítva a papság és terjesztett tót felhívások által, kénytelen volt ... rögtönítelő bíróságot állítani fel mindenütt a felsővidéki megyékben és városokban”, hiszen itt már az állam (státus) megmentéséről, és a (szabadságot életető és fenntartó) „nemzetiség” megtartásáról volt szó!²⁴

Hamarosan körözést adtak ki Hurban és társai ellen, őket tartván a felső-magyarországi zavargások fő felbujtóinak. Annyi bizonyos, hogy a tárgyalt időszakban a „szlovák triumvirátus” legradikálisabb és legmagyarellenesebb tagja igen aktív agitációs tevékenységet fejtett ki a lelkeszi körzetéhez tartozó települések lakói között. Nincsenek megbízható adatok arról, hogy Hurbannak volt-e köze a miavai, verbói, szenicei magyar- és zsidóellenes zavargásokhoz. A körözés miatt bujkálni kényszerülő Hurban két levele azért adhat némi támpontot. „Ha igazán lázítani akartam volna – írta a feleségének május 15-én –, egyetlenegy magyarón úr sem létezne már az egész környéken. Én azonban csak a törvényes úton, a követelések és petíciók útján akartam nemzetünk részére igazságot keresni”. Az apósának küldött levelében azonban ehhez azt is hozzáfűzte, hogy: „... csak azzal fogunk törődni, hogy miként ébresszük fel álmából a tót nemzetet”. Másfelől arra is rámutatott, hogy: „Lépéseimben az a jó, hogy a tótok más részeken is figyelmessé lesznek. Maga a nép, mint látom, miként elkezdte a zsidókkal, úgy megteszi azt a magyarokkal is”.²⁵

A kormány erőszakos, adminisztratív fellépésének, és annak köszönhetően, hogy Hurbanék nemzeti agitációja még nem tudta álmából felrázni az (egyébként feszült és elégedetlen) felvidéki szlovák népességet, a „Pesti Hírlap” Árva megyei tudósítója július közepén már a következőket jelenthette: „A mi megyénk szellemét illeti: ha találkozik is megyénkben egy-két pánszláv egyén, annak népünkre legkisebb befolyása sincsen stb.”. Hasonló híradások érkeztek Felső-Magyarország más megyéiből is. Egy Zsolnáról (Trencsénből) küldött augusztus végi tudósítás szerint, bár izgatók ide is jöttek, de „mind itt, mind pedig az egész megyében minden csendes, mivel itt sok jó hazafiak találkoznak, kik egész lélekkel s buzgalommal az izgatások ellen működtek...”.²⁶

A szlovák triumvirek törekvéseinek talajtalanságát bizonyítja, hogy nemcsak a katolikus papság fordult szembe velük, hanem az evangélikus lelkészek túlnyomó része is! Ennek jó példája 13 szepesi város evangélikus gyűlésének nyilatkozata, amelyet 1848. szeptember 14-én adtak ki Iglón. A nyilatkozat kibocsátói elhatárolták magukat „*Hurban, Hodzsa és több hasonszemű protestans tót papok*” vétkes, nemzetellenes tetteitől. „*Sujtsa nemzetünk átka azokat, kik azt megérdemlették; mi is undorral fordulunk el tőlük s csak szégyenpirulással emlékezhetünk arra, hogy tisztársaink soraiban is találkozhatott az árulók gazfaja; de épen, mivel irányunk egészen ellenkező, ... feljogosítva érezzük magunkat, erősen tiltakozni minden lealázó következtetés ellen, mely néhány rosszlelkű tisztársaink miatt egész testületünkre, s így közvetve mireánk is vonattatik*”.²⁷ A forradalom után maga Hurban is fontosnak tartotta kiemelni, hogy ezekben a sorsdöntő hónapokban a szlovák nemzettel szemben hűtlenül viselkedtek a „régí tót” nyelvi-irodalmi irányzathoz tartozó művelt evangélikus papok-írók közül azok, akik úgymond „*az új irodalmi mozgalmakban nem tudtak érvényesülni*”, és ezért „*egyszerre a Kossuth-féle tótok élére álltak. Itt koszorúkat érdemeltek ki maguknak Szeberiny, Ferjencik, Klsák, Adamis, Launer, Mácsay, Pelikán, Kozelnik és mások*”. Az „igazi tótok” ugyan „*bennmaradtak a hazában, de a „tót fanatikusok” a szomszédországokban voltak kénytelenek menedéket keresni, Morvaországban, Csehországban, Bécsben, Horvátországban, sőt a Száván és Dunán túl is*”.²⁸

Ez valóban így történt. A „szlovák triumvirátus” tagjai 1848 nyaratól, miután a magyar kormány nemhogy a megegyezésnek, de még a meghallgatásnak sem mutatta a leghalványabb jelét sem, külföldön kezdtek hozzá a Bécs által is támogatott szlovák fegyveres felkelés előkészítéséhez.

IV. Küzdelem a szlovák nemzeti program megvalósításáért

10. A szlovák nemzeti program kidolgozása

A „szlovák triumvirátus” álláspontja a forradalom kezdetén

A márciusi forradalom kirobbanása a „szlovák triumvirátus” tagjait váratlanul érte, készületlenül találta. Ezt maga Štúr is elismerte a „Nový vek” („Új kor”) című írásában. A szabadság mellé a szlovákok a nemzeti jogokat is megkapták volna – írta 1848. március 31-én –, ha „*erre előkészültünk volna, és ha lett volna egy központi városunk. Az idő azonban előkészületlenül talált bennünket, a mi huzavonánk, késlekedésünk és gyengeségünk, nehézségünk... most mérhetetlenül megártott nekünk*”.¹ Három héttel később Pauliny-Tóth Vilmos (Paulíny-Tóth, Viliam), aki sok szlovák értelmiségihez hasonlóan magát a „haza hű fiá”-nak, és egyúttal a „szlovák nemzet hű fiá”-nak tartotta, Körmöcbányán beszédet mondott. Ebben szintén fontosnak tartotta kiemelni, hogy: „*Ámbátor mindenki sejtette és a nép művelt barátai mindég erősen hitték, hogy a dolgok fordulásának kétségtelenül be kell következnie, ezt a fordulatot ily rövid idő alatt mégse várták, legalábbis Metternich kancellár halála előtt nem, hiszen ... minden szabadabb lélegzést már keletkezése pillanatában elfojtott s így a politikai változásokra az ember már csak gondolni is félt*”.²

A készületlenség a gyengeség tudatával párosult. Ezt tükrözte Štúr prágai szláv kongresszuson tartott helyzetértékelése is június 7-én. „*Diplomatizáltunk ..., időközben pedig célszerűnek tartottuk, hogy megmaradjunk valahogyan a lojalitás alapján. Nincsen annyira felfegyverzett népünk, mint amilyenek a horvátok és a szerbek, mert akkor rögtön kivágnók magunkat a járomból. Nemzetünket még nem sikerült megnyernünk, még nem beszélhetünk nyíltan hozzá; vannak nemzeti szellemű embereink, ha azonban magyarelles gondolkodásunkat megmutatnók, ezerszámra lépnének fel ellenünk. Kezdjetez Ti, szerb és horvát Testvéreink és mi nem maradunk hátul*”.³ A nemzetébresztő szlovák

értelmiség márciusi–áprilisi írásaiban és röpirataiban mégis egyre sűrűbben ismétlődött az a kényszer szülte felismerés, hogy a készültség és szervezetlenség dacára lépni kell. Ki kell dolgozni a nemzeti követeléseket, hogy a szlovákok se maradjanak el a felszabadult Európa és az osztrák birodalom aktivizálódó népei mögött.

E sürgető feladat megoldására egy olyan történelmi helyzetben került sor, amikor a legszűkebb vezetőségen, az ún. szlovák triumvirátuson belül is lényeges szemlélet- és mentalitásbeli különbségek, politikai és személyes ellentétek voltak. A kiváló cseh radikális, Josef Václav Frič emlékirata szerint közülük Jozef Miloslav Hurban volt a leghevesebb, a legindulatosabb, aki sokszor feleslegesen ingerelte és provokálta az ellenfeleit. Rajongó barátja és védelmezője volt népének, kíméletlen harcot folytatott a szlovák népet elhagyó, vagy megtagadó renegátok ellen. Frič kiemelte a szlovák politikus magyarellenességét is, hiszen: „*Gyűlölete minden iránt, ami magyar volt, vagy aminek hacsak távolról is magyar színezete volt, nem ismert határt*”.⁴ Nem véletlen tehát, hogy 1848. március 15-e után Hurban azoknak a szlovák értelmiségieknek az élharcosa lett, akik a szlovák nemzet vélt vagy valós érdekeit, sérelmeit a polgári vívmányok, a „márciusi szabadság” elé helyezték.

Michal Miloslav Hodža, Hurbantól eltérően, a magyarokhoz és a magyar forradalomhoz megértőbb volt, kompromisszumokra jobban hajlott. Szemléletében – akárcsak Štúr szemléletében is – jobban megőrződött a szláv kölcsönösség tudata. Hodža mérsékeltbb szemléletét mutatta, hogy a május 10-i lipótszentmiklósi gyűlés előestéjén, Hurbannal szemben amellet kardoskodott, hogy a készülő nemzeti programba ne vegyék bele az irtványaiktól és egyéb földjeiktől megfosztott emberek javainak visszaadását, nehogy elidegenítsék a felső-magyarországi nemeseket. Óvott attól is, hogy a másnapi gyűlésre a környező falvak népét behívják, mert „*nálatok Nyitrában – fordult Hurbanhoz – ez megtörténhet*”, ott a jobbágyfelszabadítással elégedetlen nép erre fogékony, de itt Liptóban, a „*mi népünknel ez még idő előtti*”.⁵

J. V. Frič azt is megemlítette, hogy Hurbantól ugyancsak eltérően, Ludovít Štúr nem becsülte le a szlávok ősi ellenségének tartott magyarok erejét és jellemét, Kossuthék antifeudális törekvéseit. Nemzete ellenségeihez is igazságos tudott lenni, „*és éppen ő volt az, aki felhívta a figyelmemet a magyar hazafiak sok ragyogó tulajdonságára, különösen pedig Kossuth több éves agitációjának demokratikus irányára*”.⁶

Valóban elmondható, hogy miközben a nyelvkérdésben Štúr és követői nem ismertek pardont, a polgári átalakulás egyes kérdéseiben nem zárkoztak el a

magyar liberális ellenzékkel való esetleges együttműködéstől. A „Szlovák Nemzeti Újság” szerkesztőjeként Štúr cikkek sorában fejtette ki programjuk lényegét, amelyben ők is a polgári átalakulásért, a feudális terhek és maradványok megszüntetéséért, az elmaradottság felszámolásáért stb. szálltak síkra. Ekkor még a szlovák nép anyagi, szellemi, kulturális fejlődését Magyarország fejlődésével szoros kapcsolatban látták csak elképzelhetőnek. Vagyis nemcsak érzékelték, hanem a maguk módján orvosolni is kívánták az ország és a szlovák nép nyomorát. *„Elmaradtunk a világtól – állapította meg már 1846-ban –, az megelőzött, minden tekintetben felülmúlt bennünket, és mi elzárt, a zajló világtól távol eső völgyeinkbe ragadtunk, s a régi életmódunkban elfásultunk. ... A világ tehát megváltozott, nekünk is haladnunk kell a világgal...”*⁷

Ez a program lényegében megegyezett Kossuth Lajosé polgári átalakulást szorgalmazó programjával. Nézetei kifejtésére az utolsó rendi gyűlésen lehetősége is nyílt. Időközben ugyanis Zólyom szabad királyi város követe lett, még ha a bizalmat nem is a városlakóknak, hanem Zólyom vármegye egykori alispánjának, a befolyásos M. Ostrolúckynak (Ostrolúcky Mikulášnak) köszönhette. Ostrolúcky ugyanis rábírta Zólyom városatyáit, hogy az intelligensnek és reményteljesnek tartott Štúrt, aki akkortájt Adélka lányának udvarolt, követnek jelöljék. Így azután 1847. november és 1848. március között a Kossuth-szakállas Štúr hat alkalommal szólalhatott fel a rendi gyűlésen. Ezekben a beszédekben és hírlapi cikkeiben – a követi utasításoknak megfelelően – egyre pontosabban fejtette ki a jobbágykérdés megoldására, a szlovák tanítási nyelv bevezetésére, az iskolaügy, a nyelv- és vallási kérdés rendezésére, valamint a zsidók és a városok jogaira vonatkozó programját.⁸ Az egyik, jobbágykérdésben mondott beszéde után Kossuth állítólag odasietett hozzá, a kezét nyújtotta, és melegen gratulált neki, mondván: *„Ne engedje magát megfélemlíteni”*. Ellenkezőleg, *„segítsen nekem abban a törekvésemben, hogy megtörjem az önző mágnások ellenállását és meg fog győződni róla, hogy egyformán szívemen viselem saját népem és az ön népének szenvedéseit, melyeket csupán kéz a kézben haladva enyhíthetünk”*.⁹

Kossuth sokat idézett gesztusa ellenére, már csak azért sem jöhetett létre tartós együttműködés, mert a polgári követeléseket Štúrék is összekapcsolták programjuk másik, még fontosabb alappillérevel, a szlovák anyanyelvű oktatással, illetve egyéb – lent részletezett – nemzeti követelések szorgalmazásával. Ezekből pedig az egyik fél sem kívánt jöttányit sem engedni. Nyelvi és iskolaügyi programját Štúr már 1847 őszén felvázolta a „Szlovák Nemzeti Újság”-ban, valamint a pozsonyi diétán 1848. január 15-én tartott beszédében.

A beköszöntő új kor hajnalán – a magyar nyelv mint „diplomatikai” nyelv mellett – a szlovákok számára is követelte az anyanyelvben való művelődés és az anyanyelven történő oktatás jogát az elemi iskolákban, tanítóképzőkben, felsőbb iskolákban, valamint egyházi téren is. Azt is javasolta továbbá, hogy a szlovák többségű megyékben az érintettek szlovákul fordulhassanak írásos panaszaikkal a megyei hatóságokhoz.¹⁰ Ekkor még ő sem számított közeli forradalomra. Őszintén hitte, hogy a lényegében nyelvi-oktatási követelésekre korlátozódó szlovák program, *„amiért máshol heves viták folytak, viharos harcot vívtak, amiért máshol sok vér folyott el, az nálunk vita harc nélkül, békés úton valósulhat meg”*.¹¹

Ennek megfelelően a készületlen „ifjú szlovákok” a megszülető márciusi törvényeket is a forradalom előtti nézőpontjukból értékelték. A felvidéki lakosághoz hasonlóan üdvözölték a robot, a dézsma, az úriszék, az elnyomás megszűnését, a polgári szabadság beköszöntét. A szlovák nemzeti követelésekkel kapcsolatban Štúr még március 31-én is azt tervezte, hogy: *„... egybefoglaló feliratot fogunk átadni a közoktatási miniszternek és a Pesten alakuló országgyűlésnek, lássák azok az urak, hogy az igazságot keressük, hogy semmi rossz és veszedelmes dolgot nem akarunk, hogy csak kultúrát és művelődést kérünk a mi elhanyagolt nemzetünk részére is ...”*.¹²

Megállapítható tehát, hogy a formálódó szlovák nemzeti „mozgalom” március 15-e után még nem öltött rögtön forradalomellenes, magyar nemzetellenes, nyíltan magyarellenos jelleget, ámbár Hurban a szlovák nemzeti szempontokat már ekkor is hajlamos volt túlzottan előtérbe állítani, és a nemzeti egyenjogúság kivívását kész volt a jobbágyviszonyok felszámolásánál is többre értékelni.¹³

Az első petíciók megszövegezése, a nemzeti szervezkedés megindulása

A szlovák nemzeti követeléseket legelőször a mozgalom Nyitra megyei szervezői, M. M. Hodža, Samuel Hroboň és Klein Lajos jegyző terjesztették elő petíció formájában. 1848. március 28-ára ugyanis a megyei hatóságok megyegyűlést hívtak össze Liptószentmiklóson abból a célból, hogy kihirdessék a márciusi törvényeket, valamint az ezekkel kapcsolatos országgyűlési nyilatkozatot. A napirendet azonban váratlan esemény zavarta meg. Rády Mihály alispán-helyettes gr. Batthyány Lajosnak küldött jelentése szerint ugyanis, *„némely megyei községeknek lakosai váratlanul csoportosan terembe betódulván, ezek közt ... Klein Lajos anélkül, hogy... sejdítettük volna, a petíció*

alakjában tót nyelven szerkesztett folyamodást olvasta, melyben hajdan dicső tót (szláv) nemzetiségnek, több századévtől elhanyagolt állapotját kiemelve, kívánatkép előterjesztett, hogy a tót nyelv tanácskozási közgyűlekezetekben magyar nyelv helyett ezentúl használtassék ...”. Ebben a szorult helyzetben, a növekvő „pánszlávizmus féle” ingerültséget elkerülendő, a magyar rendek arról határoztak, hogy a magyarra lefordított petíciót felterjesztik a minisztériumhoz.¹⁴

A 6 pontból álló petícióban Hodzáék azt kérték, hogy „ennek az országnak nemzete és népe... ténylegesen és pozitívan részt vegyen ezen ország nemzeti gyűléseiben”. A (megyei) tanácskozások és határozatok nyelve, hasonlóképpen a bíróságok, kérvények, perek, hivatalos megyei és országgyűlési hirdetmények nyelve is, a szlovák legyen. Magyarország szlovák honpolgárai számára kívánták a szlovák nyelven történő azonnali népiskolai oktatást és művelődést, valamint a megyei, majd országgyűlési képviselőlet mielőbbi megoldását. A petíció új, politikai töltetű elemeként megfogalmazódott a Liptó vármegyében élő szlovák lakosság megyei szintű autonómiájának, népképviselőletének az igénye. Erre utal az „ennek a vidéknek a nemzeti közigazgatása” megfogalmazás, a „szlovák nemzetiség” jogai örök időkre történő biztosítása, illetve ennek szorgalmazása, valamint az az igény, hogy a kérvényt a megyei jegyzőkönyvbe hivatalosan vezessék be.¹⁵ A miniszterelnök intézkedése ekkor még eredménnyel járt. Április 6-án gr. Batthyány Lajos már azt a jelentést olvashatta, hogy Hodža és társai „petíciójoktól elállottak és visszavételét is kinyilatkoztatták”. Kijelentették, hogy „a Szláv nyelvnek diplomáciai polczra leendő emelését nem kérik”, de továbbra is fenntartják maguknak a kérelem törvényes úton történő előterjesztésének a jogát.¹⁶

Ezt követően felgyorsultak az események. A petíció felolvasása után néhány nappal Bécsben már ki is nyomtatták M. M. Hodža híres kiáltványát, a „Bratja Slováci!”-t. A terjesztésre szánt felhívás abból indult ki, hogy a becsületes szlovákoknak is megkondult már a szabadság harangja. Ezért nekik is síkra kell szállniuk a nemzeti szabadságáért, „vagyis olyan szabadságért, amely minden szlovák számára szabadság, tehát nemcsak egyik vagy másik falu vagy város számára, hanem a teljes szabadság minden szlovák nyelvű ember számára”.¹⁷ A záró részben nemzeti összefogásra szólította fel a nemzetüket, nyelvüket, származásukat megtagadó urakat, nemeseket, bárókat, grófokat, hogy békésen, egyesülve, testvéri vérontás nélkül érthessék el nemzeti céljaikat. A kiáltvány nagyrészt megismételte a március 28-i petíció kéréseit, amelyeket a felhíváshoz csatoltak. Ezekhez lényegében csak annyit tett hozzá, hogy

*„mindazokon a főiskolákon, amelyeket a szlovákok látogatnak, nevezetesen a pesti egyetemen ne csak szlovák nyelvi tanszéküket alapítsanak, hanem egyes tudományokat és ismereteket is szlovák nyelven adjanak elő”.*¹⁸ Hodža megjelölte a fenti célok megvalósításához szükséges azonnali teendőket is. Minden vidék településeinek küldötteiből alakuljanak küldöttgyűlések. Ezek foglalják írásba kérelmeiket és válasszák meg választmányaikat. A választmányok pedig tárgyaljanak egymással és az országos hatóságokkal. Végül az összes választmány tagjaiból álló gyűlés válasszon elnököt, és az itt megfogalmazott nemzeti kérelmeket – a békés és törvényes utat betartva, „teljes tisztelettel” – küldjék el Bécsbe az uralkodóhoz, valamint az országos hatóságokhoz. Hodža tehát itt már egy alulról szerveződő, demokratikusan választott népképviselőkből álló, nemzeti képviseleti rendszer békés bevezetésének tervét vázolta fel. Egyébként is, gyülekezni és tanácskozni kell, mert: *„ezt teszik az emberek Prágában, Bécsben és nálunk Pozsonyban, Pesten is stb., tegyék meg tehát Ti is. Ami az egyiknek szabad, az a másiknak is kell hogy meg legyen engedve”.*¹⁹

Ezekben a történelemformáló hetekben Nyitra megyében, J. M. Hurban hlubokai paplakjában is pezsgett az élet. József nap előestéjén, március 18-án szlovák fiatalokkal arról tanácskozott, hogyan illeszkedjenek a magyarországi átalakulásba, hogyan harcoljanak a szlovák nemzeti célokért. Néhány nap múlva Hurban Pozsonyba, majd Bécsbe utazott, ahol április 2–4-e között a Sperlhez címzett cseh vendéglőben Štúrral és Hostinskýval együtt részt vett a birodalom mintegy 2000 szláv (szerb, horvát, cseh és lengyel) vezetőjének közös tanácskozásán. A küldöttek erős német-, orosz- és magyarelles hangot ütöttek meg. Megállapodtak egy egységes, összehangolt szláv politika folytatásáról, egymás nemzeti törekvéseinek kölcsönös támogatásáról, valamint arról, hogy a Frankfurtban ülésző német parlamenttel szemben kezdeményezni fogják egy szláv kongresszus összehívását Prágába. A találkozóról készült rendőri jelentés szerint szorgalmazták egy erős délszláv „birodalom” (Reich), az Illír Királyság megteremtését (Horvátországból, Szlavóniából, Dalmáciából és Magyarország tiszta szláv megyéiből), egy ugyancsak erős cseh birodalom felállítását (Morvaországgal és Sziléziával együtt), valamint egy erős Lengyelország megalakítását, Galíciával, Poznannal, és orosz Poznan tartománnyal együtt. A tanácskozáson Štúr – állítólag tőle és a horvát Ivan Kukuljević-Saksinskitől származott a prágai helyszín javaslata – már az első nap nagy hatású beszédet mondott. Szólt a szlávokat sokáig játékszernek tartó ördögi politikáról, amely tervszerűen megosztotta, és egymásra uszította őket. Többé nem akarnak szolgálni ilyen sátáni politikát, mert már felismerték

jogaikat, és egyesült erővel, férfiasan védeni is kívánják azokat. Ezért tehát „... a csehek tartsanak a szlovákokkal és a horvátokkal, a horvátok a csehekkel és a szlovákokkal, a szlovákok (pedig) mindkettőjükkel. És amikor így egyesülünk és megerősödünk, senki nekünk ellen nem állhat, és ellenségeinket elfogja a rémület és a félelem”.²⁰

Érdekes, hogy Štúr, a magyar veszélyt megkerülve, itt csak az osztrák hatalomról beszélt. Ezzel szemben a „Der grosse Peter” című bécsi röplap Štúr magyarellenességére és csehbarátságára is figyelmeztetett. Štúrt Peter Kellner-Hostinský (Hostinský-Kellner Péter) igyekezett megvédeni a Slovenskje Národňje Noviny április 18-i számában. Cáfolta azt a megalapozatlan vádat, hogy a szlovákok a Magyarországtól való elszakadásra és a csehekhez történő politikai csatlakozásra készülnek, s hogy Štúr a „Sperl” vendéglőben azt találta mondani, hogy a szlovákok inkább meghalnak, minthogy rajtuk a magyarok uralkodjanak. Ennek kapcsán egyfelől határozottan leszögezte, hogy „*mi szlovákok is, mint szlovák nemzet, szabadságot akarunk, jogot és egyenlőséget akarunk*”, „*a tulajdon földünkön a saját életünket akarjuk, a mi Szlovákiánkban, a mi Tátránk szent földjén*”. Másfelől a magyarok felé fordult és nyomatékosan hangsúlyozta, hogy ők nem akarják „Szlovákiát” Magyarországtól elszakítani, és Csehországgal egyesíteni. Inkább „*ismerjete el minket és lesz béke; adjatok nekünk jogot: lesz béke; adjatok szabadságot: lesz béke; adjatok egyenlőséget: béke lesz közöttünk. Igen, béke és barátság lesz köztünk. A szabadság öröme közös lesz számunkra*”.²¹

A bécsi szláv tanácskozásról készített rendőri jelentés ugyanakkor azt is kiemelte, hogy Štúr beszéde éles hangú volt, amelyben a „szláv nemzet” ellenségeinek tekintett magyarok, németek és oroszok ellen egyaránt kikelt. „*Különösen éles hangú volt Magyarország elleni kirohanása, amelyet a szlávok tartós leigázásával és elnyomásával vádolt meg*”, és a magyarországi szlávok többi szlávval történő gyors egyesülésére szólított fel. A német nyelvű jelentés készítője – a delegátusok között kezdetben legnyugodtabb és legmérsékeltebb hangot megütő galíciai (lemergi) képviselők kapcsán – felfigyelt a beszédek és követelések gyors radikalizálódására is. A délszláv és cseh küldöttek hatására ugyanis „*a korábbi nyugalom helyét fokozottabb izgatottság, és a korábbi mérsékeltebb kívánságok helyét annak kinyilvánítása vette át, hogy más követésekhez hasonlóan nekik is sokat kell kívánni és a több követelésére törekedni*”.²² Štúr arról is szólt, hogy a szlovák érdekek védelmében szövetkezni fog a szerbekkel a magyarok ellen, s a megindított tömeges szervezkedés

számára az anyagi eszközöket is igyekszik előteremteni. Ugyanebből a célból a csehekkel való szövetségre is kitért.²³

Néhány nap múlva Hurban már nyíltan azt hangoztatta, hogy a szlovákoknak fegyverrel kell kivívniuk a szabadságukat. A szlovák vezetők Bécsben meg is keresték a horvát bánná kinevezett Jellačićot, és arra kérték, hogy a szlovákoknak az első vonalban biztosítson helyet magyarok ellen. Štúr a bán segítségét kérte ahhoz, hogy a szlovák nép kiszabadulhasson az „ezeréves magyar rabság”-ból. Jellačić a következőképpen válaszolt: „*A Ti ügyetek a mi ügyünk is; a Ti balsorsotok a mi balsorsunk is; amikor a horvátok és szerbek szabadságáért fogok harcolni, minden lehetőet meg fogok tenni érettetek is*”.²⁴ Megindultak a tárgyalások a horvát Ljudevit Gajjal, a tudós P. J. Šafárikkal, a Pozsonyban élő szerbekkel, a cseh katonai szakértővel, Bernard Janečekkel stb. is a magyarok ellen indítandó „nemzetiségért vívott harc”-ról.

A kongresszus ideiglenes előkészítő bizottsága végül is a prágai összejövetelt – Štúr javaslatára – a frankfurti német beolvasztó, és a pesti magyar elnyomó törekvések ellensúlyául kívánta megtenni. Ezek a törekvések ugyanis nemcsak Ausztriát, hanem a Habsburg-monarchiában élő szláv népek önállóságát, függetlenségét is veszélyeztethették. A bizottság május elsejei felhívása tehát a szlávok egyfajta véd- és dacsövetségének megalakítására tett javaslatot. A kongresszust Rátz Kálmán szerint azért Prágába hívták össze, mert a cseh fővárost tartották a szlávok tudományos és nemzeti központjának.²⁵

A szlovák triumvirátus szemlélete és tevékenysége tehát – eltérően a petíciók és felhívások békülékenyebb szövegeitől – március végétől–április elejétől érzékelhetően megváltozott, radikalizálódni kezdett. A birodalomban élő szláv népek összefogásának szorgalmazásával párhuzamosan felerősödött a csoport forradalom- és magyarellenessége. A nép között folytatott agitációs és felvilágosító tevékenységük során a népi elégedetlenség felszítására törekedtek. Taktikájuk nagyrészt a márciusi polgári vívmányok alábecsülésére és a szlovák nemzeti célok felnagyítására épült. Fiatal diákokból álló megbízottakat küldtek Bécsből haza, levelekkel, röpiratokkal, kiáltványokkal. A nemzeti szervezőmunkának természetesen Felső-Magyarországon is voltak helyi és területi szervezői. Hurban például Bécsből duplacsövű pisztollyal, lőszerrel és díszes karddal az oldalán tért vissza Pozsonyba, majd Hlubokára. A császárvárosban megbeszélteknek megfelelően nagy agitációba kezdett az irtványosok (kopaničárok) és erdőmunkások között a forrongó Nyitra megyében, főleg Brezova, Miava, Verbó térségében. Ebben a térségben ugyanis különösen erősen ütköztek ki a jobbágyfelszabadítás hiányosságai. A kormány késlekedése

pedig lehetőséget adott arra, hogy Hurbanék az elégedetlen szegényparaszti tömegek szószólóiként lépjenek fel. A legjelentősebb parasztmegmozdulás egyébként – még Hurbanék fellépése előtt – Hont vármegyében robbant ki Janko Král' költő és Ján Rotarides falusi jegyző vezetésével, akik a szociális követeléseket (legelők és erdők rendezetlen kérdése, a majorsági jobbágyok felszabadítása, a szőlődézsma eltörlése stb.) nyelvi-oktatási követelésekkel kapcsolták össze.²⁶

Hurban egy alkalommal Brezován arra szólította fel a népet, hogy azokat a földeket, erdősegeket, amelyeket Erdődy gróf vett vissza a községtől, erőszakkal foglalják vissza. A jobbára spontán népi elégedetlenség, amelyet azért kívülről is tudatosan szítottak Hurbanék, a Felvidék számos településén zsidóellenes atrocitásokba torkollott 1848 tavaszán. A kormány csak rögtönítélő bíróságok felállításával, kormánybiztosok kiküldésével és a hadsereg bevetésével tudta ezeket lokalizálni. A fosztogatások több helyen „más vagyonosok”-ra, a nemesek és hatósági személyek lakásaira is kiterjedtek. A zavargások, amelyekbe az irtványosok mellett polgárok is bekapcsolódtak, Hurban lelkészi körzetében (Miaván, Verbón, Szenicen és máshol) egyre aggasztóbb méreteket öltöttek. Az ellentmondó adatokból nem derül ki pontosan, hogy ezekben a megmozdulásokban Hurbannak és megbízottainak mekkora szerepük volt. Annyi bizonyosnak látszik, hogy ezeket is igyekeztek nemzeti és magyarellenes céljaik érdekében fel-, illetve kihasználni. Tény viszont, hogy Hlubokán, saját egyházközségében csend és rend volt. Ám őt is ugyanaz a keresztény morál által fűtött nemzeti szenvedély hevítette, mint Štúrt is, akinek a tollán (az „Orol Tatranski” május 26-i számában) megszületett az első szlovák kitelepítési terv: a felvidéki zsidók Alföldre hurcolása.²⁷

Mindezek ellenére a jobbágyfelszabadítást, a jogegyenlőséget és a márciusi szabadság egyéb vívmányait örömmel üdvözlő szlovák paraszti tömegek jobbára még öntudatlanok voltak.²⁸ Jozef Hurban április 26-án meg is rótt a miavai vásári sokadalmat azért, mert a jelenlévők fontosabbnak tartották a jobbágyfelszabadítást, mint a nemzeti egyenjogúságot. Márpedig – állította a szónok – az ország legrégebb lakosai éppen azok a rabként tartott szlovákok, akik évszázadokon át csak az erdőkkel, a trágyával, a jószággal törődtek, ahelyett, hogy a fő dologgal, a nemzeti egyenjogúsággal foglalkoztak volna.²⁹ A beszéd után átadta azt a szlovák zászlót, amelyet a brezovaiak ajándékoztak a miavaiaknak. A zászlót a város vezetősége rögtön ki is tűzette. Hamarosan más házakon is megjelentek a nemzeti lobogók.

Két nappal később, 1848. április 28-án került sor a brezovai népgyűlésre, amelyen kb. háromezren vettek részt. Felolvasták azt a 8 pontból álló petíciót, amelyet Hurbanék szövegeztek meg. A petíció több pontja összecsengett Hodzáék egy hónappal korábbi liptószentmiklósi kérvényével. Követelték a szlovákok részvételét a szlovák tanácskozási nyelvű megyegyűléseken, Nyitra megyében „és bárhol másutt”; szlovák bírákat; a nyilvános hirdetmények szlovák nyelvűségét; szlovák tanítási nyelvű, több szintű iskolarendszert; a magyar lakta megyék iskoláiban és intézeteiben szlovák nyelvi tanszékek felállítását; a szlovák megyékben magyar nyelvtanárok alkalmazását a magyar–szlovák, szlovák–magyar kölcsönös közeledés és megértés céljából; minél előbbi szlovák országgyűlési képviselőket; a szlovák nemzet és nyelv jogainak elismerését és törvényes biztosítását. A „rettenetes idők” elmúltával ugyanis „nemzetünk most már semmi esetre sem engedi nemzetiségét elnyomni és megsemmisíteni”. Éppen ezért a 6. pontban szorgalmazták az országban lakó keresztény nemzetek közötti teljes testvériségét és egyenlőségét, valamint azt, hogy „mi tótok nemzeti szokásainkat és hagyományainkat szabadon megtarthassuk és az ország zászlai mellé a mi nemzeti zászlónkat is akadály nélkül kitűzhessük”. Kijelentették, hogy a nemzetek és nyelvek szabadságának megvalósulása esetén a szlovákok „kéz a kézben” fognak harcolni a külső ellenség ellen.³⁰ Újszerű volt az a gondolat is, hogy a magyar megyék a magyar iskolákban és intézetekben állítsanak fel szlovák nyelvű tanszékeket, a szlovák iskolákban pedig a szlovák–magyar, magyar–szlovák kölcsönös közeledés és megértés előmozdítása céljából alkalmazzanak magyar nyelvtanárokat.

A brezovai petíció tehát azt mutatja, hogy – a meginduló németellenes, magyar- és oroszellenes szláv együttműködés, valamint a magyarellenessé szlovák nemzeti szervezkedés dacára – a szlovák triumvirátus még április végén is nyitva hagyta a kaput a megegyezés előtt. Továbbra sem vetették el, legalább is papíron, szavakban nem, a magyar vezetéssel való megállapodás és együttműködés lehetőségét. A kérvény – vélhetően tudatosan homályos – megfogalmazásából nem derül ki, hogy a szerzők megelégedtek volna-e még a szlovákok megyei szintű autonómiájával és a szlovák lakosság parlamenti képviselőjével? A saját nemzeti zászló követelése inkább arra utal, hogy talán már a magyar állam föderatív módon történő átalakítása lebeghetett a szemük előtt. [Kevésbé ismert, hogy a föderáció gondolata Samuel Hoič röpiratában és Ludovít M. Šuhajda nemzetvédő írásában már az 1830-as évek első felében megjelent.]³¹ Azonban nemcsak Hoič és Šuhajda, hanem még Hurban föderációs elgondolásai is koraiak, kiérleletlenek voltak. Jól mutatja ezt a szlovák

nemzeti törekvések legátfogóbb dokumentumaként ismert, egyfajta szlovák „nemzeti program”-nak tekintett liptószentmiklósi program is.

Az 1848. május 10-én Liptószentmiklóson meghirdetett nemzeti program kidolgozója feltehetően Daxner M. István (Daxner, Stefan Marko) volt. A gyűlés egybehívójának a tervezetét azután május 9-én este M. M. Hodža lelkész-lakjában megvitatták és kiegészítették. A küldöttek között volt Hodža sógora, Kellner (Hostinsky) Péter újságszerkesztő, a Liptószentmiklóstra egyenesen Prágából érkező L. Štúr, a kardot, szlovák kokárdát és fehér kalaptollat viselő J. M. Hurban, továbbá Francisci (Rimavsky) János, Ferjenčík Miklós, A. Horislav Škultéty, S. Bohdan Hroboň, Červenák András és mások. A főszolgabírói jelentés szerint az alig tíz meglett férfi mellett még kb. negyven, többségében romantikus, fantazta diák volt jelen a megbeszélésen.³²

A „Szlovák nemzet kívánságai” néven ismert 14 pontból álló kérvény³³ – amelyet fontosságára való tekintettel nem árt kicsit részletesebben megismerni – 1. pontja leszögezte, hogy a „szlovák nemzet”, amely magát a magyarországi haza „ősi nemzeté”-nek és „egykori egyedüli birtokosá”-nak érzi, kilencszáz esztendő óta álom után ébred. A 2. pont „*a magyarországi korona alatt élő testvéri nemzetek általános országgyűlése*”-nek összehívását sürgette, „*amelyen valamennyi nemzet mint nemzet lesz képviselve – és valamennyi képviselő köteles nemzetét saját nemzeti nyelvén képviselni és az országgyűlésen törvényesen képviselt nemzetek nyelvét tudni*”. A nemzeti program 3. pontja külön nemzeti gyűlések feladatává tette a néprajzi (etnográfiai) határok megállapítását, abból a célból, hogy „*minden nemzet erősen vonzódhassék... nemzeti központjához...*”. A következő pont azoknak a nemzetárulók, renegát országgyűlési képviselőknek a megbüntetését szorgalmazta, akik nem a választóik érdekeit képviselték. A követelés fontosságát jelzi, hogy a 9. pont ehhez még azt is hozzáfűzte, hogy különösen az anyanyelvüket alábecsülő, nemzetük ellen ármányt szövő „elfajzott nemzetárulóknak” nem szabad választójogot kapniuk és közhivatalt betölteniük, mert a szlovák „*vér, nyelv és nemzetiség elárulását nemcsak nemzetünk, hanem az egész magyar haza elárulásának fogjuk tekinteni*”. Az 5–7. pont nyelvi-oktatási követeléseket tartalmazott: a vármegyei és választmányi tanácskozások nyelve a magyar mellett a szlovák legyen. Szlovák nemzeti iskolák alapítását követelte az elemi szinttől az egyetemig, a magyar vármegyei iskolákban pedig a szlovák nyelv tanítását, és viszont. Az előző hónapok ismert dokumentumaihoz, valamint Štúr parlamenti felszólalásához képest nem tartalmaztak lényegesen új elemeket. A nemzeti szimbólumok használatával foglalkozó 8. pont a szlovák nemzet piros-

fehér nemzeti színeinek és zászlóinak szabad használatát szorgalmazta, miközben elismerte a piros-fehér-zöldet magyar, a címerrel díszített trikolort pedig magyarországi zászlónak. Teljesen új felvetésnek tekinthető viszont annak kinyilvánítása, hogy „*a szlovák nemzeti őrsereg vezetői kizárólag szlovákok legyenek és a vezényleti nyelv a szlovák legyen*”. Érdekes és elgondolkodtató, hogy a 14 pontból csupán kettő, a 9. és a 10. foglalkozott a polgári szabadságjogokkal. Programban eddig még nem követelték: az általános választójogot minden 20, illetve 24 éves magyarországi állampolgár és lakos számára (kivéve a szlovák nemzet áruóit); sajtószabadságot (sajtótörvény nélkül); újságok, folyóiratok kiadását és nyomdák felállítását (óvadék nélkül); teljes egyesülési és gyülekezési szabadságot a közügyekről való nyilvános tanácskozások céljából. Heves viták után a 11. pontba bekerült az a – Hurban által szorgalmazott, Hodža által kifogásolt – követelés is, amely az erdeiktől, legelőiktől, mezőiktől, közjavaiktól, irtványaiktól és egyéb vagyonuktól megfosztott, megkárosított emberek problémáit próbálta meg orvosolni azzal, hogy elkobzott javaik visszaadását sürgette, illetve a visszakapott javakkal való korlátlan rendelkezést kívánta. Az allodiális jobbágyok felszabadítását is tervbe vette a jobbágyi munka és kötelezettségek alól. A 12.–13. pontban kérték az ártatlanul bebörtönzött Janko Král és Ján Rotarides szabadon bocsátását, valamint szabadságot kértek a galíciai lengyelek számára is. Végül a petíció készítői kifejezték ama reményüket, hogy a magyar minisztérium és a magyarországi honpolgárok ezeket a követeléseket támogatni fogják, mert – az utolsó gondolat szerint, ami akár burkolt fenyegetésnek is felfogható – *„ezeknek a követeléseinknek az elodázásában vagy megkerülésében azt fogjuk látni, hogy nemzetünket a korábbi vakságra és szolgaságra ítélték”*.

A szlovák nemzeti program megítélése

A május 10-i program nemzetpolitikai és nemzetszervezői szempontból egyaránt fordulat, áttörés kezdetét és szándékát jelezte. Egyfelől a súlypont már egyértelműen áthelyeződött az addigi, jórészt nyelvi, kulturális, oktatási kérésekről az egyre határozottabb politikai követelésekre. Másfelől – ezzel egyidejűleg – konkrét kísérletek történtek a szlovák népi tömegek nemzeti tudatra ébresztésére, a nemzetüktől elfordult felvidéki nemesség visszacsábítására, az addig erőtlenséggel nemzeti próbálkozások társadalmi bázisának kiszélesítésére, a szervezkedés valódi mozgalommá szélesítésére. Másfelől ma már az is jól látható, hogy – a szlovák triumvirátus erőfeszítései ellenére – a lipótszentmiklósi

programban megfogalmazott nemzeti igények és ezek megvalósíthatósága, illetve a tényleges helyzet között ellentmondás feszült. A szlovák nemzeti erők szervezetlensége és megosztottsága, a szlovák társadalom öntudatlansága, elmaradottsága 1848 tavaszán–nyarán még nem felelt meg a program elvárásainak.

Nem véletlenül írta Szarka László, hogy: *„Nagy hiba lett volna ezt a programot 1848 tavaszán nem megfogalmazni, de legalább ekkora hiba volt a magyar forradalom és szabadságharc ellenfeleinek a táborát erősíteni akkor, amikor a nemzeti törekvések magát a szlovák nép többségét is váratlanul s felkészületlenül érték”*.³⁴ I. Tóth Zoltán ettől jóval régebbi értékelése szerint a május 10-én hozott határozatok lényegesen tovább mentek az előző hónapok programpontjainál. Magyarország egységének fenntartásával etnikai belső határokkal rendelkező föderatív államot kívánnak, s *„a nemzeti önrendelkezés felé tartanak, anélkül azonban, hogy az államtól való elszakadást követelnék.”*³⁵ Ezt az értékelést Milan Hodža 19. századi megállapítása is megerősíteni látszik. *„Első programunk megteremtésénél elismertük Magyarország egységét, kiemelve a tót nemzeti egyéniséget...”* – írta.³⁶ Spira György szerint a szlovák nemzeti mozgalom még május derekán sem mondott le a magyar forradalommal létrehozandó megegyezésről. A megállapodás útjai még május 10-e után is nyitva maradtak. A liptószentmiklósi küldöttek ugyanis egyetértettek abban, hogy álláspontjukat továbbra sem – a megállapodást eleve lehetetlenné tevő – határozat, hanem még mindig (csupán tárgyalási alapul szolgáló) petíció formájában terjesztik az uralkodó, a magyar kormány és az összehívandó népképviselői országgyűlés elé. Ezt a hajlandóságot tükrözte szerinte az a magyarok számára elfogadhatatlan pont is, amelyet a küldöttek csupán afféle „diplomáciai többletkövetelésnek” tekintettek az alkudozásokhoz.³⁷ Ezzel összecseng Vigh Károly néhány évvel ezelőtti, jubileumi értékelése is. Vitathatatlan, hogy a petícióba olyan pontok is bekerültek, *„amelyekről kidolgozóik eleve tudhatták, hogy magyar részről elfogadhatatlannak minősülnek majd. ...Nyilvánvaló, hogy e követelések közül jó néhányat maguk a Liptószentmiklóson egybegyűltek is csak afféle diplomáciai többletnek tekintettek”*. Meglátása szerint végeredményben a magyar–szlovák kiegyezés lehetősége május 10-e után is megmaradt.³⁸

Más vélemények szerint viszont a „szlovák triumvirátus” körül szervezkedő értelmiségiek május 10-e után már nem a magyar forradalom vezetőivel való megegyezésre, hanem a konfrontációra készülődtek. *„A külön néprajzi kerület, nemzetgyűlés és szlovák vezényleti nyelv mellett működő külön nemzetörség*

olyan jellegű követelések voltak – írta Kemény G. Gábor –, melyek a korabeli nemzetiség szemlélet szerint megoldhatatlan kívánalmaknak minősültek...”.³⁹ Steier Lajos egyenesen valószínűnek tartotta, hogy a szlovák nemzeti mozgalom vezetői „azért állították fel a túlzó követeléseket, hogy a megegyezést lehetlenné tegyék”.⁴⁰ Hasonlóan vélekedik a Gabriel Viktor álnevet használó Ladislav Szalay is. Magyarul is megjelent, gondolatébresztő könyvében igen határozottan kétségbe vonta a szlovák fél megegyezési szándékát. Meglátása szerint a „Szlovák nemzet kívánságai”-t „igen gondosan úgy fogalmazták meg, hogy ne lehessen teljesíteni”.⁴¹ A „nem sok politikai érzékre valló” petíció összeállításainak ugyanis tudniuk kellett, hogy több követelésük a magyar vezetés számára vagy elfogadhatatlan, vagy pedig irreális, kivihetetlen, illetve felesleges. Egyebek között segítségül hívta – a május 10-i tanácskozás és kérvény megítélésében meglehetősen következetlen – D. Rapantot is, aki szerint a petíció időszakában a szlovákok úgymond becsülettel igyekeztek megtalálni a magyarokkal való együttélés módját. Rapant hatalmas munkájából a Hurban záróbeszédével kapcsolatos részt emelte ki. „A lipótszentmiklósi tanácskozás szóltanul egyetért Abaffy nézetével (Hurbannal szemben – aki záróbeszédében azt mondta, hogy ha ezeket a követeléseket teljesítik, a szlovákok bátran kezdet nyújthatnak a magyaroknak – K. L.), hogy a szlovákok akkor sem nyújthatnak a magyaroknak békejobbot, ha azok teljesítenék a lipótszentmiklósi petíció követeléseit, mégpedig tekintettel a horvátokra, akik ellen, ha felkelnének a magyarok ellen, mégsem harcolhatnak”.⁴²

Végezetül álljon itt három mai értékelés, vezető szlovák történészektől. M. Danilák meglátása szerint „a „Kívánságok” úgy voltak megszővegezve, hogy egyrészt lehetővé tegye a szlovákok számára a Magyarország keretei között való megmaradást nemzeti egzisztenciájuk biztosítása mellett, másrészt tegye lehetővé számukra a részvételt a tervbe vett össz-szláv, vagy legalábbis ausztrorszláv konföderációban. Csak ebből a kétpólusos szémszögből lehet felfogni a „Kívánságok” koncepcióját...”. Dušan Škvarna kiemeli, hogy ebben a programban olyan, a „márciusi törvények” revízióját célzó pontok is voltak, amelyek „Magyarország föderatív állammá való átalakítására törekedtek Szlovákia autonóm helyzete mellett”. Márpedig egy ilyen kívánság „az akkori Közép-Európában rendkívül ritka volt”. Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy államjogi és közjogi szempontból a május 10-i program „kevésbé konkrét dokumentum volt. Gyakran választott általános formulákat, például nem konkretizálta a szlovák... önkormányzat rendszerét. Néhány fontos problémát teljesen elkerült (pl. Szlovákia területi kijelölése), néhány nehezen megva-

lósítható kívánságot is tartalmazott. (Például a képviselőiséget a magyarországi összes nyelv ismeretéhez kötötte.)”. Végül az egyik legújabb „Szlovákia történeté”-nek szerzője, Dušan Kováč „A szlovák nemzet kívánságai”-t a szlovák történelem egyik legfontosabb dokumentumának, olyan – határozott demokratikus elemeket tartalmazó – nemzeti, és egyúttal politikai programnak tekintti, amely „a politikai és szociális reformok értelmezésében jóval meghaladta az országgyűlésen elfogadott márciusi törvényeket. Egyúttal ez az első teljes szlovák államjogi program, amely csírájában tartalmazza a szlovák autonómia követelését és végső soron Magyarország nemzetiségi decentralizálását”.⁴³

A jeles szlovák történész – Ján Hučkovához és más szlovák szakemberekhez hasonlóan – is elkövet azonban egy szokványos „hibát”. Megállapítja ugyanis, hogy a magyar kormány a petíció elfogadása helyett „azzal válaszolt, hogy statáriumot hirdetett a felső-magyarországi megyékben és elfogatóparancsot adott ki Ludovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban és Michal Miloslav Hodža ellen. A szlovákok és magyarok közt elmélyült az ellentét, és egyre láthatóbban megnyilvánult forradalmi céljaik különbözősége”.⁴⁴ A valóság azonban az, hogy a magyar kormány már a lipótszentmiklósi tanácskozás előtt 5 nappal (!) bevezette Felső-Magyarországon a statáriumot. Ennek elsődleges oka nem a felénk „baráti kezét nyújtó” szlovák vezetők tanácskozása volt, hanem a már említett zsidóellenes pogromok. Štúrék ellen az elfogatóparancsokat napokkal később (Štúr ellen május 12-én, Hurban ellen 22-én, Hodža ellen pedig június 1-én), és nemcsak a nemzeti program miatt adták ki. A szlovák–magyar ellentét tehát nem csak ezért, s nem egyoldalúan a magyar fél hibájából mélyült el.

Ugyanakkor az is tény, hogy a magyar kormány sem a megegyezést kereste. Szemere Bertalan belügyminiszter és munkatársai nemhogy a „radikális” Štúrral és Hurbannal nem akartak tárgyalni, hanem – a szlovák nemzetébresztő értelmiség valamennyi tagját és csoportját egy kalap alá véve – a kompromisszumra kész Hodzával, sőt a magyar forradalommal nyíltan szimpatizáló, de azért a szlovák nyelv és oktatás ügyét is szívükön viselő szlovák értelmiségiekkel sem. A magyar kormány tagjai a – szerb és horvát mozgalomhoz képest kétségtelenül jóval gyengébb, és a magyar állam területi integritására nézve sokkal veszélytelenebb – szlovák szervezkedést nem tartották jelentősnek. A felvidéki szlovák mozgolódást, amelyről pontos és napra kész információik nem is mindig voltak, csupán néhány nép között izgató, de tömegtámogatást nem élvező „pánszláv” evangélikus pap – nagyrészt kívülről szított – aknamunkájának tekintették. Elegendőnek látták az adminisztratív kényszer alkalma-

zását: kormánybiztosok és katonaság kiküldését, néhány vezető bebörtönzését, elfogató parancsok kiadását stb. Elfogatóparancsot adtak ki a „triumvirek” ellen, így külföldre kellett menekülniük. A magyar, német és szlovák nyelven megjelent **„Hurban, Hodzsa és Stúr személyes leírásuk”** című körözvényben a következő állt. **„I. Hurban.** Termete középsz. sovány. Arcza hosszukás, barna. Orra szabályszerű, kisé hegyes. Szeme kék. Haja barna. Kora 30 körül. Új hírek után viselt nagy szakált és hamis rendeket. **II. Hodzsa.** Termete magos, sovány. Arcza hosszukás sárgás setét barna ‘s tiszta, szája nagy. Orra kisé széles. Szeme fekete. Haja egészen fekete. Kora 37 körül. **III. Stúr.** Termete magos, sudár. Arcza hosszukás, inkább piros. Haja gesztenye színű, van bajusza és szakála. Kora legfelyebb 34 eszt. A fent érintett Lázitók elfogatása esetére, az őket illtő törvényhatóságnak beszolgáló egyén általam **100 pengő forintokkal jutalmaztatni fog. Beniczky Lajos Orsz. Biztos”**.⁴⁵

A menekülők útja előbb Prágába, Bécsbe, majd a délszláv vezetőkhez vezetett. Ezeken a tárgyalásokon és tanácskozásokon, maguk mögött tudva a bécsi udvar hallgatólagos, majd nyílt támogatását, már a Habsburg-birodalom megmentése, illetve szláv érdekek szerinti átalakítása, valamint a magyar forradalom elleni összehangolt fegyveres akciók előkészítése volt a központi téma. A magyarok liberálisok és a szlovák triumvirátus nemzeti törekvései tehát 1848 nyarától végleg szétváltak, szeptember végén pedig a nyílt fegyveres konfrontációra is sor került.

A szlovák–magyar viszony elhidegülésének, majd ellenségessé válásának tehát összetett okai voltak. Szerepet játszott ebben egyfelől a magyar liberális nemzetfelfogás (különösen az „egy politikai nemzet”-ről kialakított nézetek) merevsége, valamint Kossuth Lajosék ebből fakadó – már ismert (lásd a 6. tanulmányt) – meggyőződése, miszerint nincs szükség kollektív nemzeti jogok nyújtására, mert az egyéni szabadságok megadása is elegendő a Magyarországon élő nem magyarok tartós támogatásának elnyeréséhez. A magyar kormány a – délszláv és a cseh vagy román nemzeti mozgalomhoz képest kétségtelenül gyengébb és készületlenebb, s ez által veszélytelenebbnek tartott – szlovák mozgalom esetében továbbra is elegendőnek tartotta bizonyos adminisztratív eszközök alkalmazását, beleértve a – nemzetileg öntudatlan, a „márciusi szabadság”-ot örömmel fogadó, s a magyarokkal egyéb okok miatt is szimpatizáló vagy közömbös – szlovák lakosság között izgató tevékenységet folytató szlovák vezetők ellen kiadott elfogatóparancsokat is.

Nem ez volt azonban a fő oka annak, hogy Lúdvít Stúr és triumvir társai a közösnek indult forradalom ellen fordultak. Nem árt nyomatékosan hangsú-

lyozni, hogy a többi magyarországi nemzetiségtől eltérően, ahol a vezetők szintén összeütközésbe kerültek a magyar kormánnyal, a szlovák vezetők körében a – már bemutatott – megosztottság maradt mindvégig a jellemző. Ez nemcsak jellem-, felfogás- és mentalitásbeli különbségeket, vagy személyi konfliktusokat jelentett. A bécsi udvarral, a magyar kormánnyal és a cseh, valamint a délszláv mozgalommal kialakított politikai, katonai és egyéb viszony eltérő értelmezésével is párosult. Történelmi válaszút elé érkezve, a szlovák vezetőknek igen rövid idő alatt az alábbi, nagyon fontos kérdésre kellett választ találniuk. Az új helyzetben továbbra is az uralkodó nemzetként fellépő magyarokkal tartanak-e, akikhez több évszázad óta szoros történelmi, politikai, kulturális és tudati kötelékek fűzték őket? Vagy a szlávokkal tartanak, akikhez ugyan lazább rokoni, nyelvi és egyéb kötelékek által kapcsolódtak, de a hirtelen megváltozott, felbolydult helyzetben felcsillant annak az esélye, hogy – az ausztrósláv terv sikeres megvalósítása esetén – a szlovák nép, illetve nemzet egy új (szláv vagy szláv dominanciájú) politikai közösség egyenrangú(bb) alkotórésze lehet. Miután a több felé húzó szlovák vezetésen belül azok a – Hurban nevével fémjelzett – radikálisok kerültek előtérbe, akik a vélt vagy valós szlovák nemzeti érdekeket a polgári haladás közös céljai fölé kezdték tartósan helyezni, a szlovák nemzeti követelések, majd törekvések is radikalizálódni kezdtek. A sokáig közbülső helyzetben lévő Štúr szemlélete is ennek megfelelően alakult át. A magyarokkal inkább együttműködni, mintsem konfrontálódni kívánó, mérsékeltebb Hodžáéknak is hamarosan dönteniük kellett arról, hogy kikkel működnek együtt, kik ellen? Ingadozva ugyan, de ők is azok közé álltak, akik – a szlovákok készületlensége dacára – abban bíztak, hogy az erős délszláv mozgalom és a bécsi vezetés támogatásával, fegyveres úton, délszláv–cseh–szlovák összefogással, vagyis a magyar üggyé zsugorodó forradalom ellen fegyvert ragadva, kivívhatják a közös szláv, illetve a saját szlovák nemzeti célokat.

11. Szlovák fegyveres felkelés – magyar szabadságharc

1848–49-ben

Köztudott, hogy 1848. március 15-e után a felső-magyarországi vármegyék szlovák lakosságának álláspontját az örömteli várakozás jellemezte. Üdvözltek a jobbagyfelszabadítást, a rájuk is kiterjesztett jogegyenlőséget, a „már-

ciusi szabadság” egyéb vívmányait.¹ Ezzel egyidejűleg azonban a szlovák nemzeti törekvések vezetői előbb a március végi Nyitra-megyei, majd egy hónappal később a brezovai petícióban már felvázolták nemzeti követeléseik körvonalait. Erre támaszkodva, május 10-én Liptószentmiklóson elfogadták azt a 12 pontból álló, átfogó nemzeti programot is, amely az addigi nyelvi, kulturális, oktatási kéréseken túllépve, már a szlovák nemzet egyenjogúságára, a nemzeti autonómiára irányuló politikai követeléseket is tartalmazott, beleértve Magyarország esetleges föderatív átalakítását is.

Annak megítélésében, hogy május 10-e után milyen is volt a Ludovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban és Michal Miloslav Hodža által vezetett szlovák mozgalom vezetőinek viszonya a magyar kormányhoz és a forradalomhoz, megoszlanak a magyar vélemények. Egyes történészek szerint a „szlovák triumvirátus” továbbra sem mondott le a Batthyány-kormánnyal való megegyezésről. Mások szerint viszont Štúrék inkább már a magyarokkal való szakításra, a konfrontációra törekedtek. Meglátásunk szerint a mozgalom vezetői egy ideig még mindkét alternatívával számoltak, de a két komponens aránya a következő hetekben-hónapokban jelentősen módosult. Továbbra is nyitva hagyták ugyan a magyarokkal való megállapodás lehetőségét, de a szláv szolidaritás erősödésével együtt felerősödtek a forradalom-, illetve magyarelles törekvések is.²

A felkelés politikai és katonai előkészítése

Ez utóbbi törekvésnek már 1848. április elején jól látható nyomai voltak. Április 2–4-e között Štúr és Hurban is részt vettek azon a Bécsben megtartott szláv tanácskozáson, ahol a birodalom délszláv, lengyel, cseh és szlovák vezetői megállapodtak egy egységes, összehangolt szláv politika folytatásáról, egymás nemzeti törekvéseinek kölcsönös támogatásáról, valamint ennek érdekében egy szláv kongresszus összehívásáról Prágába. A tanácskozáson Štúr – akitől állítólag a prágai helyszín javaslata származott – is beszédet mondott. Többek között azt fejtegette, hogy *„...a csehek tartsanak a szlovákokkal és a horvátokkal, a horvátok a csehekkel és a szlovákokkal, a szlovákok (pedig) mindkettőjünkkel. És amikor így egyesülünk és megerősödünk, senki nekünk ellen nem állhat és ellenségeinket elfogja a rémület és a félelem”*.³ A cseh Sperl vendéglőben megbeszélteknek megfelelően április 5-én Štúr már – az időközben horvát bánná kinevezett – Jelačić segítségét kérte a szlovák nép „ezeréves magyar rabság”-ból történő kiszabadításához. A bán

meg is ígérte, hogy a szlovákok szabadságáért mindent el fog követni, hiszen: „*A ti ügyetek a miénk is, balsorsotok a miénk is; mikor a horvátok és szerbek szabadságáért küzdök, értetek is minden lehető meg fogok tenni*”.⁴ A kongresszus ideiglenes előkészítő bizottsága Štúr javaslatára a prágai összejövetelt a frankfurti német beolvasztó és a pesti magyar elnyomó törekvések ellensúlyául kívánta megtenni. Ezek a törekvések ugyanis nemcsak Ausztriát, hanem a Habsburg-monarchiában élő szláv népek önállóságát, függetlenségét is veszélyeztethették. A bizottság május elsejei felhívása tehát a szlávok egyfajta véd- és dacsövetségének megalakítását javasolta. A kongresszust Rátz Kálmán szerint azért Prágába hívták össze, mert a cseh fővárost tartották a szlávok tudományos és nemzeti központjának.⁵

Maga a prágai szláv kongresszus 1848. június 2–12-e között ülésezett (Leo Thun gróf, az új tartományi kormányzó elnéző támogatásával). A 340 küldött – akik között néhány nem osztrák alattvaló: porosz területről érkezett lengyel, valamint szerb és orosz is volt – 3 szekcióban tanácskozott. A 61 tagú lengyel–ukrán és a 41 fős délszláv szekció mellett legnépesebb a 237 tagot számláló cseh–szlovák szekció volt. Ennek tekintélyes cseh vezetői, élükön František Palackýval, határozottan a csehek, morvák, sziléziaiak és a szlovákok egyesítését szorgalmazták a föderatív módon átalakított Habsburg monarchiában, természetesen cseh vezetéssel. Ez az „ausztroszláv koncepció” tehát a birodalmat lényegében cseh–szláv dominanciájú szövetségi állammá kívánta átalakítani, Ausztria és a dinasztia megőrzésével.⁶

A több tekintetben is megosztott kongresszuson a szlovák küldöttek a csehekétől – lényegi kérdésekben is – eltérő álláspontot foglaltak el. J. V. Frič emlékirata szerint például Palacký a kongresszus nyitónapján a cseh–szláv szekcióban alig kezdett hozzá javaslatának felolvasásához (amelyben az osztrák birodalom fenntartását – mint közös platformot – szerette volna elfogadtatni) amikor Štúr az elsők között fordult vele szembe. Egyrészt rámutatott arra, hogy a szlávoknak mindenekelőtt saját magukat kell szolgálniuk, és csak azután másokat. „*Önálló szláv államaink* (Steier Lajos fordításában: önálló szláv közösségeink – K. L.) *eddig Ausztriában nem voltak. Mondjuk ki, hogy mint önálló szláv államok* (Steiernél: önálló szövetségi közösség – K. L.) *akarunk az osztrák birodalom keretében állani. Ne mondjuk, hogy Ausztriát fenn akarjuk tartani és azt sem, hogy osztrák–szláv birodalmat akarunk alakítani*”. A szlovák vezető másrészt arra is felhívta a figyelmet, hogy a németek és a magyarok kettős szorításában a fő dolog a magyar hegemonia megtörése.⁷ A szlovák politikus egyéb megnyilatkozásai is arról tanúskodnak, hogy külön-

választotta egymástól a szlávok létkérdéseit és Ausztria fenntartását. A fő célnak – szemben Palackýval – nem feltétlenül a birodalom megőrzését tekintette. Fontosabbnak tartotta a monarchia szláv népei szabadságának és jogegyenlőségének megteremtését. A szláv törekvések fő akadályának sem a németeket jelölte meg, hanem a magyarokat. A cseh és a délszláv küldöttek – a cseh és szlovák egyesítés kapcsán – már felvetették a szlováklakta területek fegyveres úton történő elszakításának a lehetőségét is. Štúr viszont ekkor még Magyarország területi integritása mellett foglalt állást. Álláspontja lényegére világosan mutatott rá június 7-én. „*Diplomatizáltunk..., időközben pedig célszerűnek tartottuk, hogy megmaradjunk valahogyan a (magyar kormányhoz való – K. L.) lojalitás alapján. Nincsen annyira felfegyverzett népünk, mint amilyenek a horvátok és a szerbek... Nemzetünket még nem sikerült megnyernünk...*”. Emiatt, ha „*magyarellenes gondolkozásunkat megmutatnók, ezerszámra lépnének fel ellenünk. Kezdjetek ti, szerb és horvát Testvéreink és mi nem maradunk hátul*”.⁸

Ez a felfogás különbözött a „központi bizottmány” programjának helyzet-elemzésétől, amely a következőket állapította meg. „*Oly időben, midőn... a déli szlávok és a magyarok közt borzasztó népháború van kitörésben, mely hihetőleg egész Magyarországot elborítandja, a szlávok egyébütt sem maradhatnak csupán néző szerepben*”. A magyarországi szlávok nem maradhatnak többé a magyarok uralma alatt. Ha tehát „*a dolog Magyarországon harcra kerül: a bizottmány ünnepélyesen kijelenti, hogy a polgárháborúban a csehek is fel fognak kelni rokonaik mellett...*”.⁹ J. M. Hurban visszaemlékezései szerint Arsenević belgrádi szerb küldött pénzügyi támogatást, 10 000 forintot ajánlott fel a szlovák fegyveres felkelés számára, mondván: „*Segítsünk valamennyien tót testvéreinknek! Ti cseh és morva testvérek legközelebb álltok a tótokhoz, szomszédok, testvérek vagytok, segítsétek meg őket, és ezzel egyúttal nekünk is segítetek, mert közös az ellenség*”.¹⁰

J. M. Hurban is igen taktikusan érvelt a csehekhez való csatlakozás és a magyaroktól történő elszakadás ellen. Azzal vádolják a szlovákokat – mondta –, hogy gyengék, hogy nem akarnak a magyarok ellen harcolni. Pedig csupán arról van szó, hogy: „*Minden nemzet számol körülményeivel; ezért szeretnők, hogy a szlávok egy közös nagy birodalomban egyesíttessenek... Ha a magyarok azt, ami bennünket megillet, megadják nekünk, akkor nem akarhatjuk őket kiirtani és a kardot ellenük kirántani... Ha ellenben a magyarok nem adják meg, akkor természetesen harcolunk*”. Ez azonban nem jelenti sem a cseh koronához való csatlakozást, sem a magyaroktól való elszakadást. „*Nem lehet*

könnyű részünkre, hogy mostani viszonyainktól elszakadjunk és ezeréves, bár bennünket szorító összekötetéseinket megsemmisítsük".¹¹ A fenti kérdésekről a szlovák triumvirátus harmadik tagja, M. M. Hodža is hasonlóan vélekedett

A szlovák vezetők álláspontja a szláv kongresszus feloszlata és a június közepén kirobbant prágai fegyveres felkelés (amelyben Štúr és Hurban is harcolt a barikádokon Windischgrätz osztrák csapatai ellen) leverése után kezdett megváltozni. Egyre inkább az osztrákbarát és magyarellenes délszláv fegyveres mozgalomtól, valamint a taktikázó Bécs támogatásától remélték a szlovák nemzeti célok megvalósítását. Ezt viszont már csak katonai úton, a Habsburg csapatokkal együtt harcolva, tehát a magyarok ellen fegyveresen fellépve látták elérhetőnek. A magyar vezetéssel való békés megegyezés alternatívája ezzel végképp a háttérbe szorult.

Štúrék útja Prágából előbb Bécsbe, majd Zágrábba és Belgrádba vezetett. A történelmi igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a „másik oldalon”, a magyar forradalom vezetőiben sem volt meg a kellő hajlandóság még a szlovák nemzeti igények meghallgatására sem. A Batthyány-kormány szemléleti merevsége már a forradalom kezdetén kitűnt. Amikor például a Pozsonyból visszainduló szerb delegáció április 9-én búcsúlátogatást tett Kossuth szállásán, Stratimirović még egyszer figyelmeztetett arra, hogy a szerbek igényt tartanak nemzetként való elismertetésükre. Ellenkező esetben ezt másutt fogják keresni. Kossuth – miután megismételte a magyar liberálisok „egy politikai nemzet”-tel kapcsolatos ismert tételét – erre röviden ennyit válaszolt: *„Ez esetben dönt majd a kard”*.¹² Kossuth Lajos egyébként április és augusztus között többször is határozottan leszögezte fenti véleményét. 1848. augusztus 26-án egy képviselőházi felszólalásában ezt így fogalmazta meg. Magyarország egyetlen népfaja se *„gondolkozzék olly lépésről, és ne tegyen valósítására semmit, melly azt foglalja magában, hogy Magyarország nem egy státus, hanem külön népfajok külön státust követelnek magoknak. Ezen az alapon vagy szerte bomlik Magyarország, vagy kardcsapás határoz”*.¹³

A magyar kormány a – szerb és horvát mozgalomhoz képest kétségtelenül jóval gyengébb, és a magyar állam területi integritására nézve sokkal veszélytelenebb – szlovák nemzeti szervezkedést nem tartotta jelentősnek. A felvidéki szervezkedést, amelyről pontos és napra kész információi nem is mindig voltak, csupán néhány, nép között izgató, de tömegtámogatással nem rendelkező „pánszláv” egyén aknamunkájának tekintette. Ennek megfelelően az április 12-i első minisztertanácsi ülésen a „szlovák kérdés”-t gyorsan elintézték. Kijelentették, hogy *„a szlovák igénybejelentéseknek nagyobb*

*fontosságot nem kell tulajdonítani, mert azok a szlovák tömegek támogatását nem élvező, elszigetelt egyének megnyilatkozásai, s egyedül a panslavistica irány kifolyásának”...tekintendőek”.*¹⁴ A Felvidéken lázítókkal szemben Szemere Bertalan belügyminiszter tehát továbbra is elegendőnek látta a pusztai erőszakot. Megelégedtek kormánybiztosok és katonaság kiküldésével, néhány vezető bebörtönzésével, elfogató parancsok, köröző levelek kiadásával. A magyar politikai vezetés álláspontja 1848 nyarán sem sokat változott. Kevésbé ismert, hogy Kossuth Lajos képviselőházban mondott híres július 11-i beszéde – amelyben 200 000 újonc megszavazását kérte – a felvidéki állapotok rövid értékelésére is kitért. *„Alig voltunk a kormányban,...már a leghitelesebb tudósításokat vettük arról: hogy a pánszláv mozgalmak a felvidéket nyílt lázadásba borítani szándékoznak...”. Mindezek ellenére „...a felföld nyugodtan van. De ezen nyugalom nem a biztonságának nyugalma, és meglehet, sőt valószínű, hogy ez tűz, mely a hamu alatt lappang”.*¹⁵

Amikor ezek a szavak elhangzottak, a kormánynak már tudomása volt arról, hogy Prágából Štúr előbb Bécsbe ment, hogy önkénteseket toborozzon a délszlávokkal együtt tervezett fegyveres felkelés számára. Június 23-án viszont már Ljudevit Gajjal Zágrábban tárgyalt. Ezután Rohácsra utazott. 1842 óta itt élt száműzetésben Miloš Obrenović. A szerb ex-fejedelemtől és Mihály fiától 900 fegyverre szóló utalványt kapott. A szerb vezető pénzügyi segítséget, 10 000 dukátot is kilátásba helyezett a szlovák fegyveres felkelés támogatására. 1848 nyarán J. M. Hurban is a délszlávok között agitált. Június 30-án Rohácson keresztül (ahol valószínűleg Štúrral és M. Obrenović-csal tárgyalt) Zágrábba érkezett. A Pesti Hírlap tudósítója szerint július 2-án nagy sikerű beszédet mondott a horvát országgyűlésben, amelyben *„keserves színekkel rajzolta szlovák földieink Magyarországoni elnyomatását, csupán azon okból, hogy nemzetiségök mellett buzogni merészlenek...”*¹⁶ Hurban arra is kitért, hogy a „tót nemzet”-et elhagyta a nemessége, a városi polgársága, sőt nagyobb részt a papsága is. De ha *„a Ti vitézségteket fogjuk látni – folytatta a szónok – , mi is fegyverbe megyünk és a tót nemzet nem mutat kisebb bátorságot tót nemzetiségért, mint mutatott 800 év óta – gyakran idegen érdekekért”.*¹⁷

Hurban felszólalása szinte teljesen összecsengett a dél-magyarországi tótokhoz intézett szerb felhívással, amely 1848. augusztus végén ugyancsak a délszláv és a szlovák fegyveres akciók összehangolására szólított fel. A felhívás szerint a harc nem a magyar kormány törvényei ellen robbant ki. Azért folyik, hogy a szerbek, horvátok, rusznyákok és tótok örizhessék nevüket, szabadon használhassák istentől kapott nyelvüket, őseiktől öröklött szokásai-

kat, amelyeket a magyar urak, akik álszent módon szabadságot és testvériséget ígérnek, el akarnak tőlük venni. „A horvátok is ugyanazon okból kezdtek harcot a magyarok ellen. 100.000 győzetlen szláv a szabadságért és nemzetiségért küzdő harcos áll a síkon a magyar zsoldosok ellen és...számuk naponként fog Magyarország minden részeiben szaporodni, mert ők... Magyarország minden nemzetei számára kívánják a szabadságot és egyenlő jogokat. A szlávok senki felett sem akarnak uralkodni, de szabadon akarnak szabad testvérek közt lakni; és ha a szerb ágyúk mennydörgése Tatra hegyeibe ütközik, vissza fog ezer tót szívekben hangzani, melyek most magyar önkény alatt... dobognak. Mert felső Magyarországon közel 4 millió tót nyög magyar zsarnokság alatt, mely leghívebb barátaikat, papjaikat, tanítóikat, íróikat szétűzte, elfogdosta és elzárta azért, hogy nemzetüket védelmezték és mind e tótok a legnagyobb türelmetlenséggel várják a napot, melyen őket horvát és szerb testvéreik hangja, a magyar zsarnokság elleni csatára felhívja; és ők szerencséseseknek fogják magukat tartani, ha... szerb és horvát testvéreikkel fognak egyesülhetni”.¹⁸

A szlovák vezetők augusztus végén tértek vissza a Délvidékről Bécsbe. Abban a reményben fogtak hozzá egy szlovák légió felállításához, hogy Jelašić dél-magyarországi hadműveleteinek megindulása után Morvaország felől „szlovák” fegyveresek törnek majd be a Nyugat-Felvidékre. Ennek hírére a szlovák lakosság – amelyet az előző hetekben röplapok, felhívások, futárok és megbízottak útján már előre tájékoztattak, és kellőképpen felkészítettek – tömegesen csatlakozni fog hozzájuk. Ez által az egész Felvidék lángba borul majd. Ily módon a két tűz közé szorított magyar honvédsereg veresége és a szlovák fegyveres felkelés győzelme biztosítva lesz.

Csak hogy egy kis probléma támadt. Időközben ugyanis nagyrészt szétszéledt a (még augusztus elején megszervezett) kb. 100 fős önkéntes csapat. Ezért a bécsi Szent István dóm közelében, egy pincehelyiségben, titkos toborzóirodát állítottak fel a cseh Bedřich Janeček és Bohusláv Bloudek vezetésével. Történelmi véletlennek nevezhető, hogy éppen átellenben állt a legálisan működő magyar honvédségi toborzó iroda. A Slovanská Lipa (Szláv Tölgy) nevű szervezet – akárcsak M. M. Hodža is – Csehországban agitált. A Prágában, Olmützben és Brünnben folyó toborzás végül hozott némi eredményt. Cseh, morva, osztrák, lengyel és délszláv önkéntesekből sikerült felállítani egy 300–500 fő körüli, gyengén felszerelt és ellátott légiót, amely az osztrák hatóságok engedélyével és hallgatólagos támogatásával a morva határra indult. A zömmel diákokból álló fegyveresek között legfeljebb 50 szlovák nemzetiségű akadt.¹⁹ A felkelőkhöz a határon mintegy 150 brünni és prágai fiatal is csatlakozott.

A három szlovák „hadjárat”

A fegyveresek politikai és katonai tevékenységét a Szlovák Nemzeti Tanács (Národná Rada Slovenská) irányította, amelyet még szeptember közepén alakítottak meg Bécsben. A hat tagú testületben a politikai vezetés Štúr, Hurban és Hodža kezében volt, a katonai irányítás pedig három katonaviselt férfit, B. Janeček, B. Bloudek és František Aleksander Zach feladata lett. (Ez utóbbi kettő az osztrák hadvezetés és Jellašić bizalmi embere volt.)²⁰ Mivel a betörés színhelyéül – nem kis viták után – Nyitra megye északi részét, a Javorina hegység térségét jelölték ki, a tanács első elnökének a térséget jól ismerő, a lelkesítő tevékenységét itt folytató Hurbant választották meg. A morva határ átlépése után a Tanács tagjai feleskették a legénységet az osztrák fekete-sárga és a szlovák zászlóra, majd kiosztották a fegyvereket.

Hurban és Štúr lelkesítő beszédeket tartottak. A lakosságnak útközben osztogatták a „Slováci, Bratia!” c. kiáltványt is, amelyben a fegyveres akció céljait ugyancsak megjelölték. A szeptemberi felkelés, amelyet Daniel Rapant „hadjárat”-nak (výprava) nevezett, az elnyomó magyar kormányzat és a magyarokkal együttműködő, áruló szlovák renegátok ellen irányul, s a szlovák nemzeti szabadságért és egyenjogúságért folyik. Nem veszélyezteti a birodalom egységét, ellenkezőleg. A birodalomból nem kiválva, osztrák uralkodó jogára alatt a többi szabad nemzettel való szövetségre törekszik.²¹ A felkelés – hangsúlyozta rövid biztató beszédében Hurban – csupán a szlovák nemzetet kívánja kiragadni a zsarnoki, vad magyarok karmaiból, hogy a morvakkal újból egyesülve, visszaadja a szlovákok régi dicsőségét.

1848. szeptember 19–21-e között a felkelők már Miaván tartózkodtak. Népgyűlésen proklamálták az általános népfelkelést és a szlovák nemzet függetlenségét. *„Ebben az ünnepélyes pillanatban – mondta Štúr – a magyaroktól függetleneknek hirdetjük magunkat, a magyar nemzetnek és kormányának felmondjuk az engedelmisséget, és ha valaki... továbbra is a magyar nemzettel és annak kormányával összeköttetésben maradna, azt nemzetünk ellenségének és árulójának fogjuk tekinteni...”*, akit polgárjogától és vagyonától (amelyet a nemzeti felkelés javára kell fordítani) meg kell fosztani.²² Szeptember 21-én a mintegy 2000 fegyveres átvonult Brezovára, ahol a következő napokban több ezren sereglettek hozzájuk. A létszám így átmenetileg akár 5–10 000 főre is emelkedhetett a Hlubokáról, Verbócról, Óturáról, Szenicéről stb. érkező, fegyverekkel, vasvillákkal, dorongokkal „felfegyverkezettek” csatlakozásával.²³ Főleg az irtásföldek elégedetlen parasztjai (kopaničárok), az előző hetek

kommunisztikus (föld- és vagyonközösségi) ígéretei által megtévesztett, zömmel evangélikus irtványföldesei áramlottak Hurbanék zászlai alá. Ennek ellenére a – felekezetiileg, valamint a jobbágyfelszabadításhoz való viszony miatt is erősen – megosztott lakosság zöme még ezen a Hurban által kiváltképp megdolgozott vidéken sem nagyon támogatta a felkelőket. Nagy részük nemzetileg még nem volt tudatos. Vagy közömbösek voltak a szlovák nemzeti célok iránt, vagy pedig a magyar nemzetőrökkel harcoltak a forradalom védelmében – a „szlovák” légió ellen! ²⁴

Ily módon a szeptember végi betörés mindvégig lokális jellegű, elszigetelt akció maradt. Ráadásul az első komolyabb fegyveres összecsapások után a megijedt vagy elkedvetlenedett szlovák parasztok kezdtek hazaszállingózni, úgyhogy a „szlovák nemzeti felkelés”-nek kikiáltott megmozdulás katonai ereje és területi befolyása hamar összezsugorodott. Amikor pedig a szeptember 25-i királyi manifesztum, amely Lamberget nevezte ki Magyarország főparancsnokának, a törvényes rend helyreállítására hivatkozva Észak-Magyarországon is megtiltotta a fegyveres akció folytatását, a „szlovák” felkelők sorsa lényegében megpecsételődött. Hurban megmaradt önkéntesei szeptember 29-én elhagyták Magyarország területét. A császáriak azonnal lefegyverezték őket. Úgyhogy báró Jeszenák kormánybiztos szeptember 30-i keltezésű jelentésére hivatkozva, a Pesti Hírlap október 3-án már az alábbiakat közölhette. „*A felsővidéki panszláv lázadók fő menhelye, Brezova és Miava kezünkben van*”, a pártütők Morvaországba futottak. A következő napokban a kormánybiztos a nép lefegyverzésére és a nyugalom biztosítására nyomozó bizottságokat és sorkatonaságot küldött. ²⁵

A katonai kudarc hatására, valamint személyes és ideológiai okoknak is köszönhetően, szakadás következett be a Szlovák Nemzeti Tanácsban. A csalódott és meghasonlott Hodža, valamint Janeček kiváltak a Tanácsból. Így október elsejétől a mozgalom „hurbani” és „hodžai szárny”-a egymástól majdnem függetlenül tevékenykedett. ²⁶ M. M. Hodža, S. Štefanovič, valamint néhány cseh radikális (mint pl. B. Janáček vagy J. V. Frič) ugyanis a szláv–magyar megbékélést, a tárgyalásos megoldást szorgalmazták. J. M. Hurban és Ľ Štúr viszont újabb fegyveres felkelésre készülődtek, de immár az osztrákok oldalán. Miután Hodžáék kapcsolatkeresési törekvései Pesttel nem jártak sikerrel, ők is a fegyveres útra tértek. Windischgrätz azonban eleinte bizalmatlan volt. Ellenezte az újabb szlovák katonai akciót. A prágai barikádokon ellene harcoló „szlovák triumvirátus”-t, illetve a radikális szemléletű, „néplázító” Hurbant nem tartotta megfelelő szövetségesnek. ²⁷

Végül is az 1848. december elejétől meginduló „téli hadjárat” során a szlovák, cseh és egyéb önkéntesek már a – több irányból az országra zúduló – császári erők segédalakulataiként harcoltak: osztrák mundérban, osztrák felszereléssel, osztrák zászlók és vezénylet alatt. (Ugyanez lesz a helyzet az 1849. évi „tavaszi hadjárat” idején is.) Franz Schlik altábornagy több mint 8000 fős hadteste december 6-án tört be a Duklánál, és Bártfa, Eperjes érintésével Kassa felé haladt. Nyugat felől megindultak az ausztriai tartományokban összevont császári erők is. Balthasar Simunich altábornagy mintegy 5000 katonája a Morva folyó alsó folyása felől a Vág és a Garam vidéke felé nyomult előre. Velük együtt haladt Hodža és Janeček kb. 100 fős különítménye is. A fekete-sárga kokárdával felékesített csoport létszámát ugyan a következő hetekben 800 főre sikerült növelni, ám 1849. februárban a fegyelmetlen légionáriusokat az ostromlott Komárom alá vezényelték át. Erre válaszul Janeček lemondott és a parancsnoklást – a katonai ügyekben teljesen járatlan – Ján Franciscira bízta, aki irodalmár volt.

A magyar szabadságharc ellen indult Trencsén megye felől a Jablunkai-hágón át Christian Götz tábornok 5000–6000 fős alakulata is. A csonka Szlovák Nemzeti Tanács mintegy 170 katonája Karl Frischeisen császári alezredes alá volt rendelve. Részt vettek Besztercebánya elfoglalásában is. Az 1849. februárjára már 1700–1800 főre duzzadó „szlovák” önkéntesek ereje, harci értéke azonban mindvégig csekély volt. A másik oldalon, a magyar honvédseregben sokszorta több szlovák önkéntes harcolt, nem is beszélve a besorozottakról. Arató Endre számításai szerint: *„A magyar honvédseregben jelentős számban harcoltak szlovák honvédek, és a szlováklakta megyék október és december között csaknem 10000 újoncot állítottak ki. A szlováklakta megyék 115000 nemzetőrt adtak, akiknek nagy többsége szlovák nemzetiségű volt”*.²⁸

A szlovák „hadjáratok” katonai eseményeinek rövid áttekintése végén még azt is hozzá kell tenni, hogy a „tavaszi hadjárat” idején a szlovák fegyveresek sorsa többnyire újból a menekülés lett. Az egység maradványait a császáriak 1849. májusában újjászervezték és Henryk Lewartowsky százados vezetése alatt toborzás útján néhány századra fel is duzzasztották a szabadságharc utolsó heteiben.²⁹

A kiválás gondolatának megjelenése

Már volt arról szó, hogy 1848 nyarán és kora őszén a szlovák mozgalom vezetői még elfogadták volna a föderalizált magyar állam területi integritását.

A téli és a tavaszi hadjárat során azonban jelentős változások történtek Štúrék államjogi, politikai szemléletében. Az év végétől egyre inkább azonosultak az – addig többnyire elutasított – ausztrorszláv, „ausztro-föderalista” politikai koncepcióval. Ennek megfelelően a szlovák etnikai régió jövőjét már a Magyarországtól való elszakadásban, és a szlovák autonómia valamilyen formájának létrehozásában kezdték elképzelni, közvetlenül a Habsburg-monarchia keretein belül.³⁰ Ez a változás összefüggésben volt azzal, hogy a szlovák vezetők a politikai cselekedeteiket a bécsi udvar centralizációs elképzeléseihez igyekeztek igazítani. Ezért azután a Szlovák Nemzeti Tanács vezetői – talán még a többi magyarországi szláv mozgalomtól is nagyobb – csaldóással fogadták az 1849. március 4-i „oktrojált alkotmány”-t, amely a szlovákoknak még korlátozott területi autonómiát sem ígért.

Ezért március 8-án először egy memorandumot nyújtottak át Schwarzenbergnek és Stadionnak. Majd a következő napokban új politikai programot fogalmaztak meg, amelyet egy népes szlovák küldöttség március 20-án petíció formájában terjesztett a fiatal uralkodó, I. Ferenc József elé. A szlovák vezetők ugyanis a március 4-i alkotmány centralizáló törekvéseiben a magyar hegemónia, illetve a magyar állam területi épségének megszüntetését vélték felfedezni. Pótlólagosan azt kérték tehát, hogy – tekintettel a magyar forradalom és szabadságharc ellen indított szlovák fegyveres akciókra – a majd 3 millió szlovák (sic!) által lakott felvidéki területekből alakítsanak ki egy olyan, közvetlenül Bécs alá tartozó, külön autonóm koronatarományt, amely külön közigazgatással, tartománygyűléssel és tartományi vezetőséggel rendelkezne. Olyan „szlovák fejedelemség”-et szorgalmaztak tehát, amely – meglátásuk szerint – viselhetné az ősidők óta használt „szlovák föld”, „Szlovákia” (zem Slovenská, Slovensko) nevet.³¹

Ez a politikai program alapját képezte a következő hetek-hónapok újabb tervezeteinek, emlékiratainak és beadványainak, nem különben a szabadságharc leverését követő politikai tervezeteknek is. Csakhogy a bécsi udvar minden alkalommal hálátlan maradt. 1849 végén már Hurban is kénytelen volt vérző szívvel és nagy-nagy csaldódsággal megállapítani, hogy magyarelles tevékenységüknek a Felvidéken nem volt semmilyen fogantaja, hiszen „...azokat tisztelik, akik velük (a magyarokkal) tartottak, azok vannak hivatalokban, akik a forradalmat csinálták és a szláv, aki vérét ontotta, a szerény szláv, ismét félreáll...”³²

A szlovák fegyveres akciók megítélése

Volt már arról szó, hogy a Pesti Hírlap tudósításai az 1848. szeptember végi fegyveres betörést katonailag és politikailag egyaránt gyengének, veszélytelennek és tömegtámogatást nem élvezőnek tartották. Ezt megerősíteni látszik a radikális Márczius Tizenötödike 1848. november 25-i vezércikke is, amelyben egyebek között az olvasható, hogy a Magyarországon élő szlávok közül „*a felvidéki tótság az, melly iránt eddig semmi panaszunk nincsen. A tót nép még elfoglalatlan elem, s azé fog lenni, ki azt előbb megszerzi magának*”. Ezzel az értékeléssel Windischgrätz helyzetelemzése is teljesen összecseng. A császári főtitstt ugyanis korainak találta a minisztertanács december 27-i döntését, amely kimondta Magyarország nemzetiségek szerinti felosztását, mondván: „*a tótok különösen Magyarország északnyugati részében nem ébredtek nemzeti öntudatra, sőt több helyen jelenleg a forradalmi párttal együtt dolgoznak és általában ebben a küzdelemben teljesen passzíve vagy indolensen viselkednek*”.³³

Szilágyi Sándor magyar forradalomról írott monográfiája, amely 1850-ben jelent meg, ugyancsak egyetlen mondatra érdemesítette a szeptemberi szlovák akciót. „*Népfelkelést illetőleg éjszakon Hurban, Stur és Hodzsa is próbáltak a magyarok ellen illyet gyűjteni, de egy pár száz embernél többet nem kaptak s azt őrnagy Knöhr egy pár ágyuszóval (sept. 29-én) Miavánál szétverte*”.³⁴ Tíz évvel a magyar forradalom kitörése, illetve a szabadságharc leverése után jelent meg Párizsban Irányi Dániel és Charles-Louis Chassin két kötetes, nagy elemzése, amely a forradalom politikai történetét dolgozta fel. Az első kötet mindössze egy bő fél oldalt szentelt Hurbanék „bandája” betörésének, a második pedig a következőképpen értékelte a szlovák fegyveres megmozdulást. A horvát bán betörése után „*Felső-Magyarországba egy a király által osztrák ezredessé emelt tót pap a király szemei előtt Bécsben toborozott cseh rablókkal beütött, s a pártütő horvát vezér azon elbizakodással haladt előre a védtelen országban a főváros felé, hogy ellene a magyar sereg nem fog küzdeni*”.³⁵ A mai magyar történetírás álláspontja is meglehetősen egységes. Ennek lényegét Szarka László legutóbb úgy fogalmazta meg, hogy a Miava és Ótura közötti területet ideig-óráig ellenőrzése alatt tartó szeptemberi felkelés „*jóformán semmiben sem érte el célját: nem sikerült a szlovák régió többi vidékét a maga oldalára állítania...*”³⁶

A fent ismertetett magyar álláspontoktól eltérően, az utóbbi fél évszázad szlovák történeti irodalmának a megítélése látszólag árnyaltabb, de sokkal ellentmondásosabb és jelentős értékelésbeli szóródásokat tartalmaz. A gazdag

irodalomból álljon itt időrendi sorrendben néhány kiragadott, mértékadó példa. Ivan Kusý 1948-ban írott „évfordulós” Hurban-életrajza szerint a szeptemberi felkelés – annak ellenére, hogy rövid életű volt és csak egy szűk területre terjedt ki – nagy politikai fontossággal bírt. A későbbi két fegyveres akciótól eltérően ugyanis (ez utóbbiakat már a császáriak oldalán folytatták, ezért reakciónak nevezhetők), ezt még főleg a szlovákok szervezték a csehek fegyveres segítségével. Újkori történetük során a szlovákok először léptek fel politikailag és katonailag önállóan. A „szlovák nemzeti felkelés” 1848. decemberétől kezdődő második etapja kapcsán egyrészt kiemelte a Szlovák Nemzeti Tanács megosztottságát, főleg pedig azt, hogy annak ellenére, hogy tovább tartott és különböző területeken zajlott, a jelentősége mégis sokkal kisebb volt, így inkább az első hadjárat befejezésének tekinthető.

Vladimír Matula 1956-os Štúr-tanulmánya viszont inkább azt emelte ki, hogy a magyar forradalom ellen vezetett három fegyveres felkelést ugyan „nem valami tudatos ellenforradalmiság” vezette, hanem a szlovák nemzetiség sorsa miatti aggodás, mégis „alapjában téves lépés volt”.³⁷ Az 1960-as évek elején Jaroslav Dubnický is azt írta, hogy a szlovák önkéntesek magyar forradalom elleni fegyveres harca egyrészt nem élvezte a szlovák nép nagy részének támogatását. Másrészt viszont akarva-akaratlan elősegítette az abszolutizmus későbbi megújítását, de ellentétben volt az európai forradalom érdekeivel is. Vladimír Mináč Štúr személyiségének és magatartásának az ellentmondásosságát emelte ki 1967-ben. Štúr nem volt következetes forradalmár, de árulója sem volt a forradalomnak. Bécshez fordulását ugyan nem menti semmi, de tettét meg kell érteni, mert más út nem kínálkozott, csak a többet ígérő Bécshez való csatlakozás, ám végül is „senki sem adott semmit”.³⁸

Karol Rebro vagy Daniel Rapant (szintén 1960-as évekből származó írásai) viszont az önmarcangolás helyett inkább a fegyveres felkelés egyértelműen pozitív vonásait domborítják ki. Rebro tanulmánya – retrospektív módon – a szlovák fegyveres felkelést olyan önálló akciónak minősíti, amelynek élén a Szlovák Nemzeti Tanács bizonyos értelemben „forradalmi nemzeti kormány”-ként működött. Az „ideiglenes forradalmi hatalom” szerepét töltötte be a szlovák etnikai területen. Daniel Rapant öt kötetes, hatalmas szintézise még ezen is túlment annak leszögezésével, hogy: „Majdnem ezer esztendő telt el azóta, hogy a szlovákok újból fegyverrel a kezükben harcoltak saját nemzeti szabadságukért”.³⁹

Jan Hučko 1980-as években készült Štúr monográfiájában az áll, hogy a felkelés vezetői közül Hodža és Brlič úgy gondolták, hogy a fegyveresek

küldetése mindenekelőtt diplomáciai lesz, tehát nem harci, hanem morális, esetleg politikai hatású. Mindenesetre a fegyveres alakulat „szlovákiai” jelenléte erősítette a nemzeti öntudatot. A magyarelles felkelés bebizonyította, hogy a szlovák hazafias intelligencia által megfogalmazott nemzeti követelések mögött a nép egésze felsorakozott, ezért össznemzetinek minősíthető. Azt is bebizonyította, hogy a fegyvert fogott szlovákokat már nem lehet semmibe venni, mint ahogyan az korábban történt.⁴⁰

Még a „Szlovákia története” c. monográfia (1992-ben megjelent) harmadik kötetében is visszacseng a rendszerváltás előtti időszak néhány hagyományos megállapítása. „*A vereség ellenére – olvasható például a 63. oldalon – a felkelés megmutatta, hogy a szlovákok elszántak, hogy aktívan és önállóan harcoljanak a nemzeti szabadságért és a társadalmi igazságosságért*”. S mivel széles néptömegeket mozgósított, „*valóban népi jellegű volt. ...Egyáltalán: ez volt a szlovákok első tömeges, önálló fegyveres felkelése az újkori történelemben*”.

Miroslav Kusý „A szlovák jelenség” című tanulmánya (1991) viszont a szlovák felkelés árnyoldalainak minősítésére is vállalkozott. A szerző első-sorban azokkal szállt vitába, akik Štúrék 1848/49-es magatartását mentegették (és mentegetik), mondván: „*szegény Štúrnak nem volt más választása*”. Kusý meglátása szerint az ellenforradalmi Bécs oldalán kompromittálódott Štúrék választása merőben téves volt. A szlovák mozgalom súlyos kompromittálódásához vezetett, hiszen „*a legkeményebb, legkérelhetetlenebb bécsi reakcióval vezetett egy csónakban*”. Egyébként is a szlovák értelmiség élcsapatának szűk körű mozgalma „*lényegét tekintve semmiképpen sem érintette a nemzet egészét*”, mert mindhárom csapat „önkéntesei” jobbára bécsi naplopókból verbuválódtak. A legnagyobb nehézséget éppen a tősgyökeres szlovák ifjak megnyerése okozta. Štúrék – nép által nem támogatott – mozgalmában tehát éppen az a tragikus, hogy „*azok az idegen erők, ... amelyek segítségével meg akarta valósítani nemes nemzeti célkitűzéseit, felettébb nemtelenek és szélsőségesen reakciósak voltak*”.⁴¹

Dušan Kováč „Szlovákia története” című (2001-ben magyarul is megjelent) monográfiája is azok közé a munkák közé tartozik, amelyeknek szerzői – Miroslav Kusýhoz hasonlóan – megpróbálnak a történelmi realitásokhoz igazodó álláspontot képviselni a jelzett kérdésben is. A jeles szlovák történész egyfelől megállapítja, hogy a szlovák önkéntesek fegyveres akciójára „*a magyar forradalmárok elvakult nemzeti hegemónizmusa*” miatt került sor. A támadáshoz Nyugat-Szlovákiában földművesek is csatlakoztak. Kelet-Szlovákiában viszont – teszi hozzá – szlovák parasztok a forradalmi magyar

nemzetőrség oldalán is harcoltak. A téli szlovák hadjárat viszont már a magyar forradalom elfojtására irányuló osztrák hadjárat részévé vált. Ennek eredményét abban látja, hogy – az önkéntesek bizonyos hadi sikerei ellenére – az 1848 tavaszán megfogalmazott nemzeti célok és ezek megvalósulása „*még mindig nagyon messze volt*” egymástól. A magyar szabadságharc leverése után pedig a szlovákok föderációra vagy nemzeti autonómiára irányuló követeléseit „*nem lehetett megvalósítani*”. A mai szlovák történetírásra azonban még nem ez a felfogás az igazán jellemző.⁴²

12. A szlovák – magyar viszony megítélése a szlovák történetírásban

Elrugaszkodás a magyaroktól

Közismert, hogy a történelmi Magyarország keretei között a magyar és a szlovák nép élete, sorsa ezer esztendőn át szorosan összefonódott. A szlovák felfogásban azonban a történelmi együttélés, a közös történelem tudata és vállalása a nemzeti öntudatra ébredéssel, a 18–19. század fordulójától meginduló magyar–szlovák, szlovák–magyar nyelvi, kulturális, majd politikai küzdelmekkel, az erősödő magyarosító törekvésekkel párhuzamosan gyengülni kezdett. Az eldurvuló nyelvi-politikai csatározások közepette a vitairatokban, a publicisztikában és a történetírásban a valós sérelmek és igények mellett olyan teóriák és mítoszok is kezdtek megjelenni, amelyeknek nem elsősorban a történelmi megalapozottság és a tudományos hitelesség volt a céljuk. Sokkal inkább a „szendergő nép” nemzeti tudatra ébresztése, a saját nyelvhez, kultúrához, a saját oktatási, kulturális, vallási intézményekhez való jog, nem különben a nemzeti egyenjogúságra és az önálló nemzeti létre való igény alátámasztása, védelme és propagálása vezette az egykori szlovák „nemzetébresztők”-et, akár a történelmi igazság rovására is.

Ez a törekvés a 19–20. század folyamán kiteljesedett. A szlovák historiográfiában különböző ahistorikus, romantikus-újromantikus, túlideologizált, retrospektív tendenciák jelentek meg vagy erősödtek fel, illetve gyökeresedtek meg. Ezek alapvető célja – egyebek között – a „magyartalanítás” volt, vagyis a magyar, illetve közös, magyarországi történelemtől elkülönített saját

„szlovák történelem” megteremtése, valamint az erre épülő történelmi és nemzeti-nemzetiségi tudat minél korábbi megjelenésének kimutatása. Ennek során sok szlovák történetíró és történész a történelmi mítoszteremtéstől, sőt a – történelmi tények és adatok önkényes csoportosítása, értelmezése stb. révén – történelem meghamisításától sem riadt, és ma sem riad vissza.

„Összes szomszédunk közül alighanem a szlovákoknak kell a legtöbb ellentmondást feldolgozniuk ahhoz, hogy reális történelmi képet alkossanak annak az államnak – a történelmi Magyarországnak – a fejlődéséről, amelyben ők maguk is tíz évszázadon keresztül éltek” – írja a kérdéskör ismert kutatója, Szarka László.¹ Valóban, nagy szükség lenne az egyoldalú Magyarország-kép árnyaltabbá tételére, az ezeréves magyar elnyomásról, az „ármányos” magyar nemzetiségpolitikáról, a szlovák nemzeti-nemzetiségi törekvéseket ezer esztendőn át sárba tipró magyar államról kialakított negatív sztereotípiák semlegesítésére. Ez viszont már csak azért is nehéz feladat, mert – az utóbbi másfél évtized néhány reményteljes próbálkozásától eltekintve – a szlovák történészek, publicisták és irodalmárok nemzeti elkötelezettségű része mindmáig nem tud, vagy nem akar szembenézni a hagyományos magyarellenességgel, a bizalmatlansággal összefonódó, védekező és elhatárolódó jellegű beidegződésekkel, amelyek az utóbbi időben sérelmi-komplexusos jelleget is öltöttek.

Ezzel természetesen nem azt akarjuk mondani, mintha a „magyar oldalon” minden rendben lenne, s már nem akadna tennivaló, ellenkezőleg. A magyar történet- és irodalomtörténet írásnak is van még pótolni, korrigálni valója bőven. Példának okáért a felső-magyarországi szláv etnikai régió társadalom- és családtörténeti, vagy gazdaság- és eszmetörténeti kutatása, vagy az évszázados magyar–szlovák viszony szlovák nézőpontú elemzése kiaknázatlan lehetőségeket rejteget, nem is beszélve a közös magyar–szlovák történelmi kutatásokról. Ami pedig az irodalomtörténetet illeti, egyetértően hivatkozhatunk Käfer István évekkal ezelőtti, de ma is időszerű megállapítására: „Ma ott tartunk, hogy az egymás belügyeibe való be nem avatkozás ürügyén lemondunk a hungarus múlt nem magyar összetevőinek vizsgálatáról és köztudati szintre emeléséről. A szlovák irodalmat és történelmet „nagylelkű” gesztussal a mai szlovák művelődésnek ajándékozzuk, a magunk számára is kirekesztve egykorú hungarus világából, de időnként mégis háborogva a szlovákok étvágyán. Pedig az egykor volt történelmi országot nem lehet – és nem is kell – felosztani! A magyar és szlovák művelődés együtt, a maga összefonódásában kell kölcsönösen szemlélni, egyéb utak és próbálkozások nem nemzeteinek érdekét szolgálják”.²

A szlovák nemzetté válás tehát lényegében mindmáig abban a béklyóban szenved, hogy a történetíróknak másfél-két évszázad óta egyidejűleg többfelé – a németekkel, főleg pedig a magyarokkal és a csehekkel szemben – bizonyítaniuk és védeniük kellett a szlovákok önálló nemzeti, illetve állami létre érdemes és képes voltát.³ Ez pedig folytonos elhatárolódással, a „magyarországi hazá”-tól és a magyar történelemtől való fokozatos elrugaszkodással járt. Az „elrugaszkodás” lényegét ragadta meg az író, publicista Vladimír Mináč, akinek mottója a magyarokról, mint a szlovákok politikai végzetéről, szinte szállóigévé vált. *„A magyarság a szlovákok politikai végzete – írta 1965-ben. De hát van-e egyáltalán értelme abban a tragikusan összezsomózott bugyorban kotorászni, amelyet történelmi Magyarországnak nevezünk? A magyarokhoz való viszonyunk nemcsak nemzeti sorsunkat, hanem nemzeti tudatunkat, illetve lelkünket is meghatározta. Sok évtizeden keresztül elsősorban azzal léteztünk, hogy elrugaszkodtunk a magyaroktól, hogy nem adtuk meg magunkat, hogy rajtuk kívül és ellenükre éltünk: ez a magatartás létezésünk lakmuspapírja”*.⁴ Majdnem ugyanezt a gondolatot vetette papírra 1990 őszén Rudolf Chmel hungarológus, akkor távozó budapesti csehszlovák nagykövet is. *„A szlovákok történetében nincs még egy olyan közös, de talán éppen ezért neuralgikus pont, mint amilyen a magyarokhoz és a csehekhez fűződő kapcsolat”, hiszen „a magyarokhoz való viszony nemcsak nemzeti sorsunkat alakította, hanem a nemzet tudatát is. Századokon át főként azzal léteztünk, hogy elrugaszkodtunk a magyaroktól”*.⁵

Valóban, a több mint ezer esztendő magyar–szlovák viszony megítélésében, a közös múlt vállalásában lényeges módosulások történtek a 18–20. század folyamán. A nemzeti öntudatosodással karöltve ugyanis a „közös magyar haza” helyébe az „ezeréves börtön”, majd az „ezeréves méh” és az „ezeréves szlovák történelem” mítosza lépett. Ebben a retrospektív történetírói koncepcióban a mai szlovák történészek nemzeti érzelmű része mindazt, ami Felső-Magyarországon, a mai Szlovákia területén hajdanán történt, s minden történelmi személyiséget, aki a jelenlegi Szlovákia területén egykor tevékenykedett, a „szlovák történelem” szerves részének, illetve szlovák személyiségnek tekint. Ennek megfelelően például a felföldi magyar, illetve nem szlovák család- és településnevek írásában a szlovák helyesírás és átírás szabályait alkalmazzák, Csák Máté, Pázmány Péter, Rákóczi Ferenc, Bél Mátyás vagy Kossuth Lajos nevét fonetikus átírják. Ezzel azt a benyomást keltik, hogy ezek a személyek valójában a szlovák történelem szereplői voltak.

A jelzett szlovák álláspont alapelemeit, a szlovák nemzeti tudat születésének főbb folyamatait és változásait, a magyar–szlovák viszony megítélésének néhány történeti, eszmetörténeti, államjogi, historiográfiai problémáját, sajátos összefüggését és neuralgikus pontját vázolja fel – alapvetően magyar nyelven is hozzáférhető magyar és szlovák historiográfiai, valamint irodalomtörténeti elemzésekre támaszkodva – az alábbi áttekintés. A záró tanulmány a tanulmánykötet megállapításait röviden nem csak összegzi, hanem az 1849 utáni másfél évszázadban megjelenő vagy kiteljesedő tudati, szemléleti változások, historiográfiai törekvések alakulására is kitékint.

„Közös haza” és „szláv nemzet”

Volt már arról szó, hogy a mai magyar történetírás álláspontja szerint a 17–18. századi szlovák etnikai tudat egyik legalapvetőbb sajátosságát a történeti magyar államhoz és a „szláv nemzet”-hez való egyidejű, szoros kötődés jellemezte. A szlovák történészek egy része viszont – még ha el is ismeri a hungarus patriotizmus, illetve a hungarus tudat meglétét a szlovák származású nemesség, polgárság és értelmiség között – a szláv (nyelvi, etnikai és kulturális alapokon nyugvó) összetartozás-tudat túlhangsúlyozásával azt a látszatot igyekszik kelteni, hogy a hungarus és a szláv tudat viszonyán belül már a 17–18. században is az utóbbi volt a fontosabb. A magyar történetírás és néhány szlovák kutató a hangsúlyok kérdését is másképpen, árnyaltabban látja. A struktúra lényegéhez tartozott ugyanis egy megosztott identitás. Az „állam-nemzetiség”-hez, a „nyelvi-kulturális nemzetiség”-hez és a „rendi-politikai nemzet”-hez kötődő identitások – legalábbis a 18–19. századig – viszonylag jól megfértek egymással.⁶ A szlovák történészek jelentős része túlhangsúlyozza az etnikai kötelékeken alapuló „nemzetiség” szerepét is. Ennek megfelelően a „szlovák nemzetiség” (máshol: etnikum létezését) legalább már a 11. század óta történeti ténynek tekintik. Az tagadhatatlan, hogy a krónikás hagyományban már évszázadok óta létezett egyfajta szláv összetartozási tudat. Ám e korai, harcok megnyilvánulásai ellenére, legalább is a 18. század elejéig, a szláv közösség érzése a meghatározóbb hungarus patriotizmus részeként jelentkezett még, a „szlovák” tudat pedig felolvadt a szláv tudatban.

A 18. század első felében azonban, az etnikai különbségeket addig nem igen ismerő *natio hungarica* kezdett etnikai (magyar) színezetet nyerni. Ezt közjogi érvekkel és történeti-politikai teóriákkal, konkrétan a haza háromszori (hun–avar–magyar) elfoglalásával támasztottak alá. Nem véletlenül jelentek

meg éppen az 1720-as évektől az első, szláv–szlovák tudatú papok által írott apológiák, amelyek a Felföldön élő szláv ajkú népesség egyenjogúságát az itt élők autochtonitásával, a nagymorva és Cirill–Metód hagyománnyal, valamint az ún. befogadási, illetve vendégszerető fogadtatásról szóló elmélettel igyekeztek alátámasztani.⁷

A 19. századra kiteljesedő és a modern magyar nemzetfelfogásba is beépülő hódításelmélet gyökerei, ugyanúgy, mint a 18. századi szláv–szlovák apológiák ideológiai alapjai is, a 17. század közepe tájáig vezethetők vissza. Ekkortájt kezdte hangsúlyozni néhány hungarus tudatú szláv–szlovák pap (az akkoriban jelentkező hun–avar–magyar hódításelmélettel, valamint a szepességi németek által képviselt „Restgermanen Theorie”-val szemben) a magyar állam területén élő szlávok autochton jellegét, és a nagymorva örökséghez, Szvatoplukhoz és a Cirill–Metód tradícióhoz való kötődésüket. Ennek során dolgozták ki és fejlesztették tovább – a magyar krónikákban szereplő fehér ló mondával polemizálva – a „befogadási elmélet”-et is. A fehér ló monda lényege közismert. Az etelközi magyarok nyugati portyázásaik során Szvatopluk morva fejedelemmel kapcsolatba kerültek. Szövetségkötésük emléke a krónikákban fennmaradt monda, amely szerint a magyarok Szvatopluk országát egy felszerszámozott lóért csellel „megvásárolták”, majd a fejedelmet legyőzték és megölték.⁸ Frölich Dávid Lőcsén megjelent német nyelvű munkája 1651-ben már említést tett a mondáról. 1655-ben Szöllősi Benedek a „Cantus catholici” bevezetőjében büszkén vallotta magát a pannonok és szlovákok királya, Szvatopluk hívének, s egyben Cirill és Metód követőjének. Ján Tibenský, a kiváló szlovák történész szerint a nagymorva és a Cirill–Metód hagyomány „*így vált fokozatosan a szlovák nemzetiség ideológiájának fontos motívumává*”.⁹ A szlovák történészek szerint ebben az időszakban születtek meg védekező jelleggel az első szlovák történeti munkák. A jeles szlovák történésznek, Dušan Kováčnak is ez a véleménye. „*A szlovák történetírás – hangsúlyozza – védekező reflexből született azok ellen a támadások ellen, amelyek a szlovák múltat igyekeztek lebecsülni. Az első szlovák történeti munkák tulajdonképpen apológiák voltak, és a történeti irodalom egy része napjainkig megőrizte a maga apologetikus jellegét*”.¹⁰

Ismeretes, hogy az első jelentős apológiát 1728-ban Ján Baltazár Magin dubnicei plébános írta Bencsik Mihály „Diétá”-jára válaszul. Ebben az 1722-es írásban ugyanis Bencsik megtámadta Trencsén város és vármegye nemeseit, és elvitatta tőlük azt a jogot, hogy magukat a natio hungaricához sorolják. Ők ugyanis – állította a nagyszombati jogi professzor – a magyar honfoglalók által

legyőzött Szvatopluk népének maradékai, aki egy fehér lóért eladta országát a magyaroknak. Ezért állította fel J. B. Magin az ún. vendégszerető fogadásról szóló elméletet, amelynek alapjait tehát már évtizedekkel korábban lerakták. „A történelem azonban kíméletlen volt – írja a szlovák történelmi mítoszokkal vitába szálló Peter Sykora. *A magyarok valóban legyőzték Szvatoplukot. Ezért állt elő Samuel Timon a „fehér ló” magyar monda új értelmezésével*”.¹¹ A jezsuita S. Timon 1733-ban megjelent „Imago antiquae Hungariae” c. munkájának a gondolatait azután Juraj Sklenár és a Pécs környéki plébános, Juraj Papánek fejlesztették tovább a 18. század utolsó negyedében. Ennek a két – vatikáni levéltárakban is kutató – jezsuitának a munkásságában már kimutatható a szlovák tudat körvonalazódása a szláv és a hungarus tudaton belül. A szlovák nemzeti tudat markáns megjelenése azonban még több mint fél évszázadig váratott magára.

„Közös hazá”-ból „ezeréves börtön”

Az éretlen belső feltételek között tevékenységét elkezdő „nemzetébresztő” szlovák katolikus és evangélikus értelmiség nemzeti törekvéseire, szemléletére a külső (elsősorban német) hatások jelentős befolyással voltak. Munkájukat számos tényező nehezítette.¹² A szlovák nemzeti tudat kialakulása, megszületése ezért meglehetősen elhúzódó és ellentmondásos folyamat volt, amely még a 19. század közepén sem ért véget. A nemzeti önállósodást és öntudatosodást nagymértékben hátráltatta, hogy a – magyar, lengyel, horvát „állami öntudatú elit”-től eltérően – a szlovákok gyakorlatilag nem rendelkeztek szláv–szlovák tudatú uralkodó osztállyal, saját államisággal, de még saját kulturális, egyházi vagy egyéb autonóm intézményekkel sem. Ezért nem alakulhatott ki történelmi tudatuk.¹³ Az egyébként is „csonka társadalmat” alkotó szlovákság tehát nem volt államalkotó, „történelmi nemzet”. S mivel a történelmi Magyarország történelme magyar volt, a szlovák egyházi értelmiség legjobbjai a cselekvés helyett inkább „megálmodtak (*cselekvés helyett inkább megálmodtak*) maguknak egy saját államot, és programjukat inkább nyelvi és kulturális, semmint politikai, netalán geopolitikai értelemben valósították meg. Az az igazság, hogy nem volt államnemzeti tudatuk. Valójában valamennyi eddigi szlovák emancipációs döntés főntről lefelé haladt, a politikai elit érdekéért”.¹⁴ A kis számú szlovák „nemzetébresztő elit” tevékenységének fókuszába tehát 18. század végétől a nyelv, a kultúra és a történelem ápolása került. Ennek során attól sem riadtak vissza, hogy az eleve hiányzó, de csak

szendergőnek vélt nemzeti tudatot maguk gyártotta mítoszokkal pótolják. Kelet-Közép-Európa és – a történelmi Magyarország szerves részét képező – Felső-Magyarország speciális viszonyai között, a sajátos belső feltételek és külső hatások talaján így született meg, és vált történelemformáló erővé a nyelvi-etnikai összetartozás tudata, a nyelvi-kulturális nacionalizmus. Az irodalomnak, valamint a magyarosítás elleni harcnak ebben a folyamatban kulcsfontosságú szerepe volt, hiszen – újból Rudolf Chmel szavait idézve – a történelmi mítoszokkal együtt „*a nemzeti ideológiát helyettesítette, hozzájárult ennek az ideológiának a »kitermeléséhez« ...*”¹⁵

A szlovák egyházi értelmiség jeles képviselői már a 18. század végétől megtették az első bizonytalan lépéseket afelé, hogy megteremtsék a magyar történelemtől, illetőleg a közös magyar–szlovák múlttól elkülönített szláv–szlovák múlt „nemzeti látószög”-ét. Ezt többnyire azzal a céllal tették, hogy bizonyítsák: a Pannóniában őshonos szlovák nép nem „történelem nélküli nép”. Neki is volt saját, a magyar honfoglalástól és államalapítástól régebbi időkre visszavezethető államisága, neki is voltak dicső hősei és csatái. E felfogás alapját a már említett, erősen vitatható állítás képezte és képezi. Nevezetesen: a „szlovák nemzet” nem a 19. században megszületett fiatal nemzetekhez tartozik, ellenkezőleg. Európa egyik legrégebbi, ezer esztendő „történelmi nemzet”-éről van szó, amelynek a fejlődését azonban fékezte rossz sorsa. A „rossz sors” kezdete a – fejlettebb, európai kultúrájú szlovákok, csehek és déli szlávok közé ékként benyomuló, így őket szétválasztó ázsiai, barbár – magyarok honfoglalása, majd (szláv egységre végzetes) államalapító tevékenysége volt.

A „közbeékelt nép” első variánsainak egyikét a cseh František Palacký fogalmazta meg még az 1830-as években. „*A magyarok betörése és megtelepedése Magyarországon – írta –, egyike azon eseményeknek, melyeknek a legsúlyosabb következményei voltak Európa történetében, a legnagyobb szerencsétlenség, mely a szlávságot évezredek folyamán érte... Miként nyugaton római befolyás alatt a frank monarchia nagyra nőtt, úgy keletkezhetett volna keleten Konstantinápoly hegemoniája alatt hasonló szláv birodalom és egész Kelet-Európának ezer év óta egészen más lenne a befolyása, mint ami így jutott neki osztályrészül. Azonban ama körülmény folytán, hogy a magyarok ezen kialakulóban levő szervezet szívébe hatoltak és azt szétzúzták, ezek a kilátások mindenkorra megsemmisültek. A nagy törzsek még alig összefüggő tagjai újra elkülönültek egymástól, mivel hatalmas idegen (azaz: magyar) anyag választotta el őket térben is*”.¹⁶ Palacký történelemfilozófiai alapvetése

hamarosan visszhangra talált a „szlovák triumvirátus” tagjainál, így M. M. Hodžánál is, aki az új szlovák irodalmi nyelvről írott egyik munkájában a következőket írta (az 1840-es években): *„Ez a nyelv az ószláv nyelvből származó dunántúli szláv nyelvnek eredeti és első ága, a nagyszláv őslakhely azon másik részén, mely... a századok folyamán a **közéjük befurakodott magyarok** (kiemelés tőlem – K. L.) által megkisebbitett és megrövidített”*.¹⁷

Ez a nézet még több mint száz évvel később is visszaköszönt. Példa erre Jozef Lettrich „A modern Szlovákia története” c. angol nyelvű monográfiája. Ebben ugyancsak arról írt, hogy a nomád magyarok államalkotó tevékenysége következtében a szlovákok és a csehek közé, akik addig egy és ugyanazon úton haladtak, egy államban egyesültek, *„mesterséges határ”* került. A magyar uralom alá került szlovákok *„elveszítették politikai függetlenségüket és nemzeti szabadságukat”*. Vagyis a morva birodalom megdöntésével *„a nyugati szlávok azon kísérlete, hogy egy erős közép-európai államot építsenek fel, véget ért”,* pedig ez egy olyan kísérlet volt, *„ami ha sikerült volna, komolyan megváltoztathatta volna az európai történelem menetét”*. Az ezzel egy időben született „Isztorija Csehoszlovákii” monográfia szovjet szerzői is hasonlóképpen vélekedtek, amikor úgy látták, hogy Moráviára és Szlovákiára (sic!) nézve a magyar hódítás *„óriási kárt okozott. Megszakadtak Szlovákia cseh földekkel... formálódó szoros kapcsolatai. Ezzel együtt lerombolódtak azok a kulturális és gazdasági kapcsolatok is, amelyek korábban a nyugati és a déli szlávok között léteztek. A hódítás eredményeként a pannóniai szlávok és Szlovákia teljesen más történelmi feltételek közé kerültek... Így rombolódott le a... szláv lakosság történelmi sorsközössége. Félbeszakadt a cseh–morva és a szlovák törzseken alapuló egységes nemzetiség kifejlődése...”*.¹⁸

A magyar honfoglalásnak ez a megítélése közvetlenül kapcsolódott az „ezeréves nemzet”-ről szóló – fentebb már említett – mítoszhoz, amely a későbbiek során kiteljesedett. A szlovák etnikai terület valamiféle állami különfejlődését bizonyítani igyekvő régebbi és újabb keletű próbálkozások jó része a szlovák nemzeti, illetve állami lét kezdeteit az első szlovák uralkodónak tekintett Samo frank kereskedőhöz vezette és vezeti vissza a 7. századba. A „szlovák történelem” következő lépcsőfokát Pribina nyitrai fejedelem vagy Szvatopluk nagymorva uralkodó uralkodása jelentette a 9. században. Az államiság újabb fontos állomása a Károly Róberttel dacoló „trencsényi Csák Máté” felső-magyarországi kiskirálysága, „felvidéki fejedelemség”-e lett, ahol *„főúrként uralkodott a mai Szlovákia területének legnagyobb része fölött”*. 1541 után a szlovák államiság újabb időszakát Habsburg–Magyarország, mint

a három részre szakadt Magyar Királyság tulajdonképpeni államjogi folytatója jelentette, élén Pozsonnyal, a koronázó- és fővárossal. A Bethlen-, Bocskai- és Rákóczi-szabadságmozgalmak jórészt felföldi, azaz „szlovákiai” helyszínei is jól beillenek ebbe a képbe. Nagy vonalakban így teremthető meg tehát Samo, a nagymorva állam, a politikailag három részre szakadt Magyarország Habsburg fennhatóság alá került része, valamint a mai Szlovákia közötti állami-politikai folytonosság, a kontinuos etnikai-területi, történeti és tudati-ideológiai kapcsolat!¹⁹

Ez a történetfelfogás Július Mésároš meglátása szerint abban is megnyilvánult, hogy a szlovák történetírók és politikusok a történeti Magyarország kereteit a szlovák nemzet számára idegennek, olyan „évezredes börtön”-nek kezdték tekinteni, amelyben a magyar uralkodó nemzet úgymond ősidők óta elnyomónk és halálos ellenségünk volt. A szlovák történetíróknak ez a törekvése, amelyet a 19. század első felében felerősödő magyarosító törekvések csak tovább gerjesztettek, az 1820-as évektől Dušan Škvarna szerint odáig vezetett, hogy *„jelentősen meggyengült annak tudata is, hogy a szlovákok Magyarország kultúrájának részesei voltak a múltban”*. A magyarországi történelemhez való viszony lazulása (pl. P. J. Šafáriknál) *„olyan érzésekben nyert megfogalmazást, hogy Magyarország történelme nem a szlovákok történelme, és ami még ellentmondásosabb, hogy a szlovákok Magyarországon folyamatosan ezer évig elnyomásban, rabságban éltek...”*. Ez a gondolat Škvarna szerint *„Štúr követőinél is megtalálható, de a szlovák kultúrában és publicisztikában főleg a XIX. század hatvanas éveitől van jelen”*.²⁰

Köztudott, hogy a magyarellenesség és a magyar hazától való idegenkedés már a szlovák nemzetébresztők második generációjának vezetőjétől, Ján Kollártól és társaitól sem volt idegen az 1820–1830-es években. Az is ismeretes, hogy J. Palkovič, B. Tablic, M. Hamuljak, J. Kollár és a cseh bibliai nyelv evangélikus hívei már a 18. század végén kidolgozták és következetesen képviselték a „szláv nemzet csehszlovák törzsé”-nek, a „szláv nyelv csehszlovák nyelvjárásá”-nak, valamint a „csehek és a szlovákok irodalmi és nyelvi egységé”-nek koncepcióját. Ján Kollár „Slávy dcera” című hatalmas eposza, valamint „Az irodalmi kölcsönösségről” írott tudományos fő műve jól példázzák Kollár szlávizmusának, cseh–szláv álláspontjának lényegét.²¹ Ez utóbbiban Kollár az állammal szemben definiált nemzet lényegét is kifejtette. Mit szeret inkább az értelmes ember – tette fel a kérdést: *„a földet vagy a népet, a hazát vagy a nemzetet. Hazát ismét könnyen találhatunk, ha azt el is*

veszítettük: de nemzetet és nyelvet soha és sehol; a haza önmagában halott föld, idegen tárgy, nem emberi: a nemzet a mi vérünk, életünk, lelkünk, személyi tulajdonságunk. A hazaszeretetet kissé ösztönös, vak természetű ösztön: a nemzet és a nemzetiség szeretete inkább az értelem és a műveltség alkotása”.²²

„Magyarországi hazá”-ból „szlovák fejedelemség”

Az 1830-as évek első felében a magyar nyelv erőszakos bevezetése ellen tiltakozó Samuel Hoič első ízben dolgozta ki egy olyan, Kollárétól eltérő konstruktív magyarországi hazafiság, valamint egy olyan föderatív államjogi kötelék (Band) tervét, amelyek egyenjogúságon nyugvó, megújított, erős szövetségi kötelék által fűzték volna össze a soknemzetiségű „közös haza” együtt élő magyar és nem magyar népeit.²³ Ugyanebben az időben M. L. Šuhajda röpirata is leszögezte, hogy Magyarországot nem egyedül csak „Árpád nemzete” alapította. Ebben egyenlő félként Szvatopluk, Szalán nemzete és egyéb nem magyar nemzetek is részt vettek. Vagyis a magyarok csupán „*elsők az egyenlők között*”. Šuhajda ezért azt is javasolta, hogy az egy kormányzat alatt egymás mellett élő nemzetek között pontos jogi kapcsolatot, olyan közösséget, „*uniót vagy valami hasonlót*” kell létrehozni, amely több nemzetet, különböző eredetű népeket is képes boldogítani.²⁴

Tudjuk jól, hogy a kiéleződő, majd eldurvuló magyar–szlovák, szlovák–magyar nyelvharc hevében, az erősödő magyarosító nyomás viszonyai között, az események nem úgy alakultak, ahogyan azt M. L. Šuhajda vagy Samuel Hoič elképzelték. Ám a szlovák nemzetébredés „harmadik nemzedéké”-nek fiatal vezetői, a „szlovák triumvirátus” tagjai, L. Štúr, J. M. Hurban és M. M. Hodža, az ő nyomdokaikon haladva, az 1840-es évek elejére eljutottak az önálló „szlovák törzsiség”, illetve a „közös magyarországi haza” újfajta felfogásához. S ezt úgy tették, hogy közben nem tagadták meg, csupán átértelmezték Ján Kollár „szláv nemzet”-en alapuló, a szlovák nemzeti öntudatosodást inkább már hátráltató, mint sem előmozdító koncepcióját. Ebben az új helyzetben Hurban már úgy vélekedett, hogy a szlovák nemcsak a csehekkel, lengyelekkel, oroszokkal stb. egyenrangú nemzet, hanem a magyarokkal szemben is az. 1842 tavaszán pedig a magyarságában megtámadott L. Štúr két magyar nyelvű vitacikkében is tanúságot tett a hazához és a szlávokhoz való egyidejű hűségéről, kettős kötődéséről.²⁵

Ezek a szlovák fiatalok voltak azok is, akik irodalmi megnyilatkozásaikban az 1830-as évek végétől egyre rendszeresebben használták a Szlovákia

(Slovensko) elnevezést, amely az 1820-as években tűnt fel J. P. Šafárik magánlevelezésében, majd a Kvetý című cseh folyóiratban. Pozsony nevéből is Bratislava lett.²⁶ Ugyanebben az időben az is megfigyelhető, hogy a szlovák nemzeti törekvések élén haladók a magyarosító törekvésekkel szemben a bécsi udvarnál, a konzervatív, aulikus köröknél igyekeztek támogatókra találni. 1842 első felében ennek jegyében került sor a szlovák evangélikusok sérelmeit és kéréseit tartalmazó első felségfolyamodvány megszövegezésére és beterjesztésére a „magyarországi szláv alattvalók” nevében. Ezt a sikertelen kísérletet az 1840-es évek első felében újabb felterjesztések és vitacikkek és röpiratok sokasága követte, amelyek az európai nyilvánosság elé tárták a szlovákok sérelmeit: a magyar országgyűlések rendelkezéseit a magyar nyelv egyre szélesebb körű terjesztéséről; az 1840-ben evangélikus főfelügyelővé kinevezett gr. Zay Károly egyházon belüli magyarosító terveit; a durva támadásokat Lúdvít Štúr és a felvidéki evangélikus líceumokban megalakult hazafias szlovák diákkörök ellen stb. Kossuth Lajos és liberális magyar vezető társai azonban nem tudták felszámolni ez utóbbiak titkos működését, mint ahogyan azt sem tudták megakadályozni, hogy 1845 késő nyarán, több éves kitartó harc után, megjelenjen az első szlovák politikai lap, a „Slovenskje Narodnje Novini” („Szlovák Nemzeti Újság”), amely már az 1843-ban megteremtett új szlovák irodalmi nyelven készült. Lúdvít Štúr, az újság főszerkesztője és munkatársai 1845 és 1848 között vezércikkek és programcikkek sorában körvonalazták gazdasági, társadalmi, kulturális, oktatási, nyelvi és politikai programjuk lényegét. Ezek a követelések, akárcsak Štúr parlamenti felszólalásai is 1847 végén–1848 elején, jobbra még mindig a nyelvi-kulturális törekvések szintjén mozogtak.²⁷

Az 1848-as forradalom kirobbanása a készületlen szlovák nemzeti „mozgalom” számára is új helyzetet teremtett. A márciusi forradalmat a felvidéki vármegyék szlovák lakossága örömteli várakozással fogadta. Üdvözölték a jobbágyfelszabadítást, a rájuk is kiterjesztett jogegyenlőséget, a rabság megszűntét és a „márciusi szabadság” egyéb vívmányait. Ezzel egyidejűleg a szlovák értelmiség legjobbjai a „szlovák triumvirek” (L. Štúr, J. M. Hurban, M. M. Hodža) vezetésével – a szerbekhez, a horvátokhoz és a románokhoz hasonlóan – megfogalmazták nemzeti igényeiket. A március végi Nyitra-megyei, majd az egy hónappal későbbi brezovai petícióra támaszkodva, 1848. május 10-én Liptószentmiklóson fogadták el azt az átfogó nemzeti programot, amely a nyelvi, kulturális, oktatási követelések mellett már a szlovák nemzet egyenjogúságára, sőt a nemzeti autonómiára irányuló politikai követeléseket is

tartalmazott. A magyar 12 pont mintájára született szlovák 14 pont újszerű politikai követelésének tekinthető például a „*testvérnemzetek egyetemes országgyűlése*”-nek összehívása (ahol a képviselők nemzetüket a saját nyelvükön képviselhetik); etnográfiai határok megállapítása; szlovák nemzetország felállítása szlovák vezetőkkel és vezényleti nyelvvel. Ezzel tehát a triumvirek és követőik rövid néhány hét alatt eljutottak a nyelvi, oktatási kérésektől a megyei szintű autonómia szorgalmazásán keresztül a magyar állam föderatív átalakításáig, a nemzeti önrendelkezés követeléséig.²⁸

A márciusi forradalmat követő eufórikus hetekben-hónapokban azonban a szlovák nemzet legjobbjai még nem fordultak szembe a forradalommal, legalábbis nyíltan nem. Bízta abban, hogy a liberális magyar vezetők, a „magyar testvérek” az egyéni, emberi szabadság mellé a szlovákoknak majd önként megadják a kollektív szabadságot és a nemzeti egyenjogúságot is. Tudjuk, hogy nem így történt. A Batthyány-kormány a szlovák igényeket meghallgatni sem kívánta, így 1848 júniusától Štúrék külföldön kezdtek el szervezkedni. Ettől kezdve egyre határozottabban az osztrákbarát és magyarelles délszláv fegyveres mozgalomtól, valamint a taktikázó Bécs támogatásától remélték a szlovák nemzeti célok megvalósítását, de már fegyveres úton. A szlovák–magyar viszony elmérgesedésében, majd a szakításban az is szerepet játszott, hogy május 10-ét követően Štúrék felfogásában, akárcsak a délszláv és a cseh politikusok felfogásában is, felerősödött a szláv szolidaritás, illetve a csehek által különösen szorgalmazott „ausztroszlávizmus” gondolata. Ezzel együtt erősödtek forradalom- és magyarelles törekvéseik is. 1848 június első felében, a prágai szláv kongresszuson felszólaló Štúr a fő célnak már a dunai monarchiában élő szlávok szabadságát, valamint az önállóvá váló Duna-menti szláv államok szövetségének a megeremtését tekintette. Ezért a tervet akadályozó „*magyarok letörése*”-re szólított fel.²⁹ A szlovák politikusok (akik jobbára tisztában voltak a felvidéki lakosság öntudatlanságával, a mindenoldalú készületlenséggel) szemléletének és cselekedeteinek radikalizálódása összefüggésben volt egy másik elmozdulással is. 1848 tavaszán–nyarán ugyanis az evangélikus lelkészek-költők jellegadó része az egyéni, emberi szabadságokat, illetve a polgári átalakulás feladatait, valamint a vélt vagy valós nemzeti érdekeket kezdte egymással mereven szembeállítani, ez utóbbiakat az előbbiekre fölé helyezni és abszolutizálni.³⁰

1848 nyarától tehát a magyar és a szlovák mozgalom útjai végleg szétváltak. A délszláv és cseh politikai és katonai vezetőkkel folytatott egyeztető tárgyalások, valamint a szükséges katonai intézkedések megtétele

után szeptember 19–29-e között a Szlovák Nemzeti Tanács (Národná Rada Slovenská) vezetésével Morvaország felől – cseh, morva, osztrák, lengyel, délszláv és részben szlovák diákokból álló – fegyveresek törtek be Nyitra-megye északi részébe. A céljuk az volt, hogy a felső-magyarországi szlovák lakosságot fellátsák, s ez által a régi dicsőségét visszaszerző szlovák nemzetet kiragadják a „zsarnoki, vad magyarok” karmaiból. A sikertelen őszi betörést – Daniel Rapant, a jeles szlovák történész kifejezésével élve – még két fegyveres „hadjárat” (výprava)³¹ követte, ám a téli és a tavaszi fegyveres akciók során a szlovák, cseh és egyéb „önkéntesek” már a több irányból Magyarországra zúduló császári erők kötelékében harcoltak, az osztrák erők segédalakulataiként, osztrák mundérban, osztrák felszereléssel, osztrák zászlók és vezénylet alatt.

A téli és a tavaszi „hadjárat” során Štúrék politikai-államjogi felfogásában újabb változások következtek be. 1848 nyarán és őszén lényegében még a föderalizált Magyarország területi integritásából indultak ki, ám 1848 végétől már azonosultak az – addig inkább elutasított, mintsem támogatott – ausztrószláv koncepcióval. Ennek megfelelően a szlovák etnikai régió jövőjét a magyar államtól való elszakadásban, a szlovák autonómia létrehozásában kezdték látni. Terveiket és cselekedeteiket tehát a bécsi udvar centralizációs elképzeléseihez kezdték igazítani. A Szlovák Nemzeti Tanács vezetői ezért – talán még a többi magyarországi nemzetiségtől is nagyobb – csalódással fogadták az 1849. március 4-i „oktrojált alkotmány”-t, amely a szlovákoknak még korlátozott területi autonómiát sem ígért. Így az 1849 márciusában megfogalmazott új politikai programban pótlólagosan azt kérték az uralkodótól, hogy – tekintettel a magyar szabadságharc ellen folytatott szlovák fegyveres akciókra – a majd három millió főt (!) számláló szlovákság által lakott területekből alakítsanak ki egy közvetlenül Bécs alá tartozó koronatartományt, egyfajta „szlovák fejedelemség”-et, amely az „*ősidők óta*” használt „szlovák föld”, a „*Szlovákia*” (zem Slovenská, Slovensko) nevet viselné.³² Ez a politikai program volt az alapja a következő hónapok tervezeteinek, az újabb emlékiratoknak és beadványoknak, valamint a szabadságharc leverését követő, ugyancsak sikertelen tervezeteknek is.

A „felső-magyarországi szlovák kerület”-től a területi-politikai különválásig

A szlovák nemzeti mozgalom, illetve a szlovák nemzeti tudat fejlődése mégis éppen a szabadságharc leverését követően kezdte behozni – nem utolsó

sorban a szerb, illetve a délszláv nemzeti mozgalmak hatására – azt a hátrányt, ami a Monarchia többi nemzeti mozgalmától elválasztotta.³³ Az irodalmi nyelv körüli vitákban, a magyarosítás elleni küzdelemben és a kiegyezést megelőző közjogi viták során ugyanis a mozgalom az önszerveződés szakaszába jutott, és kezdett tömegméretűvé válni. Ezzel együtt formálódóban volt az új nemzeti politikai program alapjául szolgáló nemzeti közösségtudat is. Tovább erősödött a szlovák nemzeti identitás szempontjából oly fontos „nemzeti terület” elhatárolásának és kijelölésének az igénye is. Ebben a törekvésben szervesen-szeretlenül keveredett a hagyományos történeti, természetjogi érvelés az – 1849 tavaszától túlsúlyba kerülő – etnikai argumentációval, amely a – később is sok problémára okot adó – magyar–szlovák nyelvi-etnikai határok mentén kívánta kijelölni a szlovák nemzeti területet. A már elsősorban etnikai értelmű Szlovákia (Slovensko) térképre vetítésének, konkretizálásának gondolata különösen 1860-tól erősödött fel, amikor a vármegyerendszer visszaállításával a területi megalapozottságú szlovák nemzeti szervezkedés, amely tehát 1849-ben a magyar állam területi integritását is megkérdőjelezte, talajtalanná vált.³⁴

Ezt a felismerést tükrözte az 1861. június 6–7-én Turócszentmártonban elfogadott szlovák „Memorandum”, amely hitet tett amellett, hogy a szlovák nemzet individualitása *„egy, a megyék határainak nemzetiség szerinti kikerekítésével alakítandó felső-magyarországi szláv kerületben (hornouhorské slovenské okolie) elősmerve s személyesítve legyen”*. Ugyanakkor a történeti és a geográfiai Szlovákia (amely utóbbi határa a Mátra déli vonaláig terjedt) ábrándja sem tűnt el nyomtalanul. A lényeg mégis az, hogy a Memorandumot már nem a különválás, hanem a Magyarországon belüli nemzeti emancipáció, a területi autonómia és a „közös haza” jegyében fogalmazták meg. A kiegyezést megelőző birodalmi centralizációs próbálkozások egyébként sem kedveztek a nemzeti-regionális, illetve föderalista törekvéseknek. A kiegyezéstől egészen az 1910-es évek elejéig a Magyarországtól való különválás nem szerepelt, legalábbis nyíltan nem, szlovák politikai programban, hiszen amint már a „Memorandum” szerzői is megfogalmazták, az eltelt évszázadok folyamán *„testvéreinkkel, a magyarokkal egy természetes és erős egészé köttetünk össze: mi nem lehetünk ellenei szeretett hazánk egységének s integritásának”*.³⁵

Egyébként is a kiegyezést követő években felerősödtek a szlovákellenes magyar szupremácia-törekvések, asszimilációs próbálkozások. Ezek hatására védekező pozícióba, majd az 1880-as évektől a századforduló tájáig politikai passzivitásba húzódtak a szlovák politikai erők. Ebben a helyzetben a magyar kormánnyal való együttműködés hangoztatásán túl minden belső autonómiára

vagy „ruszofilizmus”-ra irányuló törekvés valóságos szentségtörésnek számított. Nem véletlen hát, hogy az 1867–1918 közötti időszakot ma is a „fokozott elnyomás korszaka” terminussal jelölik a szlovák történészek. A dualizmuskori Magyarország is a „népek börtöne” maradt. Az 1871-ben megszerveződött turócszentmártoni konzervatív szlovák néppártiak mellett cseh pénzügyi segítséggel 1898 nyarától megjelent a „Hlas” nevű folyóirat is, amely körül szintén létrejött egy politikai csoport. A „hlaszisták” nacionalizmusa a néppártiak „vak nacionalizmus”-ától toleránsabb volt. A természetjog alapján a nemzetek egyenjogúságát vallották. Élesen elítélték a sovinizmust és nemzeti gyűlöletet szító „nemzeti egoizmus”-t. Cikkeikben következetesen ismétlődött az ország területi integritásához és a magyarországi hazafisághoz való ragaszkodás – taktikai megfontolásoktól nem mentes – gondolata, ami erősödő „csehszlovákizmus”-sal párosult.³⁶ Ez a cseh orientáció igazából csak az I. világháború vége felé kapott erőre a (Th. G. Masaryk által vezetett cseh emigránsok, és a velük kapcsolatokat kiépítő amerikai) szlovák emigráció külföldi és hazai ténykedésének jóvoltából. A folyamat vége ismert. 1918. május 24-én a szlovák politikusok liptószentmiklósi gyűlésén A. Hlinka elsőként fogalmazta meg a Magyarországtól történő elszakadást, amely a masaryki csehszlovák program megvalósításának előfeltételét jelentette. „*A magyarokkal való ezeréves házasság nem sikerült, külön kell válnunk*”.³⁷

Az „ezeréves méh” mítosza

Még Csehszlovákia megalakulása előtt, a 20. század elején jelent meg Július Botto: „A szlovákok. Nemzeti tudatuk fejlődése” című könyve.³⁸ Ebben egy olyan sajátos „megszakított kontinuitás-elmélet”-et állított fel, amely a szlovák történelmet a nemzettudat, illetve a politika mozgásaként írta le. A kortárs történeztől, Fr. V. Sasinektől eltérően, ő nem Magyarország történetét akarta szlovákká tenni, hanem – az állam fejlődésével szinte párhuzamosan – a szlovákok külön fejlődését kívánta megírni. Úgy látta, hogy a morva birodalom bukása után, különösen pedig I. István trónra lépésétől kezdve, a szlovák nemzet számára „*végzetes idők*” következtek. A feudális magyar államban ugyanis más „*nemzeti individualításra nem volt hely*”.³⁹ A szlovákok politikai szerepe tehát megszűnt, a szlovák nemzet sok évszázados mély álomba esett, egyfajta történelmi „nemlét-állapot”-ba került. Csak a „nemzeti öntudatosodás” időszakától, vagyis a 18. század végétől kezdte el újból írni a saját történelmét.

A csehszlovák állam megalakulása után az „ezeresztendős elnyomás” gondolata mellé újabb mítoszok is beépültek a szlovák historiográfiába, így a szlovák történelmi tudatba is. Peter Sykora az „ezeréves nemzet” kontinuitás-mítosza mellett 1992-ben még a – Samuel Timontól származó, ám újból felelevenített – „közös történelem” gondolatát is bírálta. Véleménye szerint ugyanis ez a mítosz is azt sugallja, hogy „*történelmünk csak első látásra nincs, valójában csak egy nagyobb kultúrközösség történelmében oldódott fel*”.⁴⁰ Ennek a gondolatnak irodalmilag szép példáját vetette papírra még az 1930-as évek közepén Rudolf Uhlář. „*Világos, hogy történelmünk rokon a magyarokéval – írta. Ezer évig egy államban éltünk velük... Tehát igen gyakran közös ellenség volt a tatár, a török, gyakran Bécs és a császári udvar. Trencsényi Csák Máté, Zrínyi Miklós, Rákóczi csatái közös hősokeket teremnek, **közös történelmi és irodalmi hagyomány***”.⁴¹ Fél évszázaddal később Daniel Rapant is hasonló véleményének adott hangot, amikor – J. Bottótól eltérően – azt hangsúlyozta, hogy a szlovákság államalkotó tevékenysége „*nem zárul le Nagymoráviával, még ha ezt követően nem is a saját, hanem az idegen magyar állam javára érvényesül, amelynek a berendezkedéséhez, krisztianizálásához és művelődéséhez, közvetlenül vagy (nagyobbrészt) közvetve... a szlovákok döntő módon hozzájárultak*”.⁴²

A szlovák történészek és irodalmárok másik része elfogadta, elfogadja ugyan a szlovákok „nem történelmi nemzetek” közé sorolását, de a szlovák kontinuitás-elmélet apró módosításával egy másik kontinuitás-mítoszt teremtett, az „ezeréves méh” mítoszáét. Ennek korai változatát az 1930–1940-es években Alexander Matuška fogalmazta meg. Szerinte a szlovákok nem támaszkodhattak a múltban „*semmi konkrétumra, mert nincs benne semmi konkrét. Ez éppen csak múlt, vagyis hogy voltunk, és nem történelem, vagyis hogy valamik, valakik voltunk, hogy velünk történt valami, mégpedig a saját érdemünkből, és nem valamiféle rendező utasítására*”.⁴³ Sok évvel később, 1948 tavaszán ehhez még a következőket is hozzáfűzte: ámbár szeretik a szlovákok szemére vetni, hogy „*mi történelem nélküli nemzet vagyunk – ha egyáltalán nemzet vagyunk. És mégis: van történelmünk. Különbözik sok más nemzet történelmétől, mert nem mi írtuk, hanem a mi számlánkra mások írták nekünk, mert... mi nem támadtunk senkire..., hanem ... mi voltunk a hódító hadjáratok célpontjai, mert a mi történelmünkben nincsenek dinasztiák, királyok és uralkodók. Hanem van könny és vér... – ez az adó a szlovák történelem címere*”.⁴⁴

Az „ezeréves méh” még érettebb változatát fogalmazta meg a publicista Vladimír Mináč, amikor 1969-ben kifejtette, hogy a szlovákok mindig az építők és nem a rombolók nemzete voltak. Az övük ugyan csupán kis történelem, de „*ha egyszer a civilizáció történelmét igazságosan, az elvégzett munka szerint fogják mérni, akkor nekünk sem lesz félnivalónk: a ránk eső résznél talán többet is tettünk. Nincs hát miért vágyakoznunk vagy szomorkodnunk az úgynevezett „nagy” történelem után: hiszen az a nagy rablók történelme*”.⁴⁵ A marxista történetírás és irodalomtudomány tehát a 20. század második felére egy apró módosítással az anyagi javak termelőjét, a méhként szorgoskodó és építő egyszerű népet tette meg a szlovák történelmi folytonosság fő hordozójának. A többihez hasonlóan ez a felfogás is védekező, elhatárolódó jellegű, amelynek a kimondott vagy kimondatlan célja az „ezeréves rabság”-éval azonos. Megkérdőjelezni a közös államban, közös uralkodók alatt élő magyar és szlovák nép sok évszázados természetes szimbiózisát, kölcsönösségét, s a magyartól elkülönített „szlovák történelem” felmutatásával kiszabadítani a szláv–szlovák etnikumot a magyar(országi) történelemből.

Végezetül a szlovák szakemberek között voltak, és ma is vannak olyanok, akik elfogadják azt a gondolatot, amit Ludovít Štúr az 1840-es években hangoztatott: a szlovákok valóban „nem történelmi nemzet”. (Ehhez azonban rögtön hozzá kell tenni, hogy a Štúrra való hivatkozás ez esetben kétélű fegyver lehet, mert néhány év múlva már ennek ellenkezőjét állította. Erről tanúskodik az 1848. október 7-én keltezett levele, amelyben a következők olvashatók: „*Ez a nép nem pusztul el! Felkelésünk által az oly soká történelem nélküli népnek történelmet teremtettünk, és ez a legnagyobb erkölcsi erő*”). Milan Pišut nem így vélekedik. Meglátása szerint, mivel Nagymorávia bukása után a szlovák népnek nem volt saját politikai története, történetíróik a szlovákok történetét összekapcsolták a többi szláv nép történelmével. Daniel Rapant vagy Miroslav Kusý viszont inkább arra helyezték a hangsúlyt, hogy – annak ellenére, hogy a nemzet 1843-ban történő „kinyilvánítása”, vagyis a szlovák irodalmi nyelv megteremtése óta már több mint 100 esztendő eltelt – a szlovákság „*még ma is inkább csak egyének összessége, akik ... nem alkotnak közösséget*”. A nyelvi homogenizáció „*még ma sem ért véget*”, mert „*még távolról sem fogadta magáévá az egész nemzet (félek kimondani, hogy még csak a nemzet többsége sem) ...*”.⁴⁶ A szlovákok komplexushajlamait bíráló Peter Sykora pedig egyenesen azt állítja, hogy ezek a komplexusok és mítoszok jórészt abból erednek, hogy „*nincs történelmünk*”, mert „*nem voltak saját királyaink*”. Így tehát:

„Teljesen értelmetlen a cseh nemzeti újjászületés mintájára szlovák nemzeti újjászületésről beszélni: A szlovákok nem „újja” születtek a 19. században, hanem akkor születtek meg először. A szlovákok a közép-európai nemzetek »Benjáminka«.⁴⁷

Tovább élő mítoszok

Peter Sykora, Dušan Kováč és még jó néhány – kritikus és önkritikus szemléletű, a történelmi tényeket és folyamatokat figyelembe vevő – szlovák történész a szocialista-kommunista rendszer bukása és az önálló Szlovákia megalakulása után, a magyar honfoglalási ünnepek előkészületeinek idején az elsők között fordult tehát szembe a régi és új szlovák történetírás fent felvázolt, hagyományos és újabb toposzaival, sztereotípiáival. A dehungarizáló, illetve a szlovák történelem és államiság „nemzeti látószögét” erősíteni igyekvő törekvések ugyanis már az 1980-as években jelentkeztek, hogy azután a szlovák nacionalista történészek, publicisták jóvoltából az 1990-es évek elejétől még inkább szárnyra kapjanak.

Az utóbbi 10–15 esztendőben ugyanis – olvasható Szarka László és Sallay Gergely 2000-ben készült érdekes tanulmányában – *„gyakorlatilag két részre szakadt a szlovák történetírás: a nemzeti elkötelezettséget a szakma legfőbb céljának tekintőkre, illetve a történetírást részrehajlástól mentes tudományként művelőkre”*.⁴⁸ Hasonlóképpen vélekedik Hamberger Judit is, aki a mai szlovák nemzeti-nacionalista politikai ideológia helyzetét, törekvéseit tekintette át 1997-ben, a millicentenárium kapcsán. A Mečiar-kormányhoz közel álló „Slovenská republika” c. napilap és a szlovák írószövetség hetilapja, a „Literárny týždenník” 1996. évi számaiban megjelent írások között tallózott. Kimutatta, hogy virulens módon a publicisztikában is tovább élnek, ma is jelen vannak az előző évtizedekben-évszázadokban kiformalódott, megkövült szemléleti elemek. Ezek közé az ismert elemek közé tartoznak: a morva államnak szláv, szláv–szlovák vagy egyenesen szlovák államként, a szláv–szlovák történelem dicső korszakaként való bemutatása; a szlovák etnogenezis nagymorva időket megelőző kezdeteinek kimutatása; a magyar honfoglalás történelmi jelentőségének megkérdőjelezése, illetve a már itt élő „európai” szlovákok elleni durva, „barbár” provokációként történő beállítása; a magyarok „magyar” voltának kétségbe vonása (a szlávokkal történő erőteljes népességkeveredés következtében). A szlovák történelemnek ez a fajta nacionalista át- és újraértelmezése tehát továbbra is tele van erős csúsztatásokkal,

leegyszerűsítő általánosításokkal, aktuális politikai célzatú, retrospektív megközelítésekkel. Ezek legmélyebb, mögöttes okát abban látja, hogy „*az önálló Szlovákiának, mint új államnak – önigazolásként – önálló és újonnan értelmezett történelemre van szüksége*”. Ugyanis a fiatal államnak „*saját államisága létjogosultságát, alappilléreinek erősségét és régiségét kell igazolni. Meg kell cáfolnia azt az elméletet, hogy a szlovák nemzet történelem nélküli, s be kell bizonyítania, hogy bár az állam új és fiatal, de a nemzet régi*”.⁴⁹ Régóta ismerős gondolatok ezek!

Szarka László és Sallay Gergely vizsgálódásainak tárgya más, és időbeli horizontja is szélesebb. A két szerző ugyanis arra vállalkozott, hogy az 1990-es években megjelent, összefoglaló jellegű szlovák történeti jellegű munkákban fellelhető új tendenciákat és historiográfiai koncepciókat elemezze, különös tekintettel a közös magyar–szlovák történelem megítélésére és a kisebbségi kérdés történetére.⁵⁰ A nemzeti elkötelezettségű, nemzetieskedő (Ladislav Deák, Milan Ďurica, Milan Ferko, Imrich Kružliak Richard Marsina és mások) és a távolságtartóbb, professzionista szlovák történészek (Július Bartl, Viliam Čičaj, Mária Kohútová, Dušan Kováč, Róbert Letz, Ľubomír Lipták, Richard Marsina, Vladimír Segeš vagy Dušan Škvarna és Anton Špiesz) történelem szemléletében – az esetenkénti átfedések, érintkezések ellenére – lényeges különbségek fedezhetők fel mind a szlovák–magyar viszony megítélésében, mind a szlovák történelem alapvető eseményeinek, kardinális kérdéseinek és folyamatainak az értékelésében.

A mai szlovák történetírás utóbbi csoporthoz tartozó képviselői mértéktartóbb, tárgyyszerűbb módon ítélik meg például a szlovák etnogenezist, Nagymorávia, majd a Szent István-i Magyarország és a „szlovákok” viszonyát, az 1526, illetve az 1541 előtti és utáni korszakban a felső-magyarországi szláv–szlovák régió helyzetét és fejlődési sajátosságait a soketnikumú magyar államon belül. Ugyanakkor ők sem mentesek bizonyos szemléleti következetlenségektől. Ezek közé tartozik a „nyitrai fejedelemség” sajátos megítélése, vagy 1541 után Habsburg Magyarország „Szlovákiá”-nak nevezése (élén Prešporokkal, a szlovák fővárossal). Dušan Kováč például ezt azzal a céllal teszi, hogy – amint Szarka László írja – érzékeltesse: „*egészen a 18. század kezdetéig a mai szlovák terület politikailag elkülönült a történeti Magyarország többi részétől, s fejlődése a Habsburg Birodalom többi részével – az osztrák tartományokkal és a cseh korona országaival – szoros együttműködésben ment végbe*”.⁵¹ D. Kováč példája egyúttal azt is jelzi – mutat rá Szarka, hogy „*a felső-magyarországi szlovák (szláv) etnikai régió elhelyezése a szlovák*

történetírásban még nem tekinthető lezárt folyamatnak”.⁵² Az 1990-es években megjelent összefoglaló jellegű szlovák történeti munkák elemzése során a magyar történész arra a – témánk szempontjából igen fontos – tényre is felhívja a figyelmet, hogy: „...nem születtek új nagymonográfiák sem a „nemzeti ébredés” – nagyjából a magyar reformkornak megfelelő – korszakáról, sem az 1848–49. évi forradalmi és nemzeti küzdelmekről...”.⁵³ Munkánk során mi is hiányát éreztük ennek. Gabriel Viktor nagyobb lélegzetű kritikai elemzését és néhány új tanulmányt leszámítva, jobbára valóban az 1990-es évek előtti évtizedek változó színvonalú és változó szemléletű írásaira voltunk kénytelenek hagyatkozni, amelyek között számos hasznos, maradandó értékű munka és gyűjtemény is található.

Végezetül csak jelezni kívánjuk, hogy az utóbbi 4 esztendőben megjelent szlovák történeti munkák továbbra is a szlovák történetírás megosztottságát tükrözik. Néhány esetben már a könyv címe és témaválasztása is mutatja szerzőjének hovatartozását és célját.⁵⁴ Vannak azonban olyan történészek is, akik az új szlovák államiság rövid néhány esztendeje alatt keletkező mítoszokat továbbra is bírálják.⁵⁵ A kelet-közép-európai „rendszerváltozások” kezdetén, 1991-ben – sok szlovák és magyar történész társához hasonlóan – Július Mésáros (aki később „nemzeti irány”-ba mozdult), még úgy látta, hogy a szlovák történetírás hagyományos, alapvetően magyarellenes szemlélete 1989 óta változóban van. Meglátása szerint ugyanis a Magyarország történetét objektívebb módon bemutatni igyekvő új szlovák történelmi szintézist már „egyértelműen az a tendencia uralja, hogy a történeti Magyarországot a szlovákok évszázados hazájaként mutassák be, a szlovák etnikumot pedig a Magyarország történetének aktív részeként”.⁵⁶

Tudjuk jól, hogy nem teljesen így történt. A magyar–szlovák viszony alapvető történeti kérdéseinek megítélésében a szlovák történetíráson belül, de a szlovák–magyar történészek között is, jelentős szóródások, lényegi különbségek vannak. Talán igaza volt Rudolf Chmelnek, amikor 1990 őszén kritikusan-önkritikusan a következőképpen fogalmazta meg a – meglátásunk szerint – mindkét állam történészeinek szóló, hosszú távú feladatot. „Nem sepertünk a magunk portája előtt, közben pedig fölőrjúk a szomszédnak, hogy szemetes a háza tája. Egyszersmind az európaiságról ábrándozunk. Csakhogy annak a tantárgynak, amelyet akár európai vagy legalább közép-európai öntudatra nevelésnek is nevezhetnénk, elemi feltétele a tisztességes, korrekt érintkezés a szomszédokkal...”.⁵⁷

A kötetben közölt tanulmányok bibliográfiai adatai

1. **A szlovák nemzeti tudat 17–18. századi előzményei, nemzetelméleti problémái.** A tanulmány alapját „A magyar–szlovák együttélés problémái (a 18–19. században)” c. előadás képezi, amely 1999. november 3-án hangzott el a Tudomány Napján az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskolán. A kibővített, szerkesztett tanulmány itt jelenik meg először.
2. **A szlovák „nemzeti ébredés” belső feltételei.** Megjelent: Hagyomány és történelem. Ünnepi kötet Für Lajos 70. születésnapja tiszteletére. Szerk. Gebei Sándor. Eger, 2000. 321–334.
3. **A külső hatások szerepe a szlovák „nemzeti ébredés”-ben.** „A szlovák nemzeti ideológia kialakulásának feltétel- és kapcsolatrendszere” c. kézirat PhD dolgozat (1998) „A külső hatások és kapcsolatok szerepe” c. fejezetének átdolgozott változata. Itt jelenik meg először (vagy a Múltunk c. folyóiratban).
4. Magyarománok és szlavománok. – A „magyarosítók” álláspontja a reformkori magyar–szlovák nyelvharcban. Megjelent: Műhely. Kulturális folyóirat, Győr. 1999/4. 46–50.
5. **Deák Ferenc nemzetfelfogása (1848 előtt).** Megjelent: Párhuzamos történelmi évfordulók (1703/1803 – 2003). In: ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE AGRIENSIS. NOVA SERIES TOM. XXVIII. SECTIO HISTORIAE. Szerk. Gebei Sándor. Eger, 2004. (Megjelent: 2005. február) 125–149.
6. **Kossuth Lajos és szlovák nemzetiségű vitapartnerei.** Megjelent: A „200 éve született Kossuth Lajos” tudományos konferencia (2002. szeptember 18–19.) előadásainak szerkesztett változatait tartalmazó, hasonló című kötetben. In: ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE AGRIENSIS. NOVA SERIES TOM. XXVII. SECTIO HISTORIAE. Szerk. Gebei Sándor. Eger, 2002. 61–80.
7. **A nyelvharc szerepe a szlovák nemzeti ideológia kialakulásában.** Megjelent: Történeti Tanulmányok VII. (ACTA UNIVERSITATIS DEBRECENIENSIS DE LUDOVICO KOSSUTH NOMINATAE SERIES HISTORICA LI.), a KLTE Történeti Intézetének kiadványa. Szerk.: Takács Péter. KLTE, Debrecen, 1999. 81–93.

8. **A szlovák nemzeti mozgalom új jelenségei az 1840-es években.** A tanulmány alapját az azonos című előadás képezi, amely 2001. november 22-én hangzott el az Eszterházy Károly Főiskolán a Tudomány Napja tiszteletére rendezett tudományos konferencián. A tanulmány része annak „A „szlovák triumvirátus” a szlovák–magyar együttélése az 1840-es években” című kéziratos munkának, amely a Politikatörténeti Intézet tudományos ösztöndíj-támogatásával készült 2003-ban. Ebben a formában itt jelenik meg először.
9. **A márciusi vívmányok felvidéki fogadtatása.** Megjelent: Pro Lyceo Agriensi. Ünnepi kötet Nagy József 70. születésnapjára. Szerk. Gebei Sándor. Eger, 1999. 157–167.
10. **A szlovák nemzeti program kidolgozása.** A tanulmány alapját az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskolán az 1848. évi polgári forradalom 150. évfordulója tiszteletére (1998. március 18–19-én) rendezett országos tudományos emlékülésen „A szlovák értelmiség viszonya 1848-hoz” címmel tartott előadás képezi. Jelen tanulmány az előadás átdolgozott, kibővített változata, amely a Politikatörténeti Intézet tudományos ösztöndíj-támogatásával 2003-ban készült, s része „A „szlovák triumvirátus” a szlovák–magyar együttélése az 1840-es években” c. kéziratos munkának. Ebben a formában itt jelenik meg először.
11. **Szlovák fegyveres felkelés – magyar szabadságharc.** A tanulmány alapját az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskolán az 1848–49. évi szabadságharc 150. évfordulója tiszteletére rendezett országos tudományos emlékülésen (1999. április 21–22-én) tartott, „Szlovák fegyveres felkelés – magyar szabadságharc 1848–49-ben” című előadás képezi. Jelen tanulmány az előadás átdolgozott, kibővített változata, amely a Politikatörténeti Intézet tudományos ösztöndíj-támogatásával készült, s része „A „szlovák triumvirátus” a szlovák–magyar együttélése az 1840-es években” c. kéziratos munkának. Ebben a formában itt jelenik meg először (vagy az Aetas c. folyóiratban).
12. **A szlovák–magyar viszony megítélése a szlovák történetírásban.** Megjelent: Történeti Tanulmányok VIII. (ACTA UNIVERSITATIS DEBRECENIENSIS. SERIES HISTORICA LII.), a Debreceni Egyetem Történeti Intézetének kiadványa. Szerk.: Takács Péter. DE Debrecen. 2000. 33–51. – Jelen írás a fent említett tanulmány átdolgozott, bővített változata.

Fontosabb személyek névmutatója

- Arsenjević (Arsenević), Lazar (1795–1869): Szerb politikus, a prágai szláv kongresszuson az ausztrioszlávizmus ellenzője.
- Bajza, Jozef Ignác (1754–1836): Szlovák nemzetébresztő, kettős tudatú római katolikus kanonok Pozsonyban. A bernoláki szlovák irodalmi nyelv egyik élharcosa.
- Batthyány Lajos gróf (1807–1849): Mérsékelt liberális magyar arisztokrata, a főrendiház tagja a reformkorban, majd az első független magyar kormány miniszterelnöke. 1849. október 6-án az osztrákok kivégezték.
- Bedeković, Franjo báró (1755–1827): Horvát politikus, kancelláriai tanácsos, államtanácsos, a királyi kamara alelnöke, majd Varasd megye főispánja.
- Békesy Pál (álnév) – Lásd még: Tomašek, Pavel
- Bél Mátyás (Matej Bel) (1684–1749): A Magyarországon, majd Halléban folytatott tanulmányok után evangélikus lelkész, liceumi rektor Besztercebányán, Pozsonyban. Történelemmel, földrajzzal, néprajzzal, természettudományokkal, nyelvészettel és irodalommal foglalkozó, szláv–szlovák és hungarus tudatú, felvilágosult polihisztor.
- Belopotocký, Kašpar (Fejérpataky) (1794–1874): A szlovák nemzeti mozgalom híve, könyvkiadó.
- Bencsik Mihály (1670–1728): Ügyvéd, jogtanár a nagyszombati egyetemen. Apológiát írt a magyar „hódításelmélet” ellen.
- Bernolák, Anton (1762–1813): Szlovák katolikus pap, nyelvész, szótárkészítő, a Nagyszombat környéki nyugat-szlovák nyelvjárásra épített első szlovák irodalmi nyelv kidolgozója (1787). A szlovák nemzetébresztők első nemzedékének aufklárista, jozefinista szemléletű képviselője, a szlovák nyelv egyenjogúságának propagálója a törzsekre és dialektusokra osztott „szláv nemzet”-en belül.
- Bloudek, Bedřich (1815–1875): Cseh katonatiszt, a Felvidékre 1848 őszén betörő cseh, német, szlovák stb. önkéntesek parancsnoka.
- Bredecky, Samuel (1772–1812): Természettudós, író. Evangélikus tanító Sopronban, majd Bécsben, később lelkész és szuperintendens Lembergben.
- Brić, Andrija Torquato (1826–1868): Horvát teológus, jogász, Jelačić bán közeli munkatársa.
- Čaplovič, Ján (Csaplovics János) (1780–1847): Többnyire Bécsben élő, az udvari kancelláriánál alkalmazásban álló szlovák ügyvéd, költő, történetíró, jogi és földrajzi munkák szerzője. Fellépett a magyarosító törekvések ellen.
- Červenák, Benjamin Pravoslav (1816–1842): Szlovák író, evangélikus teológus. Fellépett a magyarosítás ellen.
- Chalupka, Ján (1791–1871): Evangélikus lelkész, szlovák drámaíró és liceumi tanár.
- Chalupka, Samo ((1812–1883): Szlovák evangélikus lelkész, a Štúr-iskola jelentős, népies hangvételű költője.
- Cházár András (1745–1816): Gömör vármegyei ügyvéd, táblabíró és író.

- Daxner, Štefan Marko (Daxner M. István) (1823–1892): Tiszolci ügyvéd, az 1848. május 10-i szlovák nemzeti program egyik összeállítója.
- Deák Ferenc (1803–1876): A reformkori országgyűléseken Zala megye követe, Kőlcsey, Wesselényi és Kossuth mellett a liberális magyar reformellenzék kompromisszumokra kész elismert vezetője, majd igazságügyi miniszter a Batthyány-kormányban.
- Dobrovský, Josef (1753–1829): Cseh jezsuita szerzetes, szlavista. A cseh irodalomtörténet írás és a szláv nyelvtudomány úttörő jelentőségű képviselője.
- Fándly, Juraj (1754–1810): Római katolikus pap, haladó szlovák író, a szlovák felvilágosodás kiváló alakja, A. Bernolák követője.
- Fejérpataky Gašpar – Lásd: Belopotocký, Kašpar
- Felsőbüky Nagy Pál – Lásd: Nagy Pál
- Fényes Elek (1807–1876): Magyar ügyvéd, majd úttörő jelentőségű statisztikus és földrajztudós.
- V. Ferdinánd (1793–1875): I. Ferenc fia, 1835–1848 között Magyarország és Csehország királya, I. Ferdinánd néven osztrák császár.
- I. Ferenc (1768–1835): 1792–1835 között Magyarország és Csehország királya, II. Ferenc néven a Német–Római Birodalom utolsó császára. 1804-től osztrák császár.
- I. Ferenc József (1830–1916): 1848. decemberétől Ausztria császára, a magyar szabadságharc leveretője.
- Ferjenčík, Samuel (1793–1855): Jolsvai evangélikus lelkész, Kossuth híve.
- Francisci (Rimavský), Ján (1822–1905): Szlovák publicista, jogász, pedagógus, diákként a lőcsei szlovák diákok szervezkedésének egyik vezetője. 1848-ban a szlovák önkéntesek századosa.
- Frič, Josef Václav (1829–1890): Cseh radikális szemléletű újságíró, író és költő, prágai barikádharcos. Az 1848. szeptemberi szlovák felkelés századosa. „Emlékeim” című visszaemlékezése fontos kortörténeti információkkal szolgál.
- Gaj, Ljudevit (vagy: Ludevít) (1809–1872): Horvát politikus, nyelvújító, az első horvát nyelvű lap alapítója, a horvát nemzeti mozgalom vezető személyisége, a délszlávok horvát vezetéssel történő egyesítését hirdető illirizmus vezéralakja.
- Gorove István (1819–1881): Magyar politikus, 1848–1849-ben országgyűlési képviselő.
- Guzmics Izidor László (1786–1839): Magyar író, folyóirat szerkesztő. Bakonybéli apát, Kazinczy híve és levelezőtársa.
- Haan Lajos (1818–1891): Evangélikus lelkész és egyházi író.
- Hamuljak, Martin (1789–1859): Helytartósági számtanácsos Pest–Budán, a Zora c. szlovák irodalmi almanach kiadója, a szlovák nemzeti mozgalom „újbernelákista” csoportjának tagja.
- Hattala, Martin (1821–1903): Nyelvész, filológus, a prágai Károly Egyetem professzora, az első szlovák leíró nyelvtan szerzője az 1850-es évek elején.
- Havlíček Borovský, Karel (1821–1856): Cseh költő, újságíró, kritikus, az 1848-as cseh nemzeti mozgalom egyik radikális vezetője.

- Herder, Johann Gottfried (1744–1803): Német kultúrfilozófus, tudós, evangélikus prédikátor, majd főszuperintendens. „Ideen zur Philosophie der Gesichte der Menschheit” („Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról”) című főművével a szláv, illetve szláv–szlovák öntudat és összefogás nagy hatású megalapozója, a magyarok borús jövőjéről szóló „jóslat” megfogalmazója.
- Hlaváček, Michal (1803–1885): Lőcsei líceumi tanár.
- Hodža, Michal Miloslav (1811–1870): Evangélikus lelkész (1838-tól Liptószentmiklóson), szlovák nyelvész, író politikus. A szlovák nemzeti mozgalom harmadik nemzedékének egyik kiemelkedő vezetője az 1830–1840-es években. Az új, közép-szlovák nyelvjárásra épülő szlovák irodalmi nyelv egyik kodifikátora, a „szlovák triumvirátus” (L. Štúr, J. M. Hurban, M. M. Hodža) mérsékelt szemléletű tagja, az 1848–1849-es szlovák felkelések egyik vezetője, a Szlovák Nemzeti Tanács tagja az első magyarelles felkelés idején.
- Hoič, Samuel (álneve: Domoljub Horvatović) (1806–1868): Micsinyei szlovák evangélikus lelkész. Az 1830-as évek elején a „Sollen wir Magyaren werden” c., 5 levélből álló, magyarosítás ellen érvelő nagy hatású vitairat készítője.
- Hollý, Ján (1785–1849): Szlovák katolikus pap, klasszicista költő. A Bernolák-iskola követője, az első szlovák irodalmi nyelv népszerűsítője.
- Hormayr, Joseph báró (1782–1848): Osztrák politikus és történétíró, levéltár-igazgató. Az osztrák „állampatriotizmus” híve.
- Horvát István (1784–1846): Magyar történétíró, egyetemi tanár, könyvtárigazgató.
- Horvatović, Domoljub – Lásd: Hoič, Samuel
- Hrdlička, Ján ((1741–1810): Szlovák származású, kettős (szláv/szlovák és hungarus) tudatú evangélikus lelkész, az 1785-ben létrehozott, rövid életű Szlovák Tudós Társaság tagja.
- Hroboň, Samo Bohdan (1820–1894): Szlovák evangélikus lelkész, teológus. A szlovák nemzeti mozgalom és az 1848-as szlovák felkelés jelentős vezetője.
- Hurban, Jozef Miloslav (1817–1888): Hlubokai evangélikus lelkész, politikus, író, publicista. A „szlovák triumvirátus” (L. Štúr, J. M. Hurban, M. M. Hodža) tagja, a szlovák nemzeti mozgalom harmadik nemzedékének egyik radikális szemléletű szervezője és vezetője az 1830–1840-es években. A közép-szlovák nyelvre alapozott új szlovák irodalmi nyelv egyik kodifikátora, a Slovenskje Pohladi (Szlovák Szemle) című folyóirat megindítója 1846-ban. 1848–1849-ben a szlovák nemzeti program egyik kidolgozója és propagálója, a három magyarelles szlovák felkelés egyik vezetője, a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke az első felkelés idején.
- Janeček, Bernard (1814–1887): Cseh katonatiszt, az 1848–1849-es szlovák felkelések egyik katonai vezetője.
- Jelačić, Josip gróf (1801–1859): Horvát bán, császári tábornagy, a bécsi kamarilla forradalomellenes terveinek megvalósítója.
- Jeszenák János báró (1800–1849): Magyar evangélikus felügyelő, 1848-ban Nyitra megyei főispán, majd a szlovák felkelők ellen kiküldött kormánybiztos.

- Jozeffy, Pavol (1775–1848): Szláv–szlovák érzelmű evangélikus lelkész, majd a tiszai egyházkerület szuperintendense, a szlovák felségfolyamodvány egyik kidolgozója és beterjesztője 1842-ben.
- Jungmann, Josef Jakub (1773–1847): Cseh egyetemi tanár, nagy hatású szláv nyelvész és szótárkészítő.
- Kampelik, František Cyrill (1805–1872): Orvos, radikális cseh politikus.
- Karadžić, Vuk Štefanović (1787–1864): Szerb író, a szerb népköltészet termékeinek összegyűjtője, az első szerb nyelvtan, szótár és helyesírás megteremtője.
- Kaunitz, Wenzel Anton herceg (1711–1794): Osztrák államférfi, kancellár, Mária Terézia bizalmi embere.
- Kazinczy Ferenc (1759–1831): Jelentős magyar író, irodalmár, nyelvművelő.
- Kazinczy Gábor (1818–1864): Magyar író, politikus. Az elsők között hívta fel a figyelmet a túlzó magyarosítás veszélyeire.
- Klein Lajos (Klein, Ludovít) (1816–1873): Hibbei jegyző, a szlovák nemzeti mozgalom támogatója.
- Kollár, Adam František (Kollár Ádám Ferenc) (1718–1783): Jezsuita rendből kilépett, szláv–szlovák és hungarus tudatú bécsi udvari könyvtárőr, majd igazgató. Mária Terézia tanácsadója, a Ratio Educationis egyik kidolgozója.
- Kollár, Ján (1793–1852): 1819 és 1849 között Pesten élő evangélikus lelkész, majd a szláv régészet tanára Bécsben. Bibliai cseh nyelven író, németes műveltségű, szláv tudatú szlovák költő, tudós, politikus. A szláv kölcsönösségi elmélet kidolgozója, a 4 nagy törzsre és nyelvjárásra tagolt egységes „szláv nemzet” részei között megvalósítandó irodalmi, nyelvi, kulturális, tudományos együttműködés szorgalmazója, a cseh–szlovák nyelvi-kulturális közeledés híve. A szlovák nemzetébredők második nemzedékének vezető személyisége, számos magyarosítás ellen tiltakozó vitairat és felségfolyamodvány szerzője, L. Štúrnek nyelvi, nemzeti törekvéseinek ellenzője.
- Kollowrat-Liebsteinsky, Franz Anton gróf (1778–1861): Cseh származású, szlávbarát osztrák politikus, a bécsi kamarilla küzdelmekben Metternich ellenfele.
- Kopitar, Bartolomej (Jernej) (1780–1844): Bécsben dolgozó szlovén szlavista, cenzor és udvari könyvtáros, a birodalom szláv nemzeti mozgalmainak támogatója.
- Kossuth Lajos (1802–1894): Nemesi-értelmiségi származású ügyvéd, liberális ellenzéki politikus, újságíró. Az 1832–1836-os reformországgyűlésen távol lévő főrend követe, az Országgyűlési Tudósítások, majd a Törvényhatósági Tudósítások szerkesztője. 1841-től a Pesti Hírlap szerkesztője, a modern politikai újságírás megteremtője. A reformeszmék, az érdekegyesítés és a magyarosítás egyik fő szorgalmazója. 1847-ben az Ellenzéki (Liberális) Párt egyik megalapítója, majd a Batthyány-kormány pénzügyminisztere. Később az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke, a Habsburg-ház trónfosztása kimondásának szorgalmazója, majd kormányzó elnök.
- Kölcsey Ferenc (1790–1838): Magyar költő, kritikus, Szatmár vármegye országgyűlési követe, a magyar liberális reformellenzék nagy hatású képviselője.
- Kráľ, Janko (1822–1876): Radikális szemléletű szlovák ügyvéd, 1848-ban parasztmozgalmat szervező forradalmár. A szlovák népköltészetből merítő, romantikus költő, a „szlovák Petőfi”.

- Kramarcsik Károly (Karol Kramarčik) (1813–1895): A rozsnýói evangélikus líceum tanára.
- Kulmer, Franz báró (1806–1853): Szerém vármegye főispánja, majd kormánybiztos. Szerepe volt a L. Štúr főszerkesztésében 1845-ben megjelent első szlovák politikai lap, a Slovenskje Narodnje Novini (Szlovák Nemzeti Újság) engedélyeztetésében.
- Kuzmány, Karol (Karel) (1806–1866): Szlovák evangélikus lelkész, csehül, majd szlovákul író költő, bécsi teológiai tanár, szuperintendens. A szlovák irodalmi nyelv éharcosa, az Olmützbe menő szlovák küldöttség tagja.
- Magda Pál (1770–1841): Tanár, földrajzi és statisztikai író.
- Magin, Ján Baltazár (1681–1735): Római katolikus plébános, szláv és hungarus tudatú történetíró, 1728-ban írott apológiájában a „magyarok vendégszerető fogadása”-ról szóló nagy hatású elmélet kidolgozója.
- Majláth János gróf (1786–1855): Mérsékelt konzervatív szemléletű országgyűlési politikus, költő és történetíró, Kossuth Lajosék radikalizmusának bírálója.
- Mednyánszky Alajos báró (1784–1844): Író, tanügyi reformok szorgalmazója az országgyűlésben. A Magyar Tudós Társaságot előkészítő bizottság tagja.
- Melczer, Jozef (Melczer József) (1800–1854): Evangélikus lelkész, a zólyomi egyházkerület jegyzője, békülékeny vitáit készítője 1842-ben.
- Metternich, Clemens Lothar von, herceg (1773–1859): Osztrák konzervatív politikus, külügyminiszter, majd (állam) kancellár. A Szent Szövetség egyik megalkotója, európai jelentőségű államférfi.
- I. Miklós (1796–1855): 1825–1855 között Oroszország uralkodója, a reakciós cári önkényuralom megtestesítője. „Európa csendőre”-ként a lengyel és a magyar szabadságharc leverője.
- Nagy Pál, felsőbüki (1777–1857): Magyar ügyvéd. Konzervatív nézeteket hangoztató, de a „pórnép” helyzetével is foglalkozó, magyarosító intézkedéseket szorgalmazó Sopron megyei országgyűlési követ.
- Obrenović, Miloš (1780–1860): A második szerb felkelés vezetője, majd szerb despota, a dinasztia megalapítója. Száműzetésbe ment, 1848-ban támogatta a szlovák fegyveres felkelést.
- Ostrolúcky Mihály (Ostrolúcky, Mikuláš) (?–?): Zólyom vármegye alispánja, Adela Ostrolúcka (Ostrolúcky Adél) apja. Elősegítette L. Štúr országgyűlési képviselővé választását.
- Palacký, František (1798–1876): Konzervatív, illetve mérsékelt liberális szemléletű, udvarhű, monarchiabarát cseh történész, politikus. A „cseh történetírás atyja”, az ausztrószlávizmus vezető képviselője.
- Palkovič, Juraj (1769–1850): A losonci gimnázium, majd a pozsonyi líceum tanára, szlovák költő és folyóirat szerkesztő. A bernoláki első nemzedék jelentős képviselője.
- Papanek, Juraj (1738–1802): Római katolikus plébános, szláv–szlovák tudatú történetíró.
- Paulíny-Tóth Vilmos (Paulíny-Tóth, Viliam) (1826–1877): Szlovák író, újságíró, politikus.

- Presl, Jan Svatopluk (1791–1849): Cseh természettudós a prágai egyetemen, majd 1848-tól a tudományos akadémia tagja.
- Pulszky Ferenc (1814–1897): Reformkori centralista politikus, író és archeológus. A Batthyány-kormány pénzügyi, majd külügyi államtitkára.
- Ribay, Juraj (1754–1812): Szlovák evangélikus lelkész, pesti antikvárius, a cseh tudósokkal kialakítandó kapcsolatok szorgalmazója.
- Rotarides, Ján (1822–1900): Szlovák tanító, radikális szemléletű forradalmár, Janko Král' költő barátja.
- Rousseau, Jean-Jacques (1712–1778): Francia filozófus, polihisztor, a francia Enciklopédia és felvilágosodás egyik legeredetibb személyisége. A „Társadalmi szerződés” című nagy hatású művében a népfelség elvének megfogalmazója.
- Rudnay Sándor (Alexander Rudnay) (1760–1831): Szláv tudatú esztergomi érsek, hercegprímás, a szláv nyelvek fejlődésének szorgalmazója. A bernoláki szlovák irodalmi nyelv terjedésének, A. Bernolák szótára kiadásának és a biblia szlovák fordításának támogatója.
- Rumy Károly (Rumy, Karl Georg) (1780–1847): Író, gazdasági tanár Lőcsén és Iglón, majd a keszthelyi Georgiconban és Karlócán. 1821-től a pozsonyi liceum másodrektora, 1828-tól az esztergomi jogakadémia tanára.
- Šafárik, Pavol Jozef (1795–1865): Neves szlovák szlavista (1833-tól Prágában), az újvidéki szerb gimnázium tanára, majd igazgatója; történész, etnográfus. A szlovák nemzeti ébresztők kollári nemzedékének jelentős, szláv–szlovák tudatú képviselője, a szláv kölcsönösség gondolatának népszerűsítője.
- Schedius Lajos (1768–1847): Író, esztétikai tanár a pesti egyetemen.
- Schlick, Franz Heinrich gróf (1789–1862): Osztrák császári altábornagy, majd hadtestparancsnok.
- Schlözer, August Ludwig von (1735–1809): Német történetíró, a szentpétervári akadémia orosz történet tanára, majd a göttingeni egyetem tanára. A „szláv gondolat” egyik megalapozója.
- Schwartner Márton (Schwartner, Martin) (1759–1823): Statisztikus, tanár Késmárkon, Sopronban, majd 1788-tól a pesti egyetemen, ahol könyvtáros is.
- Seberini, Ján ((1780–1857): Selmezbányai evangélikus lelkész, honti esperes, majd 1834-től a bányai kerület szuperintendense.
- Sedlnicky, Joseph gróf (1778–1855): Osztrák udvari tisztviselő, 1815–1848 között Bécs rendőrfőnöke és főcenzor. Metternich „jobb keze”.
- Simunich, Balthasar báró (1785–1861): Osztrák császári altábornagy, hadosztály-, majd hadtestparancsnok.
- Sklenár, Juraj (1745–1790): Szlovák történetíró, jezsuita áldozópap, majd 1773 után világi pap és gimnáziumi tanár Pozsonyban.
- Škultéty, August Horislav (1819–1892): Szlovák evangélikus segédlelkész Tiszolcon, helyettes tanár Pozsonyban, költő.
- Sládkovič, Andrej (1820–1872): Szlovák evangélikus lelkész, jelentős lírikus, az ún. Štúr-iskola romantikus költője, az új szlovák irodalmi nyelv egyik megteremtője és népszerűsítője.

- Šoltis (Soltys), Ondrej (Andrej): Ján Čaplovič (Csaplovics János) írói álneve.
- Stratimirović, Stefan (1757–1836): Karlócai metropolita (érsek).
- Štúr, Ľudovít (1825–1856): Evangélikus lelkészi végzettségű szlovák író, nyelvész, politikus, az utolsó magyar rendi gyűlés képviselője. A szlovák nemzeti mozgalom A. Bernolákot és J. Kollárt követő harmadik, fiatal nemzedékének vezető személyisége az 1830-as évek végétől. A „szlovák triumvirátus” (Ľ. Štúr, J. M. Hurban, M. M. Hodža) tagja, vezetője. A közép-szlovák dialektusra alapozott mai szlovák irodalmi nyelv egyik kodifikátora, az első szlovák politikai lap, a Slovenskje Narodňje Novini (Szlovák Nemzeti újság) egyik létrehozója, a lap főszerkesztője, a szlovák nemzeti igények megfogalmazója. 1848–1849-ben a szlovák nemzeti mozgalom egyik vezéralakja, az első magyarelles szlovák fegyveres felkelést irányító Szlovák Nemzeti Tanács tagja. 1849 után visszavonult az aktív politikusi tevékenységtől.
- Šuhajda, Ľudovít Martin (1806–1872): Szlovák evangélikus lelkész, liceumi tanár (1840-től a selmechányai liceumban), 1834-ben nagy hatású német nyelvű vitairat készítője.
- Széchenyi István gróf (1791–1860): Mérsékelt, konzervatív szemléletű magyar arisztokrata. A reformkor előestéjén és kezdetén a magyar reformgondolatok előkészítője, nagy tekintélyű kidolgozója, a Kossuth nevével fémjelzett radikalizmus bírálója és ellenfele.
- Székács József (1809–1876): Író, 1836-ban a pesti magyar evangélikus egyház lelkésze, evangélikus szuperintendens.
- Szemere Bertalan (1812–1869): Magyar ellenzéki liberális politikus, a Batthyány-kormány belügyminisztere, majd az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja. 1849 májusától miniszterelnök és belügyminiszter.
- Szontagh Gusztáv (1793–1858): Magyar filozófiai író és kritikus, finom szemléletű műbíráló, a magyarosítást pártoló vitairatok szerzője.
- Szögyény László (1806–1893): Konzervatív magyar politikus, udvari kancellár, országbíró, Fehér megyei főispán, a főrendiház alelnöke, majd elnöke.
- Tablic, Bohuslav (1769–1832): Szlovák evangélikus lelkész, esperes, korának egyik legjobb költője és prózaírója.
- Thaisz András (1789–1840): Királyi táblai ügyvéd, majd 1817–1829 között a Tudományos Gyűjtemény, 1831-től pedig a Sas c. folyóirat szerkesztője.
- Thun, Leo gróf (Thun-Hohenstein, Leopold gróf) (1811–1888): Osztrák érzelmű cseh konzervatív politikus, a cseh helytartótanács elnöke.
- Timon, Samuel (?–?): Szláv tudatú szlovák jezsuita pap, a Felső-Magyarországon élő szlávok–szlovákok egyenjogúságának védelmezője a magyar „fehér ló monda” új értelmezésével 1733-ban.
- Tomašek (Tomašik), Pavel (álneve: Békesy Pál, illetve Világosváry) (1802–1887): A lőcsei evangélikus líceum tanára.
- Tomka Kálmán (?–?): Zay Károly gróf titkára.
- Vörösmarty Mihály (1800–1855): A 19. század első felének egyik legjelentősebb magyar költője.

- Vrchovský, Alexander Boleslavin (1812–1865): Tanulmányait Bécsben végző szlovák ügyvéd. 1837-től Pesten a szlovák nemzeti szervezkedés egyik meghatározó képviselője.
- Wesselényi Miklós báró (1796–1850): Az 1830-as években Kölcseyvel, Deákkal és Kossuthal együtt a magyar liberális reformellenzék vezetője, a reformprogram és a „pánszláv veszély” egyik, erdélyi arisztokrata származású kidolgozója, illetve hirdetője.
- Windischgrätz, Alfred herceg (1787–1862): Osztrák császári (al)tábornagy, prágai főparancsnok, az 1848-as prágai és bécsi felkelés leverője, a magyar szabadságharc vérbefojtója.
- Zach, František (1812–1876): Cseh katonatiszt, a szlovák fegyveres felkelők vezérkari főnöke 1848-ban, a Szlovák Nemzeti Tanács tagja.
- Zay Károly gróf (1797–1871): A főrendi ellenzék egyik tekintélyes tagja, Széchenyi, majd az ellenzéki liberálisok támogatója. 1840-től evangélikus egyházi főfelügyelő, s mint ilyen, az egyházon belüli magyarosító törekvések fő támogatója.
- Zoch, Ctiboch (1815–1865): Štúr köréhez tartozó szlovák költő, a szlovák irodalmi nyelv híve, az 1848-as szlovák felkelés résztvevője.

Jegyzetek

A szlovák nemzeti tudat 17–18. századi előzményei, nemzetelméleti problémái

1. Ján Tibenský: Ideológia slovenskej feudálnej národnosti pred národným obrodením. In: Slováci a ich národný vývin. (A szlovák feudális nemzetiség ideológiája a nemzeti ébredés előtt. In: A szlovákok és nemzeti fejlődésük) Vyd. SAV, Bratislava. 1969. 113. (A továbbiakban: Slováci); Ugyanő: Chvály a obrany slovenského národa. (A szlovák nemzeti dicsérete és védelme) Slovenské vydateľstvo krásnej literatúry, Bratislava, 1965. 173. (A továbbiakban: Tibenský 1965) A kontinuitásra lásd még: Dejiny Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1848. (Szlovákia története I. A legrégebbi időktől 1848-ig) Red. L'udovít Holotík–Ján Tibenský. Vyd. SAV, Historický Ustav, Bratislava. 1961. 384. (A továbbiakban: Dejiny Slovenska I.); Dejiny slovenskej literatúry. (A szlovák irodalom története) Hlavný red.: Milan Pišút. Vyd. Osveta, Bratislava. 1962. 134–135.
2. A fentiekre lásd Peter Ratkoš: Postavenie slovenskej národnosti v stredovekom Uhorsku. (A szlovák nemzetiség helyzete a középkori Magyarországon) In: Slováci, 7., 8., 10.; Ján Dekán: A Nagymorva Birodalom és az ó-morva nemzetiség problematikája. In: Nemzetiség a feudalizmus korában. Tanulmányok. Szerk.: Szűcs Jenő. Akadémiai, Bp. 1972. (A továbbiakban: Nemzetiség 1972) 80.; Szűcs Jenő: Nemzet és történelem. Gondolat, Bp. 1974. 157. (A továbbiakban: Szűcs 1974) – A marxista szemléletű szlovák történészek a modern nemzet és feudális előzményei között fogalmilag is különbséget tettek a „nép” és a „feudális időszak etnikai kategóriája”, a „národnost” megkülönböztetésével. Lásd: Dejiny Slovenska I. 444.
3. A gazdagodó magyar vagy magyar nyelven is hozzáférhető szakirodalomból lásd pl. Csepeli György: „... és nem is kell hozzá zsidó”. Kozmosz Könyvek, Bp. 1990. 10–20.; Ugyanő: Nemzet által homályosan. Századvég Kiadó, Bp. 1992. 13., 17., 21–23. (A továbbiakban: Csepeli 1992); Fábíán Ernő: A „mi” és a „mások” identitása. Századvég, 1991/1. 156–158.; Róna-Tas András: Nép és nemzet. Valóság, 1989/6. 8–9.; Ugyanő: A néppé válás az újabb kutatások tükrében. Magyar Tudomány, 1996/4. 409–410.; J. A. Fishman: Az „etnicitás” és a nyelvi tudatosság változatai. In: Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások. Gondolat, Bp. 1975. 322–324. (A továbbiakban: Fishman 1975); Albert F. Reiterer: Az etnicitás politikai alapjai, REGIO, 1992/1.; Kurt R. Spillman–Kati Spillman: Ellenségkép és konfliktuscusuzamlás. Magyar Tudomány, 1992/1.; Antony D. Smith: Kiválasztott népek: miért maradnak fenn egyes népcsoportok? In: Eszmék a politikában: a nacionalizmus. (Szerk.: Bretter Zoltán és Deák

Ágnes.) Tanulmány Kiadó, Pécs. 1995. 27–45.; Eric John Hobsbawm: Nacionalizmus és etnicitás. Hiány, 1992. szeptember, III. évf. 8. sz.

4. Ugyanő 34–36. – A „prenemzeti korszak” ún. népi proto-nacionalizmusára bővebben lásd ugyanő: A nacionalizmus kétszáz éve. Maecenas, Bp. 1997. 62–103.; Fishman 1975, 326.; Csepeli 1992, 109.
5. Az elmondottakra lásd Benda Kálmán: Történeti áttekintés. In: Együttélő népek a Kárpát-medencében. Auktor, Bp. 1994. 15–21.; Kovács Endre: Békés századok. In: Szemben a történelemmel. Elvek és utak sorozat. Magvető, Bp. 1977. 136–142. (A továbbiakban: Szemben a); Niederhauser Emil: Előhang 1989 Kelet-Európájához. Eszmélet 5. sz. (1990. május), 25–26.; Szűcs 1974. 211.
6. Hrabowsky Dávid: Egykét adat Magyarország’ culturája’ történetéhez. Athenaeum, II. köt. 1843. 365., 370., 371.
7. Szűcs 1974, 252–253.; Ugyanő: Történeti „eredet”-kérdések és nemzeti tudat. Valóság, 1985/3. 32–33.; Käfer István: A miénk és az övék. Írások a magyar–szlovák szellemi kölcsönösségről. Magvető, Bp. 1991. 261–263. (A továbbiakban: Käfer 1991.) – A nemzet többféle értelmezésére a cseheknél és a morváknál a kora újkorban lásd Ring Éva: Nyelv és nemzet a Cseh Korona országaiban a kora újkorban. In: Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára. Szerk: Glatz Ferenc. Pannonica, Bp. 2003. 201–207.
8. Peter Ratkoš: A szlovák nemzetiség fejlődése a 16. század végéig. In: Nemzetiség 1972. 102., 104–105., 116–117.; Ugyanő: Postavenie ..., id. mű. In: Slováci, 96. – Ján Tibenský is úgy látja, hogy – annak dacára, hogy a 16. század végéig nincsenek bizonyítékok a szlovák feudális nemzetiség ideológiájának létezésére – az elszlovákosodó kisebb felső-magyarországi városok mellett az egymástól elszigetelt nagyobb városokban is fokozatosan létrejött (a „natio germanica” és esetleg a „natio hungarica” mellett) a szlovák közösség, a „natio slavica” is. Lásd: Ideológia ..., id. mű. In: Slováci, 95. – A témára újabban lásd Juraj Šedivý: Chápanie etník v nemecký kronikách a obraz starých Maďarov na prelome 1. a 2. tisícročia. (Az etnikumok felfogása a német krónikákban és a régi magyarok képe az 1. és 2. ezredfordulón) Geografický časopis, 1996/3. 353–382.
9. Idézi: Régi magyar utazók Európában 1532–1770. Összeállította Szamota István. Nagybecskerek, 1892. 209–210.
10. A szláv tudat 17. századi megnyilvánulásainak talán legrészletesebb elemzését és az ezzel kapcsolatos írások, források, dokumentumok nagy részének közlését Ján Tibenský végezte el. Lásd: Tibenský 1965. 24–57.; Ugyanő: A szlovák nemzetiség és a burzsoá nemzet kialakulása. In: Nemzetiség 1972. 185–188.; Ján Tibenský: Funkcia cyrilometodskej a veľkomoravskej tadicie v ideológii slovenskej národnosti. (A cirilli–metódi és a nagymorva hagyomány funkciója a szlovák nemzetiség ideológiájában) Historický časopis, 1992/5. 579–594. – Az ellenreformációs időszak szlovák vallás- és kultúrtörténeti vonatkozásaira újabban lásd

Anton Špiesz: Rekatolizácia na Slovensku v mestách v rokoch 1681–1781. (A rekatolizáció Szlovákiában a városokban 1681–1781 között) *Historický časopis*, 1991/6.; Ján Dorula: Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu. (Az ellenreformáció időszaka a szlovák kultúra történetében a közép-európai kontextus szempontjából) *Slavistický kabinet SAV*, Bratislava. 1998. – Még szélesebb történelmi összefüggéseket vizsgál a „Szlovákia és a Habsburg Monarchia a 16–17. században” c. tanulmánykötet. Lásd: *Slovensko a Habsburská monarchia v 16. a 17. storočí. Filozofická fakulta UK*, Bratislava. 1994.; Lásd még Matúš Kučera: *Slovensko na prahu novoveku (Szlovákia az újkor küszöbén) Mladé letá*, Bratislava. 1993.

11. Ján Tibenský: A királynő könyvtárosa. *Madách–Gondolat*, Bratislava–Budapest, 1985. 42.
12. Idézi Kovács Endre: Békés századok. In: *Szemben a*, 146. – Bencsik Mihály 1722-ben írott „Diétá”-ja a Trencsén megyei nemeseket (és polgárokat) – az országát hajdan a magyaroknak egy fehér lóért eladó – Szvatopluk meghódított és alávetett utódainak tekintette, így kizárta őket a „natio Hungaricá”-ból.
13. Idézi Peter Sykora: Bevezetés a szlovák nemzet mitológiájába. *Valóság*, 1992/8. 115. (A továbbiakban: Sykora) – Kiss Gy. Csaba fordítása ettől némileg különbözik. Lásd: *Mit ér az ember, ha szlovák? Tiszatáj*, 1979/4. 69.
14. Bél Mátyás életének, munkásságának talán legújabb elemzését Magyarországon Tarnai Andor végezte el. Lásd Bél Mátyás: *Hungariából Magyarország felé. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta: Tarai Andor. Szépirodalmi*, Bp. 1984. – Szlovákiában Matej Bel/Bél Mátyás kutatását fontosabbnak tartják. Lásd pl. Ján Tibenský: *Veľká ozdoba Uhorska. Dielo, život a doba Mateja Bela. (Magyarország nagy dísz. Bél Mátyás működése, élete és kora)* Bratislava. 1984.; *Matej Bel. Doba – život – dielo. (Bél Mátyás. Kora – élete – működése)* Ed. Ján Tibenský. Bratislava. 1987.; *Legújabban ugyanerre lásd Mária Vyvíjalová: Matej Bel a idea občianskej spoločnosti. (Bél Mátyás és a polgári társulás eszméje)* *Matica slovenska*, Martin. 2001. – Kollár Ádám Ferenc életéről, kötődéseiről lásd Ján Tibenský: „A királynő könyvtárosa” című, fentebb már hivatkozott könyvét, továbbá Dümmerth Dezső: „Történet- kutatás és nyelvkérdés a magyar–Habsburg viszony tükrében”, és a „Kollár Ádám problémája” c. tanulmányait. In: *Írástudók küzdelmei. Panoráma*, Bp. 1987.; Lásd még Sziklay László: „A „hungarus-probléma” és Kollár Ádám.” *Filológiai Közöny*, 1967/2.
15. Idézi Arató Endre: A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig. *Akadémiai*, Bp. 1975. 107.
16. Ugyanott; Tibenský 1965. 121.
17. Ján Tibenský: Ideológia ..., id. mű. In: *Slováci*, 102.; Ugyanó: A szlovák nemzetiség ..., id. mű. In: *Nemzetiség 1972*, 192.
18. Anton Augustín Baník: A szlovák konfesszionalizmus dialektikus lényege. In: *A szlovákkérdés a XX. században. Összeállította. Rudolf Chmel. Kalligram*, Po-

zsony. 1996. 361. (A továbbiakban: A szlovákkérdés); Dušan Kováč: Filozófia és mitizálás a szlovák történelemben. Tiszatáj, 1995/1. 72. (A továbbiakban: Kováč)

19. Miroslav Hroch álláspontjára röviden lásd: „Nemzeti újjászületés – európai párhuzamokkal”. In: Csehország a Habsburg-monarchiában. 1618–1918. Szerk.: Szarka László. Gondolat, Bp. 1989. 84–102.; Az A–B–C periódusra bővebben Miroslav Hroch: Social Preconditions of National Revival in Europe. (A nemzeti ébredés társadalmi előfeltételei Európában) Cambridge University Press, Cambridge. 1985. Elemzésének rövid összefoglalására lásd uő: National Self-Determination from a Historical Perspective. In: Nations of Nationalism. (A nemzeti önrendelkezés történelmi perspektíváiból. In: A nacionalizmus nemzetei) Szerk.: Sukumar Periwal. Budapest, London, New York. 1995. 65–82. – Niederhauser Emil fenti álláspontjára lásd uő: A nemzeti megújulás – az ideológiai átmenet egyik törvényszerűsége Közép- és Délkelet-Európában. Világtörténet, 1985/2. 44.; Kelet-Európa története c. legújabb monográfiájában (História – MTA Történettudományi Intézet, Bp. 2001.) ő is hivatkozik Hroch szakaszolására. Id. mű, 128. – A csehek „kivételes helyzet”-e ellenére a cseh irodalomtörténet-írás is használja a „nemzeti ébredés” kifejezést. Lásd pl.: Literatura národního obrození. (A nemzeti ébredés irodalma.) (Red.: Felix Vodička.) Praha, 1960. – A kifejezés a szlovák történészektól sem idegen. Ján Tibenský pl. az 1780–1830 közötti időszakot a szlovák „nemzeti ébredés” kezdeti időszakának tekinti. Lásd: Slovenská historiografia v období počiatkov slovenského národného obrozenia (1780–1830). [A szlovák historiográfia a szlovák nemzeti ébredés kezdeteinek idején (1780–1830)] Historický časopis, roč. 28. 1980/4. 531–553. – A kifejezést a mai szlovák történetírás is használja. Lásd pl.: Bratislava a počiatky slovenského národného obrozenia. Dokumenty. (Pozsony és a szlovák nemzeti ébredés kezdetei. Dokumentumok) Ed. Ján Hučko. Bratislava. 1992.
20. Ján Tibenský: Ideológia..., id. mű. In: Slováci 111.; Tibenský 1965. 143. – A 17–18. századi szláv/szlovák nemzeti ideológiára, etnikai összetételre, a felvilágosodás és a francia forradalom hatásaira, Anton Bernolákra és követőinek tevékenységére újabban lásd Ján Považan: Bernolák a Bernolákovci. (Bernolák és a bernolákisták) Martin. 1990.; Bohumila Ferenčuhová: Mišlienky francúzskej revolúcie a slovenské národnoemancipáčné hnutie (A francia forradalom gondolatai és a szlovák nemzeti emancipációs mozgalom) Historický časopis, 1990. 807–818.; Jozef Šimonovič: Ohlasy Francúzskej revolúcie na východnom Slovensku. (A francia forradalom viszhangja Kelet-Szlovákiában) Historica Carpatia, 1991. 113–119.; Juraj Žudel: Náboženská štruktúra obyvateľstva slobodných kráľovských miest na Slovenku v druhej polovici 18. storočia. (A lakosság vallási struktúrája a szabad királyi városokban Szlovákiában a 18. század második felében) Geografický časopis, 1991/3. 215–230.; Ugyanő: národnostná štruktúra obyvateľstva na južnom Slovensku v prvej polovici 18. storočia. (Dél-Szlovákia lakosságának nemzetiségi struktúrája a 18. század első felében) Geografický časopis, 1992/2. 140–148.; Pavel Horváth: Vývoj národnostného zloženia a národných ideológií v Uhorsku v 18. storočí (do roku 1790) [A

- nemzetiségi összetétel és a nemzeti ideológiák fejlődése Magyarországon a 18. században (1790-ig)] *Historický časopis*, 1993/4. 443–451.; Eva Kowalská: Kláštery františkánov na Slovensku a národnostný problém v 17. a 18. storočí. (A ferencesek kolostorai Szlovákiában és a nemzetiségi probléma a 17–18. században) *Slovenské národopis*, 1993/3. 304–312.; Ugyanő: Fenomén osvietenstvo v ranej fáze národného hnutia Slovákov (A felvilágosodás a szlovák nemzeti mozgalom korai fázisában) *Slovanské štúdie*, 1993/1–2. 42–50.; Július Mésároš: Historická analýza genézy národnostnej otázky v Uhorsku. (A nemzetiségi kérdés genezisének történeti elemzése Magyarországon) In: *Aktuálne otázky histórie 2. Zborník prednášok. Metodické centrum, Banská Bystrica*. 1993. 42–51.;
21. Vidor Emil: *Hosszú álom*. Athenaeum, 1840. május 21. Első félév, 41. sz. 650. – Az igen gazdag reformkori magyar sajtóirodalomból lásd még: *Tudományos Gyűjtemény*, 1827. V. köt. 123.; Athenaeum, 1839. szeptember 29. Második félév, 26. sz. 404.
 22. Nem célunk a kérdéskör részletes elemzése vagy bírálata. Ehelyett bővebben lásd Peter Ratkoš és Ján Tibenský már hivatkozott írásait vagy a *Dejiny Slovenska I.* kötetének megfelelő részeit. Lásd még Szarka László: *A szlovákok története*. Bereményi Könyvkiadó, Bp. é. n. 16–23. (A továbbiakban: Szarka é. n.)
 23. Jaroslav Dubnický: A szlovák nemzeti ébredés problémái. *Századok*, 1963/1. 173. – Dušan Kováč egyenesen úgy látja, hogy a Kárpátok és a Duna, Tisza által határolt területen az 5. századtól kezdve a szlovák etnikum őslakosként élt! Lásd: Kováč, 70.
 24. Ján Tibenský: A szlovák nemzetiség..., id. mű. In: *Nemzetiség 1972*. 183. – A 16. század elejétől Szarka László is megengedhetőnek és használhatónak tartja a „Szlovákia” idézőjeles alakot a szlovák etnikai terület megjelölésére. Lásd Szarka László: *A történeti Magyarország a szlovák történetírás tükrében*. Világtörténet, 1992. ősz–tél, 12. – Dušan Kováč a „Szlovákia története” c. monográfiában (Kalligram, Pozsony. 2001.) a következőképpen fogalmaz: „*Noha a slovenský (szlovák) szó csupán a 13. századtól dokumentálható, a szakirodalom helyesnek tartja, ha a szlovák és slovenský (a szlovákot jelentő főnév és melléknév) fogalmakat a történelmi Magyarország fennállásának egész idejére vonatkozólag használjuk*”. (Id. mű, 33.) – A könyv utószavát író Szarka László a szlovák népnévnek ezt a kiterjesztő alkalmazását, a szerzővel egyetértve, jogosnak tartja. (Id. mű, 364.)
 25. Vékony Gábor: „... alapított most Swatopluk oly birodalmat”. Viták a morva fejedelemség történetéről. *Magyar Tudomány*, 1995/12. 1458.
 26. Sykora, 115–116.
 27. Szarka é. n. 18., 29., 36., 49–50.
 28. Kováč, 73.

29. Szarka é. n. 73.; Jaroslav Šolc: Slovensko v českej politike. M. O. Enterprise, 1993. 8. – Ján Tibenský szerint a szlovák etnikai területet először Jakub Jakobeus határolta körül 1642-ben. Lásd: Ideológia..., id. mű. In: Slováci, 96.
30. Kiss Gy. Csaba: Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek. Pesti Szalon, Bp. 1993. 291.; Ugyanő: Utószó. In: A szlovákkérdés, 598–599.
31. Közhasznú esmeretek tára a' Conversations-Lexikon szerént Magyarországra alkalmaztatva. (Kiad. Wigand Otto.) 7. köt. Pest, 1833. 573. A lexikon 4. kötete a következő címszót hozta: „Felföld (magy.) l.: Alföld” Pest, 1832. 451. – A Felföld-Felvidék elnevezésre lásd: Käfer 1991. 263.
32. Bárándy: Magyarismus többféle maniák elleni harcában. Századunk. Negyedik esztendei folyamat, 1841. december 9. 99. sz. 773–774.; Századunk, 1841. december 13. 100. sz. 783–784.
33. A „tót” elnevezés magyarozatára bővebben lásd dr. Pechány Adolf: A tótokról. Szerk.: Szabó Oreszt. (Nemzetiségi ismertető könyvtár III.) Budapest. 1913. 38–40.; Bonkáló Sándor dr.: A szlávok. Atheneum R-T., é. n. (1915) 116.; Kniezsa István: A szlávok őstörténete. In: A magyarság és a szlávok. Tanulmányok. Szerk. Szekfü Gyula. Franklin, Budapest, 1942. 19–20.; Györfly György: István király és műve. Gondolat, Bp. 1974. 27.; Peter Ratkoš: A szlovák nemzetiség fejlődése..., id. mű. In: Nemzetiség 1972. 114.
34. Kossics József: Vannak-e Magyar Országban Vandalusok. Tudományos Gyűjtemény, 1827. VI. köt. 75.
35. Rumi Károly: Historiai vizsgálódások... Tudományos Gyűjtemény 1817. VI. köt. 34.; Bitnics prof.: A' Vass és Szala Vármegyei Tótokról. Ugyanott, 1819. III. köt. 5.; Csaplovics János: Etnographiai Értekezés Magyar Országról. Ugyanott, 1822. III. köt. 52., IV. köt. 18.
36. Koszetz Mátyás: Még valami a magyarországi szlávok magyarosítása s magyarosodása ügyében. In: Daniel Rapant: Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. Nákladom spolku Tranoscius v Liptovskom Svätom Mikuláši, 1943. Diel druhý. Dokumenty, 149.
37. Az elmondottakra bővebben lásd: Csepeli 1992. 54., 58–59., 113.; Ugyanő: Az etnocentrizmus a nemzeti ideológiában. Világosság, 1988/8–9. 541., 543.; Orosz István: A nacionalizmus, mint a nemzetállam ideológiája. In: A „magyar kérdés”. Akadémiai, Bp. 1996. 158–159.

A szlovák „nemzeti ébredés” belső feltételei

1. Szarka László: A szlovákok története. Bereményi, Bp. é. n., 79., 81.; Veliky János: A polgárosodás hajnala. ADAMS Kiadó, Bp. 1993. 47–48.; Magyarország története 1790–1848. I. köt. Szerk.: Vörös Károly. Akadémiai, Bp. 1980. 439.

2. Az adatokat a Pesther Tageblatt 129. száma alapján az Athenaeum 1840. június 4-i száma közölte. Első félév, 45. sz. 720.
3. Csaplovics János: Etnographiai Értekezés Magyar Országról (folytatás). Tudományos Gyűjtemény, 1822. IV. köt. 22.
4. Ugyanott, 6–9., 17–18. – Fényes Elek 1840-es statisztikájában az áll, hogy „Árvában, Trencsénben, Thuróczban, Liptóban, Zólyomban, Szepesben, Sárosban... egy magyar helység sincs”. Fényes Elek: A’ magyar birodalom’ népessége 1840. Tudománýtár. Új folyam – Hatodik év, 1842. január 20.
5. Dr. Pechány Adolf: A tótokról. Bp. 1913. (Nemzetiségi ismertető könyvtár III.) 40–41. (A továbbiakban: Pechány)
6. Bél Mátyás: NOTITIA. In: Hungariából Magyarország felé. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta: Tornai Andor. Szépirodalmi, Bp. 1984. 234.
7. Garamvölgyi: Magyarodás Besztercebányán. Athenaeum, 1841. január 21. 9. sz. 144.; Sziklay László: A magyar szlavisztika gyermekkorából. In: Visszhangok. Madách, Bratislava. 1977. 49–50. (A továbbiakban: Sziklay 1977.); Ugyanő: Thurzó György udvara, mint késő reneszánsz irodalmi és tudományos központ. In: Sziklay László: Szomszédainkról. A kelet-európai irodalom kérdései. Szépirodalmi, Bp. 1974. 97–98., 105. (A továbbiakban: Sziklay 1974.); Ugyanő: A „népiesség” néhány közép- és kelet-európai nemzet romantikájában. In: Sziklay 1974. 154.; Angyal Endre: Cseh–magyar, szlovák–magyar kapcsolatok a barokk korban. (Klny.) In: Tanulmányok a csehszlovák–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Akadémiai, Bp. 1965. 113. – A legújabb magyar munkák közül lásd Fried István: Kétnyelvűség, kettős kulturáltság Kelet-Közép-Európában. In: Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerk.: Glatz Ferenc. MTA Történettudományi Intézete, Bp. 1993. 161–170. A szerző hivatkozik egy példára, amely azt mutatja, hogy milyen nyelvi zűrzavart okozhatott a latin – magyar – német – szlovák szavak keveréséből kikerekedő beszéd: „*Ah! Servus humillimus, deus tulit edes kedves Uram Bátyám! Wie geht’ s Ihnen denn, či na Foršponte prišli, oder sindsie auf eigenen Pferde gekommen!*” (Id. mű, 163.) – A szlovák és a cseh irodalomból lásd pl.: Literatura národného obrodenia. (A nemzeti ébredés irodalma.) Bratislava, 1960.; Literatura národného obrozeni. (A nemzeti ébredés irodalma.) Praha, 1960.; Rudo Brtáň: Problém bilingvizmu v 16. až 18. storočí v literárnych súvislostiach. In: Tradície a literárne vzťahy. (A kétnyelvűség problémája a 16–18. században irodalmi összefüggésekben. Hagyományok és irodalmi kapcsolatok) Bratislava, 1972.; A témához vág egy magyar szerző szlovák nyelvű tanulmánya. Lásd Tóth István György: Latinčina ako hovorova reč v Uhorsku v 17. a 18. storočí so zreteľom na Slovensku. (A latin, mint a beszéd nyelve Magyarországon a 17–18. században, tekintettel Szlovákiára) Historický časopis, 1996/1. 102–113.
8. Sziklay 1977. 76., ill. 48.

9. Az elmondottakra lásd: Dejiny Slovenska I. (Szlovákia története I.) Red.: L'udovít Holotík–Ján Tibenský. Vyd. SAV, Historický Ustav. Bratislava, 1961. 446., 475–476. (A továbbiakban: Dejiny I.); Arató Endre: A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790–1840. I. köt. Akadémiai, Bp. 1960. 21–24. (A továbbiakban: Arató I.); Gogolák Lajos: A szlovák és ruszin nemzetiség története. In: A magyarság és a szlávok. Tanulmányok. Szerk.: Szekfü Gyula. Franklin, Bp. 1942. 256–257., 259. (A továbbiakban: A magyarság és a szlávok); Niederhauser Emil: A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában. Akadémiai, Bp. 1977. 102. (A továbbiakban: Niederhauser 1977.); Steier Lajos: A tót kérdés I. Liptószentmiklós, 1912. 16. (A továbbiakban: Steier 1912.); Sziklay László: Jéna és a szlávok. In: Sziklay 1977. 309.; Ugyanő: A „népiesség” In: Sziklay 1974. 187–188.; Rudolf Chmel: Szlovák–magyar kettős irodalmiság. In: Két irodalom kapcsolatai. Tanulmányok a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Madách, Bratislava. 1980. 58–59. – Rudnay Sándorra bővebben lásd: Rudnay Sándor és kora/Alexander Rudnay a jeho doba. (Szerk.: Käfer István.) PPKE – Rudnay Sándor Kulturális és Városvédő Egyesület, Esztergom – Spolok svätého Vojtecha – METEM Esztergom – Nagyszombat, 1998.; Documenta Rudnayana Strigoniensia I–II. PPKE BTK Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport, Esztergom–Piliscsaba, 2001., 2004.
10. A témára vonatkozó egyik legrészletesebb elemzéssel Ján Hučko tanulmánya szolgál Lásd: Sociálne zloženie a pôvod slovenskej inteligencie v prvej fáze národného obrodzenia. (A szlovák intelligencia szociális összetétele és származása a nemzeti ébredés első fázisában) In: K počiatkom slovenského národného obrodzenia. (A szlovák nemzeti ébredés kezdetéhez) Ved. red.: Ján Tibenský. Vyd. SAV, Bratislava. 1964. 31–54. (A továbbiakban: K počiatkom) – Tíz évvel később a szerző ugyanilyen című könyve is megjelent. Lásd Ján Hučko: Sociálne zloženie a pôvod slovenskej obrodeneckej inteligencie. Bratislava. 1974.
11. Az elemzés alapjául Ján Čaplovič táblázatai szolgáltak. Lásd: Bratislavské lýceum a slovenské národné obrodzenie 1780–1830. (A pozsonyi líceum és a nemzeti ébredés) In: K počiatkom, 297–300.
12. Niederhauser Emil: A nemzeti megújulás – az ideológiai átmenet egyik törvényszerűsége Közép- és Délkelet-Európában. Világtörténet, 1985/2. 49.
13. Fényes Elek: A' magyar birodalom' népessége 1840. Tudománytár, 1842. január 14–15. 18–19.
14. A Székács József által szerkesztett „A' bányakerületi ágost. hitvallású evang. Superintendenciának Egyházi-névtára 1840-dik esztendőre” c. kiadványból vett kivonatokat „Evangel-egyházi névtár” címmel az Athenaeum 1840. március 1-i száma közölte. Első félév, 18. sz. 288.
15. Az elmondottakra lásd Niederhauser Emil: A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában. Akadémiai, Bp. 1977. 103.; Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Akadémiai, Bp. 1963. 29. (A továbbiakban: Bodolay); Ján Hučko: Sociálne zloženie... In: K počiatkom, 44–46., 49.; Ján Tibenský:

- Historická podmienenosť a spoločenská báza vzniku bernolákovského hnutia. (A bernoláki mozgalom születésének történelmi feltételei és társadalmi bázisa.) In: K počiatkom, 92–93.; Jozef Butvin: Snahy o jednotnú kultúrpolitickú platformu v slovenskom národnom hnutí v rokoch 1825–1848. (Törekvések az egységes kultúrpolitikai platformra a szlovák nemzeti mozgalomban 1825–1848 között.) In: K počiatkom, 409.
16. A. Banik: A szlovák konfeszionalizmus dialektikus lényege. In: A szlovákkérdés a XX. században. Összeállította: Rudolf Chmel. Kalligram, Bp. 1996. 356. (A továbbiakban: A szlovákkérdés)
 17. A fentiekre lásd Vajda György Mihály: A német irodalom kelet és nyugat között. In: Állandóság a változásban. Magvető, Bp. 1968. 21.; Sziklay László: A kelet-európai ... In: Sziklay 1974. 14.; Ugyanő.: Jéna és a szlávok. In: Sziklay 1977. 307.
 18. Dejiny I. 253., 291., 389–391.; Ján Tibenský: Historická podmienenosť... In: K počiatkom, 75.; Ugyanő: Ideológia slovenskej ... In: Slováci a ich národný vývin. (Sborník materiálov z V. sjazdu slovenských historikov v Banskej Bystrici.) Ved. red. Dr. Július Mésároš. Vyd. SAV. Bratislava. 1969. 109. (A továbbiakban: Slováci); Ugyanő: Chvály a obrany slovenského národa. (A szlovák nemzet dicsérete és védelme.) Slovenské vydateľstvo krásnej literatúry. Bratislava, 1965. 55. (A továbbiakban: Tibenský 1965.); Urhegyi Emília: Bernolák Antal jelentősége a tót művelődés történetében. In: Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára. Bp. 1942. 458. (A továbbiakban: Emlékkönyv) – Itt jegyezzük meg, hogy a szlovák nyelvtörténészek a Nagyszombat környékén használt népi nyelvek között a szlovakizált cseh nyelvet első irodalmi szlovák nyelvváltozatként emlegetik. Lásd pl. Rudolf Krajčovič: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. (A szlovák nyelv és dialektológia fejlődése.) Bratislava. 1988. Ugyanő: Dejiny slovenského jazyka. Bratislava. 2002.
 19. Udvari István: Szlovák mezővárosok népelete Mária Terézia korában. Nyíregyháza, 1994. 10.
 20. Dejiny I. 444., 450., 519–520.; Ján Tibenský: Historická podmienenosť... In: K počiatkom, 71.; Daniel Rapant: A szlovákok a történelemben. In: A szlovákkérdés, 398–399.
 21. Pukánszky Béla: Herder hazánkban. I. Herder és a népies irány. Bp. 1918. 25. – Pozsony szerepére újabban lásd Eva Kowalská: Kráľovská akadémia v Bratislave na prelome 18. a 19. storočia. (A királyi akadémia Pozsonyban a 18. és 19. század fordulóján) In: Kapitoly z vedeckého života v Bratislave. (Fejezetek Pozsony tudományos életéből) Veda, Bratislava. 1991. 27–38.; Ján Tibenský: Prvé snahy a pokusi o organizovanie vedeckého života v Bratislave. (A tudományos élet szervezésének első törekvései és kísérletei Pozsonyban) In: uo. 9–26.
 22. A Slovensko és Bratislava elnevezésre lásd: Dejiny I. 509.; Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. II. köt. Bp. 1927. 175. (A továbbiak-

- ban: Kornis I. vagy II.) – A társaságok helyéről, szerepéről a 19. században lásd pl. Elena Mannová: Spolky a ich miesto v živote spoločnosti na Slovensku v 19. storočí. (A társaságok és helyük a társadalom életében Szlovákiában a 19. században) Historický časopis, 1990. 15–27. – Az elmondottakra lásd még: Arató I. 70–71., 77., 95–96., 252–255.; Ugyanő: Kelet-Európa története a 19. század első felében. Akadémiai, Bp. 1971. 208., 214–215.; Pechány, 51.; Gogolák Lajos: A szlovák és ruszin... In: A magyarság és a szlávok, 161–262.; Kornis II. 88–89.; Dejiny slovenskej literatúry. (A szlovák irodalom története) Vyd. Osveta, Bratislava. 1962. 224–225.; Isztorija Csehszlovákii. Tom I. (Csehszlovákia története. I. kötet) Pod red. G. E. Szancsuka, P. N. Tretyjakova. Akademia Nauk SzSzsZR. Insztitút Szlavjanovegyenyija, Moszkva, 1956. 350–352.
23. Štúr életére, munkásságára, levelezésére lásd pl. Vladimír Matula: Ľudovít Štúr. Vyd. SAV, Bratislava. 1956.; Ján Juríček: Ľudovít Štúr. Mladé letá, Bratislava. 1971.; Život a dielo Ľudovíta Štúra. (Ľudovít Štúr élete és tevékenysége) Vyd. Osveta, Martin, 1984.; Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti. (Ľudovít Štúr a múlt és a jelen koordinátái között) Zostavil Imre Sedlák. Matica Slovenská, Martin. 1997. – Levelezésére és orosz kapcsolataira lásd: Ján Stanislav: Z rusko-slovenských kultúrnych stykov v časoch Jána Hollého a Ľudovíta Štúra. (Az orosz–szlovák kapcsolatokról Ján Holly és Ľudovít Štúr idején) Vyd. SAV, Bratislava. 1957.; Vladimír Matula: Listy Ľudovíta Štúra. (Ľudovít Štúr levelei) Národne literárne centrum, Bratislava. 1999.
24. Bodolay, 49-50.; Markusovszky Sámuel: A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története. Pozsony, Wigand Könyvnyomdája, 1896. 457–460.
25. Erre vonatkozóan részletesen lásd Käfer István: Az Egyetemi Nyomda négyyszáz éve 1577–1977. Magyar Helikon, Bp. 1977.; Sziklay László: Pest–Buda szellemi élete a 18–19. század fordulóján. MTA Irodalomtudományi Intézet. Argumentum, Bp. 1991. (A továbbiakban: Sziklay 1991.)
26. Idézi Angyal Endre: Kollár János az ember és az író. A KLTE Magyar Irodalomtörténeti Intézetének dolgozatai, 6. sz. Debrecen, 1956. 123.
27. Hadrovics László: Magyar–szláv irodalmi érintkezések. In: A magyarság és a szlávok, 201.
28. Kollár és a szlovákok orosz kapcsolataira Ján Stanislav már említett munkáján túl lásd pl. N. A. Kondrasov: Oszip Makszimovics Bodjanszkij. Moszkva, 1956.
29. J. Butvin: Snahy o ... In: K počiatkom, 412–414.; Sziklay 1991. 55–57.
30. Erre vonatkozóan lásd Urhegyi Emília: Bernolák Antal ... In: Emlékkönyv, 459–460., 463.; Dr. Czambel Samu: A cseh–tót nemzetegység múltja, jelene és jövője. Turócszentmárton, 1902. 15.; Katarina Habovštiaková: Bernolákovo jazykovedné dielo. In: K počiatkom, 147.

31. A csehek már az 1780-as évektől hirdették a szláv nyelvek egységét és a szláv összetartozás programját. Eszerint egy szláv nép, egy szláv irodalom és egy szláv nyelv van, több nyelvjárással.
32. Sziklay László szerint például a pozsonyi líceum csehszlovák tanszékének „československý” jelzője is ezt fejezte ki. Lásd: Jéna és a szlávok. In: Sziklay 1977. 305–306.
33. J. Butvin: Snahy o... In: K počiatkom, 419–420., 427.; Mária Vyvíjalová: Bernolákovci a stúpenci bibličtiny v rokoch 1790–1830. (A bernolákisták és a bibliai nyelv követői az 1790–1830-as években.) In: K počiatkom, 276.; D. Rapant: A szlovákok a történelemben. In: A szlovákkérdés, 400.
34. J. Butvin: ugyanaz, ugyanott; M. Vyvíjalová: ugyanott, 259., 273., 278.; Tibenský 1965. 179., 182.; Urhegyi Emília: Bernolák Antal... In: Emlékkönyv, 462.; Wagner Ferenc: A szlovák nacionalizmus első korszaka. A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézetének dolgozatai 1. sz. Bp. 1940. 29–30.
35. Az elmondottakra lásd: J. Butvin: Snahy o... In: K počiatkom, 415., 417–418., 420–422.; Dejiny I. 533.; D. Rapant: A szlovákok a történelemben. In: A szlovákkérdés, 399–400.
36. Idézi J. Butvin: Snahy o... In: K počiatkom, 433.
37. A cseh–szláv, csehszlovák, cseh–szlovák, ausztrószláv ideológia formálódását kíséri végig Jaroslav Šolc: Slovensko v českej politike. (Szlovákia a cseh politikában.) M. O. Enterprise, 1993. 7–18. – A fél évszázados folyamat csúcsát jelentette J. M. Hurban jelmondata: „*Szlovákok vagyunk, szlovákok akarunk maradni, az Istenért, ne hagyjuk el magunkat; írőink, írtatok számunkra is valamit, hogy tudjuk, mi történik ezen a világon*”. Idézi: Steier 1912. 28.

A külső hatások szerepe a szlovák „nemzeti ébredés”-ben

1. Miroslav Hroch: Nemzeti újjászületés – európai párhuzamokkal. In: Csehország a Habsburg – monarchiában 1618–1918. Szerk.: Szarka László. Gondolat, Bp. 1989. 84.
2. Dejiny Slovenska I. (Szlovákia története I.) Red. Ľudovít Holotík–Ján Tiberský. Vyd. SAV, Historický Ústav. Bratislava. 1961. 476–477. (A továbbiakban: Dejiny Slovenska I.)
3. Arató Endre: A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790–1848. I. kötet. Akadémiai, Bp. 1960. 107–108., 111. (A továbbiakban: Arató I.)
4. Gunst Péter: A közép- és kelet-európai nemzeté válás gazdasági-társadalmi problémái. Valóság, 1982/11. sz. 22., ill. 20. – Negyven évvel korábban már Gogolák Lajos is rámutatott erre a (Nyugat-Európához képest) fordított nemzeti fejlődésre. Lásd: A szlovák és a ruszin nemzetiség története. In: A magyarság és a

- szlávok. Szerk.: Szekfü Gyula. Franklin, Bp. 1942. 258. (A továbbiakban: A magyarság és a szlávok) – A tanulmánykötet Niederhauser Emil utószavával ismét megjelent Budapesten a Lucidus Kiadó gondozásában 2000-ben.
5. Niederhauser Emil: A felvilágosodás Kelet-Európában. Világosság, 1987/8–9. sz. 561., 565.
 6. Idézi Dobossy László: A kelet-európai irodalmak összehasonlító vizsgálatának tanulságaiból. In: Két haza között. Magvető, Bp. 1981. 327.
 7. Drezdai levelek (Hünfalvi). Athenaeum, 1839. szeptember 29. Második félév, 26. szám, 404.
 8. Sorrendben lásd Bojtár Endre: „Az ember feljő”. Magvető, Bp. 1986. 18. (A továbbiakban: Bojtár 1986.); Jan Havráněk: Nemzeti és birodalmi eszmék vonzásában. In: Csehország a Habsburg-monarchiában 1618–1918. Gondolat, Bp. 1989. 107.; Niederhauser Emil: Kelet-Európa története. História – MTA Történettudományi Intézete, Bp. 2001. 127.
 9. Idézi: Bojtár 1986. 78.; – A felföldi születésű és magát sokáig hungarusnak valló cseh Jozef Dobrovský, amikor 1809-ben a cseh nyelv szótárát kiadta, állítólag a következőket mondta: „*Az jutott osztályrészünkül, hogy (bárcsak tévednék!) tanúi és segítői legyünk anyanyelvünk végső pusztulásának*”. Idézi: Isztorija Csehoszlovákii. Tom I. (Csehszlovákia története.) Pod red. G. E. Szancsuka, P. N. Tretyjakova. Izd. Akagyemija Nauk SZSZSZR. Insztyitut Szlavjanovegyenyija, Moszkva. 1956. 345.
 10. Az emberi művelődés újabb történetfilozófiája. In: J. G. Herder: Értekezések, levelek. Európa, Bp. 1983. 157–158.
 11. Guzmics Izidor: A’ nyelvnek hármás befolyása az ember’ emberesítésébe és hazafiúsításába. Tudományos Gyűjtemény, 1822. VIII. köt. 26.
 12. B. Wesselényi Miklós: Balítéletekről. KJK, Bp. 1986. 274–275.
 13. Az elmondottakra lásd: Bojtár 1986. 14.; Niederhauser Emil: A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában. Akadémiai, Bp. 1977. 132., 140.; Sziklay László: A kelet-európai felvilágosodás eszmei, irodalmi és művészi irányai. In: Sziklay László: Szomszédainkról. A kelet-európai irodalom kérdései. Szépirodalmi, Bp. 1974. 113–114. (A továbbiakban: Sziklay 1974.)
 14. Sziklay 1974. 110–111., 114.; Ugyanő.: A „népiesség” néhány közép- és kelet-európai nemzet romantikájában. In: Sziklay 1974. 163.
 15. Bojtár 1986. 14–15., 40–41., 83., 91.
 16. Kovács Endre: Eszmei indítások. In: Szemben a történelemmel. Magvető, Bp. 1977. 162–163. (A továbbiakban: Szemben a történelemmel)
 17. Idézi Szeli István: A felvilágosodás két arca. In: A peremkultúra élettana. Forum Könyvkiadó, Újvidék – Akadémiai Kiadó, Bp. 1993. 38., ill. 37. (A továbbiakban:

Szeli 1993.)

18. Bojtár 1986. 127.; Sötér István: Werthertől Szilveszterig. Szépirodalmi, Bp. 1976. 36.
19. Bojtár 1986. 41.
20. Dejiny Slovenska I. 380., 383.; Dejiny slovenskej literatúry. (Hlavny red. Milan Pišut) Vyd. Osveta, Bratislava. 1962. 143. (A továbbiakban: Dejiny slovenskej literatúry).
21. Dejiny Slovenska I. 361.; Ladislav Šášky: Bratislavský generálny seminár a bernolákovské hnutie. (A pozsonyi főszeminárium és a bernoláki mozgalom.) In: K počiatkom slovenského narodného obrodnenia. Sbornik štúdií... (Ved. red. Ján Tibenský). Vyd. SAV, Bratislava. 1964. 97–98., 106–107.; Ján Tibenský: Chvály a obrany slovenského národa. (A szlovák nemzet dicsérete és védelme.) Slovenské vydateľstvo krásnej literatúry, Bratislava. 1965. 108. (A továbbiakban: Tibenský 1965.); Gogolák Lajos: A szlovák és a ruszin... In: A magyarság és a szlávok, 260–261.; Käfer István: A miénk és az övék. Magvető, Bp. 1991. 17.
22. Vajda György Mihály: Keletre nyílik Bécs kapuja. Akadémiai, Bp. 1994. 58–62. (A továbbiakban: Vajda 1994.); Sziklay László: A kelet-európai összehasonlító irodalomtörténet néhány elvi kérdéséről. In: Sziklay 1974. 17–18.; Dr. Szegedy Rezső: Az illyrismus és Gaj Lajos levelezése. Első közlemény. Századok, 1912. IV. füzet, 273.; – Szalatnai Rezső szerint – az 1849-ben Bécsbe távozó és ott haláláig, 1852-ig a szláv régiségek professzorává „jutalmul” kinevezett – Ján Kollár osztrák politikai besúgó, rendőrségi ügynök volt. Lásd Szalatnai Rezső: A szlovák irodalom története. Gondolat, Bp. 1964. 47.
23. Pukánszky Béla: Herder hazánkban. I. Herder és a népies irány. Bp. 1918. 15–18.
24. Köpeczi Béla: A felvilágosult abszolutizmus ideológiája. Világosság, 1987/8–9. sz. 506.; H. Balázs Éva: A jozefinus felvilágosodás és a vallások. Ugyanitt: 541–542.; Lásd még Kosáry Domokos: Magyarország a felvilágosodás kori Európában. Ugyanitt: 533–540.; Ján Tibenský: A királynő könyvtárosa. Madách – Gondolat, Bratislava – Budapest. 1985. 82., 84.
25. Szekfű Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez (1790–1848). Magyar Történelmi Társulat, Bp. 1926. 12–14. (A továbbiakban: Szekfű 1926.); Gonda Imre–Niederhauser Emil: A Habsburgok. Gondolat, Bp. 1978. 161–162.
26. Rátz Kálmán: A pánszlávizmus története. Athenaeum, Bp. é. n. (1941-es előszóval) 45–49. (A továbbiakban: Rátz é. n.) – Szarka László tanulmányával újból megjelent Budapesten a Lucidus Kiadónál 2000-ben.
27. Szekfű 1926. 41., 42. – Izdenczy eredeti német nyelvű vótumának szövegére lásd ugyanitt: „Iratok” 9. sz. irat, 225–227.
28. Idézi Kornis Gyula. A magyar művelődés eszményei 1777–1848. II. kötet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp. 1927. 100. (A továbbiakban: Kornis I. vagy II.)

29. Szekfü 1926. 140. sz. irat.
30. Idézi Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1783–1848. MTA Irodalomtörténeti Intézet, Bp. 1963. 25–26.; Kornis I. 413.
31. Idézi Wagner Ferenc: A szlovák nacionalizmus első korszaka. (A M. Kir. Ferenc József Tud. Egy. Magyar Történelmi Intézetének dolgozatai I.) Bp. 1940. 21.
32. Arató Endre: A magyar nemesség és az osztrák udvar nemzetiségi politikája a szabadságharc előtt. Magyar Történelmi Társulat, Bp. 1955. 17–18.
33. Szekfü 1926. 66., 105–109.
34. A fentiekre lásd: Szalatnai 1964. 78–79.; Vajda 1994. 63–65.; Sziklay László: „Ján Kollár magyar kapcsolatai Pesten” és „A „népiesség” néhány ...”. In: Sziklay 1974. 137–139., 186.
35. Vajda György Mihály: Állandóság a változásban. Bp. 1968. 18.
36. Az elmondottakra lásd Szögi László: Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemén I. 1790–1850. Budapest–Szeged. 1994. 12.; Angyal Endre: Kollár János: az ember és az író. A KLTE Magyar Irodalomtörténeti Intézetének dolgozatai 6. sz. Debrecen, 1956. 121. (A továbbiakban: Angyal 1956.); Sziklay László: A szlovák irodalom története. Akadémiai, Bp. 1962. 221–222., 292–293.; Ugyanő: A szlovák irodalmi élet a múlt század hatvanas–hetvenes éveiben. In: Sziklay 1974. 225.; Ugyanő: Jéna és a szlávok. In: Sziklay László: Visszhangok. Madách, Bratislava. 1977. 291–292., 295., 308.; Niederhauser, 1977. 143.; Kovács Endre: Magyarok és szlávok. In: Magyarország és Kelet-Európa. Officina, Bp. 1947. 113.
37. Georg G. Iggers: A német historizmus. Gondolat, Bp. 1988. 54–55., 88–89.; András Sándor: Nyelv és nemzet. Alföld, 1995/3. sz. 54. – A német nemzetfelfogásokra bővebben lásd Szabó Máté: A birodalomtól a nemzetállamig. Világosság, 1983/8–9. sz. 494–502.; Vajda Mihály: Fichte és a német küldetés. Magyar Tudomány, 1996/3. sz. 303–309.; Erdődy Gábor: A 19. századi német liberalizmus. Argumentum, Bp. 1993.
38. Közhasznu (!) esmeretek tára a` Conversations-lexikon szerint Magyarországra alkalmaztatva. (Kiad. Wigand Otto). XI. köt. Pest, 1834. 343–344.; – A wartburgi ünnepélyre és Jéna hatására lásd még: Dejiny Slovenska I., 462.; Dejiny slovenskej literatúry, 199–200.
39. Angyal 1956. 122.; Dr. Danczi Villebald: A pánszlávizmus első költői megjelenése. Pannonhalmi Szemle, 1942. XVII. évf. 2. sz. 116.; Cseh és szlovák költők antológiája. Szerk.: Hegedűs Zoltán és Kovács Endre. Szépirodalmi, Bp. 1953. 19.
40. Gogolák Lajos: A pánszlávizmus. In: A magyarság és a szlávok, 153.
41. Václav Černý: A pánszlávizmus kialakulása és gaztettei. Kalligram, 1994/6. sz. 46. (A továbbiakban: Černý); Sziklay László: A szlovák romantika pánszláv

- jellege. Apollo III. (1935) 388.
42. Rátz é. n. 36–40.; A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában. I. köt., Bp. 1927. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Az irományokat kiadta és a bevezető tanulmányt írta Miskolcgy Gyula. 155.; Arató I. 108–109.
 43. Idézi: Vajda 1994. 24–25. – Lásd még ugyanerre Frank Fadner: *Seventy years of pan-Slavism in Russia Karazin to Danilevskii 1800–1870.* (A pánszlávizmus hetven éve Oroszországban Karazintól Danyilevszkijig 1800–1870.) Georgetown University Press, 1962. 5.
 44. J. G. Herders Ideen zur Philosophie der Gesichte der Menschheit. (J. G. Herder: *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról.*) Deutsche Bibliothek in Berlin (1914), 225.
 45. Uo. 224–225.
 46. A „Slávó dcéra” 374. szonettjében Ján Kollár is megjövendölte a szlávok dicső jövőjét *Európában*. „*Mi lesz belölkünk, szlávokból száz év múlva?* – írta patetikusan. *Mi lesz egész Európából?*” A szláv élet özönvízként terjeszkedik majd mindenfelé, s a nyelv, amelyet a németek rabszolgák nyelvének gúnyolnak, palotáik mennyezetei alatt fog visszhangozni. A tudomány szláv csatornán folyik majd, és „*népünk viselete, szokása és éneke lesz majd divatos a Szajna és az Elba partján*”. Lásd Ján Kollár: *Básně. Praha. 1952. 212.*
 47. Herder eszméinek részletes elemzésére lásd pl. Rathmann János: *Herder eszméi – a historizmus útján.* Akadémia, Bp. 1983. (A továbbiakban: Rathmann 1983.); Ugyanő: *J. G. Herder: Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról és más írások.* Gondolat, Bp. 1978. Előszó. (A továbbiakban: Herder 1978.); Kovács Endre: *Eszmei indítások.* In: *Szemben a történelemmel;* Gáll Ernő: *A nacionalizmus színeváltozásai.* Literátor, Nagyvárad. 1994.; Szeli István: *Herder utóélete.* In: Szeli 1993.
 48. J. G. Herder: *Hasonlatos-e még közönségünk és hazánk a régiekéhez?* I/1. rész. In: Herder 1978. 493., 495.; Rathmann 1983. 132–133.
 49. J. G. Herder: *A népek kölcsönhatásáról.* In.: Herder 1978. 546., 547.
 50. Palackýra lásd: *A cseh irodalom kistükre.* Európa, Bp. 1990. 274–275.
 51. Rathmann 1983. 132–133.
 52. Arató Endre: *Kelet-Európa története a 19. század első felében.* Akadémiai, Bp. 1971. 227.; Arató I. 110.
 53. Gogolák Lajos: *A szlovák és ruszin ...* In: *A magyarság és a szlávok,* 261.
 54. Az „igazi pánszlávizmus” (verum Panslavismus) kifejezés és a szlávok közötti irodalmi unió (Unio in Literatura inter omnes Slavos) gondolata legelőször Jan Herkel’ 1826-ban Budán kiadott „Elementa...” című munkájában bukkant fel,

amelynek legfontosabb néhány mondatát Kollár szó szerint idézte az irodalmi kölcsönösségről az 1830-as évek közepén írott munkájában. Lásd: O literárnej vzájomnosti. (Az irodalmi kölcsönösségről) Vyd. SAV, Bratislava. 1954. 160. (A továbbiakban: Kollár 1954.)

55. Jan Patočka: Mi a cseh? Kalligram, 1994/10. sz. 73. – Ez a tanulmány megjelent az azonos című kötetben is (Kalligram, Pozsony. 1996.).
56. J. G. Herder: Az emberiség természettörténetének alapjairól. In: Herder 1978. 565.; Ugyanott: III. rész, 15. könyv 404.
57. J. G. Herder: Elmélkedések az emberiség történetéről. In: Herder 1978. 575, 577–578. – Ettől sokkal világosabban fogalmazott egy Kollárnak 1844-ben írott levelében Lorenz Oken, a költő volt jénai tanára: „*Amerika és Szlavia – két széle egy mély sírnak, melybe a többi, maradék, kiöregedett nemzetek előbb-utóbb kétségkívül eltemetettek*”. Idézi: Černý 1996/6. sz. 43.
58. Kollár 1954. 146–147.

Magyarománok és szlavománok. A „magyarosítók”

álláspontja a reformkori magyar–szlovák nyelvharcban

1. Csaplovics János: Ethnographiai értekezés Magyar Országról. Tudományos Gyűjtemény, 1822. III. köt. 50.; Csendy Kálmán: Miként áll nemzeti nyelvben a' nemzetiség? Tudományos Gyűjtemény, 1839. II. köt. 57. – Kazinczy Ferenc már egy 1810-ben keltezett levelében a következőket írta: „*Kaczagom, a mit Herder valahol a magyar nyelvnek s népnek elenyészése felől jövendőül. Herder hamis próféta. A magyar nyelv és nép elenyészni nem fog soha...*”. Idézi Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848 I. köt. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp. 1927. 404.
2. Sorrendben lásd: Sziklay László: Visszhangok. Tanulmányok, elemzések, értékelések. Madách, Bratislava, 1977. 92. (A továbbiakban: Sziklay 1977.); Tudományos Gyűjtemény, 1821. X. köt. 121–122.; Uo. 1827. II. köt. 104–105.; Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1783–1848. MTA Irodalomtörténeti Intézet. Bp. 1963. 33.; Kazinczy Gábor: A' Felföld. Levéltöredék. Athenaeum, 1839. augusztus 25. Második félév, 16. sz. 245–246.
3. E. P. N. P.: Észrevételek a' Posonyi Tót Újság kissebbítő Homlokírása ellen. Tudományos Gyűjtemény, 1817. XII. köt. 117–124. – Ezt a cikket a magyar–szlovák nyelvharc nyitányának szokták tekinteni. A vitairat szerzőinek az nem tetszett, hogy a Juraj Palkovič által Pozsonyban kiadott „Császári-Királyi Nemzeti Újság” címében ott szerepelt a „národny” (nemzeti) jelző is.
4. Boros István: Hazafi-gondolatok a' Magyar nyelv ügyében. Tudományos Gyűjtemény, 1820. IV. köt. 93.

5. Kovács Endre: A nyelvharc kezdetei. In: Szemben a történelemmel. Magvető, Bp. 1977. 153.
6. Ján Tibenský: Chvály a obrany slovenského národa. Slovenské vydateľstvo krásnej literatúry, Bratislava. 1965. 184.
7. Szekfű Gyula: Iratok a magyar államnelyv kérdésének történetéhez (1790–1848). Magyar Történelmi Társaság, Bp. 1926. 25.
8. Varga János: Helyét kereső Magyarország. Akadémiai, Bp. 1982. 36–37. (A továbbiakban: Varga)
9. K. P.: A' Magyar Nyelv míveltetése módjáról. Töredék. Második levél. Tudományos Gyűjtemény, 1824. I. köt. 95.
10. Száraz György: Erdély múltjáról, jelenidőben. Magvető, Bp. 1988. 230.; Guzmics Izidor: A' nyelvnek hármás befolyása az ember' emberiségébe, nemzetiségébe és hazafiúsításába. Tudományos Gyűjtemény, 1822. VIII. köt. 18.
11. Gróf Mailáth János: Megtáfolások és Igazítások. Tudományos Gyűjtemény, 1820. VI. köt. 111–112., 114.; A' Magyaroknak nem die Ungarn, hanem die Magyaren új elnevezése ... Uo. 1820. III. köt. 3–4.
12. Jelentés a Tudományos Gyűjteménynek 1826-dik esztendei folytatásáról. Tudományos Gyűjtemény, 1825. XI. köt. 126.; Valjon lehet és kell-e a' Magyar Nyelvet félteni és őrizni... Uo. 1824. XII. köt. 57–60., 64.
13. Guzmics Izidor: A' nyelvnek hármás befolyása az ember' emberiségébe, nemzetiségébe és hazafiúsításába. Tudományos Gyűjtemény, 1822. VIII. köt. 18.; Kovácsóczy Ádám: Mi az oka, hogy a' Külföldiek, és Hazánkban lakó Idegenek többnyire balúl ítélnék a' Magyar Nemzetről. Tudományos Gyűjtemény, 1823. IX. köt. 72.; A. J.: A' Nemzetiség és a' Kultúra. Uo. 1827. II. köt. 33.
14. Közhasznu esmeretek (!) tára a' Conversations-lexikon szerint Magyarországra alkalmaztatva. (Kiad. Wigand Otto), VIII. köt. Pest, 1833. 273.; Varga János: A' nemzeti észjog' alapvonatai. Tudománytár, VIII. köt. 1835. 136.
15. Gergely András: A nemzeté válás programjai. In: Egy nemzetet az emberiségnek. Magvető, Bp. 1987. 70–71., 107–111.; Varga 38., 40.
16. Athenaeum, 1842. október 9. Második félév, 43. sz. 44.
17. Daniel Rapant: Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. Diel II. (Szlovák felségfolyamodvány 1842-ben. II. rész) Nákladom spolku Tranoscius v Liptovskom Svatom Mikulási, 1943. 48. dok. 191. (A továbbiakban: Rapant II.)
18. Gyurikovits György: Értekezés. Tudományos Gyűjtemény, 1841. XII. köt. 25. évf. 14–15.; – Hernádtáji cikke a magyar álláspont lényegét részletesen fejtette ki. Lásd: Athenaeum, 1842. okt. 11. Második félév, 44. sz. 347.
19. Katus László: Nemzetiségi politika a polgári forradalom előtt. Társadalmi Szemle, 1987/5. 66.; Varga, 56–58.

20. A pozsonyi társaság selmecihez küldött levelét ismertette A. B. C.: Adatok a pánszlávizmus hőseinek ismertetéséhez. Athenaeum, 1841. márc. 18. 33. sz. 527–528.
21. Rapant II. 33. dok. 118–120.
22. Uo., 122., ill. 117. – L. Štúr a Társalkodó c. folyóirat 1841. évi 34. számában ugyan cáfolta, hogy ő is részt vett ezen a kultikus ünnepélyen, de Tomka Kálmán – aki ott volt Dévényben – megerősítette, hogy ez az „elhíresült pánszláv” is ott volt. Lásd: Rapant II. 50. és 56. dok.; – L. Štúr tevékenységére és a felvidéki szlovák diákmozgalomra legújabbán lásd: Karol Rosenbaum, Imrich Sedlák, Eva Kowalská, Edmund Hleba és Pavol Parenička tanulmányait a „Ludovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti” (Ludovít Štúr a múlt és a jelen koordinátaiban) című tanulmánykötetben. Zostavil Imrich Sedlák. Matica slovenská, Martin. 1997. 15–56.
23. Rapant II. 20. dok. 65.; Sziklay László: A magyar szlavisztika gyerekkorából. In: Sziklay 1977. 84–85.; V. K. Volkov: K voproszu o proiszhozhgyenyii terminov „pangermanyizm” i „panszlavizm”. In: Szlavjano-germanszkije kulturnyje szvjazi i otnosenyija. (A „pangermanizmus” és a „pánszlávizmus” terminusok eredetének kérdéséhez. In: Szláv–germán kulturális kapcsolatok és viszonyok) Izd. Nauka, Moszkva. 1969. 42.
24. Menypóri Elek: Egy tót kalendárium miket nem mond! Athenaeum, 1842. november 24. Második félév, 63. sz. 501–502.; Lásd még G. J.: Figyelmeztető adatok nyelvünk’ használatása körül. Századunk, 1840. február 20., 15. sz. 119.
25. Lásd a német nyelvű felségfolyamodvány a-a lábjegyzetét. In: Rapant II. 93. dok. 337–338.; A dokumentumra és megszületésének körülményeire bővebben lásd: Rapant I. Úvod, 3–247.; Arató Endre: A nemzetiségi kérdés története Magyarországon II. köt. Akadémiai, Bp. 1960. 113–122.; Varga, 47–77.
26. Bárándy: Magyarismus többféle maniak elleni harczában. Századunk, 1841. november 15. 92. sz. 717.
27. Hernádtáji: Ungarische Wirren und Zerwürfnisse. A német nyelvű írás magyar változata az Athenaeumban jelent meg. 1842. október 13. Második félév, 45. sz. 355–356.
28. Bárándy: Magyarismus..., id. mű, 718.
29. Hernádtáji: Ungarische..., id. mű. Athenaeum, 1842. október 11. Második félév, 44. sz. 348.
30. Molnár Sándor: A’ szláv népek. Athenaeum, 1841. március 21. 34. sz. 536.; Ua.: március 25. 36. sz. 565.; – Wesselényi Miklós 1843-ban megjelent „Szózat”-a is úgy ítélte meg, hogy a hazai szlávok számára az irodalom lett az egyedüli nyilvános út és fő eszköz, „s ennek művelése azon ürügy, mely alatt politikai nézeteik előmozdítottak s fejlesztettek”. Ezt a „szlávizmus honunkbeli egyik főnökének, Kollár Jánosnak iratai elég tisztán mutatják...”. Lásd Báró Wesselényi

Miklós: Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. Európa, Bp. 1992. (reprint), 57., 58.

31. Rapant II. 34. dok. 124.

32. Uo. 32. dok. 110.

Deák Ferenc nemzetfelfogása (1848 előtt)

1. Erre vonatkozóan lásd pl. Ferenczi Zoltán: Deák élete I. Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1904. 182. (A továbbiakban: Ferenczi I.); Takács Péter: Deák politikai pályája 1849–1865. Akadémiai, Bp. 1991. 14., 17. (A továbbiakban: Takács 1991.)
2. Varga János: Deák Ferenc. In: Ezer év. Arcképek a magyar történelemből. A Hazafias Népfront kiadása, Bp. 1985. 204.; Deák Ferenc. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Molnár András. Új Mandátum, Bp. 1998. 23. (A továbbiakban: Deák Ferenc 1998.); Gergely András: Deák Ferenc a reformkorban. Rubicon, 2003/9–10. 11.
3. Takács 1991. 11.
4. Taktikája lényegét az 1836. évi Zala megyei követjelentésében maga fogalmazta meg. Lásd: Deák Ferenc beszédei I. 1829–1847. Összegyűjtötte: Kónyi Manó. Franklin Társulat, Bp. 1882. 231–232. (A továbbiakban: Kónyi I.)
5. Erre vonatkozóan lásd: Csorba László – Velkey Ferenc: Reform és forradalom 1790–1849. Csokonai, Debrecen, 1998. 107–109. (A továbbiakban: Csorba –Velkey)
6. Kölcsey Ferenc Válogatott Művei. Szépirodalmi, Bp. 1975. 649., 652. (A továbbiakban: Kölcsey)
7. Kónyi I. 227.
8. Báró Wesselényi Miklós: Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. Európa, Bp. 1992. Melléklet, 292. (A továbbiakban: Wesselényi)
9. A társadalmi érdekegyesítés nemzetteremtő-nemzeterősítő szándékáról tanúskodik egy 1832. szeptember 25-én írott baráti levele. Lásd: Deák Ferenc. Válogatott politikai írások és beszédek I. 1825–1849. Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Molnár András. Osiris, Bp. 2001. 52. (A továbbiakban: Deák Ferenc I. 2001.)
10. Kölcsey 649.
11. Kónyi I. 96.
12. Lásd Gergely András: Egy nemzetet az emberiségnek. Magvető, Bp. 1987. 65.; Wesselényi 105–106.
13. Deák Ferenc I. 2001. 52.

14. Kónyi I. 18., 19.
15. Kónyi I. 223.
16. Lásd a vegyes házasságok tárgyában 1840. január 20-án mondott beszédét. In: Kónyi I. 348.
17. Deák Ferenc I. 2001. 32–33.
18. A jobbágyok birtokképeségéről. 1833. szeptember 4. In: Kónyi I. 30. Lásd még: A jobbágyok birtokképeségéről. 1834. június 4. 70.
19. Deák Ferenc I. 2001. 52.
20. Deák két levele s a szláv kérdés 1842–43-ban Ferenczi Zoltántól. Budapesti Szemle, 1900. 102. kötet, 208. szám, 35–36.
21. Katus László: Deák Ferenc és a nemzetiségi kérdés. Kisebbségkutatás 2003/3. 536.
22. Erre vonatkozóan legújabban lásd Kiss László: Ján Kollár szláv kölcsönösségi elmélete. MTESZ Tudományos Közlemények 5. Eger, 2002. 61–69.
23. Kölcsey Ferenc vagy Vörösmarty Mihály költői víziójában már-már beteljesedett Herder próféciája. Lásd pl.: Kölcsey 98.; Hét évszázad magyar versei I. Szépirodalmi, Bp. 1972. 929. (A továbbiakban: Hét évszázad I.)
24. Varga János: Helyét kereső Magyarország. Akadémiai, Bp. 1982. 100. (A továbbiakban: Varga 1982.); Wesselényi 85.; Deák hatása fedezhető fel Vörösmarty „Fóti dal”-ában is (1842. október 5.) Hét évszázad I. 949.
25. Kónyi I. 399–400.
26. Ferenczi I. 328., 329.
27. Erre vonatkozóan lásd pl. a szerző „Magyarománok és szlavománok. A „magyarosítók” álláspontja a reformkori magyar–szlovák nyelvharcban” c. tanulmányát ebben a kötetben.
28. Takács 1991. 18.
29. Wesselényi, 20–23.
30. Ugyanott, Melléklet 292.
31. Kónyi I. 31.
32. Kónyi I. 90.
33. Kónyi I. 175.
34. Kónyi I. 221.
35. Kónyi I. 285–286.
36. Kónyi I. 400., 401.

37. Kónyi I. 451.
38. Kónyi I. 528–529.
39. Gerő András: Liberálisok, antiszemiták és zsidók a modern Magyarország születésekor. In: Zsidóság, identitás, történelem. T-Twins, 1992. 11–13.; Varga 1982. 54.
40. Varga 1982. 42.
41. Kónyi I. 237., 571.
42. Kónyi I. 416.
43. Unio Erdéllyel. 1845. május. In: Kónyi I. 544.
44. Kónyi I. 227–228.
45. A fentiekre bővebben lásd: Varga 1982. 77–92.; Magyarország története 1790–1848. 2. Szerk.: Vörös Károly. Akadémiai, Bp. 1980. 837–843., 988–998.
46. Kónyi I. 241.
47. Kónyi I. 253.
48. Kónyi I. 334.
49. Kónyi I. 398.
50. Kónyi I. 400.
51. Kónyi I. 401.
52. Gergely A.: Deák Ferenc a reformkorban. Rubicon, 2003/9–10. 10.; Kónyi I. 248–249.
53. Kónyi I. 127.
54. Kónyi I. 166.
55. Kónyi I. 37–38.; Fekete Sándor.: A nemzet prókátora. Magvető, Bp. 1976. 40–41.
56. Kónyi I. 39., illetve 84.
57. Kónyi I. 151–152.
58. Deák Ferenc 1998. 16–17.
59. Gángó Gábor: Deák Ferenc politikai elvei és eszményei. Kisebbségkutatás, 2003/3. 490. (A továbbiakban: Gángó)
60. Kónyi I. 622.
61. Gángó 487.
62. Takács Pétert idézi: Gángó 488.
63. Deák Ferenc I. 2001. 323.

64. Deák két levele s a szláv kérdés 1842–43-ban Ferenczi Zoltántól. Budapesti Szemle, 1900. 102. köt. 208. sz. 36.
65. Sándor Pál: Deák politikai koncepciójához. (Ismeretlen levele 1842-ből) Történelmi Szemle, 1979/2. 270.
66. Ugyanő, 270–271.
67. Ugyanő, 272–273.
68. Kónyi I. 622–623.
69. Kossuth és a Pesti Hírlap álláspontjára lásd a „Kossuth Lajos és szlovák nemzeti-ségű vitapartnerei” c. tanulmányt ebben a kötetben.
70. Szekfü Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez (1790–1848). Magyar Történelmi Társaság, Bp. 1926. 25.
71. Kovács Endre: A nyelvi harc kezdetei. In: Szemben a történelemmel. Magvető, Bp. 1977. 153.
72. ”Parainesis”. In: Kölcsey 477.
73. Kölcsey 472.
74. Wesselényi 22–23.
75. Ugyanő, 63., 64.; Nemzetfelfogása lényegére lásd: 215.
76. A jobbágyok birtokképességéről. 1833. 09. 04. In: Kónyi I. 30.; Lásd még: A jobbágyok birtokképességéről. 1834. 06. 04. 70.
77. A jobbágyok személy- és vagyonbeli bátorságáról. 1834. 12. 30. In: Kónyi I. 109–110.
78. A jobbágyok örökváltságáról. 1834. 10. 24. In: Kónyi I. 94.
79. Kónyi I. 223.
80. Ugyanott, 218.
81. Kónyi I. 451.
82. Unio Erdéllyel. 1845. május. In: Kónyi I. 544.
83. Idézi Joó Tibor: A magyar nemzeteszmé. Universum, Szeged. 1990. 151–152. Ugyanerről lásd még pl. Hernádtáji cikkét az Athenaeumban. 1842. október 9. 43. sz. 44.
84. Kónyi I. 99.
85. Wesselényi 46.
86. A jobbágyok örökváltságáról. 1834. 11. 10. In: Kónyi I. 97.

Kossuth Lajos és szlovák nemzetiségű vitapartnerei

1. Pesti Hírlap, 1841. 13. sz. Örökváltság, 24. In: Kossuth Lajos iratai. 12. kötet. Sajtó alá rendezte: Kossuth Ferenc. Athenaeum Társulat, Bp. 1906. (A továbbiakban: PH)
2. Szavazat és költségvetés, PH. 1841. 79. sz., 165.
3. A fentiekre újabban lásd Csorba László – Velkey Ferenc: Reform és forradalom (1790–1849). Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998. 142–144.
4. 19. századi magyar történelem 1790–1918. Szerkesztette: Gergely András. Korona Kiadó, Bp. 1998. 214.
5. Gergely András: Egy nemzetet az emberiségnek. Magvető Kiadó, Bp. 1987. 106., 107. (A továbbiakban: Gergely 1987.)
6. E. P. N. P.: Észrevételek a Posonyi Tót Újság kissebbítő Homlokírása ellen. Tudományos Gyűjtemény, 1817. XII. köt. 117–124. – A vitairat szerzőinek az nem tetszett, hogy a Juraj Palkovič által Pozsonyban kiadott „Császári-Királyi Nemzeti Újság” címében ott szerepelt a „národny” (nemzeti) jelző is.
7. Boros István: Hazafi-gondolatok a Magyar nyelv ügyében. Tudományos Gyűjtemény, 1820. IV. köt. 93.
8. Ján Tibenský: Chvály a obrany slovenského národa. (A szlovák nemzet dicsérete és védelme) Slovenské vydateľstvo krásnej literatúry, Bratislava. 1965. 184. (A továbbiakban: Tibenský 1965.)
9. Varga János: Helyét kereső Magyarország. Akadémiai, Bp. 1982. 37. (A továbbiakban: Varga 1982.)
10. Kívánatok a magyarosítás ügyében. Századunk, 10. sz. 1841. február 4. 74.
11. Báró Wesselényi Miklós: Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. Európa Kiadó, Bp. 1992. 85. (A továbbiakban: Wesselényi: Szózat)
12. Szabad György: Kossuth politikai pályája. Kossuth Könyvkiadó – Magyar Helikon, Bp. 1977. 68.
13. Erdély és Unio, egység a magyarnak. PH. 1841. 30. sz. 55.; Virrasszunk. PH. 1842. 153. sz. 329.
14. Unio. PH. 1841. 22. sz. 35.
15. Gergely 1987. 110–111.
16. Varga 1982. 38–40.
17. Athenaeum, 1842. október 9. Második félév, 43. sz. 44.
18. Wesselényi: Szózat, 215.
19. Nyelvünk ügye. PH. 1841. 3. sz. 8–9.

20. Választási rendszer városokban. PH. 1841. 94. sz. 217.
21. Virrasszunk. PH. 1842. 153. sz. 327–328., 331–332.
22. Még egy-két szó. PH. 1842. 359.
23. Bánat és gondolkodás. PH. 1842. 183. sz. 409–412.
24. Gergely András tipológiája. Gergely 1987. 125., 126.
25. Daniel Rapant: Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. Diel II. (Szlovák felségfolyamodvány 1842-ben. II. rész.) Nákladom spolku Tranoscius v Liptovskom Svatom Mikuláši, 1943. 48. dok. 191. (A továbbiakban: Rapant II.)
26. Idézi Felvidék: Protestantizmus és panszlavizmus. 1882. 40. (A továbbiakban: Felvidék 1882.)
27. Uo. 42.
28. Katus László: Nemzetiségi politika a polgári forradalom előtt. Társadalmi Szemle, 1987/5. 66. Lásd még: Varga 1982. 56–58.
29. Unio, PH. 1841. 73. sz. 141. Lásd még: Unio, PH. 1841. 22. sz. 34–36.
30. Ján Kollár: O literárnej vzájomnosti. (Az irodalmi kölcsönösségről) Vyd. SAV, Bratislava. 1954. 127.
31. Kollár álláspontjára az 1820/30-as években bővebben lásd ebben a kötetben: „A nyelvharc szerepe a szlovák nemzeti ideológia kialakulásában”.
32. Wesselényi: Szózat, 58., ill. 57.
33. Az egész dokumentumot közli és kommentálja: Tibenský 1965. 257–266.
34. Uo. 265.
35. Tibenský 1965. 267–268.
36. Felvidék 1882. 49.
37. Lásd a német nyelvű felségfolyamodvány a-a lábjegyzetét. Rapant II. 93. dok. 337–338.
38. Rapant II. 93. dok. 337–347. Szlovák fordításban lásd: Tibenský 1965. 310–314. Magyarul részletesen ismerteti Arató Endre: A nemzetiségi kérdés története Magyarországon II. Akadémiai, Bp. 1960. 120–122. (A továbbiakban: Arató II. 1960.); Lásd még: Varga 1982. 73. – A „PROSBOPIS SLOVÁKOV V UHORSKU NA JEHO C. KR. APOŠTOLSKÉ VELIČENSTVO FERDINANDA V.” nevű felségfolyamodvány szlovák nyelvű teljes szövege (4 oldal) az interneten is hozzáférhető. Lásd: <http://www.stur.sk>
39. Arató II. 1960. 123.
40. Felvidék 1882. 56.

41. Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. II. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp. 1927. 124. (A továbbiakban: Kornis II. 1927.)
42. Arató Endre: Kelet-Európa története a 19. század első felében. Akadémiai, Bp. 1971. 254.
43. Kornis II. 1927. 126.
44. A „Die Beschwerden und Klagen der Slaven in Ungarn über die gesetzwidrigen Uebergriffe der Magyaren” című röpiratból idézi: Kornis II. 1927. 126.
45. Tibenský 1965. 268.
46. Az idézetek zöme Csaplovics: „A hazánkban i tótosodás ügyében” és „Válasz Szontagh Gusztávnak” címmel a Századunk c. folyóirat 1841. január 11-i 3. és április 1-i 26. számából való. Álláspontjára lásd még: Tibenský 1965. 290–291.; Kornis II. 1927. 103.
47. Szarka László: A szlovákok története. Bereményi, Bp. é. n. 95.
48. Tibenský 1965. 293.
49. Rapant II. 50. dok. 199., 56. dok. 232.
50. Tibenský 1965. 272., 282., 283. – A „Starý i nový vek Slováku” teljes (30 oldalas) cseh nyelvű szövege (Josef Jirásek 1934-es bevezetőjével) az interneten is hozzáférhető. Lásd: <http://www.stur.sk>.
51. A „Die Beschwerden und Klagen der Slawen in Ungarn über die gesetzwidrigen Uebergriffe der Magyaren”. Leipzig, 1843. A cikket ismerteti: Kornis II. 1927. 118–119. Ebben az írásában Štúr már a kétnyelvűség ellen is határozottan fellépett, ami akár erősödő szlovák öntudatával is közvetlen kapcsolatba hozható.
52. Tibenský 1965. 285–287.
53. Rapant II. 42. dok. 148., 150.
54. Uo. 147., 148.
55. A dokumentumot közli: Tibenský 1965. 294–307.
56. A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Szerk.: Hinora Sándor. Tankönyvkiadó, Bp. 1962. 245–247.
57. Uo. 244.
58. Idézi: Kornis II. 1927. 121–122.

A nyelvharc szerepe a szlovák nemzeti ideológia

kialakulásában

1. E. P. N. P.: „Észrevételek a Posonyi Tóth Újság kissebbítő Homlokírása ellen”. Tudományos Gyűjtemény, 1817. XII. köt. 119. – Arató Endre itt pontatlan volt, mert ebben a cikkben (egy 1824-estől eltérően) szó sincs „kaszás és robotoló nyelv”-ről, „a tótnak mint zsellérnek nevé”-ről. Lásd: Magyarország története 1790–1848. I. kötet. Szerk.: Vörös Károly. Akadémiai, Bp. 1980. 792. (A továbbiakban: Magyarország története I. vagy II.)
2. A „Néhány szó a magyarországi szlávok (el)magyarosításáról” c. írásról van szó, amely 1821. decemberében jelent meg H. Zschokke Aarau-i folyóiratában. A Tudományos Gyűjtemény 1824. I. kötetében egy ismeretlen szerző részletesen ismertette és bírálta (lásd: 117–133.) a „magyarországi tótok apostolává” előléptetett, „egy fekete vérű Világ polgárja”-nak nevezett Kollár cikkét. – Kemény G. Gábor szerint a több mint 100 röpiratot eredményező nyelvharc Csaplovics János 1814-ben kiadott „Der Sprachkampf in Ungarn” c. füzetével kezdődött és M. M. Hodža „Der Slowak” című vitairatával fejeződött be 1848 őszén. Lásd: A magyar nemzetiségi kérdés története I. rész. A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében 1790–1918. Írta Kemény G. Gábor. Gergely R. R. T. Bp. 1947. 21.
3. Idézi: Tudományos Gyűjtemény, 1824. I. köt. 131.
4. A hivatkozások és idézetek forrásai: uo. 117–133.; Ján Tibenský: Chvály a obrany slovenského národa. (A szlovák nemzet dicsérete és védelme.) Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava. 1965. (A továbbiakban: Tibenský 1965.) 196., 200–201.
5. Tibenský 1965. 186., 191.
6. Az elmondottakra lásd: uo. 186., 189–194.
7. Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. I. kötet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp. 1927. 423. (A továbbiakban: Kornis I. vagy II.); Szekfü Gyula: Íratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez (1790–1848). Magyar Történelmi Társaság, Bp. 1926. 125.
8. Dejiny Slovenska I. Od najstaršich čias do roku 1848. (Szlovákia története I. A legrégebbi időktől 1848-ig) Red.: Red.: L’udovít Holotík–Ján Tibenský. [Vyd.] SAV, Historický Ústav. Bratislava. 1961. 475. (A továbbiakban: Dejiny Slovenska I.)
9. Tibenský 1965. 212.
10. Ez a hatalmas költemény folyamatos bővítés után érte el a végleges terjedelmét. Az első szonettek Kollár még jénai évei (1817–1819) alatt kezdte írni. Legelőször Básne (Költemények) címmel J. Jungmann adta ki Prágában. Ekkor még mindössze 86 szonettet tartalmazott. 1824-ben új gyűjtemény jelent meg

- Pesten „Slávy dcera” címmel. Három énekből állt, 50–50 szonettel. Amikor Kollár 1832-ben újra kiadta, az 5 énekre duzzadó mű már 615 szonettet tartalmazott. Lásd: Dr. Danczi Villebald: A pánszlávizmus első költői megjelenése. (Kollár János Slávy dcerája.) Pannonhalmi Szemle, 1942. XVII. évf. 2. sz. 177.
11. Ján Kollár: Básne. (Költemények) Knihovna Klasiku. Ceskoslovenský Spisovatel, Praha. 1952. 33. (A továbbiakban: Kollár 1952.) Lásd még Angyal Endre: Kollár János: az ember és az író. A KLTE Magyar Irodalomtörténeti Intézetének dolgozatai 6. sz. Debrecen, 1956. 134. – Kollár költeményeit azóta már szlovákul is kiadták. Lásd Ján Kollár: Básne. Slovensky Tatran, Bratislava. 2001.
 12. Kollár 1952. 242. szonett, 144.
 13. Kollár 1952. 269., 286. és 287. szonett, 159., 168.
 14. Kollár 1952. 173.
 15. Kollár 1952. 370. szonett, 210.
 16. Kollár 1952. 372. szonett, 211.
 17. Kollár szülőföldképe – középpontjában szülőhelyével Mosóccal, a „csinos városká”-val – derűs, színes és meleg. „*Áldott szülőföld, boldog gyermekévek!*” – kiáltotta nosztalgiával. „*Milkám is megszerette s úgy csodálta /E tájt, e népet, népszokást, e dalt, /Hogy mindörökre hű szívébe zárta*”. Lásd: 279. szonett. Idézi Sziklay László: A szlovák irodalom története. Akadémiai, Bp. 1962. 233.
 18. Kovács Endre: A szláv program. In: Szemben a történelemmel. Magvető, Bp. 1977. 178.
 19. Jan Dubnický is felfigyelt arra, hogy Kollártól – főleg fiatalabb éveiben – nem voltak idegenek a politikai indítók sem. Lásd: Dejiny Slovenska I. 466., 470, 476.
 20. Horvát István vitairatának lábjegyzetében idézve. Lásd: Tudományos Gyűjtemény, 1818. I. köt. 81. – A vita alapját Kollár 1827-ben Pesten megjelent „Ableitung und Erklärung des national –Namens Magyar” c. írása szolgáltatta.
 21. Uo. 84. – Abban, hogy a magyarosító törekvések elleni harcában Kollár érvként, eszközként a kozmopolitizmust is felhasználta, a taktikai megfontolásokon túl egyéb ok is szerepet játszhatott. A soknemzetiségű Magyarországon még a nemzeti mozgalmak élére álló magyar és nem magyar költők, politikusok némelyikének felfogásában is jelen volt, s a patriotizmussal, sőt a szárnyait bontogató nacionalizmussal is együtt élhetett. Lásd például Kazinczy Ferencet, akinek a gondolkodásában a patriotizmus és a kozmopolitizmus szerves egységben volt egymással. (Lásd a kötet 3. tanulmányában, az „Európai irodalmi, kulturális hatások” c. részben.)
 22. Magyarország története II. 794–7945.

23. Szerzője kilétét sokáig homály fedte. A legtöbben Ján Kollárra vagy Michal Kunišra gyanakodtak, mígnem az 1920-as években A. Pražák professzor kimutatta, hogy a szerző Samuel Hoič. – Ján V. Ormis is fordulópontnak tekinti az 1832/1833-as évet. Lásd: Slovenské národné obrany v rokoch 1832–1848. (Szlovák nemzeti védőiratok 1832–1848 között) Historický časopis, roč. XI. 1963/4. 552–579. – Az irodalmi szerzőség problémájára lásd Pavel Horváth: Zbytočný pokus o revíziu autorstva slovenských národných obrán z rokov 1821–1834. (Az 1821 és 1834 közötti időszak szlovák nemzeti védőiratai irodalmi szerzősége revíziójának felesleges kísérlete) Historický časopis, 1990. 56–93.
24. Sollen wir Magyaren werden? (Akarunk-e magyarrá válni?) Fünf Briefe ... Karlstadt, Gedruckt bei Johann N. Prettnner 1833. III–VIII.
25. Uo. 1.
26. Uo. 2–3.
27. Uo. 5–10.
28. Uo. 13–14..
29. Uo. 16–23.
30. Uo. 24–25.
31. Uo. 27–28.
32. Uo. 34.
33. Uo. 39.
34. Uo. 40., 42.
35. Uo. 54–55.
36. Uo. 56–58.
37. Uo. 60–61.
38. Uo. 62–66.
39. Uo. 68–73.
40. Uo. 75–76.
41. Uo. 77–81.
42. Uo. 79.
43. Uo. 86–87.
44. Uo. 83., ill. 86.
45. Uo. 89–90., ill. 88–91.
46. Šuhajda nemzetvédő írását Ján Tibenský „Chvály a obrany ..” c. kötete alapján ismertetjük.

47. Idézi: Kornis II. 117.
48. Ua.; Tibenský 1965. 240., ill. 242–243., 246.
49. Tibenský 1965. 241.
50. Tibenský 1965. 244., ill. 243–244., 246–247.
51. Uo. 244–245.
52. Uo. 248–249.; Kornis II. 104. – A magyar hódításelmélettel szembeállított 18. századi elméletekre való hivatkozásokkal még az 1840-es években is találkozni pl. E. Štúr vagy B. Červenák írásaiban.
53. Kollár 1954. 127.
54. Uo. 112.
55. Uo. 111.
56. Uo. 127.
57. Gogolák Lajos: A szlovák és ruszin nemzetiségek története. In: A magyarság és a szlávok. Tanulmányok. Szerk. Szekfű Gyula. Franklin, Bp. 1942. 254.
58. Kollár 1954. 122.
59. Uo. 128., 131. – Kollár műveire „szlávizmus”-ára lásd még: Ján Kollár: Pamäti z mladších rokov života. (Emlékek életem fiatal éveiből) (Výber zostavil, štúdiu a poznámky napísal Karol Rosenbaum.) H. n. 1972.; Ján Kollár: Piesne svetské ludu slovenského v Uhorsku. (A szlovák nép világi dalai Magyarországon) 1988.; Karol Rosenbaum: Konceptia slovanskej vzájomnosti v období P. J. Šafárika a J. Kollára. (A szláv kölcsönösség koncepciója P. J. Šafárik és J. Kollár idején) Historický časopis, roč. VIII. 1960/2–3. 225–237.; Ján Béder: Kollárova konceptia slovanskej vzájomnosti a mladé Slovensko. (A szláv kölcsönösség kollári koncepciója és a fiatal Szlovákia.) Uo. 243–247.; Vladimír Matula: Slovanská vzájomnosť – národnooslobodzovacia ideológia slovenského národného hnutia (1835–1849). (A szláv kölcsönösség – a szlovák nemzeti mozgalom nemzeti felszabadító ideológiája [1835–1849]) Uo. 248–264. – Kollár életére, munkásságára legújabbán lásd Fried István: Ján Kollár magyar környezetben. REGIO, 1993/2.; Ján Kollár (1793–1993). Zborník štúdií. Zredigoval: Cyril Kraus. Vyd. SAV, Bratislava. 1993.; Kiss László: Ján Kollár – a költő, tudós és politikus (1793–1852). In: „Emberek és eszmék...”. Tanulmánykötet Vadász Sándor 70. születésnapjára. Szerk.: Gebei Sándor. Eger, 2001. 165–182.

A szlovák nemzeti mozgalom új jelenségei az 1840-es

években

1. Wagner Ferenc: A szlovák nacionalizmus első korszaka. (A M. Kir. Ferenc József Tud. Egy. Magyar Történelmi Intézetének dolgozatai 1.) Bp. 1940. 50–51. (A továbbiakban: Wagner); Vladimír Matula: Ludovít Štúr (1815–1856). (Kiad.) a Szlovák Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Szekciója. (Szlovákból fordította: Csizmadia Dezső) Bratislava, 1956. 34. (A továbbiakban: Matula 1956.)
2. Szarka László: A szlovákok története. Bereményi, Bp. é. n. 89.
3. Daniel Rapant: Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. Diel II. (Szlovák felségfolyamodvány 1842-ben. II. rész.) Nákladom spolku Tranoscius v Liptovskom Svätom Mikuláši 1943. 50. dok. 199., 56. dok. 232. – Štúr fenti álláspontjára bővebben lásd e kötetben a „Kossuth Lajos és szlovák nemzetiségű vitapartneri” c. tanulmányt.
4. Idézi Jozef Butvin: Snahy o jednotnú kultúrpolitickú platform v slovenskom národnom hnutí v rokoch 1825–1848. (Törekvések az egységes kultúrpolitikai platformra a szlovák nemzeti mozgalomban 1825–1848.) In: K počiatkom slovenského národného obrodzenia. (A szlovák nemzeti újjászületés kezdeteihez) Ved. red.: Ján Tibenský. Vyd. SAV, Bratislava, 1964. 433. (A továbbiakban: Butvin: Snahy... In: K počiatkom)
5. A cseh–szláv, csehszlovák, cseh–szlovák és ausztroszláv ideológia formálódására bővebben lásd Jaroslav Šolc: Slovensko v českej politike. (Szlovákia a cseh politikában) M.O. Enterprise, Banská Bystrica, 1993. 7–18.
6. Ludovít Štúr levele M. M. Hodžához. 1844. április 21. In: Listy Ludovíta Štúra II. 1844–1856. (Ludovít Štúr levelei II. 1844–1856) Vyd. SAV, Bratislava. 1956. 38. (A továbbiakban: Listy II.) – A levelezését azóta már újból kiadták Lásd Vladimír Matula: Listy Ludovíta Štúra. (Ludovíta Štúr levelei) Národne literárne centrum, Bratislava. 1999.
7. Dušan Kováč: Szlovákia története. Kalligram, Pozsony. 2001. 105. (A továbbiakban: Kováč 2001.) – Az új irodalmi nyelvre való áttérés okait Ludovít Štúr legalaposabban a „Szlovák nyelvjárások...” című írásában fejtette ki, amely kéziratban már 1843-ban készen volt. Ezt ismerteti és elemzi Ján Tibenský: Chvály a obrany slovenského národa. (A szlovák nemzet dicsérete és védelme) Slovenské vydateľstvo krásnej literatúry. Bratislava. 1965. 346–361. (A továbbiakban: Tibenský 1965.) – Az eredeti szöveg nagy részét közli: Výbor zo spisov Ludovíta Štúra. (Válogatás Ludovít Štúr leveleiből) Turč. Sv. Martin, 1931. 97–123.
8. A fentiekre lásd Dr. Czambel Samu: A cseh–tót nemzetegység múltja, jelene és jövője. Nyomtatott a turóczenzmártoni magyar nyomdában, 1902. 16–17. (A to-

- vábbaikban: Czambel 1902.); Steier Lajos: A tót kérdés I. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története. Liptószentmiklós, 1912. 31. (A továbbiakban: Steier 1912.); Dr. Pechány Adolf: A tótokról. (Nemzetiségi ismertető könyvtár III. Szerk.: Szabó Oreszt.) Bp. 1913. 55. (A továbbiakban: Pechány 1913.)
9. Julius Botto: Michal M. Hodža. Turč. Sv. Martin, 1911. 27.
 10. Czambel 1902. 17–18.; Pechány 1913. 55–56.; Kováč 2001. 119.
 11. L'udovít Štúr levele 1844 nyarán S.B. Hroboňnak. In: Listy II. 194. levél, 56.
 12. Dejiny Slovenska I. Red.: L'udovít Holotík–Ján Tibenský. Vyd. SAV, Bratislava. 1961. 520.; Kováč 2001. 106.
 13. Idézi: Matula 1956. 37.
 14. Idézi Steier Lajos: Csehek és tótok. Táltos Könyvtár, Bp. 1919. 36–37.
 15. A Slovenskje Pohladi 1846. évi számából idézi Steier Lajos: uo. 40., 41.
 16. Az idézetek helye: Pechány 1913. 57.
 17. Idézi: Czambel 1902. 29.
 18. Uo. 31–32.
 19. Listy II. 135.
 20. Uo., 229. levél (1846. február 7.) 113.
 21. Idézi Ivan Kusý: Jozef Miloslav Hurban. Tatran, Bratislava. 1948. 21. – Széchenyi István szlovák megítélésére mostanában lásd Július Mésároš: Štefan Séčeni v pohľade jeho slovenských rovesníkov. (Széchenyi István szlovák kortársainak szemszögéből) Historický časopis, 1992/2. 326–334.
 22. Az elmondottakra lásd: Mária Vyvíjalová: Slovenskje Národne Novini. Boje ich povolenie. (Študia a dokumenty.) (A Szlovák Nemzeti Újság. Harc az engedélyezéséért. Tanulmány és dokumentumok.) Gemerská Vlastivedná Spoločnosť v Rimavskej Sobote, 1972. 20., 23–25., 27–29., 34. (A továbbiakban: Vyvíjalová)
 23. Ct. Zochňak 1840. december 4-én. In: Listy I. 200.
 24. J. V. Staňkovňak 1841. 07. 16-án. In: Listy I. 251.; Vyvíjalová 52.
 25. M. Hamuljňaknak 1842. 05. 29-én. In: Listy I. 305.; Vyvíjalová 66–67.
 26. M. Vyvíjalová e politika háttérében az említett intézmények és személy összejátszását véli felfedezni, abból a célból, hogy a szlovákok nyelvi és nemzeti fejlődését megakadályozzák. Id. mű, Összefoglalás 286.
 27. Vyvíjalová, 19. dokumentum, 272–273.
 28. Vyvíjalová 124. – Itt jegyezzük meg, hogy néhány hónappal korábban Szögyény még nem támogatta a szlovákok kérvényét.

29. Arató II. 17–18.
30. Vytváľalová, 20. dokumentum, 214.
31. Uo. 21. dokumentum, 215–218., illetve 138–139.
32. Uo. 29. a. dokumentum, 275–277.
33. Uo. 23. b. dokumentum, 277–278.
34. Uo. 24. dokumentum, 225–232.
35. Vladimír Matula: Snahy o prehľbenie demokratickej línie slovenských národných novin revolučného programu slovenského národného hnutia (1845–1848). ((Törekvések a Szlovák Nemzeti Újság demokratikus vonalának elmélyítésére... (1845–1848) Historický časopis, 1958/2. 207. (A továbbiakban: Matula: H. č. 1958/2.) – Štúr ek tevékenységére újabban lásd Ján Hučko: Úsilie Ľudovíta Štúra o sociálnu prestavbu slovenskej spoločnosti na stránkach Slovenských národných novin. (Ľudovít Štúr erőfeszítései a szlovák társadalom szociális átalakítására a Szlovák Nemzeti Újság hasábjain) Historický časopis, 1990. 500–517.
36. Bővebben lásd: Matula 39–45.; Kováč 2001. 108–110. – Štúr vezércikkei közül a legfontosabbak az interneten is hozzáférhetők: „Čo cheme s novinami našimi?”; „Ľud náš obecny”; „Terajšie Ľudu vyučovanie”; „Nedeľné školy”; „Spolky miernosti”; „Slovo ku krajanom slovenským”; „Neopúšťajme sa!”; „Kde leží naša bieda?”. Lásd: [http://www.stur.sk/clanky/1-8.](http://www.stur.sk/clanky/1-8;);
37. Butvin: Snahy... In: K počiatkom, 447.
38. A fentiekre bővebben lásd Ján Juríček: Ľudovít Štúr. Mladé letá, Bratislava. 1971. 110–136.; Ján Hučko: Život a dielo Ľudovíta Štúra. (Ľudovít Štúr élete és tevékenysége) Vyd. Osvieta, Martín. 1984. 77–144. (A továbbiakban: Hučko 1984.); Jozef Miloslav Hurban a jeho borba proti Cechom a Českoslovákom v časopise „Slovenskje Pohľadi” r. 1846. (Jozef Miloslav Hurban és harca a csehék és a csehszlovákok ellen a „Szlovák Szemlé”-ben 1846-ban. Budapest, 1922.
39. Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. II. Bp. 1927. 189–190. (A továbbiakban: Kornis II.)
40. Hučko 1984. 107.; Kornis II. 188.; Kováč 2001. 108. – Az ének szlovák szöveget közli: Wagner, 52.
41. Arató Endre: A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1840–1848. II. Akadémiai, Bp. 1960. 146. (A továbbiakban: Arató II.)
42. Az „apró munkára” részletesebben lásd pl.: Tibenský 1965. 361–363.; Kováč 2001. 108–109.; Arató II. 133–134., 140–141.
43. Štúr levele 1845. október 17-én S. B. Hroboňnak. In: Listy II. 101–102.
44. Arató II. 147–149.; Matula: H. č. 1958/2. 208–214.
45. Listy II. 117.

A márciusi vívmányok felvidéki fogadtatása

1. Az újabb történeti feldolgozások közül erre vonatkozólag lásd: Dejiny Slovenska III. (od roku 1848 do konca 19. storočia). [Szlovákia története III. (1848-tól a 19. század végéig)] Milan Podrimovký, Dusan Kovač (a kol.) Vyd. SAV, Bratislava. 1992. 26–27. (A továbbiakban: Dejiny III.)
2. Lásd pl. Libetbánya főbírájának a magyar miniszterelnökhöz küldött levelét, valamint a városi közgyűlés határozatát. In: 1848–1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről. Kiadja a Magyar–Román és a Magyar–Jugoszláv Társaság, h. n., é. n. [1948] 19–21.
3. Josef Václav Frič: Emlékeim. Művelt Nép, Bp. 1951. 59.
4. Idézi Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. Írta és kiadta: Steier Lajos. I. A kérdés története. Magyar Történelmi Társulat, Bp. 1937. 20., 21. (A továbbiakban: Steier I.)
5. A beszéd szövegét bővebben lásd: A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Válogatás hét évszázad írásaiból. Szerk.: Hinora Sándor. Tankönyvkiadó, Bp. 1962. 300–306. (A továbbiakban: A szomszéd népekkel való ...)
6. 1848–49. évi iratok..., 42.
7. Daniel Rapant: Slovenské povstanie roku 1848–49. Dejiny a dokumenty. Diel piaty. (Szlovák felkelés 1848–49-ben. Történelem és dokumentumok. Ötödik rész.) Vyd. SAV, Bratislava. 1967. 374. (orosz nyelvű rezümé)
8. Steier I. 24., ill. 25.
9. A versekre vonatkozóan lásd: A szomszéd népekkel való..., 312–314.; Steier I. 22., 45–49.; Sziklai László: A szlovák irodalom története. Akadémiai, Bp. 1962. 347.
10. A szomszéd népekkel való..., 312., ill. 314.
11. Uo. 313.
12. Uo. 314.
13. Steier I. 47.
14. Steier I. 50. – A szlovák nyelvű dal részletét a saját fordításunkban közöltük.
15. Steier I. 93.
16. Történelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkből 1001–1949. Gondolat, Bp. 1966. 330.
17. Dejiny III. 27–28.; Spira György: Ján Rotarides párjanincs találkozása a forradalommal és az ellenforradalommal. In: Jottányit se a negyvennyolcból! Gondolat, Bp. 1989. 198–199. (A továbbiakban: Spira 1989.)

18. Az elmondottakra bővebben lásd: Spira 1989. 196–240.; Spira György: A testvérharc küszöbén. In: Szerbek és magyarok a Duna mentén. Budapest, 1983. 25., 27.; Vladimír Matula: Ľudovít Štúr. Bratislava. 1956. 49.
19. Erre és a témára újabban lásd Vígħ Károly: „Az 1848–49-es magyar szabadságharc és a szlovákság” című rövid tanulmányát. Valóság, 1998/3. sz. 24–28.
20. A zsidóellenes megmozdulásokra részletesebben lásd: 1848–1849. A szabadságharc története. Szerk.: Hermann Róbert. Videopont, Bp. 1996. 63–71. (A továbbiakban: 1848–1849), Gonda László: A zsidóság Magyarországon 1526–1945. Századvég, Bp. 1992. 83–84.; Steier I. 53–54. – A március második felében kirobbanó és áprilisban kiszélesedő zsidóellenes megmozdulásokra egy rövid bekezdés erejéig a „régí” Szlovákia története is kitért. Lásd: Dejiny Slovenska II. Od roku 1848 do roku 1890. (Szlovákia története II. 1848-tól 1890-ig.) Red.: Ľudovít Holotík, Július Mésáros. Vyd. SAV, Bratislava. 1968. 27. – Újabban lásd még Miskolczy Ambrus: Mítosz és valóság. Az 1849. évi magyar zsidóemancipációs törvény. Tiszatáj, 1998/12. 70–78. A pozsonyi pogromra vonatkozóan: 73.
21. 1848–1849, 64. – A mai szlovák feldolgozások közül a témához jól használható pl. Yeshayahu A. Jelinek: Židia na Slovensku v 19. storočí. (A zsidók Szlovákiában a 19. században) Slovenský národopis, 1993/3. 271–296.
22. Papp Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. 1848–1849. I. kötet. Heckenast, Pest. 1868–1869. 59. (A továbbiakban: Papp D.)
23. Papp D. 63.
24. Uo. 82.
25. Steier I. 87–88.
26. Sorrendben lásd: Pesti Hírlap, 109. sz. 1848. július 16., 661.; Pesti Hírlap, 145. sz. 1848. augusztus 27., 806.
27. Papp D. 16.
28. Steier I. 105.

A szlovák nemzeti program kidolgozása

1. Ľ. Štúr: Nový vek. Slovenskje Národnje Noviny, 274. sz. 1848. márc. 31. In: Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1849. I. (Dokumentumok a szlovák nemzeti mozgalomhoz 1848–1849-ben. I.) Zostávil a poznámkami opatril František Bokeš. Vyd. SAV, Bratislava, 1962. 17. (A továbbiakban: Dokumenty I.)
2. Pauliny-Tóth Vilmos: A szabadság kora és a legújabb változások. In: 1848–1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről. Kiadja a magyar–román és a magyar–jugoszláv társaság. H. n., é. n. [1948] 50.

3. Idézi: A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. I. A kérdés története. Írta és kiadta: Steier Lajos. Bp. 1937. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat, 164. (A továbbiakban: Steier I.) Az eredeti szöveget lásd: Slovanský sjezd v Praze roku 1848. Sbíрка dokumentů. (Szláv kongresszus Prágában 1848-ban. Dokumentum gyűjtemény.) K vydání připravil Dr. Václav Žáček. Nakladatelství Československé Akademie Ved., Praha. 1958. 317. (A továbbiakban: Žáček)
4. Jozef Václav Frič: Emlékeim. Művelt Nép, Bp. 1951. 63. (A továbbiakban: Frič)
5. Steier I. 72.
6. Frič 63. – Ludovít Štúr, illetve a szlovák triumvirek munkásságára, életrajzaira lásd továbbá Jan Linhart: Ludovít Štúr. Praha, 1952.; Ludovít Štúr. Život a dielo 1815–1856. (Ludovít Štúr. Élete és tevékenysége [1815–1856]) Zbornik materiálov z konferencie... Bratislava. 1956.; Július Mésároš: Súčasný stav bádania štúrovskej problematiky. (A štúri problematika kutatásának jelenlegi helyzete) Historický časopis, roč. XIV. 1966/2. 270–280.; Ján Hučko: Ludovít Štúr a súčasnosť. (Ludovít Štúr és a jelen) Historický časopis, roč. 33. 1985/5. 641–649.; Vladimír Forst: Ludovít Štúr. Melantrich, Praha. 1986.; Ludovít Štúr. Nascimento, Santiago de Chile, é. n.; Július Bodnár: Dr. Jozef Miloslav Hurban 1817–1888. Jeho život a dielo. (Dr. Jozef Miloslav Hurban 1817–1888. Élete és tevékenysége) Bratislava, 1925.; Ondrej Mrlian: Jozef Miloslav Hurban. Martin, 1959.; Ludovít Štúr. Život a dielo 1815–1856. (Ludovít Štúr. Élete és tevékenysége) Zbornik materiálov z konferencie... Bratislava, 1956.; Ján Hučko: Michal Miloslav Hodža. Bratislava, 1970.; Karol Golán: Štúrovske pokolenie. (A štúri nemzedék) Szerk.: František Bokes. SAV, Bratislava. 1964.; Pavel Horváth: Rodokmeň a osudy rodiny Štúrovcov. (A Štúr-követők családfája és a családok sorsa) Tatran, Bratislava. 1988.
7. Vladimír Matula: Ludovít Štúr. Szlovák Tudományos Akadémia. Bratislava, 1956. 41. (A továbbiakban: Matula)
8. Még az országgyűlés megnyitása előtt megjelentette „Az új országgyűléssel kapcsolatos követeléseink és reményeink” („Náše nádeje a žiadosti k nastávajúcemu snemu”) című – rendi gyűlésen is elmondott – átfogó programját. Lásd a „Výbor zo spisov Ludovíta Štúra” (Válogatás Ludovít Štúr írásaiból) című dokumentum gyűjteményben. Turčiansky Sv. Martin, 1937. 48–75. – Štúr vezércikkei közül a legfontosabbak az interneten is hozzáférhetők: „Čo cheme s novinami našimi?”; „Lud náš obecny”; „Terajšie ľudu vyučovanie”; „Nedelné školy”; „Spolky miernosti”; „Slovo ku krajanom slovenským”; „Neopúšťajme sa!”; „Kde leží naša bieda?”. Lásd: <http://www.stur.sk/clanky/1-8>.; Az országgyűlési felszólalásai is megtalálhatók a világhálón (1847. november 17.; 1847. december 21.; 1848. január 15.; 1848. március 6.; 1848. március 13.). Lásd: <http://www.stur.sk/snem/rec1-5>.
9. Idézi: Frič 63.

10. Steier I. 9–11.; 1848–1849. évi iratok 1–2.; A szomszéd népekkel való kapcsolataink történelméből. Válogatás hét évszázad írásából. Szerk.: Hinora Sándor. Tankönyvkiadó, Bp. 1962. 252–253.
11. Idézi: Matula 43.
12. Steier I. 15–16.; Szlovákul lásd L. Štúr: Nový vek. (Új kor) In: Dokumenty I. 17.
13. Spira György: A testvérharc küszöbén. In: Szerbek és magyarok a Duna mentén. Akadémiai, Bp. 1983. 12–13. (A továbbiakban: Spira 1983.)
14. Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. II. Okmánytár. Bp. 1937. 1. dokumentum, 11., ill. 12. (A továbbiakban: Steier II.)
15. Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországn. Kossuth, Bp. 1980. (A továbbiakban: Spira 1980.) 152–153., illetve Steier I. 28–29.
16. Steier II. 2. dokumentum, 104.
17. Spira 1980. 154.; Steier I. 39. – A felhívás magyar fordítása – más értékes dokumentumokkal együtt – megtalálható Spiránál. Lásd: ugyanitt, 154–159. A „Bratja Slováci!” ((Szlovák testvérek!) eredeti szlovák szövegét közli: Steier II. 30–37.
18. Spira 1980. 158.; Steier I. 42.
19. Uo. 159.; Steier I. 43.
20. Idézi Ján Hučko: Život a dielo Ludovíta Štúra. (Ludovít Štúr élete és tevékenysége) Osveta, Martin. 1984. 160. (A továbbiakban: Hučko); – Az eredeti szöveget lásd: Žáček 16–17.
21. Žáček 20., 21.
22. Daniel Rapant: Slovenské povstanie roku 1848–49. Dejiny a dokumenty. Diel piaty. (Szlovák felkelés 1848–49-ben. Történelem és dokumentumok. Ötödik rész.) Vyd. SAV, Bratislava. 1967. 14A. dokumentum, 3–4.
23. Ján Juriček: Ludovít Štúr. Mladé letá, Bratislava. 1971. 139.
24. Idézi: Steier I. 118.; Lásd még dr. Thim József: A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története I. kötet. Bp. Magyar Történelmi Társulat, 1940. 47. (A továbbiakban: Thim)
25. Rátz Kálmán: A pánszlávizmus története. Lucidus Kiadó, Bp. 2000. Kisebbségkutatási Könyvek, 127.
26. Erre vonatkozóan bővebben lásd: Magyarország története 1790–1849. Szerk.: Mérei Gyula–Spira György. Tankönyvkiadó, Bp. 1975. 403., 411–412.; Spira 1983. 25., 27.; Matula 48–49.
27. Lásd: Steier I. 35., 37., 52–54.; Dejiny Slovenska II. (Szlovákia története II.) Vyd. SAV, Bratislava, 1968. 27.; Szalatnai Rezső: A szlovák irodalom története. Gondolat, Bp. 1964. 55.

28. A felvidéki lakosság hangulatára, a márciusi vívmányok fogadtatására lásd ebben a kötetben: „A márciusi vívmányok felvidéki fogadtatása” c. tanulmányt.
29. Gerő András: A magyar politika és a nemzetiségek 1848–1849-ben. Társadalmi Szemle, 1987/6. 68.; Steier I. 34.
30. A dokumentumot közli: Steier I. 35–36.
31. Sollen wir Magyaren werden? Fünf Briefe... (Akarunk-e magyarokká lenni? Öt levél...) Karlstadt, Gedruckt bei Johann N. Prattner, 1833. 54–55.; Ján Tibenský: Chvály a obrany slovenského národa. (A szlovák nemzet dicsérete és védelme) Slovenské vydateľstvo krásnej literatúry. Bratislava, 1965. 243–247. – Michal Danilák szerint nyilvánvalóan a lengyel demokraták hatására gyökeresedett meg Štúr felfogásában az 1830/40-es évek fordulója táján a szabad és egyenjogú szláv nemzetek föderációjának eszméje. Michal Danilák: Ľudovít Štúr a Slovanský zjazd v Prahe roku 1848. (Ľudovít Štúr és a szláv kongresszus Prágában 1848-ban) In: Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti. (Ľudovít Štúr a múlt és a jelen koordinátaiban) Zostavil Imre Sedlák. Matica Slovenská, Martin. 1997. 85. (A továbbiakban: M. Danilák, In: Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti)
32. Steier I. 70–71.
33. A program magyar fordítását közli: Spira 1980. 163–166. – Az eredeti szlovák szöveget lásd: Steier II. 48–52., illetve Dokumenty I. 23–26. (4. dokumentum)
34. Szarka László: A szlovákok története. Bereményi, Bp. é. n. 101.
35. A nemzetiségi kérdés Magyarországon 1848–1849-ben. In: I. Tóth Zoltán: Magyarok és románok. Történelmi tanulmányok. Akadémiai, Bp. 1966. 214.
36. Idézi: Steier I. 81.
37. Spira 1983. 31–32.
38. Vígh Károly: Az 1848–49-es magyar szabadságharc és a szlovákság. Valóság, 1998/3. 27.
39. Kemény G. Gábor: A magyar nemzetiségi kérdés története I. rész. A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében 1790–1918. Bp. 1947. Gergely R. R.-T. kiadása, 23–24.
40. Steier I. 79.
41. Gabriel Viktor: 1848–1849 legendája a szlovák történetírásban. Kalligram, Pozsony. 1999. 48. – A könyv egy évvel korábban jelent meg szlovákul „Legenda rokov meruôsmych” 1848–1849 (Az 1848–1849-es évek legendája) címmel. Lásd: SURSUM, Bratislava. 1998. – A kérvény részletes kritikai elemzését a 33–52. oldalon végzi el.
42. Uo.

43. Sorrendben lásd: M. Danilák, In: Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti 91.; Dušan Škvarna: Ľudovít Štúr a rok 1848. (Ľudovít Štúr és az 1848-as esztendő) Ugyanott, 107.; Dušan Kováč: Szlovákia története. Kalligram, Pozsony. 2001. 113. – A szlovák nemzeti program elemzésére, értékelésére újabban lásd még Ján Hučko: Žiadosti slovenského národa ako reakcia na nerešenie slovenskej otázky v marcových zákonoch roku 1848. (A szlovák nemzet követelései, mint reakció a megoldatlan szlovák kérdésre az 1848-as márciusi törvényekben) Historický časopis, 1994/4. 672–680.
44. Ugyanő, 113–114., illetve Ján Hučko: Michal Miloslav Hodža. Bratislava, 1970. 115. – A szlovákok aktivitására a forradalmi év kezdetén legújabbán lásd Libuša Franková: „K aktivitám Slovákov v prvej polovici revolučného roka 1848”. (A szlovákok aktivitásához az 1848-as forradalmi év első felében) In: Stredoeurópske narody na križovatkách novodobých dejín 1848–1918. (Közép-Európa népei az újkori történelem válaszutján 1848–1918) Prešov – Bratislava – Wien, 1999. 68–75. – Ladislav Tajták a magyar liberális vezetők álláspontjának rövid értékelésére, a szlovákok Bécs felé fordulásának magyarázatára, valamint a fegyveres felkelések értékelésére is vállalkozott. Lásd: „Revolučné roky 1848/1849 a 1918 v historickom oblúku a so zreteľom na východné Slovensko”. (Az 1848/1849 és 1918-as forradalmi évek történelmi ívben, és tekintettel Kelet-Szlovákiára) In: uo. 76–80.
45. A körözvény fényképét közli: Hučko 166. – A triumvirekkel kapcsolatban lásd Szemere Bertalan 1848. június végi intézkedéseit. In: Steier II. 26–27. dokumentum, 56–58.

Szlovák fegyveres felkelés – magyar szabadságharc

1848–49-ben

1. Erre vonatkozóan bővebben lásd ebben a kötetben „A márciusi vívmányok felvidéki fogadtatása” című tanulmányt.
2. Az eltérő nézetekre lásd pl. Spira György: A testvérharc küszöbén. In: Szerbek és magyarok a Duna-mentén. Szerk.: Bona Gábor. Akadémiai, Bp. 1983. 31–32. (A továbbiakban: Szerbek és magyarok); Kemény G. Gábor: A magyar nemzetiségi kérdés története I. rész. A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében 1790–1918. Bp. 1947. 23–24.
3. Idézi Ján Hučko: Život a dielo Ľudovíta Štúra. (Ľudovít Štúr élete és tevékenysége) Vyd. Osveta, Martin. 1984. 160. (A továbbiakban: Hučko 1984.) Az eredeti szöveget lásd: Slovanský sjezd v Praze roku 1848. Sbíрка dokumentů. (Szláv kongresszus Prágában 1848-ban. Dokumentum gyűjtemény) K vydání připravil Dr. Václav Žáček. Nakladatelství Československé Akademie Ved., Praha. 1958. 16–17. (A továbbiakban: Žáček) – Érdekes, hogy Štúr a magyar veszélyt megkerülve itt csak az osztrák hatalomról beszélt. Ezzel szemben a „Der

grosse Peter” című bécsi röplap Štúr magyarellenességére és csehbarátságára is figyelmeztetett. Štúrt Peter Kellner-Hostinský igyekezett megvédeni a Slovenskje Národňje Noviny április 18-i számában. Cáfolta azt a megalapozatlan vádat, hogy a szlovákok a Magyarországtól való elszakadásra és a csehekhez történő politikai csatlakozásra készülnek, s hogy Štúr a „Sperl” vendéglőben azt találta mondani, hogy a szlovákok inkább meghalnak, minthogy rajtuk a magyarok uralkodjanak. Ennek kapcsán a vitairat szlovák szerzője egyfelől határozottan leszögezte, hogy *„mi szlovákok is, mint szlovák nemzet, szabadságot akarunk, jogot és egyenlőséget akarunk”, „a tulajdon földünkön a saját életünket akarjuk, a mi Szlovákiánkban, a mi Tátránk szent földjén”*. Másfelől – a magyarok felé fordulva – nyomatékosan hangsúlyozta, hogy ők nem akarják „Szlovákiát” Magyarországtól elszakítani és Csehországgal egyesíteni. Inkább *„ismerjétek el minket és lesz béke; adjatok nekünk jogot: lesz béke; adjatok szabadságot: lesz béke; adjatok egyenlőséget: béke lesz közöttünk. Igen, béke és barátság lesz közöttünk. A szabadság öröme közös lesz számunkra”*. Lásd: Žáček 20., 21.

4. Idézi dr. Thim József: A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története I. kötet. Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1940. 47. (A továbbiakban: Thim I.)
5. Rátz Kálmán: A pánszlávizmus története. Lucidus Kiadó, Bp. 2000. Kisebbségkutatási Könyvek, 127.
6. Erre vonatkozóan lásd pl.: Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története. Szerk.: Hermann Róbert. Videopont, Bp. 1996. 92. (A továbbiakban: Az 1848–49. évi forradalom)
7. Arató Endre: Egykorú demokratikus nézetek az 1848–1849. évi magyarországi forradalomról és ellenforradalomról. Kossuth, Bp. 1971. 17–18. (A továbbiakban: Arató 1971.); Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. I. A kérdés története. Bp. 1937. 157–158. (A továbbiakban: Steier I.) – Štúr június 3-i beszédének ezt a részét bizonyos kihagyásokkal Ján Hučko monográfiája is közli. Lásd: Hučko 1984. 169. – Štúr beszédének eredeti szövegére lásd: Žáček 248.
8. Idézi: Steier I. 164. Az eredeti szöveget lásd: Žáček 317. – Štúr álláspontjára legújabban lásd Zdenka Sojková: Slovanský sjezd a konec jara 1848 v politické publicistice Ludovíta Štúra. (A szláv kongresszus és 1848 tavaszának vége Ludovít Štúr politikai publicisztikájában) Historický časopis, 1996/3. 398–430.
9. Idézi Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. 2. kiadás, Pest. 1871. I. kötet, 115.
10. Idézi: Steier I. 166.
11. Uo. 165. – A kongresszusra lásd még Václav Čejchan: Slovanský sjezd v Praze roku 1848. (Szláv kongresszus Prágában 1848-ban) Historický časopis, roč. VIII. 1960/2–3. 319–323.
12. Spira György: A testvérharc küszöbén. In: Szerbek és magyarok, 18., 19.
13. Pesti Hírlap, 140. sz. 1848. szeptember 1. 821.

14. Spira György: A testvérharc küszöbén. In: Szerbek és magyarok, 19.
15. Pesti Hírlap, 105. sz. 1848. július 12. 644.
16. Pesti Hírlap, 111. sz. 1848. július 19. 668.
17. Idézi Steier I. 184. – A szlovák vezetők délvidéki útjára lásd még: Hučko 1984. 171–175.; Thim I. 104.; Dusan Škvarna: Fegyveres küzdelem a szabadságjogokért. História, 1998/3. 15–16.
18. E dokumentumot először Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848–49. (Pest, 1868.) c. gyűjteménye közölte. A fenti idézetek helye: Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. II. Okmánytár, Bp. 1937. 40. irat, 80–81. (A továbbiakban: Steier II.)
19. A Pesti Hírlap „Hazai Mozgalmak” rovatának tudósításai szerint is kb. 400–500 emberből állhatott ez a cseh–morva fegyveres csoport. Lásd pl.: 168. sz. 1848. szeptember 23. 897.; 172. sz. 1848. szeptember 28. 911, 912.; 174. sz. 1848. szeptember 30. 921. – A cseh–szlovák együttműködésre a forradalom első és második szakaszában bővebben lásd Jan Novotný: Příspěvek k vzájemným vztahům čechů a Slováků v první etapě revoluce roku 1848. (Hozzászólás a csehek és szlovákok kölcsönös kapcsolatához az 1848-as forradalom első szakaszában) Historický časopis, roč. XI. 1963/3. 366–388.; Jan Novotný: Češi a Slováci v národné politických bojích od slovanského sjezdu do porážky revoluce 1848–1849. (Csehek és szlovákok a nemzetpolitikai harcokban a szláv kongresszustól az 1848–49-es forradalom vereségéig) Historický časopis, roč. XVI. 1968/3. 299–331.; Dr. Vladimír Matula D. Rapant „polgári” álláspontját bírálva fejtette ki marxista álláspontját a szlovákok forradalomban betöltött helyéről, szerepéről. Lásd: Revolúcia 1848–1849 a Slováci. (Az 1848–49-es forradalom és a szlovákok) Historický časopis, roč. XXII. 1974/2. 209–225.
20. Magyarország története 1848–1890. VI/1. köt. Szerk.: Katus László. Akadémiai, Bp. 1979. 291. (A továbbiakban: Magyarország története VI/1.) – A Slovenská národná rada bővebben lásd pl. František Bokes: Slovenská národná rada z rokov 1848 až 1849. (A szlovák Nemzeti Tanács 1848–49-ben) [Szlovákia története III. (1848-tól a 19. század végéig)] Milan Podrimovský, Dušan Kováč (a kol.) Historický časopis, SAV, roč. XIII. 1965/2. 200–229.
21. A kiáltvány fő címe tulajdonképpen „Hlas k národu Slovenskému” („Szózat a szlovák nemzethez”) volt és M. M. Hodža készítette. A teljes szlovák szöveget közli: Steier II. 45. irat, 88–93. – A felkelők által közzétett felhívásoknak és beszédeknek rövid tartalmát a Pesti Hírlap is ismertette. Lásd pl.: 168. sz., 1848. szeptember 23. 897.; 172. sz., 1848. szeptember 28. 905., 912.
22. Steier I. 220.
23. Dejiny Slovenska III. (od roku 1848 do konca 19. storočia) [Szlovákia története III. (1848-tól a 19. század végéig)] Milan Podrimavský, Dišan Kováč (a kol.) Vyd. SAV, Bratislava. 1992. 56. (A továbbiakban: Dejiny Slovenska III.)

24. Magyarország története VI/1. 292.
25. Pesti Hírlap, 176. sz. 1848. október 3. 928.; 178. sz. 1848. október 5. 934.
26. Dejiny Slovenska III. 70. – Erre vonatkozóan lásd még Daniel Rapant: Slovenské povstanie 1848–1849. Diel piaty. Čast prvá. (Szlovák felkelés 1848–49-ben. Ötödik Könyv. Első rész.) Vyd. SAV, Bratislava. 1967. 406. (A továbbiakban: Rapant V.)
27. Arató 1971. 55.
28. Arató 1971. 54. – A szlovák felkelések rövid ismertetésére és értékelésére legújabban lásd Dušan Kováč: Szlovákia története. Kalligram, Pozsony. 2001. 115–117. (A továbbiakban: Kováč 2001.)
29. A katonai eseményekre bővebben lásd: Magyarország története VI/1. 286., 293., 402., 405.; Az 1848–49. évi forradalom, 223–225.; Dejiny Slovenska III. 70–74.; Rapant V. 406–410.
30. Dušan Škvarna: Nagyságunk és kicsiségünk. In: Szlovákok az európai történelemben. Szerk.: Molnár Imre. Közép-Európa Intézet, Teleki László Alapítvány, Bp. 1994. 36.
31. Steier I. 471–474. – Itt jegyezzük meg, hogy 1849 tavaszán egyfelől kiéleződött az ellentét a továbbra is föderalista és ausztroszláv állásponton lévő cseh politikai vezetők, valamint a bécsi centralizáló törekvések mögé egyre határozottabban felsorakozó, és a szláv összefogástól eltávolodó szlovákok között. Másfelől a „császári” szlovák politikusok is legalább 4 csoportra szakadtak. Az egyikbe J. Kollár, F. Hánrich és Hlaváč, vagyis azok a „bizalmi férfiak” tartoztak, akiket március elején Stadion belügyminiszter jelölt ki abból a célból, hogy az „összmonarchia” leendő minisztertanácsában a szlovákokat képviseljék. A másik csoport J. M. Hurban és L. Štúr körül tömörült. A harmadikat M. M. Hodža és J. Francisci hívei alkották. Végül az utolsó Kuzmány, Radlinsky, Lichard és Kozaček körül szerveződött meg, olyanokból, akik Zólyomban, Turócbán, Hontban a császáriakat segítették, majd a magyar seregek közeledtével Bécsbe menekültek. Mind a négy csoport jócskán gyártott memorandumokat és kérvényeket. Lásd: Steier I. 471.
32. Steier I. 665.
33. Sorrendben lásd: Csernátoni vezércikke, Márczius Tizenötödike, 218. sz. Pest, november 25. 1848., 877.; Steier I. 447–448.
34. A magyar forradalom története 1848- és 49-ben. Pest, 1850. 161. – Ugyanebben az évben jelent meg M[ikuláš] Dohnányi monográfiája is: Historia povstaňja Slovenskĵeho z roku 1848. (A szlovák felkelés története 1848-ban) Skalica, 1850.
35. A magyar forradalom politikai története 1847–1849. I–II. kötet, Szépirodalmi, Bp. 1989. I. 253–254., II. 223.

36. Szarka László: A szlovákok története. Bereményi, Bp. é. n. 102. – Erre vonatkozóan legújabbán lásd még Víggh Károly: Az 1848–49-es magyar szabadságharc és a szlovákság. Valóság, 1998/3. 27–28.
37. Ivan Kusý: Jozef Miloslav Hurban. Tatran, Bratislava. 1948. 41–43.; Vladimír Matula: Ľudovít Štúr. Szlovák Tudományos Akadémia Kiadóhivatala, Bratislava. 1956. 54.
38. Jaroslav Dubnický: A szlovák nemzeti ébredés problémái. Századok, 17. évf. 1963/1. 182., 183.; Vladimír Mináč: Itt nemzet él. In: A szlovákkérdés a XX. században. Összeállította: Rudolf Chmel. Kalligram, Pozsony. 1996. 366–367., 374. (A továbbiakban: A szlovákkérdés)
39. Karol Rebro: Štátoprávne požiadavky Slovákov v rokoch 1848–1849. (A szlovákok állampolgári kívánságai 1848–1849-ben) In: Slováci a ich národný vývin. (A szlovákok és nemzeti fejlődésük) Vyd. SAV, Bratislava. 1969. 191. (A továbbiakban: Slováci); Rapant V. 402–403.
40. Hučko 1984. 179.
41. Dejiny Slovenska III. 63.; Miroslav Kusý: A szlovák jelenség. In: A szlovákkérdés 487., 490.
42. Kováč 2001. 115–117.; Még ettől is újabb Milan S. Ďurica monográfiája: Dejiny Slovenska a Slovákov. V časovej následnosti faktov dvoch tisíroči. (Szlovákia és a szlovákok története. Kétezer év tényei időrendi sorrendben.) Bratislava. Lúč, 2003. – 1848/1849-re vonatkozóan bővebben lásd még: Ľudovít Haraksim: Národnostná otázka a slovenské národné hnutie v revolúcii 1848–1849. (A nemzetiségi kérdés és a szlovák nemzeti mozgalom 1848–1849-ben) In: Slováci 130–181.; Karol Rebro: Štátoprávne požiadavky Slovákov v rokoch 1848–1849. In: Slováci 182–212.; Nehaňte ľud môj. (Ne gyalázzátok a népemet) Bratislava, 1968.; Slovenská jar. Slovenské povstanie 1848–49. (Szlovákiai tavasz. Szlovák felkelés 1848–1849) Bratislava, 1971. Szerk.: Ján Sloboda. (Függelékében válogatott bibliográfiával); A szlovák fegyveres felkelések ismertetésére és értékelésére lásd Mikuláš Dohnány – Samuel D. Štefanovič: Slovenské povstanie 1848–1849. (Szlovák felkelés 1848–1849) Bratislava, 1988.

A szlovák–magyar viszony megítélése a szlovák

történetírásban

1. Szarka László: A történeti Magyarország a szlovák történetírásban. Világtörténet, 1992. ősz–tél, 8. (A továbbiakban: Szarka 1992.)
2. Käfer István: A miénk és az övék. Írások a magyar–szlovák szellemi kölcsönöségről. Magvető, Bp. 1991. 263. (A továbbiakban: Käfer 1991.)

3. A cseh és szlovák kapcsolat alakulására vonatkozóan újabban lásd Jaroslav Šolc: Slovensko v českej politike. (Szlovákia a cseh politikában) M. O. Enterprise, Banská Bystrica. 1993.
4. Vladimír Mináč: Itt nemzet él. In: A szlovákkérdés a XX. században. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 1996. 367. (A továbbiakban: A szlovákkérdés)
5. Käfer István: Szlovákok. In: Együtt élő népek a Kárpát-medencében. Auktor, Bp. 1994. 104.; Rudolf Chmel: Szlovák – cseh – magyar kapcsolatok. História, 1991/2–3. sz. 42.
6. Szűcs Jenő: Nemzet és történelem. Gondolat, Bp. 1974. 252–253.; Ugyanó: Történeti „eredet”-kérdések és nemzeti tudat. Valóság, 1985/3. sz. 32–33.; Käfer 1991. 261–263. – A „nemzet” szó többféle értelemben történő használatára, a többféle identitásra a cseheknél és a morváknál a kora újkorban legújabbán lásd Ring Éva: Nyelv és nemzet a Cseh Korona országaiban a kora újkorban. In: Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára. Pannonica, Bp. 2003. 201–207.
7. A fentiekre bővebben lásd a kötet nyitó tanulmányát.
8. Engel Pál: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. I. kötet. Háttér Lap- és Könyvkiadó, Bp. 1990. 98. – A nagymorva probléma mai megközelítéseire lásd például: Branislav Varsik: Slovanské (slovenské) názvy rek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10.–12. storočí (Príspevek k etnogenéze Slovákov. (A szláv (szlovák) folyónevek Szlovákiában és ezek átvétele a magyarok által a 10–12. században. Adalék a szlovákok etnogeneziséhez) Veda, Bratislava. 1990.; Richard Marsina: Poloha a rozloha Veľkej moravy. (A Nagymorva Birodalom területe és kiterjedése) In: Slavica Slovaca, 1992/1. 4–14.; Alexander Ruttkay: O slovensko-maďarských vŕahoch po rozpade Veľkej Moravy a na prahu vzniku stredovekého Uhorska. (A szlovák–magyar viszonyról a Nagymorva Birodalom szétesése után és a középkori Magyarország létrejöttének küszöbén) In: Slovanské štúdie, 1992/2. 159–165.; Jan Steinhübel: Veľkomoravské územie v severovýchodnom Zadunajsku. (A nagymorva terület az északkeleti Duna-mentén) Veda, Bratislava. 1995.; Hertvig Wolfram: Historické pramene a poloha (Veľkej) Moravy. (A történelmi források és (Nagy) Morvaország területe) Historický časopis, 1995/1. 3–15.
9. Ján Tibenský: A szlovák nemzetiség és a burzsoá nemzet kialakulása. In: Nemzetiség a feudalizmus korában. Szerk.: Szűcs Jenő. Akadémiai, Bp. 1972. 187. – A szlovák történész témával kapcsolatos egyik legújabb tanulmánya: Ján Tibenský: Funkcia cyrilometodskej a veľkomoravskej tradície v ideológii slovenskej národnosti. (A cirilli–metódi és a nagymorva hagyomány funkciója a szlovák nemzetiség ideológiájában) Historický časopis, 1992/5. 579–594.;
10. Dušan Kováč: Filozófia és mítizálás a szlovák történelemben. Tiszatáj, 1995/1. sz. 75. (A továbbiakban: Kováč 1995.)

11. Peter Sykora: Bevezetés a szlovák nemzet mitológiájába. Valóság, 1992/8. sz. 114. (A továbbiakban. Sykora) – A fentiekre lásd még Pavel Horváth: Vývoj národnostného zloženia a národných ideológií v Uhorsku v 18. storočí (do roku 1790) [A nemzetiségi összetétel és a nemzeti ideológiák fejlődése Magyarországon a 18. században (1790-ig)] Historický časopis, 1993/4. 443–451.; Július Mésáros: Historická analýza genézy národnostnej otázky v Uhorsku. (A nemzetiségi kérdés genezisének történeti elemzése) In: Aktuálne otázky histórie 2. Zborník prednášok. Banská Bystrica. 1993. 42–51.
12. Lásd „A szlovák „nemzeti ébredés” belső feltételei” c. tanulmányt.
13. Niederhauser Emil: A kelet – európai fejlődés egysége és különbözősége. Magyar Tudomány, 1988/9. sz. 110.
14. Rudolf Chmel: Előszó. In: A szlovákkérdés, 9.
15. Rudolf Chmel: A szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok kutatásának hagyományai és mai helyzete. In: Két irodalom kapcsolata: Tanulmányok a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Madách, Bratislava. 1980. 13. – A cseh történetíróktól, illetve a mai szlovák történetírástól sem idegen a mítoszteremtő szándék. Erre vonatkozóan lásd pl. Jiří Rak: Bývalí Čechové. České historické mýty a stereotypy. (Egykori csehek. Cseh történelmi mítoszok és sztereotípiák) Nakladatelství H&H. 1994.; Eva Krekovičová: Identity a mýty novej štátnosti na Slovensku. (Náčrt slovenskej mytológie na prelome tisícročia.) (Az új államiság identitásai és mítoszai....) Slovenský národopis, 50. roč. 2002. no. 147–170.; Mýty naše slovenské. (Szlovák mítoszaink) (Szerk: Eduard Krekovič – Elena Mannová – Eva Krekovičová) Academic Electronis Press, Bratislava. 2005.
16. Idézi Wagner Ferenc: A szlovák nacionalizmus első korszaka. A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézetének dolgozatai 1. sz. Bp. 1940. 25. – Erre vonatkozóan lásd még Benedek Gábor: Történelem és politika Palacký életművében. In: František Palacký: A huszitizmus története. Európa, Bp. 1984. 678.; Niederhauser Emil: „... megosztották az addig egységes szláv területet”. Magyar Tudomány, 1995/12. sz. 1407.
17. M. M. Hodža: „Vetín o Slovenčine”, 47. lap. Idézi Steier Lajos: Csehek és tótok. Táltos Könyvtár. Időszerű kérdések, 8–9. sz. A Táltos kiadása, 1919. 43. – A szlovák történetírásban a magyarok eme végzetes szerepéről szóló nézet meggyökeresedett és erőteljes magyarellenességgel kapcsolódott össze. Voltak persze a magyar honfoglalást másképpen értékelő felfogások is, de nem elsősorban a szlovák szakirodalomban. Példa erre az 1920-as évek végén a cseh T. G. Masaryk és Josef Pekař vitája, ami a magyar honfoglalást is érintette. Palacký majd száz évvel korábbi álláspontjával szemben Pekař a honfoglalást a csehek szempontjából jótékony hatásúnak tekintette, hiszen őket a fejlettebb német világhoz szorította, mivel a létrejövő magyar állam elvágta a kapcsolatot a szláv és a bizánci fejlődéstől. Lásd Berkes Tamás: A cseh eszmetörténet antinómiái. Társadalmi Szemle, 1992/4. sz. 47. – Dušan Kováč „Szlovákia története” c. hiánypótló monográfiája, amely három évvel a prágai kiadás után, 2001-ben magyarul is megjelent, a történelmi valóságnak

megfelelő szlovák történetírói álláspontot képviseli annak kimondásával, hogy: „A magyar állam azzal, hogy a szlovákokat államhatárral választotta el a többi nyugati szláv néptől, megteremtette a szlovákok önálló nemzeté válásának külső feltételeit”. Szlovákia története. Kalligram, Pozsony. 2001. 33.

18. Jozef Lettrich: History of modern Slovakia. (A modern Szlovákia története) Atlantic Press, London. 1956. 16–17.; Isztorija Csehszlovákii. Tom I. (Csehszlovákia története I. köt.) Pod. Red. G. E. Szancsuka i P. N. Tretyjakova. Izd. Akagyemii Nauk Sz. Sz. Sz. R., Moszkva. 1956. 59–60.
19. Lásd: Szarka 1992. 12., 13.; Kováč 1995. 69.; Sykora, 113. – Az egész témára lásd még Vájlok Sándor: A szlovák történetírás. Katolikus Szemle, 1940. június. – Ez a sajátos szemlélet az újabb szlovák és cseh történeti munkáktól sem idegen, ellenkezőleg. Elegendő itt csupán két-három munkára hivatkozni. Michal Lutovský – Naďa Profantová: Sámová říše. (Samo birodalma) Praha. 1995.; Alexander Avenarius: Samova říša a Slovensko. Súčasný stav poznania. (Samo birodalma és Szlovákia. Ismereteink jelenlegi állapota.) In: Nitra v slovenských dejinách. Martin, Bratislava. 2002.; Pod vládou anjouovských kráľov. Slovensko po vymretí Arpádovcov a nástupe Anjouovcov na uhorský trón...(Az Anjou királyok uralma alatt. Szlovákia az Árpádház kihalása és az Anjouk trónra lépése idején (Blanka Brezováková közr.). Literárne informačné centrum, Bratislava. 2002.
20. Dušan Škvarna: Nagyságunk és kicsiségünk. (Két indok nélküli sztereotípiáról) In: Szlovákok az európai történelemben (tanulmányok). Szerkesztette: Molnár Imre. Közép-Európa Intézet, Teleki László Alapítvány. Bp. 1994. 38.
21. Ján Kollár: Básne. (Költemények) Knihovna Klasiku. Československý Spisovatel, Praha. 1952.; Ján Kollár: O literárnej vzájomnosti. (Az irodalmi kölcsönösségről) K. Rosenbaum bevezető tanulmányával. Vyd. SAV, Bratislava. 1954. (A továbbiakban: Kollár 1954.) – Kollár költeményeit néhány évvel ezelőtt szlovákul is kiadták. Lásd Ján Kollár: Básne. Slovenský Tatran, Bratislava. 2001.
22. Kollár 1954. 127.
23. Horvátović, Domoljub: Sollen wir Magyaren werden? (Akarunk-e magyarrá válni?) Fünf Briefe geschrieben aus Pesth an einen Freund an der Theis von D. D. Karlstadt, 1833., bei Prettner.
24. M. L. Šuhajda „Der Magyarismus in Ungarn...” c. nemzetvédő írását (1834) Ján Tibenský ismerteti. A szláv tudat 17. századi megnyilvánulásainak legrészletesebb elemzését, és az ezzel kapcsolatos írások, források, dokumentumok közlését ugyanis jobbra ő végezte el a rendszerváltás előtti évtizedekben. Lásd Ján Tibenský: Chvály a obrany slovenského národa. (A szlovák nemzet dicsérete és védelme) Slovenské vydateľstvo krásnej literatúry, Bratislava. 1965. 241–249. (A továbbiakban: Tibenský 1965.)
25. Daniel Rapant: Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. (Szlovák felségfolyamodvány 1842-ből) Diel II. Nákladom spolku Tranoscius v Liptovskom Svätom

- Mikuláši, 1943. 50. dok. 199., 56. dok. 232. (A továbbiakban: Rapant 1943. II.) – A modern szlovák nemzet keletkezésének, formálódásának kérdéseit tekinti át az 1780–1848 közötti időszakban Jozef Butvin terjedelmes tanulmánya. Lásd: K otázke vzniku a formovania novodobého slovenského národa v rokoch 1780–1848. (A modern szlovák nemzet kialakulásának és formálódásának kérdéséhez az 1870–1848 közötti években) Historický časopis, roč. XXII. 1974/3. 369–417.
26. A Slovensko és Bratislava elnevezésre lásd: Dejiny Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1848. (Szlovákia története I. A legrégebbi időktől 1848-ig) Red. L'udovít Holotík–Ján Tibenský. [Vyd.] SAV, Historický Ustav. Bratislava. 1961. 509.; Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. II. köt. Bp. 1927. 175. – A Felvidék és Bratislava elnevezésekkel kapcsolatban lásd még: „A miénk és az övék. A magyar–szlovák szellemi határok”. In: Käfer 1991. 263–264.
27. A fentiekre bővebben lásd e kötet „Kossuth Lajos és szlovák nemzetiségű vitapartnerei” és „A szlovák „nemzeti mozgalom” új jelenségei az 1840-es években” c. tanulmányait.
28. A Nyitra-megyei, a brezovai és a liptószentmiklósi programok szövegét közli és elemzi Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848–1849-ben. I. A kérdés története. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat, Bp. 1937. 28–29., 35–36., 75–80. (A továbbiakban: Steier I.); Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon. Kossuth, Bp. 1980. 152–153., 163–166.
29. Steier I. 156.
30. Ennek szélsőséges példája az ismeretlen szlovák költő dala, amely már sűrítetten tartalmazta az „ezeréves rabság”-szemlélet legfontosabb alapelemeit:
*”Egyenlőség, szabadság, testvériség adott,
 A szlováknak viszont csak a rabság jutott.
 Magyar felejtene, hogy nincs idehaza,
 hozzánk bevándorolt, mint a cigány koma.
 Uralkodott rajtunk sok-sok évszázadot,
 bennünket hazánkban mindig rabként tartott”*
 A szlovák nyelvű dal szövegrészletét saját fordításban közöltük. In: Steier I. 50.
31. Daniel Rapant hatalmas munkában elemezte a szlovák fegyveres akciókat. „A szlovák felkelés 1848–1849-ben. Történelem és dokumentumok” című, 5 részből álló vállalkozás egyes kötetei az őszi, téli és tavaszi hadjárat elnevezést viselik.
32. Szarka László: A szlovákok története. Bereményi Könyvkiadó, Bp. é. n. 103–104. (A továbbiakban: Szarka é. n.); A dokumentum teljes szlovák szövegét lásd: Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914. I. 1848–1867. (Dokumentumok a szlovák nemzeti mozgalomhoz 1848–1867 között. I.) Zostavil a poznámkami opatril František Bokes. Vyd. SAV, Bratislava. 1962. 15. dok. 62–63. (A továbbiakban: Dokumenty I.)

33. A délszláv hatásra lásd: A magyar nemzetiségi kérdés története I. rész (1790–1918). Írta: Kemény G. Gábor. Gergely R. R.-T., Bp. 1947. 65. (A továbbiakban: Kemény Gábor)
34. Szarka é. n. 109–110., 112–116.
35. A Memorandum szlovák szövegét közli: Dokumenty I. 100. dok.; A teljes magyar fordítás megtalálható Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Optimum Kiadó, h. n. é. n. 126–133. – A fenti idézetek helye: uo.128., 130.
36. Polányi Imre: A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón (1895–1905). Akadémiai, Bp. 1987. 171–175. – A dualizmuskori szlovák–magyar viszonyra részletesen lásd Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 1995.
37. Szarka é. n. 151. – A fenti időszakra vonatkozó újabb szlovák szakirodalmak közül a témához különösen jól használhatók Milan Podrimavský írásai. Lásd pl.: *Obraz národnej emancipácii v období 1848–1918. (A nemzeti emancipáció képe 1848–1918 között)* *Historický časopis*, 1991/4–5. 435–442.; Ugyanő: *Štátoprávne aspekty slovenskej politiky (1861–1914). (A szlovák politika államjogi aspektusai (1861–1914))* In: *Aktuálne otázky slovenskej historiografie. 2. Zborník pednášok. (A szlovák történetírás aktuális kérdései. 2. Előadások gyűjteménye)* Metodické centrum, Banská Bystrica. 1993. 21–29.; Ugyanő: *Slovensko a uhorský štát na prelome 19. a 20. storočia. (Szlovákia és a magyar állam a 19. és 20. század fordulóján. In: Slovensko na začiatku 20. storočia (Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby) [Szlovákia a 20. század elején. (Társadalom, állam és nemzet a korszak koordinátáin)]* *Historický ústav Sav*, Bratislava. 1999. – A témához lásd még pl. Dušan Škvarna: *Slovenské štátoprávne predstavy a pokusy. (Szlovák államjogi elképzelések és kísérletek)* *Historický časopis*, 1990. 470–499.; Dušan Kováč: *Slovensko v Rakúsko-Uhorsku. (Szlovákia az Osztrák–Magyar Monarchiában)* Mladé letá, Bratislava. 1995.
38. Julius Botto: *Slováci. Vývin ich národného povedomia. (Szlovákok. Nemzeti tudatuk fejlődése)* Druhé, nezmenené vydanie. Turčiansky Sv. Martin. 1923.
39. Uo. 19.
40. Sykora 115.
41. Rudolf Uhlář: *Ady a szlovák irodalomban.* *Apollo*, IV. köt. 1936. II. évf. 161–162.
42. Daniel Rapant: *A szlovákok a történelemben.* In: *A szlovákkérdés*, 395.
43. Alexander Matuška: *A szlovákok múltba vetett hite.* In: uo. 132.
44. Idézi: Sykora 114.
45. Idézi: Szarka 1992. 9.
46. *Listy Ľudovíta Štúra II. 1844–1855. (Ľudovít Štúr levelei II. 1844–1855)* Vyd. SAV, Bratislava. 1956. 194. *Štúr leveleit néhány évvel ezelőtt újból kiadták. Lásd*

Vladimír Matula: *Listy Ludovíta Štúra*. Národne literárne centrum, Bratislava. 1999. – Az idézetek helyét sorrendben lásd: *Dejiny slovenskej literatúry*. (A szlovák irodalom története) Vyd. Osveta, Bratislava. 1962. 145.; Daniel Rapant: *A szlovákok a történelemben*. In: *A szlovákkérdés*, 402.; Miroslav Kusý: *A szlovák jelenség*. In: uo. 487.

47. Sykora 117. – A témához újabban lásd Dušan Kováč: *Nacionalizmus 19. a 20. storočia*. (Nacionalizmus a 19. és 20. században) *Historický časopis*, 1997/1. 77–84.; *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti*. (A szlovák nemzeti identitás és államiság dokumentumai) (Szerk.: Dušan Čaplovič.) Národné literárne centrum, Bratislava. 1998.; Koloman Ivanička: *Slovensko – génius loci*. (Szlovákia – a hely szelleme) Eurostav, Bratislava. 2000.
48. Szarka László és Sallai Gergely: *Önkép és kontextus*. Magyarország és a magyarság történelme a 20. század végén. *REGIO*, 2000/2. sz. 82. (A továbbiakban: Szarka – Sallai)
49. Hamberger Judit: *A millectenáriumi és a mai szlovák nemzeti-nacionalista politikai ideológia*. *Valóság*, 1997/5. sz. 54. – Jó példa erre a nemzeti elkötelezettségű szlovák történetírás egyik legújabb terméke: Milan Ferko – Richard Marsina – Ladislav Deák – Imrich Kružliak: *Starý národ – mladý štát*. (Régi nemzet – fiatal állam) *Národná banka Slovenska – Litera*, Bratislava. 1994.
50. Szarka – Sallai, 72. – Az 1990-es években valóban igen sok történeti szintézis látott napvilágot. Időrendi sorrendben, a teljesség igénye nélkül lásd például: Milan Podrimavský (a kol.): *Dejiny Slovenska III. Od roku 1848 do konca 19. storočia*. (Szlovákia története 1848-tól a 19. század végéig) Bratislava. 1992.; Anton Špiesz: *Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu*. (Szlovákia története útban az öntudatosodáshoz) *Perfekt*, Bratislava. 1993.; Richard Marsina – Viliam Čičaj – Dušan Kováč- Lubomír Lipták: *Slovenské dejiny* (Szlovák történelem) *Matica slovenská*, Martin. é. n. (1993); Milan Ferko – Richard Marsina – Ladislav Deák – Imrich Kružliak: *Starý národ – mladý štát*. (Régi nemzet – fiatal állam) *Národná banka Slovenska – Litera*, Bratislava. 1994.; Milan Ďurica: *Dejiny Slovenska a slovákov*. (Szlovákia és a szlovákok története) Košice. 1995.; Dušan Škvarna – Július Bartl – Viliam Čičaj – Mária Kohútová – Róbert Letz – Vladimír Segeš: *Lexikón slovenských dejín*. (Szlovák történelmi lexikon) Bratislava. 1997.; Dušan Kováč: *Slováci. Česi. Dejiny*. (Szlovákok. Csehek. Történelem) Bratislava. 1997.; Dušan Kováč: *Dejiny Slovenska*. (Szlovákia története) *Lidové noviny*, Praha. 1998. – Ennek magyar fordítása 2001-ben jelent meg.; Dušan Kováč: *Kronika Slovenska*. (Szlovákia krónikája) *Fortuna Print Adut*, Bratislava. 1999.
51. Szarka – Sallai, 76.
52. Uo. 84. oldal, 6. sz. jegyzet
53. Uo. 76. – A szlovák „nemzeti ébredés”-ről, „ébresztők”-ről és 1848–1849-ről írott munkák között már-már a legújabbak közé számítanak: Ján Považan: *Bernolák a Bernolákovci*. (Bernolák és a bernolákisták) *Martín*. 1990.; Ján Hučko: *Úsilie*

Ludovíta Štúra o sociálnu prestavbu slovenskej spoločnosti na stránkach Slovenských národných novín. (Ludovít Štúr erófeszítései a szlovák társadalom szociális átalakítására a Szlovák Nemzeti Újság hasábjain) *Historický časopis*, 1990. 500–517.; Bratislava a počiatky slovenského národného obrodenia. Dokumenty. (Pozsony és a szlovák nemzeti ébredés kezdetei. Dokumentumok) Ed. Ján Hučko. Bratislava. 1992.; Ján Tibenský: Funkcia cyrilometodskej a veľkomoravskej tradície v ideológii slovenskej národnosti. (A cirilli–metódi és a nagyomorva hagyomány funkciója a szlovák nemzetiség ideológiájában) *Historický časopis*, 1992/5. 579–594.; Augustín Matovčík: Slovenské národné obrodenie v kultúre a literatúre (postavy, problémy, súvislosti) (A szlovák nemzeti ébredés a kultúrában és az irodalomban....) Dolný Kubín. 1993.; Ida Zubacká: K procesu formovania demokratickej základne slovenského národného hnutia v 40-tych rokoch 19. storočia. (A szlovák nemzeti mozgalom demokratikus alapja formálódásának folyamatához a 19. század 40-es éveiben) In: *Studia Historica Nitriensia*. 1993. 1. 215–230.; Ján Hučko: Slovenská jar. (Szlovák tavasz) Mladé letá, Bratislava. 1994.; Gabriel, Viktor: Legenda rokov meruôsmych. SURSUM, Bratislava. 1998. (Magyarul: 1848–1849 legendája a szlovák történetírásban. Kalligram, Pozsony. 1999.); Vladimír Matula: Listy Ludovíta Štúra. (Ludovít Štúr levelei) Národne literárne centrum, Bratislava. 1999.

54. Alexander Ruttkay: O slovensko-maďarský vŕahoch po rozpade Veľkej moravy a na prahu vzniku stredovekého Uhorska. (A szlovák–magyar viszonyról a Nagymorva Birodalom szétesése után és a középkori Magyarország létrejöttének küszöbén) *Slovanské štúdie*, 1992/2. 159–165.; Slovensko a Habsburská monarchia v 16. a 17. storočí. (Szlovákia és a Habsburg Monarchia a 16. és 17. században) Bratislava. 1994.; Jan Steinhübel: Veľkomoravské územie v severovýchodnom Zadunajsku. (A nagyomorva terület az északkeleti Duna-mentén) Veda, Bratislava. 1995.; Michal Lutovský – Naďa Profantová: Sámová říše. (Samo birodalma) Praha. 1995.; Ivan Mrva: Vypuknutie povstania Františka II. Rákociho a jeho priebeh na Slovensku roku 1703. (II. Rákóczi Ferenc felkelésének kitörése és lefolyása Szlovákiában 1703-ban) *Historický časopis*, 1995/1. 16–46.; Alexander Avenarius: Samova říša a Slovensko. Súčasný stav poznania. (Samo birodalma és Szlovákia. Ismereteink jelenlegi állapota.) In: *Nitra v slovenských dejinách. (Nyitra a szlovák történelemben)* Martin, Bratislava. 2002.; Pod vládou anjouovských kráľov. Slovensko po vymretí Arpádovcov a nástupe Anjouovcov na uhorský trón... (Anjou királyok uralma alatt. Szlovákia az Árpád-ház kihalása és az Anjouk magyar trónra lépése idején) (Blanka Brezováková közr.). Literárne informačné centrum, Bratislava. 2002.
55. Eva Krekovičová: Identity a mýty novej štátnosti na Slovensku. (Az új államiság identitásai és mítoszai Szlovákiában) (Náčrt slovenskej mytológie na prelome tisícročia.) *Slovenský národopis*, 50. roč. 2002. no. 147–170.
56. Július Mésáros: A szlovákok magyarellenességének forrásai. *História*, 1991/2–3. sz. 46.

57. Rudolf Chmel: Szlovák – cseh – magyar kapcsolatok..., 42. – Ugyanezt az igényt fogalmazta meg Szarka László is Dušan Kováč: Szlovákia története (Kalligram, Pozsony. 2001) c. monográfiájához írott „Nemzeti történelem – történelmi önismeret” című utószavában, mondván: „... *a múltnak, kivált a közös múltnak, egymás történelmének megismerése valóban legalapvetőbb feltétele mindenfajta párbeszédnek, közeledésnek*”. Idézett mű, 360.

A téma válogatott irodalma*

Forrás- és dokumentumgyűjtemények (a megjelenés, illetve a kiadás időrendjében)

- Közhasznú esmeretek (!) tára a ' Conversations-lexikon szerint Magyarországra alkalmaztatva. (Kiad. Wigand Otto), IV., VII. kötet. Pest. 1832., VIII. köt. Pest, 1833., XI. köt. 1834.
- Horvatióví, Domoljub: Sollen wir Magyarren werden? Fünf Briefe geschrieben aus Pesth an einen Freund an der Theis von D. D. Karlstadt, 1833., bei Prettnér.
- Papp Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. 1848–1849. I. kötet. Heckenast, Pest. 1868–1869.
- Deák Ferenc beszédei I. 1829–1847. Összegyűjtötte: Kónyi Manó. Franklin Társulat, Bp. 1882.
- Kossuth Lajos iratai. 12. kötet. Sajtó alá rendezte: Kossuth Ferenc. Athenaeum Társulat, Bp. 1906.
- J. G. Herders Ideen zur Philosophie der Gesichte der Menschheit. Deutsche Bibliothek in Berlin (1914)
- Szekfü Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez (1790–1848). Magyar Történelmi Társulat, Bp. 1926.
- A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában. I–II. kötet. (Kiadta és a bevezető tanulmányt írta. Miskolczy Gyula) Magyar Történelmi Társulat, Bp. 1927.
- Dr. Thim József: A magyarországi 1848–49-iki szerb felkelés története. II. kötet. Magyar Történelmi Társulat, Bp. 1930.
- Vybor zo spisov Ludovíta Štúra. Turč. Sv. Martin, 1931.
- Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. II. Okmánytár. Bp. 1937.
- Daniel Rapant: Slovenské povstanie roku 1848–49. Dejiny a dokumenty. I–V. Turč. Sv. Martin – Bratislava, 1937–1973.
- Daniel Rapant: Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. Nákladom spolku Tranoscius v Liptovskom Svätom Mikuláši, 1943. Diel druhý. Dokumenty.

* A szakfolyóiratok cikkeinek és tanulmányainak tételes felsorolásaitól eltekintettünk. Erre vonatkozóan lásd a végjegyzetek hivatkozásait.

- 1848–1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről. Kiadja a Magyar–Román és a Magyar–Jugoszláv Társaság, h. n., é. n. [1948]
- Jozef Václav Frič: Emlékeim. Művelt Nép, Bp. 1951.
- Ján Kollár: Básne. (Költemények) Knihovna Klasiku. Československý Spisovatel, Praha. 1952.
- Ján Kollár: O literárnej vzájomnosti. (K. Rosenbaum bevezető tanulmányával.) Vyd. SAV, Bratislava. 1954.
- Listy Ludovíta Štúra II. 1844–1856. Vyd. SAV, Bratislava. 1956.
- Slovanský sjezd v Praze roku 1848. Sbíрка dokumentů. K vydání připravil Dr. Václav Žáček. Nakladatelství Československé Akademie Ved., Praha. 1958.
- A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Válogatás hét évszázad írásából. Szerk.: Hinora Sándor. Tankönyvkiadó, Bp. 1962.
- Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1849. I. Zostávil a poznámkami opatril František Bokeš. Vyd. SAV, Bratislava. 1962.
- Mária Vyvíjalová: Slovenskje Národne Novini. Boje ich povolenie. (Štúdia a dokumenty.) Gemerská Vlastivedná Spoločnosť v Rimavskej Sobote, 1972.
- Ján Kollár: Pamäti z mladších rokov života. (Výber zostavil, štúdiu a poznámky napísal Karol Rosenbaum.) H. n. 1972.
- Kölcsey Ferenc Válogatott Művei. Szépirodalmi, Bp. 1975.
- J. G. Herder: Esmék az emberiség történetének filozófiájáról és más írások. Gondolat, Bp. 1978.
- Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországn. Kossuth, Bp. 1980. (válogatott forrásszövegekkel)
- J. G. Herder: Értekezések, levelek. Európa, Bp. 1983.
- Bél Mátyás: Hungariából Magyarország felé. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta: Tarnai Andor. Szépirodalmi, Budapest. 1984.
- František Palacký: A huszitizmus története. Európa, Bp. 1984.
- B. Wesselényi Miklós: Balítéletekről. KJK, Bp. 1986.
- Bárá Wesselényi Miklós: Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. Európa, Bp. 1992. (reprint)
- Bratislava a počiatky slovenského národného obrodenia. Dokumenty. Ed. Ján Hučko. Bratislava. 1992.
- Deák Ferenc. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Molnár András. Új Mandátum, Bp. 1998.

- Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. (Szerk.: Dušan Čaplovič.) Národné literárne centrum, Bratislava. 1998.
- Vladimír Matula: Listy Eudovíta Štúra. Národné literárne centrum, Bratislava. 1999.
- Deák Ferenc. Válogatott politikai írások és beszédek I. 1825–1849. Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Molnár András. Osiris, Bp. 2001.
- Ján Kollár: Básne. Slovenský Tatran, Bratislava. 2001.
- Mária Vyvíjalová: Matej Bel a idea občianskej spoločnosti. Matica slovenska, Martin. 2001.

Témát, korszakot átfogó, összefoglaló jellegű művek

(időrendi sorrendben)

- A magyar forradalom története 1848- és 49-ben. Pest, 1850.
- Historia povstaňja Slovenskjeho z roku 1848. Skalica, 1850.
- Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. 2. kiadás, Pest. 1871. I. kötet
- Dr. Czambel Samu: A cseh–tót nemzetegység múltja, jelene és jövője. Nyomtatott a turóczsentszmártoni magyar nyomdában, 1902.
- Steier Lajos: A tót kérdés I. Liptószentmiklós, 1912.
- Dr. Pechány Adolf: A tótokról. (Szerk. Szabó Oreszt.) Nemzetiségi ismertető könyvtár III. Budapest. 1913.
- Bonkáló Sándor dr.: A szlávok. Atheneum R-T., é. n. (1915)
- Pukánszky Béla: Herder hazánkban. I. Herder és a népies irány. Bp. 1918.
- Steier Lajos: Csehek és tótok. Táltos Könyvtár. Időszerű kérdések, 8–9. sz. A Táltos kiadása, 1919.
- Julius Botto: Slováci. Vývin ich národného povedomia. Druhé, nezmenené vydanie. Turčiansky Sv. Martin. 1923.
- Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. II. köt. Bp. 1927.
- Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. Írta és kiadta: Steier Lajos. I. A kérdés története. Magyar Történelmi Társulat, Bp. 1937.
- Daniel Rapant: Slovenské povstanie roku 1848–49. Dejiny a dokumenty. Turč. Sv. Martin – Pozsony, 1937–1973.

- Wagner Ferenc: A szlovák nacionalizmus első korszaka. (A M. Kir. Ferenc József Tud. Egy. Magyar Történelmi Intézetének dolgozatai I.) Bp. 1940.
- Dr. Thim József: A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története I. kötet. Magyar Történelmi Társulat, Bp. 1940.
- Rátz Kálmán: A pánszlávizmus története. Athenaeum, Bp. é. n. (1941) (Az új kiadása Szarka László utószavával 2000-ben jelent meg a Lucidus kiadónál Budapesten.)
- Kemény G. Gábor: A magyar nemzetiségi kérdés története I. rész. A nemzetiségi kérdés a törvények és szervezetek tükrében 1790–1918. Bp. 1947. Gergely R. R.-T. kiadása.
- Hans Kohn: Pan-Slavism. Its History and Ideology. Notre Dame. 1953.
- Jozef Lettrich: History of modern Slovakia. Atlantic Press, London. 1956. (A szerző azonos című könyve szlovákul 1993-ban jelent meg. Lásd: Dejiny novodobého Slovenska. Archa, Bratislava. 1993.)
- Isztorija Csehoszlovákii. Tom I. Pod. Red. G. E. Szancsuka i P. N. Tretyjakova. Izd. Akademií Nauk Sz. Sz. R., Moszkva. 1956.
- Ján Stanislav: Z rusko-slovenských kultúrnych stykov v časoch Jána Hollého a Eudovíta Štúra. Vyd. SAV, Bratislava. 1957.
- Arató Endre: A nemzetiségi kérdés története Magyarországon I–II. köt. Akadémiai, Bp. 1960.
- Dejiny Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1848. Red. L'udovít Holotík–Ján Tibenský. Vyd. Historický ústav SAV, Bratislava. 1961.
- Frank Fadner: Seventy years of pan-Slavism in Russia Karazin to Danilevskii 1800–1870. Georgetown University Press, 1962.
- Dejiny slovenskej literatúry. Hlavný red.: Milan Pišút. Vyd. Osveta, Bratislava. 1962.
- Sziklay László: A szlovák irodalom története. Akadémiai, Bp. 1962.
- Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. MTA Irodalomtörténeti Intézet. Akadémiai, Bp. 1963.
- Szalatnai Rezső: A szlovák irodalom története. Gondolat, Bp. 1964.
- Ján Tibenský: Chvály a obrany slovenského národa. Slovenské vydateľstvo krásnej literatúry, Bratislava. 1965.
- Dejiny Slovenska II. Od roku 1848 do roku 1890. Red.: L'udovít Holotík, Július Mésároš. Vyd. SAV, Bratislava. 1968.
- Arató Endre: Kelet-Európa története a 19. század első felében. Akadémiai, Bp. 1971.

- Arató Endre: Egykorú demokratikus nézetek az 1848–1849. évi magyarországi forradalomról és ellenforradalomról. Kossuth, Bp. 1971.
- Mária Vyvíjalová: Slovenskje Národne Novini. Boje ich povolenie. (Študia a dokumenty.) Gemerská Vlastivedná Spoločnosť v Rimavskej Sobote, 1972.
- Holm Sundhausen: Der Einfluss der Herderschen Ideen auf die Nationsbildung bei der Völkern der Habsburgermonarchie. München. 1973.
- Ján Hučko: Sociálne zloženie a pôvod slovenskej obrodeneckej inteligencie. Bratislava. 1974.
- Arató Endre: A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig. Akadémiai, Bp. 1975.
- The Formation of National State in Western Europe. (Szerk.: C. Tilly) Princeton. 1975.
- Peter Brock: The Slovak National Awakening: an essay into the intellectual history of East Central Europe. Toronto. 1976.
- Niederhauser Emil: A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában. Akadémiai, Bp. 1977.
- R. A. Kann: The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy. 1848–1918. New York. 1977.
- Magyarország története 1848–1890. VI/1. köt. Szerk.: Katus László. Akadémiai, Bp. 1979.
- Magyarország története 1790–1848. 1–2. Szerk.: Vörös Károly. Akadémiai, Bp. 1980.
- Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországn. Kossuth, Bp. 1980.
- Jaroslav Krejčí and Vítězslav Velimský: Ethnic and Political Nations in Europe. Croom Helm, New York. 1981.
- Varga János: Helyét kereső Magyarország. Akadémiai, Bp. 1982.
- J. Armstrong: Nations before Nationalism. Chapel Hill. 1982.
- J. Breuilly: Nationalism and the State. Manchester. 1982.
- A. D. Smith: Theories of Nationalism. London. 1983. (második kiadás)
- Miroslav Hroch: Social Preconditions of National Revival in Europe. Cambridge University Press, Cambridge. 1985.
- Antony D. Smith: The Ethnic Origins of Nations. Blackwell, London. 1986.
- Tatiana Ivantyšinova: Česi a Slováci v ideológii ruských slavianofilov (40.–60. roky XIX. storočia) Bratislava. 1987.

- Vladimír Matula – Jozef Vozár (a kol.): Dejiny Slovenska II. Od roku 1526 do 1848. Vyd. Historický ústav SAV, Bratislava. 1987.
- Polányi Imre: A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón (1895–1905). Akadémiai, Bp. 1987.
- Rudolf Krajčovič: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava. 1988.
- Spira György: Ján Rotarides párjanincs találkozása a forradalommal és az ellenforradalommal. In: Jottányit se a negyvennyolcból! Gondolat, Bp. 1989
- A magyar forradalom politikai története 1847–1849. I–II. kötet, Szépirodalmi, Bp. 1989. (reprint)
- Eric J. Hobsbawm: Nations and Nationalism since 1780. Cambridge University Press, Cambridge. 1990.
- Sziklay László: Pest–Buda szellemi élete a 18–19. század fordulóján. MTA Irodalomtudományi Intézet. Argumentum, Bp. 1991.
- Milan Podrimavský, Dušan Kováč (a kol.): Dejiny Slovenska III. Od roku 1848 do konca 19. storočia. Vyd. Historický ústav SAV, Bratislava. 1992.
- Csepeli György: Nemzet által homályosan. Századvég Kiadó, Bp. 1992.
- Anton Špiesz: Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu. Perfekt, Bratislava. 1993.
- Richard Marsina – Viliam Čičaj – Dušan Kováč – Lubomír Lipták: Slovenské dejiny. Matica slovenská, Martin. é. n. (1993)
- Jaroslav Šolc: Slovensko v českej politike. M.O. Enterprise, Banská Bystrica, 1993.
- Augustín Matovčík: Slovenské národné obrozenie v kultúre a literatúre (postavy, problémy, súvislosti) Dolný Kubín. 1993.
- Szarka László: A szlovákok története. Bereményi Könyvkiadó, Bp. é. n.
- Milan Ferko – Richard Marsina – Ladislav Deák – Imrich Kružliak: Starý národ – mladý štát. Národná banka Slovenska – Litera, Bratislava. 1994.
- Ján Hučko: Slovenská jar. Mladé letá, Bratislava. 1994.
- Ernest Gellner: Nations and Nationalism. Ithaca, New York. 1994.
- Nationalism in Eastern Europe. (Szerk.: Peter F. Sugar – John Ivo) Seattle, London. 1994.
- Vajda György Mihály: Keletre nyílik Bécs kapuja. Akadémiai, Bp. 1994.
- Milan Ďurica: Dejiny Slovenska a Slovákov. Košice. 1995.
- Eastern European Nationalism in the Twentieth century. (Szerk.: Peter F. Sugar) Washington, D. C. 1995.

- Nations of Nationalism. (Szerk.: Sukumar Periwal) Budapest, London, New York. 1995.
- Niederhauser Emil: A történetírás története Kelet-Európában. História Könyvek – MTA TTI, Bp. 1995.
- Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 1995.
- 1848–1849. A szabadságharc története. Szerk.: Hermann Róbert. Videopont, Bp. 1996.
- The National Idea in Eastern Europe. The Politics of Ethnic and Civic Community. Lexington, Toronto. 1996.
- Nationalism in Europe, 1815 to Present. (Szerk.: Stuart Woolf) London, New York. 1996.
- E. J. Hobsbawm: A nacionalizmus kétszáz éve. Maecenas, Bp. 1997.
- Dušan Škvarna – Július Bartl – Viliam Čičaj – Mária Kohútová – Róbert Letz – Vladimír Segeš: Lexikón slovenských dejín. Bratislava. 1997.
- Dušan Kováč: Slováci. Česi. Dejiny. Bratislava. 1997.
- Dušan Kováč: Dejiny Slovenska. Lidové noviny, Praha. 1998. (Azonos című magyar fordítása 2001-ben jelent meg a pozsonyi Kalligram kiadónál.)
- Romsics Ignác: Nemzet, állam és nemzetiség Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Napvilág, Bp. 1998.
- Csorba László – Velkey Ferenc: Reform és forradalom 1790–1849. Csokonai, Debrecen. 1998.
- Gabriel, Viktor: Legenda rokov meruôsmych. SURSUM, Bratislava. 1998.
- Gabriel Viktor: 1848–1849 legendája a szlovák történetírásban. Kalligram, Pozsony. 1999.
- Dušan Kováč: Kronika Slovenska. Fortuna Print Adut, Bratislava. 1999.
- Koloman Ivanička: Slovensko – génus loci. Eurostav, Bratislava. 2000.
- Dušan Kováč: Szlovákia története. Kalligram, Pozsony. 2001.
- Niederhauser Emil: Kelet-Európa története. História – MTA Történettudományi Intézete, Bp. 2001.
- Rudolf Krajčovič: Dejiny slovenského jazyka. Bratislava. 2002.
- Milan S. Ďurica: Dejiny Slovenska a Slovákov. V časovej následnosti faktov dvoch tisícročí. Bratislava. Lúč, 2003.

Tanulmánykötetek (időrendi sorrendben)

- A magyarság és a szlávok. Tanulmányok. Szerk. Szekfű Gyula. Franklin, Budapest, 1942. (Az új kiadása Niederhauser Emil utószavával 2000-ben jelent meg a Lucidus kiadónál Budapesten.)
- Magyarország és Kelet-Európa. Officina, Bp. 1947.
- Cseh és szlovák költők antológiája. Szerk.: Hegedűs Zoltán és Kovács Endre. Szépirodalmi, Bp. 1953.
- Karol Goláň: Štúrovské pokolenie. Szerk.: František Bokes. SAV, Bratislava. 1964.
- K počiatkom slovenského národného obrodenia. (Sbornik štúdií...) Ved. red. Ján Tibenský). Vyd. SAV, Bratislava. 1964.
- Tanulmányok a csehszlovák–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Akadémiai, Bp. 1965.
- I. Tóth Zoltán: Magyarok és románok. Történelmi tanulmányok. Akadémiai, Bp. 1966.
- Vajda György Mihály: Állandóság a változásban. Magvető, Bp. 1968.
- Slováci a ich národný vývin. (Sbornik materiálov z V. sjazdu slovenských historikov v Banskej Bystrici.) Ved. red. Dr. Július Mésároš. Vyd. SAV, Bratislava. 1969.
- Slovenská jar. Slovenské povstanie 1848–49. (Szerk.: Ján Sloboda.) Bratislava, 1971. (Függelékében válogatott bibliográfiával)
- Nemzetiség a feudalizmus korában. Tanulmányok. (Szerk.: Szűcs Jenő.) Akadémiai, Bp. 1972.
- Szűcs Jenő: Nemzet és történelem. Gondolat, Bp. 1974.
- Sziklay László: Szomszédainkról. A kelet-európai irodalom kérdései. Szépirodalmi, Bp. 1974.
- Kovács Endre: Szemben a történelemmel. Elvek és utak sorozat. Magvető, Bp. 1977.
- Sziklay László: Visszhangok. Madách, Bratislava. 1977.
- Két irodalom kapcsolatai. Tanulmányok a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Madách, Bratislava. 1980.
- Dobossy László: Két haza között. Magvető, Bp. 1981.
- Szerbek és magyarok a Duna mentén. Szerk.: Bona Gábor. Akadémiai, Bp. 1983.
- Bojtár Endre: „Az ember feljő”. Magvető, Bp. 1986.

- Gergely András: Egy nemzetet az emberiségnek. Magvető, Bp. 1987.
- Csehország a Habsburg-monarchiában 1618–1918. Szerk.: Szarka László. Gondolat, Bp. 1989.
- Käfer István: A miénk és az övék. Írások a magyar–szlovák szellemi kölcsönösségről. Magvető, Bp. 1991.
- Kapitoly z vedeckého života v Bratislave. Veda, Bratislava. 1991.
- Aktuálne otázky histórie 2. Zborník prednášok. Metodické centrum, Banská Bystrica. 1993.
- Ján Kollár (1793–1993). Zborník štúdií. Zredigoval: Cyril Kraus. Vyd. SAV, Bratislava. 1993.
- Szlovákok az európai történelemben. Szerkesztette: Molnár Imre. Közép-Európa Intézet, Teleki László Alapítvány, Bp. 1994.
- Eszmék a politikában: a nacionalizmus. (Szerk.: Bretter Zoltán és Deák Ágnes.) Tanulmány Kiadó, Pécs. 1995.
- A szlovákkérdés a XX. században. Összeállította: Rudolf Chmel. Kalligram, Pozsony. 1996.
- Slovensko na začiatku 20. storočia (Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby). Historický ústav SAV, Bratislava. 1999.
- Stredoeurópske narody na križovatkách novodobých dejín 1848–1918. Prešov – Bratislava – Wien, 1999.
- Mýty naše slovenské. (Szerk: Eduard Krekovič – Elena Mannová – Eva Krekovičová) Academic Electronis Press, Bratislava. 2005.

Életrajzok, életrajzi feldolgozások (monográfiák, tanulmánykötetek, tanulmányok)

- Ferenczi Zoltán: Deák élete. I. Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1904.
- Julius Botto: Michal M. Hodža. Turč. Sv. Martin, 1911.
- Július Bodnár: Dr. Jozef Miloslav Hurban 1817–1888. Jeho život a dielo. Bratislava, 1925.
- Dr. Danczi Villebald: A pánszlávizmus első költői megjelenése. Pannonhalmi Szemle, 1942. XVII. évf. 2. sz.
- Ivan Kusý: Jozef Miloslav Hurban. Tatran, Bratislava. 1948.
- Jan Linhart: Eudovít Štúr. Praha. 1952.

- Eudovít Štúr. Život a dielo 1815–1856. Zbornik materiálov z konferencie... Bratislava, 1956.
- Angyal Endre: Kollár János: az ember és az író. A KLTE Magyar Irodalomtörténeti Intézetének dolgozatai 6. sz. Debrecen, 1956.
- Vladimír Matula: Eudovít Štúr (1815–1856). (Kiad.) a Szlovák Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Szekciója. (Szlovákából fordította: Csizmadia Dezső) Bratislava, 1956.
- Ondrej Mrlian: Jozef Miloslav Hurban. Martin, 1959.
- Ján Hučko: Michal Miloslav Hodža. Bratislava. 1970.
- Ján Juríček: Eudovít Štúr. Mladé letá, Bratislava. 1971.
- Szabad György: Kossuth politikai pályája. Kossuth Könyvkiadó – Magyar Helikon, Bp. 1977.
- Ján Hučko: Život a dielo Eudovíta Štúra. Vyd. Osvieta, Martin. 1984.
- Ján Tibenský: A királynő könyvtárosa. Madách – Gondolat, Bratislava – Budapest. 1985.
- Vladimír Forst: Eudovít Štúr. Melantrich, Praha. 1986.
- Pavel Horváth: Rodokmeň a osudy rodiny Štúrovcov. Tatran, Bratislava. 1988.
- Ján Považan: Bernolák a Bernolákovci. Martin. 1990.
- Fried István: Ján Kollár magyar környezetben. REGIO, 1993/2.
- Eudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti. Zostavil Imre Sedlák. Matica Slovenská, Martin 1997.
- Kiss László: Ján Kollár – a költő, tudós és politikus (1793–1852). In: „Emberek és eszmék...” Tanulmánykötet Vadász Sándor 70. születésnapjára. Szerk.: Gebei Sándor. Eger, 2001.